

„JAVÍTVA VÁLTOZTATNI”

DEÁK FERENC ÉS ZALA MEGYE
1832. ÉVI REFORMJAVASLATAI

ZALAI GYŰJTEMÉNY 49.

„JAVÍTVÁ VÁLTOZTATNI”

DEÁK FERENC ÉS ZALA MEGYE
1832. ÉVI REFORMJAVASLATAI

ZALA MEGYEI LEVÉLTÁR
ZALAEGERSZEG, 2000

Sajtó alá rendezte és szerkesztette
MOLNÁR ANDRÁS

A jegyzeteket és az utószót írta
BÉLI GÁBOR és MOLNÁR ANDRÁS

A latin nyelvű idézeteket és kifejezéseket fordította
BÉLI GÁBOR

Munkatársak
ÁRKOVICS ISTVÁNNÉ és OLÁHNÉ SZAKÁLY GABRIELLA

Lektorálta
MEZEY BARNA

Számítógépes szedés és tördelés
BAKINÉ IRMAI MARIANNA, KRISKER ÉVA, PINTYŐKE GÁBOR

A borítón Franz Eybl olajfestménye Deák Ferencről
(Magyar Nemzeti Múzeum Magyar Történelmi Képcsarnok)

Reprodukció
KÉPESSY BENCE

ISSN 0133-5499
ISBN 963 7226 37 0

A könyv elkészítését ill. megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Szellemi Örökség programja,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégiuma,
az Országos Tudományos Kutatási Alap,
a Zala Megyei Bíróság,
a Zala Megyei Területi Ügyvédi Kamara,
a Magyar Jogászegylet Zala Megyei Szervezete,
és a Zalai Nyomda Rt. támogatta

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
BEVEZETÉS	9
ZALA VÁRMEGYÉNEK AZ ORSZÁGOS KIKÜLDÖTTSÉGNEK	
RENDSZERES MUNKÁIRA TETT ÉSZREVÉTELEI	11
I. A kereskedési tárgy [közgazdasági munkálat]	11
II. Az Urbarialis [úrbéri munkálat]	42
III. A Contributionale commissariaticum [adóügyi munkálat]	79
IV. A törvénykezési tárgy [jogügyi munkálat]	94
V. A Metallico montanisticum [bányászati munkálat]	193
VI. Az Ecclesiasticum [egyházügyi munkálat]	197
VII. A Litterarium [köznevelési és tudományos munkálat]	206
VIII. A Publico-politicum [közjogi munkálat]	214
IX. Az Insurrectionalis [bandériális munkálat]	236
RÉSZES KIÍRÁS [1832. augusztus 6.]	246
DEÁK FERENC ÉS A RENDSZERES MUNKÁLATOKRA	
TETT ZALAI ÉSZREVÉTELEK (Molnár András)	255
ZALA VÁRMEGYE DEÁK FERENC ÁLTAL MEGFOGALMAZOTT	
ÉSZREVÉTELEI A JOGÜGYI MUNKÁLATRÓL (Béli Gábor)	285

„... nemzeti csinoskodásunk haladásával változván az idő szelleme, sok régit el kell törteni, sok újat alkotni, sokat javítva változtatni”.

ELŐSZÓ

Államiságunk 1000. évfordulóján a zalai jogászok két dologra különösen büszkéek lehetnek. Egyrészt arra, hogy itt, az 1232-es kehidai oklevél kiadásával vette kezdetét a magyar vármegyerendszer kialakulása, másrészt pedig arra, hogy elődjük volt a jogállamiság és a modern polgári államrend kiépítésének múlt századi élharcosa, Deák Ferenc. A „nemzet prókátora” Zala megyében kezdte hivatali pályafutását: miután megszerezte ügyvédi diplomáját, előbb a vármegye ügyészeként dolgozott – közel tíz esztendeig –, majd pedig Zala követeként került az országgyűlésre, s lett az ország egyik legmesteribb jogalkotója, kodifikátora. Deák emléke arra kötelezi a zalai jogászságot, hogy intézményei és szervezetei szervezőmunkával és anyagi támogatással is vegyék ki részüket Deák szellemi és tárgyi örökségének ápolásából.

Zala megye jogásztársadalma az utóbbi években számos alkalommal tanújelét adta, hogy szívügyének tekinti a deáki örökség megőrzését, feltárását és közreadását. 1995-ben a Zala Megyei Bíróság és a Zala Megyei Levéltár közösen jelentette meg – döntően az Igazságügyi Minisztérium támogatásával – a „Deák Ferenc ügyészi iratai 1824-1831” című forráskiadványt, 1998 áprilisában pedig Deák igazságügyi miniszerségéről rendeztünk – a Magyar Jogászegylet Zala Megyei Szervezete által is támogatott – közös tudományos emlékülést. Az emlékülés előadásai „A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere” c. kötetben láttak napvilágot 1999 tavaszán, miközben a zalai jogászság felkarolta a kehidai Deák-kúria helyreállításának ügyét is. 1999 őszén a Magyar Jogászegylet Zala Megyei Szervezete megvásárolta, majd ez év áprilisában a megyei levéltárnak ajándékozta a Kehidán felbukkant értékes Deák-kéziratokat.

Hagyományápoló tevékenységünket most e munka kiadásának támogatásával kívánjuk folytatni. A Deák Ferenc által fogalmazott – ám munkáinak kiadásából mindaddig hiányzó – mű a jogászok számára különösen azért lehet érdekes, mert terjedelmének közel fele az igazságszolgáltatás, azaz a bírósági szervezet, valamint a polgári és büntető törvények reformjával foglalkozik. A pályakezdő Deák itt fogalmazta meg először az ártatlanság vélelmének modern alapelvét, és e munkájában kísérelte meg először összhangba hozni hazai törvényeinket Nyugat-Európa polgári államainak liberális jogrendjével.

Most, mintegy hat emberöltővel később, ismét az európai jogharmonizáció foglalkoztatja a magyar jogásztársadalmat. Deák Ferenc felkészültsége, szakmai tisztessége és embersége példát mutathat kései jogász-utódainak is. E gondolatok jegyében ajánljuk a Tisztelt Olvasók figyelmébe a fiatal Deák munkáját, amely 168 év elteltével – immár a szerző neve alatt – lát ismét napvilágot, 1000 éves államiságunk tiszteletére.

Zalaegerszegen, 2000 májusában

Dr. Magyar Károly
a Zala Megyei Bíróság
elnöke

Dr. Szabó Ernő
a Magyar Jogászegylet
Zala Megyei Szervezetének
elnöke

Dr. Török Ferenc
a Zala Megyei Területi
Ügyvédi Kamara
elnöke

BEVEZETÉS

„Zala vármegyének az országos kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei” nem ismeretlenek a kutatók előtt. Barta Istvántól kezdve számosan értékelték már az 1832. évi zalai reformjavaslatok jelentőségét, a szerzőség tekintetében azonban legfeljebb feltételezésekbe tudtak bocsátkozni. Néhány évvel ezelőtt minden kétséget kizárva sikerült bizonyítanunk, hogy e munkát a Deák testvérek, Antal és Ferenc készítették, és a szerzőség döntő részben Deák Ferencnek tulajdonítható. Deák politikusi pályakezdetét kifejezetten e mű megszületéséhez kapcsolhatjuk, sőt, országgyűlési követté választását is leginkább ezzel magyarázhatjuk.

Deák Ferenc munkáinak kiadásából mindeddig hiányzott ez a mű – kötetünk e hiányt igyekszik pótolni. Zala megye – jelentős részben Deák által megfogalmazott – észrevételeit a gördülékeny olvasás és a szövegértés megkönnyítése érdekében modernizált helyesírással adjuk közre. A központosításban, a szavak egybe- és különírásában, a nagy- és kisbetűk, a hosszú és rövid magán- ill. mássalhangzók használatában, továbbá a tulajdonnevek írásában a mai helyesírást követjük. Az aposztrófokat elhagyjuk, a „cz” helyett „c”-t írunk, az egyértelmű rövidítéseket pedig külön jelzés nélkül feloldjuk. Ugyancsak minden megjegyzés nélkül kijavítjuk a nyilvánvaló elírásokat vagy sajtóhibákat, betűcseréket és betűkihagyásokat. A szövegghiányokat valamint az értelemszerű kiegészítéseket szögletes zárójellel jelezzük, egyebekben megtartjuk az eredeti – Deákra, vagy a korabeli dunántúli tájszólásra jellemző – írásmódot. A közölt forrásszöveg tagolásában, valamint az alkalmazott kiemelésekben (kurzíválásokban) a nyomtatvány tipográfiai eljárását követjük. Az idegen eredetű ill. régies szavakhoz, továbbá a kevésbé közismert nevekhez, történelmi utalásokhoz vagy a hivatkozott törvényekhez értelmező, magyarázó jegyzeteket fűzünk. (A jogügyi munkálathoz fűzött észrevételek jegyzeteit Béli Gábor, a többi fejezetét Molnár András készítette.) Ugyancsak a jegyzetekben olvashatók a latin nyelvű idézetek fordításai is.

Forrásközlésünket két tanulmány egészíti ki. Molnár András munkája a zalai észrevételek keletkezési körülményeit, valamint a szerzőség kérdését vizsgálja, Béli Gábor tanulmánya pedig a Deák Ferenc által megfogalmazott jogügyi észrevételek jogtörténeti jelentőségét elemzi.

ZALA VÁRMEGYÉNEK AZ ORSZÁGOS KIKÜLDÖTTSÉGNEK
RENDSZERES MUNKÁIRA TETT ÉSZREVÉTELEI
1832

Ezernyolcszázharmincegyedik esztendei karácson havának 12., s több következő napjain Zalaegerszegi mezővárosban méltóságos Zalabéri Horváth János királyi kamarás és első alispány¹ úrnak előlülése alatt összeült tekintetes nemes Zala vármegyének azon választmánya,² mely ezen nemes megyének 1831. esztendei januarius holnap 17. napján tartott közgyűléséből a jegyzőkönyvnek 4. száma alatt avégett neveztetett ki, hogy az 1791. esztendei 67., és az 1827. esztendei 8. törvénycikkelyek³ által megrendelt kiküldöttségeknek hazánk belső elrendelését, és némely hiányok orvoslását tárgyazó rendszeres munkáit⁴ keresztül vizsgálván, azokra netalán előforduló észrevételeit megtegye; s a választmány több ízben folytatva tartott ülései alatt az említett rendszeres munkákat sor szerint felvén, erántok az itt következő megjegyzéseket tette. Ugyanis

Először: a commercialis (kereskedést tárgyozó) munkára nézve, jelesen

I. DE REGULATIONE REI VECTIGALIS⁵

Az első articulusra⁶

Az első §-ra. Jóllehet az 1729-i 2. törvényágozat⁷ a harmincados vámok fizetése módjának kimúlását a helytartótanácsra bízna, olyformán, hogy az ezen általa kimunkálendő vámot minden afelül való említés tétel nélkül, hogy azt ország rendjei is

¹ Zalabéri Horváth János (1788-1853), cs. kir. kamarás, 1831-től 1834-ig Zala megye első alispánja, 1832-1834-ben országgyűlési követe.

² A zalai választmány összetételéről és munkájáról lásd kötetünkben Molnár András tanulmányát.

³ Az 1790:67. tc. értelmében az országgyűlés alatt be nem végzett tárgyak kidolgozására bizottságokat neveztek ki, az 1827:8. tc. pedig a rendszeres munkálatok tárgyalását a következő országgyűlésre halasztva, újabb bizottságok kinevezéséről rendelkezett.

⁴ Az országos bizottságok tevékenységével legérzékenyebben Barta István foglalkozott „A fiatal Kossuth és kora” c. disszertációjának mindmáig kiadatlan, „Az 1828/30-i országos bizottság reformmunkálata. A magyar polgári reformmozgalom előjátéka” c. fejezetében. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár. Disszertáció kézirata, 1964.

⁵ A vámszabályozásról.

⁶ Törvénycikk, cikkely.

⁷ Az 1729:2. tc. a királyi vám szabályzatának kidolgozásáról rendelkezett.

előbb vizsgálás, és elhatározás alá vehessék, Őfelségének⁸ kegyes helybenhagyása végett az elejbe terjeszteni köteleztessék, és így a mostani törvényjavallat is azon fennérített törvény rendelkezésében az országgyűlésnek befejezése után rendeli csak a harmincad vámok kimunkálását eszközlésbe vétetni; minekutána azonban ezen oly nevezetes tárgyat, mely a kereskedésnek, és ezzel együtt az egész nemzeti gazdagságnak elterjesztésére céloz, a törvényhozó test mindenkor legszorgosabb figyelmére méltónak tartotta, de másrésről, az országos kiküldöttség Magyarországot nem látván még azon szerencsés helyheztetésben lenni, hogy a többi európai nemzetekkel felette nagy károsodása nélkül szabad és minden megszorítás nélkül való kereskedést űzhessen, szükségesnek tartja azt, hogy némely külső országai partékák és kézimívek behoztatása terhesebb vámokkal, némely természetmények behoztatása pedig csak valamennyire megnehezítettessék, ezen rendszabásoknak tökéletes eszközlése végett, nehogy az ilyes megszorítások akár igen messze terjedők, akár kelletinél szűkebb határok közé szorultak legyenek, s így a haza kárával történvén, ezáltal a nemzeti gazdagság az ő óhajtott előmenetele helyett káros következtetéseket szenvedjen, szükséges az ország rendjeinek ezen a vámokkal terheltetni javallott portékáknak és természetményeknek mivoltát és minéműségét eleve tudni, úgy azt, mely portékák micsoda megszorítottatási sorba jöjjenek, megvizsgálni; az azokra, úgy a többire is kivetendő vám fizetésének megállapításába tanáccsal és határozással befolyjni, s amidőn ezen határozás ekképpen az országgyűlés által megállapíttatik, akkor a vámfizetési módnak kidolgozott munkáját, s rész szerint vámlajstromot Őfelségének is helybenhagyás végett elejbe terjeszteni, azért a törvényjavallatban ahelyett, *hogy az országgyűlésnek végezetével történjék a vámfizetés módjának kimunkálása*, az rendeltessék, hogy a folyamatban lévő országgyűlés alatt mindjárt mind az országgyűlési tagokból, mind a helytartótanács és magyar kamara tagjaiból álló választmány ezen vámfizetési módot és lajstromot dolgozza ki, s azt azonnal az országgyűlés elejbe, s annak határozása alá terjessze, mely is annyiból könnyebben meg fog történni, mivel a commercialis⁹ munka legelsőben lévén a deputationalis¹⁰ munkák között felveendő, azt még az országgyűlés alatt folyamatba és eszközlésbe lehet venni, az országgyűlés pedig ugyanezen törvényjavallatban megállapított principiumokon¹¹ menve, arra különösen figyelmezzon, hogy se felette való nagy megszorításokkal a külső portékákat ne illesse, se a magyar természetményeknek is lehető kivitelét ne

⁸ II., (Habsburg) Ferenc (1768-1835), német-római császár, I. Ferenc néven 1792-től magyar király, 1804-től osztrák császár.

⁹ Kereskedelmi.

¹⁰ Bizottsági.

¹¹ Alapelveken.

akadályozza, hanem ennek a legmértékletesebb „essito”¹² vámot rendelve, annak szabad folyamatát a lehetőségig eszközölje.

A 2. és 3. §-ra semmi észrevétel.

A 4. §-ra. Továbbá a javallott törvénynek útmutatása szerint a már meghatározott vámoknak állandóknak és mértékleteseknek kell lenni, innen semmiféle okból is azokat változtatni és feljebb emelni szabad ne legyen, minek utána ez mind a kereskedésnek gátlására, mind a kereskedőknek is felette, s talán némelykor végső megromlásokra is céloz; Őfelsége tehát sem maga, sem a helytartótanácsnak tudtával a már az országgyűlésén megállapított vámfizetés mennyiségét még a nyilvánvaló szükség esetében is az országgyűlésének tudta és befolyása nélkül ne változtassa. Semmi más esetben az országgyűlésének elmellőzésével a kereskedés tárgyában akadályozó intézetek ne tétethessenek, csak ha éppen országgyűlése tartásának üdeje nem lévén, valamely hirtelen nem reménylett, s a közbátorságot érdeklő környüállás, mint háború, éhség, döghalál adná elő magát, mely vagy némely külső portékáknak és termeszterményeknek behozattatását, vagy némely honiaknak kivitelét akadályozni javallaná, sőt szükségessé tenné, mely esetben a helytartótanács tudtával nem a vámokat változtatni, vagy feljebb emelni, hanem a ki-, vagy bevitelt egészen megtilthatni Őfelségének fejedelmi gondoskodásához tartozzék, úgy azonban, hogy mindezen szükséges tilalom felől az illető kereskedők azonnal tudósíttassanak, mind a legközelebbi országgyűlésén a tilalomnak oka bejelentessék, azoknak elmúltával pedig a tilalom tüstént felszabadíttassék.

Ezen törvényjavallatnak többi pontjaira nézve semmi észrevétel sem eredvén, azok a magok állapotokban meghagyatni ítéltetnek.

AD ARTICULUM II.

*De inductione exoticarum mercium*¹³

Az első §-ra. Hazánk számosabb törvényei, s legjelesebben ezek közül az 1723-i 14. törvényágazat¹⁴ megengedi, hogy a nemes személy a maga tulajdon szükségére való portékák be- vagy kivitelétől semmi harmincad vámot sem tartozik fizetni, így ezen törvény rendelkezésénél fogva (melynek ezen törvényágazatban újra világos említése tetszék, s annak rendelkezése tovább is a maga erejében meghagyattassék) a nemes sze-

¹² Kiviteli.

¹³ A II. cikkelyre. A külföldi áruk behozataláról.

¹⁴ Az 1723:14. tc. értelmében az országglakóknak nem kellett vámot fizetniük a saját szükségükre behozott vagy kivitt árukért.

mély, valamint minden nem tiltott, és be- vagy kivitettetni engedett portékáktól, melyek egyedül a maga szükségére és nem kereskedés végett vitettetnek, járandó vámfizetéstől szabad, úgy a tiltottaknak is, melyek nem valamely közveszélynek el-mellőzése, hanem csak a honbélieknek könnyebb elárosítása tekintetéből tiltattak el, amelyek a törvényjavallat szerint valamely nagyobb és terheesebb vámfizetés mellett önnön tulajdon szükségére minden magános személy által behozattatni megengedet-
tetnek, szinte a törvény rendelkezésének már előbb fennálló erejénél fogva a maga szük-ségére leendő behozattatás és kivitettetés alkalmával tökéletesen a vámfizetéstől sza-badnak lenni kellene, minek utána azonban már ezen általa bátor kisebb mértékben és mennyiségben vett külső idegen szerekkel és mivekkel annyi mennyiségben a honbélieknek keletét akadályozza, ezen esetben az országgyűlése által megállapítan-dó terheesebb vámot ezen tiltott portékáknak a maga szükségére, és nem kereskedés-re nézve leendő behozattatása, vagy kivitele alkalmával is minden magános nemes avagy nemtelen személy megfizetni tartozzék ugyan, de ezen pénz nem a királyi kincstárba, hanem egyenesen az országnak *fundus publicus*¹⁵ nevezete alatt isméretes pénztára gyarapítására fordíttassék.

Ezen törvénybe iktatassék be az is, hogy az olyas idegen portékák, melyeket Ma-gyarország könnyebben megszerezhet az idegenektől, mintsem az örökös tartomá-nyoktól, se meg ne tiltassanak, se a tilalomhoz hasonló felette terhes váموkkal be-hozattatni ne akadályoztattassanak, mert Magyarország Ausztriának coloniája¹⁶ nem lévén, a kereskedésnek az ilyes coloniale systemát¹⁷, mely mellett csak egyedül Auszt-riátul kellene néki azt szerezni drágábban, amit idegenektől olcsóbban vehet, soha el nem ismérheti.

AD ARTICULUM III.

*De educatione mercium Hungaricarum ad exteras provincias*¹⁸

A 3. §-ra. A helytartótanács oda is terjessze ki gondoskodását, hogy az 1723-i 116. törvényágozat¹⁹ rendelkezésének következtében, amennyire lehet, a külső, idehozatan-dó portékáknak árában készpénz helyett cserében honi természetmények is vétesse-nek el, hogy eszerént az idegen portékáknak megvásárlása által a hazában folyamatban lévő pénzből is kevesebb mennyiség vitetessék ki az országból, s ellenben a hazai természetmények, melyeket úgy is nehezebben lehet elárosítani, kelendőbbekké tés-

¹⁵ Országos pénzalap, közpénztár.

¹⁶ Gyarmata.

¹⁷ Gyarmati rendszer.

¹⁸ A III. cikkelyre. Magyar áruk külföldre való kiviteléről.

¹⁹ Az 1723:116. tc. a magyarországi kereskedelmet igyekezett előmozdítani.

senek; s igaz írt törvény rendelkezésének megemlézése ezen új javallott törvénybe is beiktattassék.

Úgy szinte arról is tétessék a törvényben emlékeztet, hogy a magyar kereskedők a szükséges passualis leveleiket²⁰ ne egyedül csak Bécsben,²¹ hanem a hely közellétéhez képest Budán a helytartótanácsból is megnyerhessék, hogy a messzebb eső bécsi menetel által, mind idő veszteségek, mind többre menő költségeik, mind a kereskedésnek annyi akadályai elmellőztessenek.

AD ARTICULUM IV.

*De educatione mercium ad provincias haereditarias*²²

Magyarországnak kereskedése a külföldre és Európának külső tartományaira nézve, minthogy egyedül termesztő ország lévén, csupán csak természetények előmutathatására és tenyésztetésére szorítottatik, nem legkedvezőbb helyheztesbe van, s a már az országos kiküldöttség elejbe terjesztett több esztendőbeli vámlajstromoknak közlépszáma szerint is szenvedő állapotban lenni tapasztaltatik; így Magyarországnak leghasznosabb és sikeresebb kereskedése egyedül csak a többi örökös ausztriai tartományokra ereszkedhetik ki; ezen tartományok és Magyarország között pedig nemcsak mindkét részről fennálló harmincadok és vámok, hanem ezeken kívül az örökös tartományok részéről a *Ständischer Entschädigung Aufschlag*²³ nevezete alatt isméretes status accisák²⁴ annyira elnyomják a magyar kereskedést, hogy ha e részben valamely mentől előbbi könnyebbség nem szerethetik, a magyar nemzeti szorgalomnak napról napra csüggedezni, s ezzel együtt az egész nemzeti gazdaságnak is egészen el kell enyészni.

Igaz ugyan, hogy Magyarország a hozzá kapcsolt részekkel együtt egy sok századokat általélt szabad constitutionnak²⁵ pajzsa alatt a többi örökös tartományoktól egészen különböző kormányozási formát bír, s azoktól egyáltalában független lévén, a kölcsönös védelmezési kötelességén kívül semmi más összevetsatolódási egyformaságot nem ismér; és így Ausztriát a többi örökös tartományokkal együtt, kivált kereskedési tekintetben idegennek lehet nézni, s ugyanez a tekintet a két országok között fennálló vámokat is megállhatóknak lenni ítéltetheti; de mindebből csak az származhatnék, hogy a két egymástól független ország a maga részére kedvezőleg intézheti el

²⁰ Útleveleiket.

²¹ Az útlevelügyeket a Magyar Udvari Kancellária intézte Bécsben.

²² A IV. cikkelyre. Az áruk kiviteléről az örökös tartományokba.

²³ Rendi kártalanítási díj.

²⁴ Állami fogyasztási adók vagy vámok.

²⁵ Alkotmánynak.

ugyan vámjait, s amennyire egyik önnön maga részére leghasznosabbnak lenni tapasztalja a másíknak akár portékáit és kézi míveit, akár természetményeit is a beviteltől megszorítások által akadályoztatni, azt teljesítheti, de ellenkezőül a másík félnek is szinte szabadságában állván hasonló just²⁶ gyakorolni amaz ellen, annak mindennémű szereit hasonló terhes vámokkal és szorításokkal vadíthatja el a maga kebelétől, és így végre is csak odamennie ki ezen kölcsönösen gyakorlott jus, hogy a vámoknak egymásra nézve, és egymás ellen minden részben és minden tekintetben egyformáknak kellene lenni, és ez is volna a valóságos reciprocitas²⁷; mely mind a ki-, mind a bevitelnél teendő adózásokat mind a két ország portékáira, kézi míveire és természetményeire nézve egyforma mennyiségbe megfizetni; ez azonban mind az országos kiküldöttségnek előadása, mind a sérelmes köztapasztalás szerint is egészen ellenkező módon áll a jelen való időpontban, amelyben tudniillik a magyar természetményeknek némely része oly hallhatatlan nagy vámokkal terhelve akadályoztatik az ausztriai örökös tartományokba való beviteltől, hogy azok az ausztriai természetményekkel a concurrentiát²⁸ ki nem állhatván, maholnap kereskedési tárgyak lenni végképpen megszűnnek. Ezen rossz következtetéseknek elkerülése tekintetéből, ha Ausztria mint fábrikákkal²⁹ és kézimív intézetekkel bővelkedő ország a maga, és fabrikatumait³⁰ elárosítás végett Magyarországnak, mely ezek nélkül inkább szűkölködik, nyakára tolja, s a maga szorgalmát drágán fizetteti meg vele; úgy a kölcsönös igazság hozza magával, hogy viszont ő is Magyarországnak természetményeit azon arányú vámfizetésekkel vegye által, melyekkel az ő kézi- és intézetbéli mívei Magyarországba hozattatnak; különben ha a magyar természetmények felette terhelve lesznek vámokkal annyira, hogy még a productionalis³¹ árokon is azokat, (mint a jelenvaló időben a bort) a kereskedő a kivitelre meg nem veheti, e részben a nemzeti szorgalomnak egészen elenyészni kellétvén, mind kevesebb természetmény fog a kereskedés tárgyává lehetni, mind az is olcsó áron vetetvén meg, az ausztriai könnyebb vámmal bejöhethő kézi míveknek árát ki nem pótolhatja, és így végre minden pénz egyébaránt is késő és lassú folyamatából egészen kivitetik, s a nemzet kereskedésének veszélye elkövetkezik; ennélfogva ha az országos kiküldöttség ezen 4. törvényjavallat által a magyar természetményeknek és kézi míveknek szinte azon vámot kívánja az Ausztriába leendő kivitel alkalmával megállapítani, milyennek az ausztriai és többi örökös tartományoknak kézi mívei és természetményei alája vagynak vetve, akkor midőn Magyarországba való behozattatnak, és ezen vámfizetésben már bennfoglalva érti az *Entschädigungs Aufschlagot* is, úgy a ja-

²⁶ Jogot.

²⁷ Viszonosság.

²⁸ Versenyt.

²⁹ Gyárakkal.

³⁰ Gyártmányait, iparcikkeit.

³¹ Előállítási, termelői.

vallott törvény a maga állapotában mint igen célarányos megmaradhat; s ha ezen egymással szomszédoló, de egymástól független országok a magok tulajdon hasznokat kölcsönösen előmozdítani igyekeznek, nem is eszközölhetnek hasznosabb módot ennek elérésére, mintha egymás természetményeit és portékáit az országos kiküldöttségnek is helyes és igazságos észrevétele szerint egymásnak minden kölcsönös vámokkal való terheltetések nélkül adják által.

Ha mindazonáltal ezen kölcsönös egyforma vámokon kívül értetődik még a *Ständischer Entschädigungs Aufschlag*, mely a magyar kereskedésnek legellenségesebb elnyomója és veszedelmeztetője, akkor a javallott törvény világos kifejezésekkel oda terjesztessék ki, hogy ha Ausztria részéről valamely könnyebbség e részben nem engedtetik, minekutána ő még sok európai nemzetekénél durvább készítményeivel a többi nemzetek között a concurrentiát ki nem állhatja, s azokat okvetetlen Magyarországra elárosítania kellene; ezen kézi művei és természetményei a valóságos reciprocitásnak megszerzése, és a kölcsönös vámoknak egyarányossága végett annyi vámfizetéssel terheltessenek, amennyivel a magyar productumok³² általok terheltetni fognak; és mind ezen vámfizetésnek elarányozása, mind az is, hogy melyik, és micsoda kézi művét és fabricatumát Ausztriának kelljen micsoda magyar természetményekkel egyenlő vám alá vetni az országgyűlésén tanácskozás alá vétessék, s felőle intézet és határozás tetszésék, annak útján Őfelsége elejbe is helybenhagyás végett terjesztetvén, az vagy legalább az igazsággal egyezőleg azt igyekezzék az országgyűlése eszközölni, hogy amennyi értékű durva természetmények az országbul a többi örökös tartományokba vitetnek, az ottan leendő kikészítés végett ugyanannyi értékű kész portékák és fabricatumok engedtessenek az országba ingyen és minden fizetés nélkül visszahozattatni, értvén, hogy ennyi értékű magyar természetményektől se kelljen vámot fizetni, minthogy Ausztria és a többi örökös tartományok már úgys azzal felette nyernek, hogy azon természetményeknek elkészítésében tett szorgalmoknak és ipariájoknak³³ ők szedhetik jutalmát és hasznát.

Továbbá amennyire a legújabban Ausztriába behozattatott consumptionalis adó, Verzehrungs Steuer³⁴ a magyar kereskedést gátolja, abban is könnyebbséget szerezni szükségesnek tartatik, mert e szerint akármely magyar productum Ausztrián által a külföldre vitetik, amelytől egyébként a consumptionalis³⁵ vám meg szokott fizettetni, a határ szélén attól valóságosan azon vámot meg is kell adni, s habár nem Ausztriában consummáltatik³⁶ is az, hanem a külföldre vitetik, ezen adó többet vissza nem adattatik a kereskedőnek, holott azelőtt minden bevitel alkalmával ezen szín alatt

³² Termékek.

³³ Iparkodásuknak.

³⁴ Fogyasztási adó.

³⁵ Fogyasztási.

³⁶ Fogyasztatik.

letetetni rendelt adó a kivitelkor visszafizettetett, s mivel végre a magyar kereskedésnek egyik fő akadály a is, hogy a zsidóknak, kik eddig a magyarországi productumokat leginkább mozdtítják elő a kereskedésben, sem sok magyarországi városokban, sem Bécsben is magok tulajdon neveik alatt kereskedést űzni nem szabad, hanem mindég bizonyos jutalom fizetés mellett kénytelenek más ausztriának nevét kölcsönözni, ha csak magok is Bécsben vagy Ausztriában nem laknak; ezen akadálnak eltöröltetésére is törekedni, s a zsidóknak a magyar kereskedés megszorításával járó ezen nyomattatásokat eltörölni igyekezni szükséges.

Az 5., 6., 7., 8., és 9. törvényágozatok ellen semmi észrevétel.

II. DE PROMOVENDIS OPIFICIIS FABRICIS QUAESTU

QUOAD ARTICULUM

De opificiis³⁷

Az 1715. 79. és 1729-i 10. törvényágozatoknak³⁸ rendelkezései világos jelöl szolgálnek arra, hogy az országban különbféle mesterségeket gyakorló személyekből céh nevezetek alatt fennálló társaságok mennyi sok visszaéléseknek eszközlői voltak legyen, s hogy ezen törvények által hozott rendszabások mindazon visszaéléseknek kiirtására és elenyésztetésére egy századnak lefolyása alatt is elegendők nem lehettek; ugyanis a máii tapasztalás bizonyítja, hogy nemcsak nem kevesednek azon idő oltá ezen céhbéli visszaélések, hanem még inkább szaporodtak is, mert még ma is ezen céhbéli társaságok a közjónak ellenére magok között bizonyos rendszabásokat tesznek, azoknak szorosabb megtartatását felesebb készpénzbéli büntetésekkel eszközlik, mely pénzbéli büntetések nem valamely hasznos és célarányos végekre, hanem magok között meg-esni szokott tobzódásokra és vendégségekre fordíttatnak általok; a mesteremberek számának szaporodását a lehetőség akadályozzák, s ezen szándékoknak kivitelére ha más módot nem találnak is, a céhben való bévétel alkalmával az új mesterembereket oly felette nagy fizetésekkel terhelik, hogy azokkal gyakrabban a mesterséget is el lehetne kezdeniek, és így némely szegényebb sorsú mesteremberek az előre való fizetéstől elrettenvén, az általok megtanult mesterségeknél folytatásába nem is kezhetnek, mely által a mesteremberek száma mintegy megszorítva lévén, a kézi mívék készítésében és elárosításában monopoliumot³⁹ gyakorolnak, a vásárokon még az időt

³⁷ II. A kézműiparok előmozdításának hasznosságáról. Ami a kézműiparokról szóló cikkelyt illeti.

³⁸ Az 1715:79. tc. a céhek hátrányos visszaéléseinek eltörléséről, az 1729:10. tc. pedig a kézművesek kihágásainak megszüntetéséről rendelkezett.

³⁹ Kizárólagosságot (kizárólagos forgalomba hozási jogot).

is, melyben portékáikat közönséges vásárlásra bocsássák, a vevőknek nagy hátramaradásával önkények szerint meghatározzák, sőt portékáiknak és kézi műveiknek árát is magok között oly felesleg szabják ki, hogy némelykor azokat megszerezni a szegény földműves alig képes, és ha valaki ezen közöttök titkon történni szokott árszabásokat csak távolról is megszegné, azt magok között érzékenyen megbüntetik, úgy, hogy ezen rossznak elmellőzésére a polgári törvényhatóságok is elegendő foganatos eszközt és módot anélkül, hogy azt a céhek ki ne játszathassák, nem használhatnak, azért is a közjóra legcélarányosabbnak lenni látszik, ha az egész országban mindenféle mesteremberi céhek egyszerre és általában eltöröltetnek, s a köztársaságban soha haszonnal fel nem állható ilyes kisebb társaságok meg nem szenvedhetnek. Ezen vélekedésbe látszott már az 1827. országgyűlése is lenni, de a mesterségeknek szabadon lehető gyakorlása és előmenetele is megkívánja, hogy az minden megszorítások nélkül minden ember által szabadon eszközöltessék, megnevelkedik még emellett így a mesteremberek száma is, nagyobb lesz egymás között a vetélkedés, mindenik iparkodni fog a maga jobb élelmének megszerezhetése végett mind jobb kézi műveket készíteni, mindazt a lehetőségig olcsóbb áron adni, és így önként meg fognak az ilyes kézi művek limitációját⁴⁰ megrendelő törvények is szűnni, azon ok, mely az országos kiküldöttség által arra adatott elő, hogy a céheket még most, és ezúttal eltörölni nem kell, mivel tudniillik az egész ausztriai örökös tartományokban a céhek fennállván, azokból dolgozó mesterlegények Magyarországra, mely céhek nélkül marad, jönni nem fognak; nem látszik elegendőnek lenni a céhek fenntartására, mert eddig is a mesterlegényeket egyik helyről a másikra vándorolni nem a céhek magok, hanem vagy a kenyérkereset, vagy a nagyobb tapasztalás szerzés ösztönözte, ezen ok pedig a céhek nélkül is ott, hol valamint eddig, úgy ezután is mesteremberek lenni fognak, bizonyosan fennáll; de a külső tartománybéli mesteremberek is bővebb tanulás végett Magyarországból kivándorló mesterlegényeket, habár nem céhtől fog is lenni bizonyító levelek; be fogják műhelyeikbe fogadni, mihelyest tudományul fog szolgálni nekik az, hogy Magyarországon általában minden céh eltöröltetett, s a helybéli törvényhatóságtól elegendő hiteles bizonyító levelet fognak előlmutatni tudni; azért is általában rendeltessék meg az, hogy akár a királyi városokban, akár a mezővárosokban is vagy falukban valamely mesterlegény egy mesterember gazdához beállani kíván, azonnal a helybéli törvényhatóságnál magát jelenteni köteleztessék, s az ott egyedül évégre tartandó különös jegyzőkönyve annak neve, születése helye, életideje, mesterségének mivolta, s az az idő, melyben odajött, és kinél dolgozik, béiktattassék, s amidőn onnan ismét továbbmenni készül, a helybéli eljáróság által nékie bizonyosságlevél adattassék arról, hogy mennyi ideig dolgozott helyben, és magaviselete milyen volt, s e szerint a céhbéli fogvatkozás a mesterlegényekre nézve e részben egészen

⁴⁰ Árszabását.

lesz kipótolva, szabadságában állván akár az inasnak három esztendei tanulása után, melyről tanító gazdája adhat néki az előjárók jelenlétében bizonyáglevelet, akár a legénynek, mikor néki tetszik, és ott, ahol alkalmas lakhelyet nyerend, az általa tanult mesterséget minden megszorítás nélkül gyakorolni, ki azt annyira fogja csak úgy is használni, amennyire a köz meglegedésig mesterségebéli míveléssel tud szolgálni. Ezen törvény elfogadásának esetére pedig Ófelsége különös felírás által megkérettesék, hogy a céheknek Magyarországon lett megszüntetését minden örökös tartományaiban köztudománnyá tétetni méltóztassék.

Azon törvényjavallatának 2. §-a megáll azon hozzáadással, hogy azt, ha valamely mesterember új és hasznos találmánya által megérdemelve a jutalmat, a vármegye, vagy a szabad királyi városokban a város törvényhatósága minden oldalról előbb jól megvizsgálja, s a tapasztaltakat a helytartótanácsnak bejelentse, nehogy olyan is csaljon ki jutalmat magának, aki arra talán éppen nem érdemes.

QUOAD ARTICULUM
De fabricis, et earum favoribus,
és
QUOAD ARTICULUM
*De mercatura et quaestu*⁴¹

Semmi észrevétel azon kívül, hogy itt is a jutalomra méltóknak a közjóra intézett találmányaik és cselekedeteik előbb az illető törvényhatóságok által megvizsgáltassanak, s általok a jelentés a helytartótanács elejbe terjesztessék.

QUOAD ARTICULUM
*De libero vini intra ambitum regni quaestu*⁴²

A kiküldöttség által javallott ezen törvény oly értelemben, hogy a bor kereskedésnek szabad gyakorlása még Sopron városában is, ahonnan eddig az 1715-i 35. törvényágozat⁴³ által minden, nem azon város határában termett borral való kereskedés kitiltva volt, megengedtessek; megállhat, mert bizonyos ugyan az, hogy az említett törvénycikkely azért elsőben, mivel Sopron városa egyedül a bortermesztés által

⁴¹ Ami a gyárakról és azok előnyeiről szóló cikkelyt illeti, és ami a kereskedelemről és a (kereskedelmi) haszonról szóló cikkelyt illeti.

⁴² Ami az országon belüli szabad borkereskedelemről szóló cikkelyt illeti.

⁴³ Az 1715:35. tc. a vámokról való rendelkezést a következő országgyűlésre halasztotta, addig azonban az 1681:15. c. maradt életben.

szerezne meg élelmét, másodszor mivel a Rákóczi idejében volt zűrzavarok alatt hívségét megmutatta,⁴⁴ az írt városba minden idegen bornak árokból, hogy az ott kereskedés tárgyává lehessen, leendő bevitelét eltiltani megengedte, élt is ezen város az alsó vármegyéknek, és azokban lakozó szőlőműveseknek nem kevés hátramaradásával és sérelmével öszvekött ezen engedelemmel mindez ideig, de ha kereskedésnek mint nemzeti gazdaság egyedül való előmozdító eszközének terjesztését, és szabad folyamatát az ország rendjei szíveiken hordozzák, s annak a fennálló minden akadályait és gátjait a lehetőségig kötelességek szerint elhárítani igyekeznek, akkor Sopron városának ezen fennálló, s az egész alsó vidéknek borkereskedését szorító törvényes engedelme a szabad kereskedés principiuminak ellenére továbbra fenn nem tartathatik, mert éppen akkor, amidőn Sopron városa is a maga lakosainak, mint nagy részben mesterségeket gyakorló polgároknak kézi miveit a városon kívül lakóknak előrosítani hasznosnak látja, s minden e részben teendő tilalmakat fájdalomasknak lenni panaszláná; ugyanakkor a közigazság hozza magával, hogy ő is a városon kívül termelt borokat, mint minden más természetményeket szabadon a maga kebelébe fogadjon, s azzal a kereskedést magánál szabadon űzhetni ne akadályozza, de már maga a törvény sem látszik Sopron városának részére ezentúl elegendő pártfogásul lenni, mert azon ok, mely a törvénynek alapjául tétetik, a máj időben egészen megszűnt, ugyanis Sopron városa a magyar határszéleken helyeztetve a fél ország kereskedésének Ausztriában Bécsre és Újhelyre⁴⁵ nézve legfőbb kulcsa lévén, az ő piacán és vásárjain megforduló számos természetmények és marhák oly nevezetes ágát teszik élélme szerzésének, sőt vagyona gyarapításának is, hogy ez a többi számos mesterember polgárjai által készített szokott kézi mivek előrosításával együtt a bortermesztés által szerzendő élelembéli ágot sokkal felülmúlja, és így már ma a bortermesztés jobban mellékes ága lévén az ő subsistentiájának⁴⁶, a törvényben említett ezen első ok magában megszűnik. De megszűnik a másik ok is, mert ezáltal a kimutatott hívségért ezen nagy jutalmat másoknak kirekesztésével és kárával már egy századon túl használta, és ezen jutalom eddig bőven kifizette azon hívséget, melynek ily módon lett megjutalmaztatása az ország többi részének sérelmével igazságosan soha nem is történhetett, mert mások is bizonyítottak be az ilyes hívséget, és mégsem éltek oly megjutalmaztatással, mely a többi magokhoz hasonló hívségű polgártársaiknak sérelmével volt öszvekapcsolva, nem is javallja már ma a józan politika ezen megkülönböztetés okának, mégpedig ily, mások sérelmével öszvekött okának emlékezetben tartását, mert ez mintegy az országnak minden többi részeit a hívségtelenséggel bélyegezve, tüntetvén szemelé Sopron városát, valamennyinél előbb való-

⁴⁴ II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején a kurucok által ostromolt Sopron kitartott a császáriak mellett.

⁴⁵ Bécsújhelyre, Wiener Neustadtra.

⁴⁶ Létezésének.

nak ítelteti, mely az egész statusban⁴⁷ soha csendes vért és indulatot annyiból is, hogy hozzá hasonlóknak többen is lévén, ezen szerfeletti magános megkülönböztetést soha meg nem érdemelhetette, bizonyosan nem szülhet, és így ilyen igazságtalan, és káros jutalmakat és privilegiumokat már ezentúl fel nem tartani a törvényhozó test hatalmában állván, szükséges a kereskedésnek szabad lélegzésre leendő hozattatás végett az 1715-i 35. törvényágozatot eltörölni, s ezen javallott törvényt minden megszorítás nélkül helyébe alkotni.

III. DE OBJECTIS OECONOMIAE PUBLICAE

QUOAD ARTICULUM I.

Respectu coloniarum⁴⁸

Jóllehet egy földes- és birtokos urat sem lehet magános tulajdonnak megsértés[e] nélkül arra kötelezni, hogy akár már jobbágyok által lakott helységét még több jobbágyokkal szaporítsa, akár pedig az eddig népesedés nélkül való, s nem az ő tulajdon cselekedete alatt néptelenedett pusztáját jobbágyüléseknek kiadni tartozzék; ha mindazonáltal akár a királyi kamara a kormányozása alatt lévő felette számos, és igen bő kiterjedésű pusztáit, akár más magános földesurak is az ilyes birtokokat a közjó tekintetéből jobbágyülésekre osztani, s azokba jobbágy lakósokat helyheztenni kívánnak, az ugyan nékiek nemcsak tökéletes szabadságokba lenni hagyatnak, hanem mind az ország erejének nevelésére szolgáló cselekedetek, különös dicséretre is érdemesíttetik, ezen tekintetben és esetben mindazonáltal, minekutána mind a nemzeti nyelvet, mind bizonyosan magát a nemzetiséget is a lehetőségig előmozdítani a törvényhozó testnek, valamint egy részről nemzeti jussaihoz és hatalmához tartozik, úgy más részről legszorosabb tisztében és kötelességben áll, nem látszik az országos kiküldöttségnek azon vélekedése, melynél fogva a törvényben az új népesedésnek hazai, vagy külföldisége felől említést tenni tartózkodik, elfogadhatónak lenni, mert ugyanis az 1723-i 103. törvényágozat⁴⁹ a külföldről ezen országba leendő telepedéseket csak azon okból engedte meg akkor, mivel a nem igen sokkal előbb számos évekig tartott török harcolások és véres pusztítások által az országbéli népesedés nagyon megfogyva lévén, ezen fogyatkozásnak kipótlására elkerülhetetlen volt a külföldről beédesgetett népség, de már egy századon túl a hazában is, és kivált annak némely részeiben annyira megszorult a lakosoknak száma, hogy nem szorulván többet a külföldre, a hazai polgárokból is lehet új telepedéseket szállítani, azért a törvényben

⁴⁷ Országban.

⁴⁸ A köz-gazdálkodás tárgyairól. Ami az I. cikkelyt illeti, a jobbágyok tekintetében.

⁴⁹ Az 1723:103. tc. az ország betelepítéséről, benépesítéséről rendelkezett.

világosan tétessék ki, hogy ezen új népesítés és jobbágyülési szaporítás egyedül csak a hazai lakosokból, és semmi esetre is a külföldiekből ne történjék, mégpedig a hazaiakból is a törzsökös⁵⁰ nemzetség fenntartása és terjesztése kedvéért mindenekelőtt született magyarok alkalmaztassanak, s ahol egészen magyarokat találni nem lehetne, a magyarok közé vegyítendő más nyelvet beszélő honiak is befogadtassanak, úgy azonban, hogy az új népesedésnek nagyobb része magyar lévén, a többi új lakókat is a magok nyelvekre és szokásaira vezessék és szoktassák, s azoknak azonnal mind lekipásztor, mind mester is magyar nyelvet értő és beszélő ember adassék és rendeltessék, amidőn pedig a helytartótanács útján lett köz kihirdetés után is, elegendő számú magyarokat találni nem lehet, a vármegyének erről adott bizonyáglevele mellett a helytartótanács különösen engedelmet adjon, hogy a népesíteni akaró más idegeneket is telepíthessen.

A javallott 2., 3., és 4. törvényekre semmi észrevétel.

QUOAD ARTICULUM V.

De meliore agrorum, et pratorum usu⁵¹

Hogy a mezei gazdaság s nagyobb előmenetelére szolgáljon az, ha minden birtokos a maga tulajdon réteit és földjeit önnön tetszése szerint szabadon és megszorítás nélkül mívelheti, kétséget nem szenved, de ha viszont a közbirtokosságokban a földes- és birtokos urak között fennálló kölcsönös függéseket tekintjük, kivált ha a marhatenyésztést oly öszveszorult határookban, melyekben a rétek a törvény által megengedett időszakaszokban, úgy a parlagok is elkerülhetetlenül szükségesek a marha legeltetőnek használására, méltó figyelembe vesszük; nem lehet némely oly megszorító rendszabásokat nem tenni, melyeknél fogva mind a rétek, mind a parlagok és tarlós mezők annak idejében a magányos önkényes használás alul ki ne vetessenek, és azért ha csak a marhatenyésztésnek mint a mezei gazdaság szinte egy főbb ágának azon határban egyszerre és egészen végét szakasztani nem akarják az illető birtokosok, a minden kivétel és bizonyos rendszabások nélkül való szabad használását a földeknek és réteknek a közbirtokosságokban törvény által megállapítani talán a házára nézve némelykor több káros következtetéseket hozhatna mint hasznot, minthogy oly terméketlen határookban, hol a mesterséges szüleségnek⁵² termesztésére csak nagy szorgalommal elkészített, és gyakran bőven trágyázott föld lehet alkalmas, és ahol az ilyképp elkészített föld kevés lévén, a gazda soha annyi szüleséget nem termeszthet,

⁵⁰ Értsd: tősgyökeres.

⁵¹ Ami a földek és a rétek jobb hasznosításáról szóló V. cikkelyt illeti.

⁵² Takarmánynak.

mely azon számú marhának táplálására és nevelésére szükséges, mennyi a legelőkön szabadon tenyésztetik, kérdésen kívül sokkal kevesebb marha is fog a mezei gazdák által közemésztés alá neveltetni mint előbb, amíg a rétek egy részben, s a parlagok másrészben a legeltetőnek pótolására igen hasznos eszközül és pótolékul szolgáltak.

Továbbá magok a birtokosok között is nem kevés ízetlenségeknek ád ez okot, minthogy megtörténhetik az, hogy egy határnak több fordulatai közül az egyikben némely közbirtokos társ nevezetes földjeit bévetvén, akkor, amidőn a többi közbirtokosoknak földjeik körülötte közlegelőül szolgálnak, azokat magános hasznára alkalmaztatja, de a többi fordulatokban még némely legeltetés alá engedett földjei maradván, azoknak örve alatt szinte a maga marháit is a többi közbirtokosok parlagjain legelteti, s mivel proportio⁵³ a helységbe nincs, és így azt, ha jár e a szabad földjeinek kiterjedéséhez képest még annyi marhájára legeltető, vagy már azt úgy is igazságtalanul terhelvén, a szabad használás alá foglalt földjeire még kevesebb legeltető járna, kitudni nem lehet, már itt sérelem és ízetlenség okoztatik általa a többinek. Megtörténhetik az is, hogy a szántóföldek fordulatai között lévő némely lapányosabb részek, amidőn azon mező, hol ezen részek helyheződnék, vetés által elfoglalva tartatik, nem úgy mint szántóföldek, hanem mint kaszáló rétek használatnak birtokosaik által; akik ezen javallott törvénynek engedelmeivel akkor is, midőn azon egész fordulat nincsen elvetve, következő ezen réteknek használt darabok is közlegelőül szolgálhatnak, békerítvén azokat, minden esztendőben kasza alá vehetik, el lévén tudniillik ők is könnyen a többi azon határbéli réteknek legeltetésétől, minthogy azokon úgyis Szent György naptól fogva Szent Mihály napig⁵⁴ minden legeltetés tiltva van, és így se ők, se más is azokat ezen idő alatt nem legeltetik, amely idő alatt pedig a szénát és sarjút könnyen letakarhatják róla, holott az általok ilyenképp békerített rét a többi közbirtokosság által a szántóföldek között elszórva lévén, csak föld, és így az engedett időben szabad legeltető természetében nézettetett s használatott mindég, és ez egy új sérelem. Megtörténhetik az is, hogy (elmellőzvéen itt azon sok gyűlölségeknek említését, melyek a nem elegendő erősen készült mentő kerítéseken betörő marhák behajtása, és szokatlan zsarolások miatt erednek) némely a közbirtokosok káraiknak foganatosabb elmellőzésére vagy rékjeiket valamely vízjárásban, vagy szántóföldjeiket valamely dombos helyen árokkal kerítenék körül, mely az első esetben az árvizet magában vévén, a szomszéd rétyére vezethetné, és azt eliszapolhatná, a másik esetben pedig a lerohanó zápor ereje a dombról nyert sebesebb esete által az árkot mindég mélyebbre ásván, mint a köztapasztalás bizonyítja, a szomszédnak eddig kár nélkül állott szántóföldjét is bedöntené és magával ragadná, s árokkal és vízmosásokkal eltöltvén, későbbre egészen haszonvehetetlenné tenné. Mivel azonban más

⁵³ Arányosság.

⁵⁴ Április 24-től szeptember 29-ig.

oldalról is tekintve a dolgot, senkit a maga tulajdon birtokának igazságos használatától eltiltani nem lehet, a törvényben világosan fejeztessék ki az, hogy senkinek egy, két, vagy több darab földjeit és réteit magános haszon alá a közlegelő alul úgy elfoglalni nem szabad, hogy a többi fennhagyottaknak színe alatt a többinek pusztán fekvő szántóföldjeit vagy réteit előbbi mód szerint marháival legeltethesse, hanem mihelyest eddig szokásban nem volt ilyes magános használatú foglалásokat tesz, azonnal semmiféle marhájával is a többi szántóföldekből vagy kaszálókból álló szabad legeltetőt használni hatalmában ne legyen, s ha azt mégis használná, marháit a többi közbirtokosok annyiszor, mennyiszer minden hatalmasságbéli büntetés nélkül levertethetik; úgy továbbá a szántóföldek között elszórva helyezettett kaszálók mindig csak azon természetet vegyék magokra az eltilthatásra nézve, milyennel bír azon egész fordulat, melyben azok helyheződnek. Mégis ha valamely közbirtokos jobbágyainak akár ökör, akár csordabéli vagy sertés marhái a szabad mezőt, ha csak némelykor is járják, s ha a köz pásztortartás miatt járniok is kell, azonnal ő semmi magános használat alá való foglалásokat ne tehessen, ellenben ha sem maga, sem jobbágyai is a szabad mezőt vagy réteket soha legkevesebb marhával se járatták, akkor a törvény javallata szerint tökéletes szabadságában álljon a földek és rétek használása és bekerítése olyformán, hogy ezen kerítéseket jól és oly erősen tetesse meg, hogy ha azoknak rossz voltak miatt a marhák a szabad mezőn legeltetve betörhetnek és kárt tesznek, azt neki senki megtéríteni köteles ne legyen, úgy szinte dombos helyeken, vagy nagyobb vízjárásokban, ahol káros pusztításoktól lehetni tartani, árkokkal való kerítéseket tennie, a kár megtérítésének büntetése alatt szabad ne legyen, egyébaránt ezen javallott törvénycikkelynek a marhacsapás és itatás végett engedni kellő helynek és térségnek megrendeltetése, és többi rendszabásai eránt hozott végzése áll.

A 2. §-nak rendelése oda is kiterjesztessék, hogy a határban valamely a közjóra szolgáló intézeteket tenni, valamely károkat okozni szokott patakokat regulázni⁵⁵, szükséges töltéseket építeni, valamely közös épületet a közbirtokosságban haszonbérben kiadni, hasznos és szükséges új utakat metszeni, s akármi a közösön, s a közjóra célzó tilalmakat tenni akarna a nagyobb része s többsége a közbirtokosoknak, azt egynéhány makacs közbirtokos soha se akadályozhassa, hanem ezen a többség által megállapított intézet mindenkor teljesítésbe menjen; mivel pedig a közbirtokosok többsége alatt még nincs egészen valóságos értelme annak megállapítva, hogy azon rész tegye-e a többséget, mely számmal több, vagy az, mely bár kevesebb számú, de nagyobb birtokkal bír, ugyanazért ezen egymás között könnyen támadható kérdéseknek, és ezekből eredhető viszálykodásoknak eligazítására a törvényben kifejezteni jónak ítéltetik az; hogy ahol mind a birtokra, mind a számra nézve együtt a többséget minden további okoskodások nélkül nyilván és valóságosan kilátni lehet,

⁵⁵ Szabályozni.

ott ezen többségnek akarata (egy két ellenkező birtokosnak megátollkodott ellenkezése nem használván) tüstént, mégpedig úgy vétessék teljesedésbe, hogy ha ezen ellenkezőknek földjein vagy rétjein kellene akár a canalisokat⁵⁶, akár az utakat vagy töltéseket keresztül vezetni, azokat okvetetlen elszenvedni köteleztessenek, s ha azokból nékiek hasznok eredend, a költségekhez is járulni fognak, ha pedig viszont valamely sérelmek vagy károk következhetnék utána, akár azok által, kikre azon munkából haszon háromlik, mindenesetre megtérítendő leend, s a feljebbírt többség intézetének teljesedését akadályozók ellen akár a sommás rövid visszahelyeztetésbéli per, akár a nemes vármegyének politicus úton⁵⁷ hozott végzése oltalmul szolgáljon, ahol pedig valamely közös elhatározásnak és intézettételnek végrehajtására nézve oly nagy hasonlóság volna a közbirtokosok között; hogy azok a többséget magok között meghatározni nem tudnák, mivel könnyen megeshetnék az, hogy a kisebb birtokosok számmal sokkal többen lévén, az egy vagy egynéhány nagyobb birtokosnak tetemes sérelmével kívánnának voksaik többsége által némely intézeteket kivinni, de viszont megtörténhetik az is, hogy a nagyobb birtokos birtokának terjedése tekintetéből, élvén a többségi jussal, szegényebb sorsú közbirtokos társait csak azért is nyomni óhajtaná, hogy vagyonokat velük meguntván, azokat tulajdonának szerezhesse meg; már ily összeütközésében a két rendbéli különböző voksoknak a nemesi és közbirtokossági helységeken mindenkor a vármegye elejbe terjesztessék az intézet alá veendő kérdés, mely egy évégre kiküldendő kirendeltség által megvizsgáltsék, s ha az bizonyos egyeztetés által a feleknek nevezetesebb részét egy értelemre bízni nem tudná, azt vizsgálja meg, ha a kérdésbéli intézet a birtokosok nagyobb részének hasznára van-e vagy sem, s ha azt hasznosnak látni, s egyszersmind tapasztalni fogja, hogy legalább fele, s a józanabb része a birtokosoknak kívánja azon intézetet teljesedésbe vetetni, akkor ezen kirendeltség a többséget ezen hasznos célnak elérésére határozza el, s a vármegyének jelentse be, melynek helybenhagyása után az tüstént teljesíttessék is, s ezen rendszabások az első § alatti itatáskutak, utak, és magános használás eseteire is kiterjesztetnek.

A 4. § az urbáriális munkára tett észrevételek szerint fogadtatik el.

⁵⁶ Csatornákat.

⁵⁷ Hatósági úton.

QUOAD ARTICULUM VI.
*De praecavendo sylvarum defectu*⁵⁸

A 2. §-ra nézve észrevétel adja elő magát, hogy mivel a Hármaskönyv 3. részének 33. cikkelye⁵⁹ csak a jobbágyságot rendelné azon büntetés alá vettetni, mely szerint a falopásban tapasztaltatott tolvaj minden nála lévő vagyonától, marhájától és szekereitől örökre megfosztathatik, a gyakori tapasztalás pedig bizonyítaná, hogy nem egyedül a jobbágyság, hanem minden más földesúri törvényhatóság alá nem tartozó nemtelen személyek, de még sok nemesek is károsabb erdőbéli fatolvajlásokat követnek el; ezen károknak meggátolására célszerű volna ezen 3. rész 33. törvénycikkelyét a falopó akármi sors és rendbéli ember vagyonának, melyek a tolvajlás alkalmával nála találhatók, tüstént leendő elvesztésére, azon esetre, ha a tolvaj nem közbirtokos, egyúttal azon erdőben; mivel ez eránt más törvények állanak fenn; kiterjeszteni, ki ha az általa okozott kárt ez szerint ki nem pótolná, vagy ha a tetten éppen nem tapasztaltatnék is, de utóbb hiteles próbák által az általa elkövetett fatolvajlás kibizonyíthatatnék, az ellene a tisztí ügyész felperessége alatt mozdítandó perben a kár és költségek is megítéltesse, s a körülményekhez képest vagy készpénzbéli vagy tömlőci büntetésre kárhoztattassék.

QUOAD ARTICULUM VII.
*De extendenda articuli 20-i 1807 provisione*⁶⁰

A 7. cikkelynek rendelése nemcsak a folyó homokra, hanem minden egyéb elhagyatott, és gabona vagy széna termésre tökéletesen alkalmatlan sován földekre is kiterjesztessék.

⁵⁸ Ami az erdők fogatkozásának elhárításáról szóló VI. cikkelyt illeti.

⁵⁹ A Hármaskönyv 3. részének 33. címe a jószágok által okozott károk megtérítéséről rendelkezett.

⁶⁰ Ami az 1807:20. törvénycikk rendelkezésének kiterjesztéséről szóló VII. cikkelyt illeti. (1807:20. tc., A futóhomok által okozni szokott károk elhárításáról, és az általa elöntött területek termővé tételének módjáról.)

QUOAD ARTICULUM VIII.
*De cultura serici, lini, canabis, et tabacæ*⁶¹

Ezen törvénycikkely egészen megáll, és az országgyűlésére küldendő követeknek egyedül csak azon utasítás adattassék, melynél fogva mivel Magyarország kereskedésének egyik nevezetes ágát a dohány is tenné; ennek termesztése pedig azáltal, hogy az ausztriai dohány árosításnak kormánya annak megszerzését egy-két kereskedőnek adván által, azok felette nagy nyereségvágyásból származott önkények által a dohány-mívelőket a kedvetlenedésig nyomják, egészen megcsüggedni látszik. Ófelsége az országgyűléséről felküldendő alázatos felírás által az országos kiküldöttségnek javallata szerint megkérettség avégett, hogy az ausztriai tartományok számára megvásárlandó dohány ezután az árvevés útján, és több apróbb részekben, s magoknak a dohánytermesztőknek is ahhoz leendő járulhatásokkal szereztessék meg, hogy így a magános liferánsok⁶² a dohánytermesztőket önkényes károsításokkal ne illethessék, s eddig gyakorlott monopoliumoktól elesvén, a magyar kereskedésnek ezen egyik nevezetes ágát, a dohányt a kereskedés tárgyai közül ki ne húzhassák.

QUOAD ARTICULUM IX.
*De quaestoribus tabacæ ordinariis regni jurisdictionibus indiscriminatim obnoxiiis*⁶³

Ezen törvénycikkelyhez még az adattassék, hogy az ausztriai dohányárosításnak kormánya (Appaldo)⁶⁴ a dohánynak külső országokba, úgymint Európának többi részeibe leendő kereskedésére nézve soha legkevesebb befolyással se közvetve, se közvetlen is ne lehessen. Mégis hogy a dohány Magyarország kereskedésének egy oly szabad, és soha tilalom alá nem jöhető ága maradjon, mely a kivitteltől se nagyobb vámokkal terhelve, se egészen is elzárva ne legyen, s a rajta fekvő essito⁶⁵ vám is, minekutána az nem első rendbéli, *primae necessitatis articulus*,⁶⁶ és így soha elkerülhetetlen szükség itthon reá nem lehet, a leggyengébb legyen minden más természetények vámjainál, egyszóval az 1790. esztendei munkában javallott 3., és 4. cikkely törvényé tétetni eszközöltessék.

⁶¹ Ami a selyemművelésről (selyemhernyó tenyésztésről), a len-, a kender- és a dohánytermesztésről szóló IX. cikkelyt illeti.

⁶² Szállítók.

⁶³ Ami a dohánykereskedőknek az ország rendes bíróságainak különbség nélkül való alárendeléséről szóló IX. cikkelyt illeti.

⁶⁴ Appaldo – Deák Ferenc s. k. betoldása.

⁶⁵ Kiviteli.

⁶⁶ A legfőbb szükség része, eleme.

Ezen kívül Őfelsége az eránt is kéretessék meg az országgyűléséről, hogy a lovaknak a hazában nagyobb foganattal leendő tenyésztésekre nézve, minekutána az adózó nép elegendő szép ménlovakat szerezni pénzbéli tehetetlensége miatt nem képes, valamint előbb, úgy ennek utána is azon megyékbe, hol szebb alkotású kancák vagynak az adózóknak, a császári királyi méneseiből esztendőnként egyedül csak a szükséges ugratásokra ingyen a tartásbér megtérítése mellett rendelni és adni méltóztassék, minthogy Magyarország minden más tartományok előtt méltán megkívánhatja, hogy az itt nevelt királyi ménlovak addig országunkból ki ne vitessenek, míg hazánkban a lótenyésztésre szükséges számú ménlovak ki nem kerülnek.

IV. DE FUNDO PUBLICO REGNI

AD ARTICULUM

*De fundo publico*⁶⁷

Az országos kiküldöttség a fundus publicus nevezete alatt isméretes pénztárnak felállítására az országgyűlése által ajánlandó, s az illető törvényhatóságokra kivetendő bizonyos somma pénznek megrendeltetését javallja. Igaz ugyan, hogy az ily módon meghatározott, s a hazai törvényekkel is éppen legkevesebb ellenkezésben sem lévő kivetés, ha az ajánlásnak a következő tökéletesen megfelelni, a fundus publicus felállítására a legbizonyosabb eszköz és mód lehet; de ezen pénztárnak hogy az mindjárt kezdetében a maga rendeltetésének megfelelni tudhasson, s az ő tőkájének kamatai a kívánt célokra fogatos haszonnal alkalmaztathassanak, mindjárt egyszerre több milliomból kellene állani és készülni. Nem rettentené el ugyan a magyar nemzetnek bőkezűséggel öszvekött nagylelkűségét ezen felette nagy sommának megajánlása is, ha annak valóságos birtokában lévén, mindennapi élelmére szükséges tőkéjén túl ily nevezetes áldozatot tehetni képes volna, de minekutána az eddigi szomorú tapasztalás bizonyítaná a nemesi rendnek nagy részét a kereskedésnek mostani megszoríttatása, a nemzeti gazdaság elcsüggedése, s a folyamatban⁶⁸ lévő pénznek mind lassúsága, mind csekélysége miatt is oly szerencsétlen helyzetetésben lenni, hogy a jelenvaló üdőpontban, melyben más hasznos intézeteknek is előbb haladása gyors segedelmeket kívánna, akármely, bár tulajdon jövőre célzó intézetekre, avagy pénztárokra milliommokkal adakozni egyáltalában tehetetlen legyen; azért is ezen nevezetes, és erejét felülhaladó sommából felállítandó fundusnak egyedül kivetéssel való megállapítását meg nem ajánlhatja, több esztendőnként lefolyó sorában

⁶⁷ Az ország közalapjáról (Nemzeti Közpénztárról). Az ország közalapjáról szóló cikkelyre.

⁶⁸ Értsd: forgalomban.

részenként fizetendő summákra is, mint szokatlan s törvényeink által nem ismért, és mintegy adó természetét magára öltő terhnek viselésére szinte magát az ország nem kötelezheti; nehogy mindazonáltal a nemzetnek már százados óhajtása mindenkor csak pusztá óhajtás maradjon, nehogy a nemzeti közpénztárnak már 1715. esztendőben a 24. cikkelyben⁶⁹ világosan javallott felállítása hazánk csinosodásának, és művelődésbéli előmenetelének tetemes kárával ismét máskorra halasztassék, az országos kirendeltség által javallott kivetés elfogadtatik, a követek mindazonáltal különös figyelemmel legyenek arra, hogy hazánk pénz- és kereskedésbéli szegénységéhez mérsékelve, mind a kivetendő somma, mind a beszédnek módja olyan legyen, mely által a nemzet erején felül ne terheltessek, nehogy ugyanazon eszköz, mely hazánk közboldogságának erősebb alapokra leendő helyheztetését tárgyalja, éppen ellenkező következtetéseket szülve, ugyanezen hazát végínségre juttassa.

Azonban minthogy századok elfolyta alatt nemzeti csinosodásunk csak a természet lassú folyamotára bízva, nem csak ápolgató segédet nem kapott, hanem inkább gyakran tetemes gátokkal kellett küszködnie, azt, amit századok elmulasztottak, azt, amit Európa más nemzeteinél századok eszközöltek, több százezer polgárok tisztá hazafűsűsége, több fejedelmek bőkezűsége segített eszközlésbe venni, szegény nemzetünknek csekély számú birtokosi egy pillantat alatt véghezvinni nem képesek, bármi tetemes áldozatokat tegyenek is, – oly eszközökről kell gondoskodni, melyek a nemzeti pénztárnak felállítását a kivetett csekély somma mellett siertessék, anélkül azonban, hogy valakinek tulajdonosi jussait sértének; anélkül, hogy valaki különösen, és arány nélkül terheltenék általok.

Mindenekelőtt felséges urunk, hazánk feje, édesatyja és első polgára, kinek kezében vagynak a nemzet jövedelmeinek minden forrásai, ki legszentebb kötelességének isméri ezen jövedelmeket alattvalóinak boldogságára fordítani, tehet, és tesz is legelőbbet a nemzeti pénztárnak megállapítására. Nem kívánja ezen megye, hogy a koronát és kamarát illető javaknak jövedelmei Őfelségének kezéről, hová azokat világos és alapos törvényeink rendelik, elvételssenek, nem kívánja a királyi házat, vagy annak tagjait törvényes jussal bírt javaikban csorbítani, nem véli azonban igazságtalannak azt, hogy ezen jövedelmekből, legalább azokból, melyek a rendes jövedelmek közé szorosan nem tartoznak, egy része a nemzet közpénztárának javára szolgáljon; törvény által kell tehát meghatározni azt:

1-ször. Hogy minden megüresült püspökségnek és apátságoknak a fejedelmi kincstárt illető jövedelmeiből egyharmad rész évenként a nemzeti pénztárba fizetessék, mert valóban igazságos az, hogy az egyházi javak, melyek egykor nemzetünknek vérrel szerzett közkincséből vették származásokat, legalább némelykor a nemzet egyenes javára szolgáljanak.

⁶⁹ Az 1715:24. tc. valójában a törvények javításáról, és törvényszékek tartásáról rendelkezett.

2-szor. Hogy minden kevert királyi adományoknál azon pénznek, mely az érdemen felül, a nyert javakért fizettetik, legalább fele része a nemzeti közpénztáré legyen. Ugyanis hazánk mostani éveiben azon valóságos érdemek, melyek méltó jutalmat nyernek, nem oly számosak, vagy legalább nem oly nyilvánosak, hogy azok hazánkban közönséges elismerést nyerhetnének; látjuk azonban naponként a kamarának javait királyi adományok által némely eddig ismeretleneknek kezére kerülni. Ezen kamarai javaknak egyik törvényes rendeltetése csakugyan az, hogy az érdemnek jutalomul szolgáljanak, törvényeink pedig nemcsak a fejedelem szolgálatában szerzett, hanem a haza boldogságát tárgyozó érdemeknek megjutalmazását is említik, sőt parancsolják. Ha tehát azon esetben, midőn a megajándékozottnak érdemei a mértéket egészen meg nem ütik, azok pótlását a fejedelemnek fizetendő somma által is eszközölhetőnek vélik törvényeink, igazságos az, hogy a szolgálatok mértékét pótoló sommának egy része a hazát s annak közpénztárát illesse, megjegyeztetvén azonban itt is az, hogy csupán pénzért, érdem nélkül királyi adomány senkinek ne adattassék.

3-szor. Az egyházi személyeknek és főpapoknak, kik végrendelés nélkül elhalnak, értéke ezentúl nem három, hanem négy egyenlő részekre osztatván, abból egynegyed rész a nemzeti pénztárba folyjon, mert azoknak, kik a haza közkincséből szerzették vagyonaikat, megmaradott értékéből nem kisebb jussal kívánhat részt a haza, mint a gyakran úgys felette gazdag templom, az atyafiak, vagy a fejedelem.

4-szer. Hasonló okokból a megüresült kanonokságok jövedelmeinek egynegyed része szinte a nemzeti pénztárt illesse.

5-ször. Az uzsoráskodásnak minden módon lehető meggátlására már mindent elkövettek törvényeink, és valóban óhajtani lehetne, hogy ezen törvények fogamatja minden uzsoráskodást elfojthasson, és soha eset elő ne adja magát, melyben a törvényeknek büntetését eszközzésbe venni szükséges legyen, de mivel a törvény hozásának idejétől fogva is nem csak meg nem fogyott, sőt inkább szaporodott a megszorult adósokat zsaroló uzsorások száma, hogy ezek vétkes tette amennyire egyrésről nemzetünk közboldogságát gátolja, másrésről azon hazának hajtson hasznót, melynek törvényeit sértette, mindazon uzsorás summák, melyek eddig a királyi fiscust⁷⁰ illették, ezentúl a nemzet közpénztárába folyjanak.

6-szor. Az 1792-i 14. törvényágozat⁷¹ minden, az országban elkelní szokott egy mázsa sóra fizetendő 11 krajcárokat az országbéli közös haszná végekre fordítani rendelte, mely minthogy eddig is a vizek regulatióra, s legszükségesebb töltések és utak készítésére szokott használtatni, és ugyanezen végekre fordítandó lenne utóbb az újonnan felálló fundus publicus is, azért is ezen esztendőnként bejövendő som-

⁷⁰ Királyi kincstárát.

⁷¹ Az 1792:14. tc. értelmében a só 11 krajcárral megemelt árát meghatározott közcélokra kellett fordítani.

ma, mint a törvény által is már a maga rendeltetésével egészen megegyező, ezen pénztárnak egyik jövedelme bátran lehet és legyen.

7-szer. Az 1741-i 41. törvény⁷² értelmé szerint a külföldiek által hazánkban nyert honosításnak (indigenatusnak) díja személy szerint 2000 darab aranyokban lévén meghatározva, s az szinte az ország közös szükségére fordítani rendeltetvén, ezen akármikor fizetendő jövedelem tovább is a fundus publicusnak jövedelme maradjon.

8-szor. Az 1741-i 17. törvény⁷³ szerint minden külföldi pap személy, aki Magyarországon valamely jövedelmes egyházi jószágot (beneficiumot)⁷⁴ nyer, 1000 darab aranyra lefizetésére köteleztetik; ezen törvénynek ugyan, mint tulajdon hazánkfiainak részéről nagyon sérelmesnek, és így igazságtalannak mentől előbbi eltöröltetésére annyiból utasítást adni az országgyűlési követeknek szükséges, hogy az ilyes jövedelmes egyházi haszonvételeket hazánk gyermekei minden tekintetben a külföldiek előtt érdemelvén meg, oly törvény alkottassék, hogy ennek utána soha semmiféle külföldi egyházi személy a magyar hazában ilyes haszonvételeket ne bírasson, minden ezen haszonvételekből veendő jövedelmeinek azonnal a fundus publicus számára leendő elfoglaltatásának büntetése alatt, ha pedig ezen törvénynek hozásában az ország rendjei, vagy Őfelsége meg nem egyeznének, akkor a fennálló, és fennemlített törvény erejénél fogva az ilyes papi személyek által fizettetni parancsolt 1000 aranyok szinte a fundus publicus pénztárába fiztessenek.

9-szer. A vámoknak nagyobb felemeltetése a kereskedésnek szabadabb folyamat akadályozni szokta ugyan, és azért amennyire csak lehet, azokat leszállítani szükséges, mivel azonban a publicus fundus legelsőben is, és leginkább egyenesen a kereskedést előmozdító tárgyakra, úgymint a vizeknek hajózhatóvá való tételére, és a legnevezetesebb kereskedői utaknak építésére fog fordíttatni, nem látszik különös nehézség lenni abban, hogy mert más oldalról ugyan a kereskedés útján a fundus publicusnak gyarapítására ne szivároghasson vissza, valamely az egészre nézve alig érezhető módon nyert jövedelem, ugyan azért, ha az ausztriai örökös tartományok és Magyarország között felállítani óhajtott vámbéli reciprocum⁷⁵ mindkét részről meghatároztatik úgy, hogy mindenik részről a ki- és beviendő portékáktól egyforma vámok fognak tartathatni, akkor minden az ausztriai tartományokból Magyarországra hozatandó portékáktól, természetményektől, és kézi mivektől a szokott vámnak még egynegyed része adattassék a fizetendő vámhoz, és ez az egynegyed rész esztendőként a publicus fundusba tetessék által, és ha Ausztria, s a többi örökös tartományok az Entschädigungs Aufschlag színe alatt szinte csak az egynegyed rész vámmal fogják többre emelni a magyar portékáknak és természetményeknek vámjait,

⁷² Az 1741:41. tc. a honosítási díj összegét szabta meg.

⁷³ Az 1741:17. tc. a Magyarországon egyházi javakat birtokló külföldiekről rendelkezett.

⁷⁴ Birtokadományt, javadalmat.

⁷⁵ Kölcsönösség.

a két ország között fennálló kereskedésnek aránya (aequilibriuma)⁷⁶ legkevesebbet sem fog zavartatni, a kölcsönösség (reciprocum) tovább is fenntarthatván, ha pedig Ausztria előbbi systemájától el nem állván, az Entschädigungs Aufschlagot⁷⁷ tovább is sokkal nagyobb mértékbe fogja venni, úgy tudniillik, amint eddig, és most is még veszi, vagy legalább feljebb, mint a magyar vámokon az ő productumaitól és kézi míveitől fizetni kellett, akkor úgyis az lévén ezen észrevételek között már feljebb a javallat, hogy a magyar vámokon az ő portékái is az általa szedetni szokott vámfizetés mennyisége alá arányoztassanak, hogy az igazságos reciprocumot ő is érezze, és ezen addig szokott vámfizetésen felül ezután fizetendő somma szinte a fundus publicusba tetessék, – úgy továbbá minden, az országnak consumptiojára⁷⁸ bejövő és használandó olyan portékák, melyek az országos kiküldöttségnek vélekedése szerint nagyobb vámmal fognak terhelendők lenni azért, hogy a honi hasonló minéműségű portékáknak gyorsabb kelendőségét ne akadályozzák, mind ezen az egyébaránt szokásban volt, vagy lehető kisebb vámot meghaladó nagyobb vámnak sommája, mint már úgyis a királyi kincstárt nem az egyenes jövedelmek sorában illető rész, hasonlóul a fundus publicus jövedelmévé váljon. Valamint a behozni megtiltott, de mindenki által önnön szükségére terhesebb vámfizetés mellett behozható portékáknak vámai is, (amint a kereskedés tárgyában már előbb mondatott) ezen célra fordíttassanak.

10-szer. Minden tiszteletbéli polgári címeknek elnyerésével Őfelségének fizettetni szokott taxa⁷⁹ még annak felével megszorítottassék, és ezen fél taxa mindenkor a fundus publicus pénztárába adattassék, ide nem értvén azonban az olyatén taxáknak felével leendő megtoldattatásokat, melyek valamely közönséges fizetés mellett való munkás hivatalokra lett kineveztetésekről szoktak fizettetni.

11-szer. Minden feljebb rangú egyházi személyek, úgymint apátok, prépostok, kanonokok, püspökök és érsekek, valamikor valamely egyházi jövedelmes beneficiummal Őfelsége által megajándékoztatnak, az ezen ajándék megnyerésével öszvekött taxának ismét ők is felével többet fizetvén, azt hasonlóul a fundus publicusba adják.

12-ször. Még eddig a talált kincseknek hogyan leendő elosztására semmi világos törvény sem lévén, s az az eddig megtartatott, s Mária Terézia⁸⁰ által is elfogadott szokás szerint három részre osztatván, új törvény által állapíttassék meg annak ezután négy részre leendő elosztása, melyből egynegyed rész a találóé, egynegyed a föl-desúré, kinek birtokában találtatott, egynegyed a fejedelemé, egynegyed pedig a fundus publicusé legyen.

⁷⁶ Egyensúly, mérlege.

⁷⁷ Kártalanítási díjat.

⁷⁸ Fogyasztására.

⁷⁹ Díj.

⁸⁰ Mária Terézia (1717-1780), osztrák főhercegnő, 1740-től magyar királynő.

13-szor. A káptalanoknak és hiteles helyeknek fizetett taxák is a nemzeti pénztárt illessék, mert ezeknek amúgy is számos jövedelmeik vagynak, és pedig azért adva, hogy az ilyes hiteles helyhez tartozó költségeket viseljék. És mindezen jövedelmek esztendőnként, vagy amikor azok fizetésének ideje előadandja magát, a jövő országgyűlésig öszveszedetvén, s részenként időről időre kamatokra kiadatván, elég bizonyosságul fognak szolgálni arra, ha azok több esztendőig el nem költetnek, sőt a jó és rendes kormányozás által törvényes uzsorára kiadatnak, felnevelkedhetik-e általok a fundus publicus annyira, hogy a hazafiaknak újabb adakozásaik nélkül is a szükséges célnak pontosan megfelelni tudhassanak, vagy csakugyan a szükségét ki nem pótolván, azt az országosan megállapítandó új kivetésekkel gyarapítani keljen, melyről a majd ezután jövő országgyűlésén ismét a szükséges intézeteket megtenni lehet. Ezen fundus publicusból lehetne oly gabonatarokat felállítani, melyek termékeny éveken megtöltetvén, éhség és sanyarúság idején a szegény népnek véginségtől lehető megmentésére szolgáljanak; mely intézetnek legjobb mód szerint leendő állapítását a követek hazánk termékenyebb megyéinek követivel egyetértve iparkodjanak eszközölni.

V. DE VEHICULIS COMMUNICATIONIS COMMERCIALIS

QUOAD ARTICULUM

De viarum structura, et conservatione⁸¹

A 2. §-ra nézve az országos kiküldöttségnek azon vélekedése, hogy az utak csinálásában egyik vármegye két órányi távolságra megyéjének szélétől a másiknak kebelében is tartozzék segedelemmel lenni, ha amaz egyébként az utak igazításával el volna nagyon foglalva, nemcsak az eddig megtartatott régi szokással, de magával az igazsággal is ellenkezik;⁸² mert minden vármegyének meg vagynak a maga terhei, melyeknek elviselésére egyik szomszéd megye is addig a maga segedelmét nékie nem nyújtotta; ilyen terhek a többi között a kereskedésbéli vagy mellékes utak, nevezetesebb és nagyobb hidak és töltések csináltatásai, nagyobb vizek általmetszései, terheesebb transportok⁸³ vitele, katonai élelmeknek hosszabb utakra való kiszolgáltatása, forspontozások,⁸⁴ s a többiek, melyek mind olyan terhei a megyéknek, melyeket mind csupán önnön erejekkel kéntelenek elviselni és teljesíteni, nem látszik tehát elengedő

⁸¹ V. A kereskedelmi összeköttetés elősegítéséről. Ami az utak építéséről és fenntartásáról szóló cikelyt illeti.

⁸² Ellenkezik – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: meg nem egyez.

⁸³ Szállítmányok.

⁸⁴ Vontatások.

ok lenni arra, hogy mért éppen ezen kereskedési új utaknak csinálásában segítse egyik megye a másikat, amikor az is könnyen megtörténhetik, hogy eddig is kereskedési útja lévén valamely megyének azon út, mely továbbra is annak maradni rendeltetik, azt akármi gondatlanságból elpusztulni, és rossz állapotba jutni engedte, és így az ő gondatlanságát a szomszéd megye, mely talán jobb helyheztesben tartván útját, az újabb igazítással kevesebb munkát fog tölthetni, pótolja ki terhesebb fáradságával, s azért hogy ez jobb utat tartott eddig, most büntetessék, amaz pedig a rosszabb útért jutalmaztassék, mely a közgazsággal ellenkező; ezen foglalatja a javallott törvénynek egyáltalában elhagyattassék, s mindenik vármegye kereskedési új útját, valamint a többi is maga kebelében (maga is vévén azoknak legtöbb hasznát) önnön maga, minden szomszéd megye hozzájárulása nélkül köteleztessék csinálni.

A 4. §-ra a kiküldöttségnek azon vélekedése, hogy minden esztendőben az utaknak rendszeres csináltatásában egy egész jobbágy esztendőnként legfeljebb 12 marhás, vagy ehelyett 24 gyalog napszámot, a félhelyes, fertályos, nyolcados⁸⁵ és többi zsellér jobbágyok pedig ehhez arányzott napszámokat tartozzanak szolgálni, a célnak egyáltalában meg nem felel, és így ezen érdemben némely kiküldöttségi tagok által aláírt különböző voksnak azon tartama, hogy az utak csinálásában eltöltendő legtöbb napszámnak meghatározott mennyiségét törvény által kimondani nem tanácsos, igen helyesnek és célarányosnak lenni elfogadtatik; soha sem lehet előre kiszabni az utak csinálására szükséges napszámokat, mert meglehet, hogy némely útnak elkészítésére több szekérszám is kell, mint amennyit egy esztendőben a törvény alkalmaztatni enged, mely ha azt meghatározólag rendeli az adózók által kiszolgáltatni; bizonyosan a törvény rendelkezéséhez tartván magokat, többre őket kényszeríteni nem lehet; és így néhány szekérnek fogyatkozása miatt az útnak csináltatása félbe szakadván, az sokszor a bekövetkező rossz idők által annyira ismét semmivé tetethetik, hogy a jövő esztendőben újra ott kell annak igazítását kezdeni, hol az elmúltba kezdetett, az adózó népnek ereje tehát, egy-két még talán szükséges szekérnek a törvény engedelmeiből lett elmaradásával haszontalanul odavesz, s az e részben való gazdálkodásnak felette káros gyümölcse fog következhetni, ha pedig olykor nem fognak egészen kelleni a törvény által megengedett marhás és gyalog napszámok, a szüntelen egymás között való viszálykodások és perek, melyeket ily esetben az adózók egymásra nézve, egyik a másikonál egy órával is hosszabb ideig dolgozni nem akarván, tesznek, majd elháríthatatlanok, minthogy az egész megyében minden helységre nézve az illető úti biztosoknak,⁸⁶ kiknek egyébaránt úgyis felette silány fizetések a helytartótanács által minduntalan kérdés alá vetetik, jegyzőkönyveket tarthassanak, s minden embert külön-külön abba feljegyezzenek, lehetetlen, magokra a helységekre bízni pedig a

⁸⁵ Fél, negyed, nyolcad telkes.

⁸⁶ Az átvonuló katonaság szállításának megszervezéséért felelős megyei (polgári) alkalmazottaknak.

szekér és gyalog napszámoknak feljegyzését részéről ugyan a legóhajtottabb, de az közjóra nézve a legszerencsétlenebb következésű mód lenne, mert ezek tudván, hogy egy egészhelyes, és így a félhelyes, s a többi adózók már a törvény által meghatározott napszámokon felül nem tartoznak az utak csinálásához járulni, nemcsak hogy a napot reggeltől estig lajhán, mind magoknak mind marháiknak megkémélésével töltenék, s a dolog teljesítésében nem haladnának, de még a szekér és napszámot is, hol alkalmatosságot lenének eltitkolni, éppen semminek sem tartanák; nem cél-arányos tehát a marha, és gyalog napszámot törvényben meghatározni, hanem valamint eddig, úgy ezután is az illető törvényhatóságoknak helyes elrendelésére hagyni legtanácsosabb az utakat a lehetőségig leghasznosabb módon, s az adózónak legkevesebb terheltesével megigazíttatni, és csináltatni ily módon, hogy valahol a megyéken ilyen nevezetes utak vezetnek keresztül, azokat helységről helysére a népeseedéshez s az adózó nép erejéhez alkalmaztatva ölszámra a vármegye földmérője, és az illető vidékbéli szolgabírák egy úti biztossal együtt mérjék ki, s azon utat közösen azon helység mindaddig csinálja és igazítsa, még jó karba nem hozattatik, s jövőendőre is mindég ugyan azon helység a szolgabírónak felvigyázása alatt tartsa gondviselésben, és csak így lehet reményleni, hogy ezen cél legtökéletesebben elérettethetik, s az utak legfoganatosabban készíttethetnek, és jó karban tartathatnak, értvén magában azt, hogy minden vidékre rendelendő egy úti biztos szüntelen való serénységgel vizsgálgassa az ilyes utakat és hidakat, s ahol legkevesebb fogyatkozást tapasztaland, az illető helységbéliekkel azt azonnal helyrehozassa, – mivel pedig könnyen megtörténhetik, és pedig gyakrabban az, hogy némely jobbágy az utak csináltatásának ideje alatt csupa gonosz indulatból marháját elárosítja, így gyanítván ezen terh alól magát kihúzzhatni, azért is, nehogy az ilyen jobbágy a marha nem léte által magát a terhek alól kimenthesse, s azt többi jobbágytársainak nyakára nyomhassa, meg kell törvény által határozni azt, hogy az útcsinálás terhe mindenkit arány szerént illetvén, ha valaki marháját az útcinálásnak idejében elárosítja, az készpénzen is tartozik annyi fordulást, és napszámot az útnak csinálására szerezni, és fogadni, mennyit a magához hasonló többi adózó társai töltenek azon.

A 6. §-nak rendelkezése megjegyeztetik, hogy az ott javallott kárpótlás mindennemű károkra, és még azokra is, melyeket a földesurak jobbágyaik robotbéli adózásainak leszállításából szenvednek, kiterjedjen.

AD ARTICULUM
*De promovenda fluviali in regno navigatione*⁸⁷

Megjegyeztetik, hogy a javallott 3 canalishoz⁸⁸ talán szükséges volna azon negyediket is javallani, mely Németújhelytől⁸⁹ a Rába, Rábca, Szala, Mura vizeinek öszvekapcsolásával a tengerig vezetne.

QUOAD ARTICULUM
*De exsiccatione paludum*⁹⁰

Az első §-ra nézve. Az 1807-i 17. törvényágozat⁹¹ egyedül csak a tavaknak és berkeknek kiszáritásáról szól, és így korántsem terjeszti a maga rendelkezéseit minden kártékony vizeknek megzabolázására és vízárkoknak célarányos elkészítésére, szükséges azért a nemzeti szorgalomnak és gazdálkodásnak előmozdítása tekintetéből ezen törvényt tovább is, mégpedig oda kiterjeszteni, hogy amely határban a hegyek közül, és így annál sebesebben rohanó, s magokkal iszapot hordó patakok valamely határbéli réteknek elrontására indulnának, vagy azokat már némely részben haszonvehetlenekké tették volna, bár azok nem bozótosok, és berkesek legyenek, következve nem azoknak kiszáritása, hanem csak rendbe szedése tárgyattatnék, köteles legyen akármely közbirtokos vagy szomszéd helységbéli földesúr is ezen pataknak rendes canalisatioját,⁹² ha az többeknek fog használni, a maga tulajdon rétjén és földjén keresztül vezetni engedni, kinek ha magának is ebből haszna eredne, köteleztessék minden e részben teendő arányos költségekhez is járulni; ha hogy pedig semmi haszna, sőt talán a canalis által valamelyes sérelme és kára következne, ezen kára a vármege által kirendelendő kiküldöttség által megböcsültetvén, nékie azok által, kikre az árokásással haszon háromlik, tüstént, és egészen rövid úton megtéríttessék, – úgy szinte valamely egy vagy több határokbán berkek és bozótok száríttatnak ki, és ezeknek lecsapolására szükséges árkok szélesebben kívántatnak olyan határokbán is ásottatni, melyekben már semmi bozótok sincsenek, s amelyekben minden szélesebb árokásások nemcsak célarányatlanok, hanem károsak is, mindezen határokbán a szélesebben leendő ásás megengedtessek ugyan, de azok által, kiknek a berek lecsapoltatása

⁸⁷ Az országon belüli folyami hajózás elősegítéséről szóló cikkelyre.

⁸⁸ Csatornához.

⁸⁹ Bécsújhely a Lajta folyó által volt összeköttetésben a Dunával.

⁹⁰ Ami a mocsarak kiszikkasztásáról (lecsapolásáról) szóló cikkelyt illeti.

⁹¹ Az 1807:17. tc. a magánszemélyek költségén létesítendő vízművekről (gátakról, csatornákról) rendelkezett.

⁹² Csatornázását, azaz mesterséges meder kialakítását.

használ, a netalán okozandó kár megtéríttessék, és az ásás is általában az ő költségön tétessék, semmi esetre az, akinek az ásásban legkevesebb haszna sincs, annak teljesítésére ne köteleztessék; minden ilyes kiszárításoknál lévő akadályok pedig az 1751-i 14. törvényágazat⁹³ erejével okvetetlen elmozdítottassanak, és azok soha egy regulatiót⁹⁴ is fel ne függeszsenek, minthogy az ilyes akadályok, malmok avagy más gátok mindenkor azoknak sérelmével építtetnek, akiknek a határookban tanyázó káros vizét elvezetni és lecsapolni már a természetes igazság szerint is legelsőben megengedve volt, és így mindenkor legelső just nyertek attól akármikor megszabaduhatni, és így ezen jussokat akármely későbbi, másnak kárával kezdetett haszonvétel is soha el nem törölheti, s őket azon elsőbbi jussoktól meg nem foszthatja, minden folyók és mellékes patakok regulációjánál pedig azon fő folyóra, melyben a regulázandó patak bele szakad, méltó tekintet legyen.

QUOAD ARTICULUM

*De canalium effossione*⁹⁵

Nincs észrevétel.

QUOAD ARTICULUM

*De utilibus operibus per societates, vel privatos struendis*⁹⁶

A 2. §-ra nézve megjegyeztetik, hogy minden magányos társaságok által felállított híd, vasút, vagy más efféle közhasznú intézeteken a nemes ember maga személyétől, és önnön szükségeire szolgáló portékáitól csak akkor köteleztessék fizetni, ha ezen intézetet minden kényszerítés nélkül önnön könnyebbségére használja; de ha ezen utak, hidak, vagy más efféle intézetek oly helyheztesítésűek, hogy azokat az utazó ugyanazon menetelben el nem kerülhetvén, használni kénytelen, sem személyétől, sem önnön szükségeire szolgáló portékáitól fizetni ne tartozzék, mert senkinek különös pri-vilegiuma hazánk nemeseinek valóságos jussait nem sértheti.

⁹³ Az 1751:14. tc. értelmében meg kellett szüntetni az országra nézve káros malmokat.

⁹⁴ Szabályozást.

⁹⁵ Ami a csatornák ásásáról szóló cikkelyt illeti.

⁹⁶ Ami a társaságok vagy magánosok által létesítendő művek használatáról szóló cikkelyt illeti.

QUOAD ARTICULUM

*De struendis contra exundationes fluviorum aggeribus*⁹⁷

A 3. §-ra nézve. Az adózók által adandó napszámoknak és szekereknek mennyisége bizonyos számra ne határozottassék, s a töltésekre fordítandó munkák abban leendő számlálásba ne vétessenek, *mint már feljebb*.

QUOAD ARTICULUM

*De abolendo penso ríppatui*⁹⁸

Semmi észrevétel.

QUOAD ARTICULUM

*De provebenda maritima navigatione*⁹⁹

Megjegyeztetik, hogy mivel a bahiai consulnak¹⁰⁰ a helytartótanács által közhírré tett jelentése szerint Magyarországnak némely természetmányaival Amerikába nagyon hasznos kereskedést lehetne folytatni, a tengeri kereskedés lévén azon egyetlen egy út, mely országunkat a világ más részeivel is egyenes és közvetlen öszveköttetésben hozza, a megyének követei figyelmüket oda is terjesszék, hogy hazánknak az említett természetmennyekkel lehető hasznos kereskedése eránt a magyarországi kikötő helyek minden akadályainak elhárításával célarányos intézetek eszközöltessenek.

QUOAD ARTICULUM

*De teloniis*¹⁰¹

A magános földesurak által több esetekben a vármegyék gondviselése és csináltatása alá engedett hidaktól vámot szedni az országos kiküldöttségnek törvény javallata tiltja, ha ezen kérdés minden oldalról és mélyebben fejtegettetik, bizonyos leend, hogy az ilyes hidaktól fizetendő vám az adózó népnek nem terhére vagy kárára, hanem valóságosan hasznára céloz, ugyanis ezen hidaktól csak az fizeti ezen reávetett vá-

⁹⁷ Ami a folyók áradása elleni gátak létesítéséről szóló cikkelyt illeti.

⁹⁸ Ami az átkelési vámok megszüntetéséről szóló cikkelyt illeti.

⁹⁹ Ami a tengeri hajózásról szóló cikkelyt illeti.

¹⁰⁰ A braziliai Bahiában (azaz Salvadorban) tevékenykedő konzul.

¹⁰¹ Ami a vámokról szóló cikkelyt illeti.

mot, aki azt használja, és így nemcsak a megyebéli adózók, hanem külső megyebéli nemtelen¹⁰² lakosok, kereskedők, sőt külső tartománybéli is járulnak a vámfizetéshez, ezen fizetésből bejött pénz pedig mindenkor azon hidaknak igazítására és jó karban való tartására szokott fordíttatni; ami ezenkívül fennmarad, az a házi pénztárba más szükségek pótlására tétetni, amennyi tehát ezen vámfizetésekből bejön, annyival bizonyosan a házi pénztár szaporodik, következve azon egész summával az adó kevesebb, már ha ezen vámfizetések megszűnnek, az elmaradott somma helyett az adót annyival nagyobb kivetéssel kell szaporíttatni, és azt minden adózókra az egész megyében elosztva, tőlök beszédni, holott előbb mindazon adózók, kik a hídnak hasznát nem vették, sem hídvámot nem fizettek, sem annak csinálására is szükséges adóval nem terhelettek, amikor ezentúl, bár azon hidat soha használni nem fogják is, de mivel azt csinálni és igazítani elkerülhetetlenül szükséges, és így költség is kell rá, hídvám nélkül elmúlhatatlanul fizetnie is kell, így tehát a közre, s az adózókra nézve a hídvám haszonnal volt öszvekötvé, – nem is elégségesek az országos kiküldöttségnek előlhozott okai ezen hídvámoknak a vármegyék által leendő megszüntetésekre, mert habár a vármegyék mint morális testek¹⁰³ tekintetnek is, és így privilegialis birtokot¹⁰⁴ használniok nem engedtetethetnek is meg, de a midőn ezen privilegialis haszonvétel nem magának a morális testnek, hanem annak kormánya alatt élő sok ezer adózónak hasznára céloz, akkor ezen haszonvétel a morális testnek felvigyázása alatt tovább is hogy fennmaradhat, kétséget nem szenved, és habár a vármegyének magának kötelessége is a vámok által nem hágására, és a visszaéléseknek megzabolozására felügyeléssel lenni, semmi nehézség sem látszik abban lenni mégis, hogy a maga részére szintűgy mint más birtokosnak részére a vámtarifát meg ne határozhassa, mert bizonyosan azon nemes indulatból, mellyel törvényes kötelessége szerént is adózó népnek fenntartásáról gondoskodnia kell, soha sem fogja a vámot kelletlenül feljebb emelni; egyébaránt pedig a maga vámszedői tulajdon hatalma alatt lévén, könnyebben és gyorsabban megfenyítheti azokat netalán elkövetett visszaélésekért, s a megsértetteknek fogatosabb elégtételt szerezhet, mint akármely más vámbirtokosok.

Azonban legbizonyosabb és legigazabb ok, mely a vámok eltörlését javallja, a kereskedés; minthogy ennek megakadályoztatására egyik legfőbb eszköz a sok és feletlen nagy út- és hídvám, és hogy a hazában a kereskedést e részben is könnyebbé és szabadabbá tenni lehessen, elfogadható a javallott törvény oly módon, hogy minden vármegyék és törvényhatóságok az egész országban, melyek nem földesúri jussal és privilegium mellett bírnak vámokat, hanem más földesuraktól adattak által nékiek, az ilyes vámszedéseket megszüntessék, s az ilyképp nékiek általadott hidakat a házi-

¹⁰² Értsd: nem nemes.

¹⁰³ Jogi személyek.

¹⁰⁴ Értsd: nemesi birtokot.

pénztárból ingyen csináltassák. Hogy pedig ugyan a kereskedést a többi magános földesurak kezeiknél még meglévő hídvámok ne szoríthassák, törvénybe tetessék az, hogy Őfelsége soha senkinek többet semmi szín alatt örökös vámszedésre privilegiumot ne adjon; és egyedül csak a feljebb említett azon esetben, ha valaki valamely közös, s a közjóra felette hasznos, de mellette költséges intézetet, vasutat, vagy hidat akar felállítani, melyet a közönséges törvényhatóságok eddig meg nem győztek tenni, s nem is szándékoznak teljesíteni, adhasson csak bizonyos esztendőig, és nem örökre egyedül költségeinek megszerzése, és mértékletes nyereség végett engedelmet, úgy hogy a feljebbi törvény javallata szerint elmúlván az említett esztendők, azon egész intézet ismét az országé legyen ingyen, s attól soha többet senki vámot ne fizessen, úgy szinte a magános földesurak is szólíttassanak fel, hogy a most kezeiknél lévő vámhidakat ugyan a kereskedés előmozdítása tekintetéből a közönséges törvényhatóságoknak önkényesen adják által, ha pedig azt tenni nem akarnák, minthogy valószínűságot tulajdonok lévén, az ország őket azoktól meg nem fosztja ugyan; de kötelesek legyenek egy újonnan hozatandó törvény által azokat az első intésre az 1566-i 12. törvény¹⁰⁵ értelmé szerint 100 forint, a második intésre pedig azonnal a vámprivilegium, s azzal együtt a vám örökös elvesztésének büntetése alatt azokat mindenkor a legjobb karban tartani, nehogy több mértföldek által a kereskedő a legjobb úton vitethetvén portékáit, egyszerre egy ily gondatlanul hagyott töltésen és hídon felakadván, mind idejének nagy veszteségével, mind marhájának romlásával károkat szenvedni kényszerítessék, mert ha az ilyes privilegiummal bíró földesúr a vámból hasznot akar húzni, azon haszonnal kölcsönös kötelességet is, úgymint a vámtöltésnek és hídnak mindenkor jó állapotban való tartását teljesíteni el ne mulassa. – Végre ezen törvény a kompjárásokra is kiterjesztessék.

QUOAD ARTICULUM
*De rei vectuariæ regulatione*¹⁰⁶

Semmi észrevétel.

¹⁰⁵ Az 1566:12. tc. tiltotta a törvényesnél magasabb vámok szedését.

¹⁰⁶ Ami fuvarozás (teherszállítás) szabályzásáról szóló cikkelyt illeti.

ÉSZREVÉTELEK
AZ URBARIÁLIS TÁRGYRA NÉZVE
(In re urbarii)

A földesurak és jobbágyok viszonyos kötelességeiknek meghatározása egyik legfőbb tárgya a polgári törvényhozásnak, mert egyenesen ettől függ a számos terheket viselő adózó nép sorsának boldogsága; annyival nagyobb figyelmet érdemel pedig hazánkban ezen tárgy, mert nincs elég világos törvényünk, mely azt elegendő bizonyossággal meghatározta volna. Az eddig zsinórmértékül szolgáló urbáriumot csak ideiglen fogadta el az 1790. esztendei országgyűlés,¹⁰⁷ minden azolta támadott kérdéseket pedig felsőbb parancsolatok intéztek el gyakran oly móddal, hogy azok tartalma az ország sérelmei között fölterjesztett panaszokra is méltó okot adott. Szükséges tehát valóban, hogy már valahára e tárgyban nálunk is bizonyos, meghatározott, világos és kielégítő törvények hozattassanak.

Kétféle szempontból lehetne az adózó nép nagyobb részének sorsát megállapító urbariális rendszabások vizsgálgatására kiindulni, mert vagy azt lehetne kérdezni, milyen változtatások emelnék leginkább a jobbágyok boldogságát – habár ezen változtatások némely áldozatokkal volnának is összeshőve, habár általok polgári szerkesztésünk némely részei más, de igazságosabb formába lennének is öntve; kérdezni lehetne továbbá, mennyi befolyással volnának ezen áldozatok nemzetünk közös erejének gyarapodására, és milyen következtetéseket szülnének azok hazánk általános boldogságára nézve – habár egy kisebb résznek mostani jussai csorbulást szenvednének is; végre kérdezni lehetne még azt is, kiktől kellene leginkább e részben áldozatot kívánni; és ez volna talán az egyik szempont, mely az országos kirendeltségnek polgári szerkesztésünk alapos törvényeihez szabott munkáját nagy részben megdöntené, de sok ezerek óhajlásának megfelelne. A másik szempont szorosan követi polgári szerkesztésünk törvényeinek zsinórmértékét, javító változtatásokat ez is kíván, de csak úgy, hogy a törvényben gyökerezett jussoknak, és a vagyonbéli közbátorságnak szentsége csorbulást ne szenvedjen általok, ez tehát csak határok között újít, nem sérti az egyik részt, hogy a másiknak bajait orvosolja, nem veszi el akaratok ellen a tehetősebbektől, hogy a szegényebbek ínségén segíthessen, egyszóval nem áldozatokról, hanem kötelességekről szól, mert a fennálló törvények által kötve vagyon.

A jelenlévő munkának megítélésében melyeket kelljen a választmánynak¹⁰⁸ e két szempontok közül követni, maga az országos kirendeltség kifejezte a törvényes dolgokról írt munkájának első lapján, ahol világosan azt mondja, quod non de nova re-

¹⁰⁷ Az 1790:35. tc. – további rendelkezésig – gyakorlatilag Mária Terézia úrbérrendeletét cikkelyezte be.

¹⁰⁸ Választmánynak – Deák Ferenc s. k. kiegészítése.

publica constituenda, sed illa, quae in nonum saeculum persistit amplius constabilienda agatur.¹⁰⁹ Erre tehát minden egyes pontnál szoros figyelemmel kell lenni, mert ezen választmány nem a törvények hiányainak fessegetésére, hanem az országos kirendeltség munkáinak megvizsgálására vagyron rendelve.¹¹⁰

Az országos kiküldöttség két fő részekre osztja munkáját, melyet az urbárium dolgában készített. Egyikben a jobbágyok szabad költözködését, s annak következeit egy törvénycikkely javallatba foglalja, a másikban 6 törvénycikkelyt javall, melyek a jobbágyok egyéb jussait és tartozásait, panaszaik elintézésének rendét, s az urbáriális regulatio¹¹¹ módját határozzák meg.

A jobbágyok szabad költözködése több századok viszontagságai után 1790. esztendőben a 35. cikkely¹¹² által végre csakugyan tökéletesen és elhatározottan megállapítottatott, s ezen törvény következeit most már hazánk minden vidékein akadály nélkül gyakoroltatik; nincs pedig semmi ok, mely miatt ezen, a szelídebb emberiséggel oly igen megegyező törvényt visszavonni, vagy megszorítva változtatni szükséges volna, sőt megújítása sem lévén fölösleges, a javallat e részben teljesen helyben hagyható. Ami azon rendszabásokat illeti, melyek a jobbágyok költözésénél a bėjelentés és elköltözés üdejére az adósságok és közterhek lefizetésére, a földesúri és alattvalói összefüggésnek a költözés által leendő megszüntetésére, a jobbágyoknak kiadandó eleresztő s utazó levelekre, a letartoztatás okaira, a jobbágyot ok nélkül letartoztató földesúr büntetésére, az el nem eresztett jobbágyot befogadókra, végre az egy helyből nagyobb számmal költözni akaró jobbágyokra nézve a javallott törvény 6 első §-ban rendeltetni tanácsoltatnak, minthogy azok rész szerint eddigi törvényeink értelmével tökéletesen megegyezők, rész szerint pedig azok lelkéből, és a dolog természetéből egyenesen folynak, nem lévén azokban semmi, ami a földesurak sérelmét, vagy a jobbágyok kárát vonhatná maga után, általjában elfogadhatók, s a javallott törvénycikkelynek 6 első §-a változtatás nélkül megmaradhat.

De már ezen törvénycikkely javallatának 7. s következő §-ai egészen más tekintetet érdemelnek, ugyanis azt állítja ezekben az országos kiküldöttség, hogy a szabad adás-vevés szabad költözésnek természetes következeit; törvény által kívánja tehát meghatározatni azt, hogy a költözni akaró jobbágy nemcsak házát, épületeit és egyéb javításait, hanem jobbágyülésének¹¹³ használhatását is anélkül, hogy azt előbb föl-

¹⁰⁹ Hogy nem új közállapotot kell megteremteni, hanem a már kilenc évszázada fennálló [alkotmány] kiszélesítéséről kell tárgyalni.

¹¹⁰ Mert ezen választmány nem a törvények hiányainak fessegetésére, hanem az országos kirendeltség munkáinak megvizsgálására vagyron rendelve – Deák Ferenc s. k. kiegészítése.

¹¹¹ Urbéri szabályozás (urbérrendezés).

¹¹² Az 1790:35. tc. a földesurak és alattvalók viszonyáról, az alattvalók részére történő pontos igazságszolgáltatásról, valamint a jobbágyok szabad költözéséről rendelkezett.

¹¹³ Értsd: jobbágytelkének.

desurától megszerezte volna, urának fizetendő minden kárpótlás nélkül akárkinek szabadon és örökben eladhassa, a földesúr pedig az ilyen vevőt, ki azonban minden jobbágyi tartozásokat teljesíteni köteles, ha csak annak adózásbéli tehetetlensége, vagy közönségesen tudva lévő erkölcstelensége miatt törvényesen bizonyított kifogásokat nem tehet ellene, jobbágyának befogadni tartozzék; maga a földesúr azonban, úgy szinte a helység közönsége is, ilyen jobbágytelkek használhatását soha meg ne vásárolhassák, úgy szinte, ha a földesúr valamely jobbágyát vagy tehetetlensége és erkölcstelen élete, vagy jobbágyi tartozásainak engedetlenül ismételt elmulasztása miatt, vagy pedig a Hármaskönyv első részének 40. cikkelyében¹¹⁴ említett osztály eseteinél törvényesen kiböcsültetni¹¹⁵ kívánná, kiböcsült jobbágyának az épületeken és javításokon fölül még a jobbágyülés használhatásának böcsű árát is tartozzék fizetni.

Mindezeket a földesurak tulajdonosi jussaival, és hazánk törvényeinek lelkével megegyezőnek, az adózó népre nézve pedig megmérhetetlen hasznokat szülőknél vitatja az országos kirendeltség, de ha az állítást támogató okok a hazai törvények rendelete, s a javallott változtatásnak előrelátott következményei vizsgálódó figyelemmel fontolóra vétetnek, oly észrevételek adják elő magokat, melyek a törvénycikkelynek ily értelemmel leendő elfogadását éppen nem javasolják.

A vagyonbéli közbátorság¹¹⁶ kétségén kívül egyik fő célja minden polgári egyesületnek; ezen vagyonbéli bátorsággal pedig oly szorosan egybe van szőve a tulajdonnak sérthetetlensége, hogy azt csak a köztársaság legveszedelmesebb helyzetében, a kényszerítő szükség végső eseteiben, de máskor soha semmi szín alatt nem szabad csorbítani, – sőt maga a törvényhozó test is túllépne hatalmának határain, ha megszegvén a tulajdonnak sérthetetlenségét, a haza polgárainak valamely részétől azok törvényes sajátjának részét önkényes megegyezések nélkül elvenné, mert ezáltal a vagyonnak közbátorsága szenvedne sérelmet, melyet minden lehető módon fenn tartani, minden külső és belső veszedelmek ellen védelmezni egyenes célja a törvényeknek; a törvényhozó testnek pedig fő kötelessége.

Hazánk első kezdetétől fogva mindenkor kétségtelen tulajdonosi voltak a földesurak jobbágyüléseiknek; s fegyvert az ekénél inkább kedvelő magyar, vérrel szerzett birtokának egy részét nem örökben, csak munkálás vagy élhetés végett adta által jobbágyának. Több mint három századok lefolytáig magát a jobbágy személyét is mintegy tulajdonának tekintette a földesúr, s a jobbágynak urát elhagyva más helyre ki-

¹¹⁴ A Hármaskönyv 1. részének 40. címe az öröklött atyai és ősi jószágok testvérek közti megosztásáról rendelkezett.

¹¹⁵ Valakit valamely ingatlan vagyonából törvényes becsű által, a becsárnak lefizetése mellett távozásra kényszeríteni.

¹¹⁶ Értsd: vagyonbiztonság.

költözni szabad nem vala. De már III. András¹¹⁷ alatt győzött a szelíd emberiség gyöngédebb érzése a szabad magyar nemesnél, s már 1298. esz[tendőben] a 70. törvénycikkely¹¹⁸ által megengedettet minden jobbágnak a szabad költözés, sőt tulajdon vagyonát is elvihette magával; ezen időszakaszban pedig Európának egyéb nemzetei a jobbágyok szabad költözéséről még csak nem is gondolkoztak; sok változásokon ment által ezen szabad költözés a mai időkig, sok törvényt hoztak és töröltek el ez érdemben eleink, de a földet bíró nemesnek tulajdonosi jussait soha meg nem sértették, és sem ezen törvények hosszú sorában, sem hazánk egyéb törvényei között nem lelhetni csak egy ágozatra, melynek szavaiból vagy lelkéből azt lehetne következtetni, hogy a jobbágyülések használhatása a jobbágnak szabad rendelés alá tartozzék.

Véleményét az országos kirendeltség leginkább a Hármaskönyv 3. részének 30. cikkelyében¹¹⁹ gyökerezi, mely törvény azt rendeli, „Per hujusmodi igitur legationem, aut veditonem colonus non nisi laboris sui mercedem, et praemium, condignam scilicet aestimationem terrae, prati, molendini, vel vineae cuiuspiam vendere, vel legare potest, perpetuitate domino terrestri salva semper remanente.”¹²⁰ Igaz ugyan, hogy ezen törvénynek felhozott szavai homályosaknak látszanak első tekintettel, mert nem érthetni egyenesen, ha a condigna aestimatiot¹²¹ a földnek használására is ki lehessen e terjeszteni, vagy csak a reá fordított munkának, irtásnak, és javításnak bérére (laboris mercedem et praemium) kell azt szorítani; de ha figyelemmel olvastatnak a következő sorok, melyekben az mondatik: „qui (nempe dominus terrestris) dum voluerit terras, prata, et molendina secundum aestimationem communem, vineas vero juxta

¹¹⁷ III. András (1250-1301), 1290-től magyar király, az utolsó Árpád-házi uralkodó.

¹¹⁸ A mondott rendelkezést hagyományosan az 1298-as dekrétum 70. artikulusának tartották, mégpedig I. Ulászló 1440. évi átirata alapján, melyet Kovachich Márton György közölt először nyomtatásban a XVIII. század végén (Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros. Budae, 1798. I.). Rugonfalvi Kiss István szerint a dekrétum második fele – a 42. artikulustól – 1299-ből való, míg a legújabb álláspontok szerint az említett második rész később, a XIV. század első évtizedéből származik. Szilágyi Lóránd szerint ezeket a végzéseket a királyi tanács valamikor 1312 és 1315 között alkothatta (közülük az érintett a 13. artikulus). A rendelkezés szövege: „Továbbá egy nemes bármely parasztja vagy jobbágya, ha akarja, miután engedélyt kapott, és a szokásos földbért megfizette, ura birtokáról más nemes birtokára vagy máshová, ahová jónak látja, letelepedés végett minden jajaival szabadon átköltözhethet.”

¹¹⁹ A Hármaskönyv 3. részének 30. címe arról rendelkezett, miképpen háramlik a végrendelkezés nélkül meghalt jobbágy vagyona a földesúrra.

¹²⁰ Efféle hagyományozás vagy eladás által tehát a jobbágy csupán munkája bérét és jutalmát, tudniillik a földnek, rétnak, malomnak vagy szőlőnek illendő becsárát hagyományozhatja vagy adhatja el valakinek, épségben maradván mindenkor az örökös jog a földesúr részére. (HK. III. 31. 8. §)

¹²¹ Illendő, méltó becsút.

condignum earum valorem ad se recipiendi habet facultatem”,¹²² kétséget nem szenved az, hogy ezen törvénynek előbb említett sorait a jobbágyülések használhatásának eladására semmiképpen alkalmaztatni nem lehet, mert ha a földesúr jobbágyának földjét, rétjét secundum aestimationem communem¹²³ visszaválthatta, minthogy ezen communis aestimatio¹²⁴ a Hármaskönyv első részének 133. cikkelye¹²⁵ szerint felette csekély, a valóságos értéknél sokkal kisebb, és különösen egy népes jobbágyülésre nézve, egy 4 forintos márkából álló volt, a jobbágy földjeit, rétjeit ennél nagyobb summával nem terhelhette, mert akkor urának ezen cikkelyben kifejezett visszaválthatási jussát sértette volna meg, vagy pedig a vigyázatlan vevő károsodott volna. Ha tehát a felhozott törvénynek értelme úgy magyaráztnék, mint az országos kirendeltség kívánja érteni azt, hogy tudniillik a jobbágyinak szabad volt földjét, rétjét, nemcsak reá fordított munkájának, és javításainak értékéig, hanem a földnek, rétnek illendő becséig is elidegeníteni; Werbőczynek¹²⁶ felhozott egynéhány soraiban világos volna az ellentmondás; ezt pedig egy oly törvényről, melynek még most is kötelező erőt tulajdonít nemzetünk, feltenni nem lehet.

Még bővebb világosságot nyújt ez érdemben hazánknak egy későbbi törvénye, az 1556. eszt[endei] 29. cikkely,¹²⁷ melynek szavai következendők: „Quodsi colonus quispiam domum suam per eum fortassis pecunia emptam, aut suis sumptibus aedificatam alicui probo, et honesto viro vendere, et illum in ipsam domum suam domino suo tanquam colonum tempore praemissae transmigrationis suae collocare voluerit, libere id facere possit – si tamen usque suam transmigrationem non venderet, et in illam colonum idoneum, probum, et honestum locare non poterit, domus talis domino terrestri libere remaneat, et libere, cui voluerit illam dare, et conferre, aliumque colonum in illam collocare possit, et valeat.

Quodsi colonus talis alio commigrans vineas, ac terras, seu prata propria non ad domum, seu sessionem, quam inhabitat, spectantia; sed haereditaria aut exstirpatitia habuerit, tales vineas, terras, et prata, idem colonus etiam sub illo domino, ad cuius bona migrare voluerit, libere possidere, et eis frui possit”¹²⁸ – és valamivel alább:

¹²² Aki (természetesen a földesúr) a földeket, réteket és malmokat közbecsű szerint, a szőlőket pedig ezek illendő becsárán, ha akarja, magához válthatja. (HK. III. 31. 8. §)

¹²³ Közbecsű szerint.

¹²⁴ Közbecsű.

¹²⁵ A Hármaskönyv 1. részének 133. címe az ingó és ingatlan javak becsűjét, és annak módját határozta meg.

¹²⁶ Werbőczy István (1458-1541), előbb ítélőmester, később királyi személynök majd nádor, végül alkancellár, a Hármaskönyv szerzője.

¹²⁷ Az 1556:29. tc. értelmében az elköltöző jobbágy háza a földesúrra maradt, hacsak azt tizenöt nap alatt el nem adta.

¹²⁸ Hogyha valamely jobbágy a házat, amit esetleg pénzen vásárolt vagy a saját költségén épített, valamely jámbor és becsületes férfinak el tudná adni, és ezt a mondott elköltözésének idején abban a

Si tamen dominus ipse terrestris tales vineas, terras, et prata coloni sui alio trans-migrantis secundum jura, et leges regni, aestimatione mediante ad se redimere voluerit, id more consveto, et de lege regni liberam faciendi habeat facultatem.¹²⁹ Ezen törvény szerint köteles volt a kötelező jobbágy házat alkalmas vevőnek eladni, és ha ezt nem cselekedte, sem pedig maga helyett tehetős jobbágyot nem állított, mind a ház, mint egyéb épületek ingyen maradtak földesúrára; szabad volt ezen törvény szerint a költöző jobbágynak szőlőjét és irtásföldjeit elköltözése után is megtartani, de csak azokat, melyek jobbágyüléséhez tartozandók nem valának, mert az ilyenekről intézeteket tenni hatalmában nem állott, sőt még az irtásföldeket és szőlőket is volt jussa becsű szerint átalvanni a földesúrnak.

Így vette fel törvényeink lelkét az 1790. eszt[endei] országgyűlés is, midőn a 35. cikkelyben szabad költözést engedvén minden jobbágynak, javításokat, épületek árát és a munka bérét nékikelfizettetni rendelte; azt azonban egyenesen kikötötte, hogy a helyföldeknek és az uraságok által adott épületfáknak ára a jobbágyot semmiképpen ne illesse; de így magyarázta a törvények rendelkezését maga a törvényes szokás is, mely szerint minden földesúr elköltöző vagy kiböcsült jobbágyának csak javításait és épületeit, nem pedig a jobbágyülésnek használhatóságát fizette meg mindenkor.

Végre az országos kirendeltségnek ezen javallata tetemes sérelmet ejtene a földesúrnak azon jussán is, mely nékik a Hármaskönyv első részének 40. cikkelyében engedtetik, hogy tudniillik akkor, midőn több osztozó testvérek közül valamelyiknek atyai lakóépület nem jutott, tulajdon jobbágyaiknak akármelyikét kiböcsülhessék, s annak házat, épületeit és egyéb javításait kifizetvén, a jobbágyulást magoknak elfoglalhassák. Főntartja ugyan a kirendeltség javallata is ezen rendelkezést a törvénynek, de oly világos hozzáadással, hogy az elböcsültet földesúr a jobbágyülés használhatóságának böcsű árát is köteleztessék lefizetni jobbágyának, – azonban éppen ezen módosítás ölte el a törvény rendelkezésének jótéteményét, mert a kisebb birtokú szegényebb nemesnek osztozó gyermekei, gyakran egy magoknál is gazdagabb jobbágy-nak házában és épületein felül a jövedelmes jobbágyülés használhatóságának boldogabb vidékeken talán egypár ezer forintokat megközelítő böcsűjét kifizetni nem képesek; kivált ha csekély javaikat ősi adósság terheli, lakóház és belső telek nélkül pedig gaz-

házban földesúra jobbágyaként el tudná helyezni, ezt szabadon megteheti. Ha azonban az elköltözésig el nem adja és abba alkalmas jámbor és becsületes jobbágyot elhelyezni nem tud, az olyan ház szabadon a földesúrra marad, aki azt szabadon annak adhatja, akinek akarja, és szabadságában áll abba más jobbágyot elhelyezni. Hogyha az olyan jobbágy, ki máshová költözik, nem a lakóházhoz tartozó, hanem saját örökségi avagy irtvány szőlői, földjei vagy rétjei volnának, az a jobbágy az ilyen szőlőket, földeket és réteket az alatt a földesúr alatt is szabadon birtokolhatja és használhatja, akinek a fekvő jószágára költözik. (Bevezetés, 1. és 2. §)

¹²⁹ Ha pedig az a földesúr a máshová költöző jobbágyának az ilyen szőlőit, földjeit és rétjeit az ország jogai és törvényei szerint becsű útján magához kívánná váltani, ezt a szokott módon és az ország törvényeihez képest szabadon megteheti. (4. §).

dálkodni nem tudván, kénytelenek lesznek kevés ingatlan vagytonokat vagy pusztulásnak eresztetni, vagy a megvevőknek kénye szerént olcsó áron pazarolva eladni. Pedig éppen a szegényebb sorsú nemesek azok, kik ezen felhozott törvény jóltévő rendelkezésének gyakrabban hasznát veszik, mert a kiterjedt javakkal bíró főuraknak gazdag örökös jobbágyaik elbecsült telekére csak ritkán szorulnak; a szegény nemesek szenvednek tehát legtöbbet az új javallat által, holott ezeket kellene leginkább oltalmazni a törvényhozó hatalomnak, mert ők magok egy ily módon kijátszott jussnak elvesztését más igaz úton pótolni tehetetlenek; s ezáltal több szegény, de szorgalmas nemesi hazánknak, kik a fenyegető veszélyek idején segítik védeni honunk közbátorságát, sokszor végpusztulásra juthatnak, de legnagyobb igazságtalanság is volna az, hogy ha azon jobbágyulást, melyet a hozandó törvénynek egy szava elvett a földesuraktól, azok talán egy-két esztendő múlva osztály miatt jobbágyaiktól elbocsúttván, előbbi valóságos sajátokat a jobbágyak készpénzül kifizetni tartoznának.

Sőt még a természetnek egyszerű, de szent és sérthetetlen törvényével is, melyen pedig alapulni kell minden jó polgári törvénynek, egyenesen ellenkezik ezen javallott újítás, mert a természetes igazság már megkívánja azt, hogy minden tulajdonos szabadon bánhasson sajátjával, és csakugyan legnagyobb igazságtalanság volna hazánk földbirtokos nemeseitől, kik a közjó fenntartásának tekintetéből tulajdonosi jussaik határtalan gyakorlásának egy részéről többi polgártársaik javára önként lemondottak akkor, midőn magokat kötelezték, hogy a valóságos jobbágyuléseket jobbágyaiknak kezénél állandóul meghagyják; ismét új áldozatokat kívánni, vagy pedig kényszerítő törvény által valamit ismét elvenni abból, ami tulajdonosi jusból egyenesen fenntartott, s így ezen egész jussnak belső valóságát pusztá nevének meghagyásával lassanként eltörölni, vagy legalább kijátszani.

Határtalan ura volt hajdan a magyar földbirtokos fegyverrel szerzett sajátjának; felosztotta ugyan jobbágysaira birtokának egy részét, vagy azért, mert maga harcot vagy vadászatot kedvelvén, nem szerette, de nem is értette a földművelést, vagy ami még hihetőbb, azért, hogy terjedtebb földjein szegény sorsú embertársainak lakást és élelmet adjon; ura maradott azonban birtokának, s azt a jobbágytól visszafoglalni hatalmában állott; idővel hazánk lakóinak naponként szaporodó száma, különösen pedig az ország védelmére meghatározott állandó hadi seregek, és a közadó, mely ezek zsoldjára rendeltetett, oly intézeteket tettek szükségessé, melyek mellett mind a közadónak fundusa, amennyire lehet, állandó maradjon, mind pedig a földművelőknek folyvást nevelkedő száma földet, munkát és élelmet bizonyosat és állandót találjon. Hogy tehát a földbirtokosok a földművelésnek évenként nagyobbodó hasznai által kecségtetve, jobbágyaikat üléseiktől meg ne fosszák, és ezáltal azok a hazának végveszedelmét maga után vonható ínségre ne jussanak, lemondott a földbirtokosok osztálya törvényes és természeti jussainak egy részéről; kötelezvén magát, hogy azon birtokot, mely mint valóságos jobbágyulás jobbágyságnak kezénél vagyon, a meghatározott csekély szolgálatok teljesítésének kötelessége mellett azoknál örökre meghagy-

ja; nemcsak tulajdonosi jussainak egy részét, hanem világos ön hasznokat is feláldozták tehát a földbirtokosok szegényebb embertársaiknak javára, kiknek békés maradása és élhetése már most nem a változó önkénytől függ, mint hajdan, hanem ezen lemondás által örökös, bizonyos és elhatározott lett. Fent maradtak azonban ezen lemondás után is a földbirtokosoknak egyéb tulajdonosi jussai, de az országos kirendeltségnek javallata megrontaná még ezeket is annyira, hogy a földesurak csak nevét tartanák meg a valóságos tulajdonnak, sőt használóknak lehetni inkább azokat nevezni, mint tulajdonosoknak, mert jobbágyüléseiknek egyedül csak bére, és pedig bizonyos meghatározott, soha nem nagyobbodható, felette csekély bére illetné őket. Megfosztaná ezen javallat a földesurat azon jussától, hogy érdemes, de minden iparkodás mellett is talán szerencsétlenségei miatt meg nem gazdagodhatott jobbágyának egyik szorgalmatos fiát, vagy sok évekig híven szolgáló, de előregült, több gyermekű cselédjét egy üres jobbágyülésnek általengedésével megjutalmazza; sőt egyenesen arra kényszerítené, hogy az üres jobbágyhelyet nem a legérdemesebbnek, hanem a legpénzesebbnek engedje, ki talán vétkes kiszökéseknek, alattomos csalfaságnak, jobbágytársait titkon engedetlenségre ingerlő fondorlásnak, és mind urát, mint másokat károsítani kész alacson haszonlesésnek tetemes gyanújával terheltetik; de mivel ezeket az eladott jobbágyülésnek megvételekor ellene tökéletes próbákkal megbizonyítani nem lehetett, a vételtől meg nem eshetik elmozdítása. Just ad ugyan a javallott törvény is minden földesúrnak arra, hogy az uradalmi adózásokat, a meghatározott szolgálatot ismételve elmulasztó engedetlen jobbágyot, és azt, kinek élete folyását vétkes kiszökések bélyegezik, a jobbágyülésből törvényesen kibecsültethesse; ha azonban a javallat elfogadtatik, a közcsendességnak fenntartására olyannyira szükséges ezen jussal gyakran nem élhet sok földesúr, mert a kibocsült jobbágy távozni addig nem köteles, még jobbágyülése használhatásának árát is böcsü szerint néki készpénzzel ki nem fizetik; és ez sokszor oly sommára mehet, melyet sem a földesúr maga, sem akármely más vevő nem képes egyszerre lefizetni. Ezen jusnak megcsorbítása pedig nemcsak a földesúrra nézve sérelmes, hanem a közbátorságra nézve is káros következtű lehet.

Ezek szerint tehát a jobbágyülések használhatásának szabad adása, úgy mint azt az országos kirendeltség javallja, mind hazánk világos törvényeinek értelmével és lelkével, mind pedig magával a természetes igazsággal is egyenes ellenkezésben vagyon.

Valamint azonban eddig is mindenkor készek valának a legterhesebb áldozatokra nemzetünknek nemesei, midőn azokat hazájok közügye, polgártársaik boldogsága és békés megmaradása parancsolta, úgy most sem kételkednének a nemes földbirtokosok tulajdonosai jussaiknak fenntartott részéből is engedni; ha ezen engedést az amúgy is számos terheket viselő jobbágyok fenntartására szükségesnek, vagy azok boldogításának eszközlésére sikeresnek és célarányosnak látnák; de kérdések férnek még azon szép reményeknek teljesedéséhez, melyeket az országos kirendeltség a javallott újításnak elfogadásából jövendől; vannak nehézségek és figyelmet érdemlő

ellenvetések, melyek méltó kétséget támosztanak azeránt, ha vajon a javallat helybenhagyásának esetében az adózó népnek sorsa jobbra fordul e?

A jobbágy minden pénz és fáradság nélkül fog egyszerre jutni a birtokában lévő jobbágyülés használatának eladási jussához, eladósíthatja, sőt el is idegenítheti azt; hitele tehát minden kölcsönöző, minden uzorás zsidó előtt nagyobbodik. De a munkás földművelő, a gondos atya, kinek szíven fekszik boldogsága gyermekeinek, újonnan nyert hitelének hasznát nem veszi, jobbágyülését elidegeníteni, vagy adósságokkal terhelni nem fogja, mert úgy tekint az, mint bizonyos kincsét gyermekeinek, melyen legalább egyik állandó lakhelyet, és bizonyos ételmet találhat. Ez pedig így volt eddig is, mert minden földesúr kész örömmel szállította meghalt jobbágyának szolgálatra alkalmas gyermekét a megüresült jobbágyülésbe, hacsak ellene fontos kifogásai nem valának. A pazarló, részeges, tunya jobbágy ellenben, kit nem a fáradozhatatlan iparkodás lelkesített, hanem csak az éltetés szükségének terhes gondjai, csak az éhség és nyomorúság kényszerítettek jobbágyülésének nyögve és kelleetlenül teljesített megmunkálására, megnagyobbodott hitele mellett már most dolgozni nem fog; tobzódásait, melyeket csak azért szakasztott félbe, mert pénze nem volt, hitelre pedig semmit nem kapott, kettőztetve fogja folytatni, és ha munkátlansága miatt megszorul, pénzt, bort, vagy gabonát kér kölcsön, hitele lesz ugyan, mert jobbágyülésének értékéig elegendő bátorságot lát nála minden kölcsönöző, de hitele által uzorások kezébe esik, s a zsidók és köznép között már is annyira elhatalmazott sokszoros kamatokat, a kölcsönvett gabonának, bornak, pálinkának, vagy sónak vastagon felrosvott árát kifizetni képes nem lévén; utoljára jobbágyülésétől is megfosztatva, végső ínségre kerül; ártatlan és talán szorgalmatos gyermekei pedig, kik atyjok miatt mindenből kipusztultak, nyomorúságra jutnak. Most az ilyen atyának büntelen és iparkodó gyermekét atyjának jobbágyülésébe helyeztetik a földesúr, melynek jövedelmeiből munkás szorgalom mellett az általvevő fiú magát, édesanyját és testvéreit illendően táplálja, az eladósított házat és épületeket lassanként kifizeti, vonós marhákat szerezget, elhagyott helyföldet helyrehozza, és ha üdővel gondos fáradozásait megáldja az ég, földesurának jó birtokú jobbágya, számos házi népének tápláló atya, és a köztársaságnak tehetős polgára lesz; az pedig, ki a javallat szerént most eladandó jobbágyülést készpénzen megvenné, minthogy ezt addig nem tehetette, pénzét vagy szőlő szerzésre, vagy kereskedésre, vagy más hasznos célra fordítja, s így megmentetik a végső ínségtől egy egész háznép anélkül, hogy más akárki csak legkevesebbet is károsodott volna; pedig éppen ez a polgári társaságnak a természetes igazsággal is megegyező legszebb nyeresége. Ha azonban az országos kirendeltség javallata helybenhagyást nyerne, nem lesz többé semmi földesúrnak hatalmában a pazarló atyának büntelen gyermekein ily módon segíteni, mert az eladósított jobbágyülés eladatik, uzorás hitelezők foglalják el annak árát, s a veszni indult pazarlónak ártatlan gyermeke is veszve marad örökre.

De ahol ez nem történik is, ahol az iparkodó gondos földmívelő pénzt ugyan nem, de jobbágyülését terhelő adósságot sem hagyott számos gyermekeinek, még ott is sok nehézségekkel vagyon összekapcsolva ezen javallott újításnak gyakorlása, mert az atyának elhunytával a jobbágyülés használhatóságának ára minden gyermeket egyformán illet, mivel pedig gazda csak egy lehet, vagy el kell azt valamely pénzes idegennek adni, vagy pedig az osztózó gyermekeknek egyike többi testvéreitől is megvásárolván részeit, bennmarad atyjának jobbágyülésében. Ez utolsó gyakrabban meg fog történni, mert születésének és első gyermekségének helyét, az atyafiakat és ismerőseket senki örömet el nem hagyja, atyjának értékét pedig, melyből őtet is egy rész illeti, ha lehet, idegennek kezére jutni nem engedi; mivel azonban boldogabb vidékeken, s ott, hol szőlőhegyek nem lévén, a jobbágynek szép jövedelmet adó helyföldjein kívül semmi más fekvő értéke nincs, az egész jobbágyülés rajta lévő házzal és egyéb alkalmas épületekkel együtt talán egypár ezer forintokra is felbecsültetik, az általvevő fiú, kit az egészből talán csak egy heted rész illet, számos testvéreinek ennyi pénzt kifizetni, földjeinek művelésére marhákat és gazdaságbéli eszközöket szerezni, magának és házi népének szükségeiről tüstént gondoskodni, sőt ezenfelül közterheket is viselni, földesurának pedig a jobbágyi tartozásokat pontosan leszolgálni képes nem lesz; szaporodnak a fizetni elmulasztott kamatok, elmarad a közadó, vonós marhák nem léte miatt a helyföldek illendő munkája meg nem történik annak üdejében, és így a reményeiben megcsalatkozott általvevő kéntelen lesz új kölcsönzésekkel pótolni szükségait, még végre tehetetlen jobbágy, s fizetni nem tudó adózó lesz, s atyjának jobbágyülését tehetetlensége miatt odahagyni kéntelenítettvé, csekély öröksége is elpusztul. Ha pedig a jobbágyülés valamely pénzes idegennek adatik el, elhagyják a gyermekek édesatyjoknak lakhelyét, az élet szükségéi gyakran távolabb vidékekre vezetik őket, és ha hegybéli szőlőbirtokok is volt, azt a távolság miatt magok nem munkálhatván, sokszor csekély áron eladják. Ily körülmények között leginkább a nevetlen árváknak sorsa lesz szánakozásra méltó, mert azokat elszéledő és jobbára szolgálatba álló nőtelen testvéreik magokhoz nem vehetik; az árvák tehát és vagyonaik idegen kézre kerülnek, s ezáltal jobbára meg lesz vetve pusztulásaiknak talpköve; sőt gyakran az atyai vagyonból őket illető rész oly csekély, hogy azért semmi idegen élelmet nekik nem nyújthat, s akkor az utolsó ínség veszedelmének lesznek kitéve; most ellenben, midőn a megüresült jobbágyülésbe szabadon helyheztet akárkit a földesúr, az elhalt jobbágynek egyik szolgálatra alkalmas iparkodó gyermeke földesurának kegyelméből ingyen kapja meg atyjának telekét, s annak jövedelméből mind magát, mind talán gyámoltalanul előregült édesanyját, mind pedig árvaságra jutott gyenge testvéreit eltáplálja; a nevetleneket súlyos mezei munkákhoz szoktatva hasznos polgárokká neveli, csekély vagyonaikra földesurának felvigyázása alatt gondot visel, és munkás szorgalma által tehetségre vergődik, – sőt még akkor sem hagyja el árva testvéreit, ha az osztály alá tartozó közös érték felette csekély volt; mert ingyen nyert jobbágyülésének jövedelmeiből könnyen eltarthatja azo-

kat. De ha találkozónék is oly elvetemedett, és csupán ön hasznát tekintő testvér, ki az emberiség és testvéri szeretet szavát megvetvén, ezt tenni elmulasztaná, csak ilyen feltétel mellett kapná meg földesurától a jobbágyülést, s akkor az, amit előbb vérség tekintetéből tenni nem akart, szerződésbéli szoros és elmulaszthatatlan kötelessége lenne; most ha valamely rossz esztendőnek sovány termése a munkás földmívelőnek minden iparkodását megcsalja, vagy az időjárás viszontagsága minden reményeit porba dönti, gazdálkodó kéméléssel eszi a gondos jobbágy szűkön termett kenyerét, megfogja magától mindazt, ami nélkül ellehet; vagyonának azon részét, mely gazdaságához nem elkerülhetetlenül szükséges, eladogatja inkább, de adósságot nem tesz, mert hitele nincs; s így kiállván az üdő sanyarúságát, boldogabb üdőt remél, s elhatározott bizodalommal igazítja ismét ekéjét, mert az őtet tápláló jobbágyülést adósságok nem terhelik. Akkor azonban, ha a fáradsága nélkül nyert szabad adás hitelét nevelte, jobb jövőendő fejében jobbágyülésére tesz inkább adósságot, mint sem hogy a termékeny éveken megszokott jobb életet elhagyva, költségeit megszorítsa; pénz vagy gabonát minden uzsorás zsidónál könnyen kaphat, mert hitele van, de az esztendőnek végével bámulva fogja megérteni hitelezőjétől tartozásának egész sommáját, mert a kölcsönként gabonának kétszeresen felszámolt ára, a csalfa mérték, és a kölcsönnek uzsorás kamatai szerfelett megnevelték annak mennyiségét. Így lesz megcsalva a jobbágynek bizonytalan reményeken épült számolása, adósságát kifizetni nem tudja, és végre azáltal, hogy fáradsága nélkül a törvénynek egy szava felemelte hitelét, uzsorás zsidók haszonlesésének háza népével együtt áldozatja lesz.

Továbbá meg van győződve az országos kirendeltség is azon állításnak megcáfolatlan valóságáról, hogy a földesurak és jobbágyok között az atyai és fiúi öszvefűgést tovább is fenntartani felette szükséges; de éppen az országos kirendeltségnek javallata az, mely ezen századok óta fennállott öszvefűgést egyszerre semmivé tenné, mert a földesúr, kitől eddigi jussainak egy része a törvénynek új rendelkezése által minden kárpótlás nélkül elvételik, úgy tekintené jobbágyát, mint az ő kárával, és igazságos jussainak sérelmével gazdagodott birtokos társát, kit mint vevőt tulajdonába befogadni kéntelen volt; noha talán a megüresült jobbágyülést inkább valamely szeretett emberének kezére juttatni óhajtotta volna. Most a jobbágy földesurának kegyelméből kapja telkeit, a földesúr tehát, hogy jótéteménye sikertelen ne legyen, új jobbágya éránt, kivált elsőbb éveken, sokkal engedékenyebb, adózásaiban ha hátra maradott, elnézi, s addig még az új gazda marhát szerezhethet, gyalog adózásaival megelégszik, ha pedig oly szűk a termés, hogy a jobbágy minden kémélő gazdálkodás mellett sem érheti be kenyerével, vagy ha szerencsétlen csapás döntötte nyomorúságra az iparkodót; segíti a földesúr tehetsége szerént, mert ki az, ki munkás jobbágyát az idők sanyarúságának, az éh elhalásnak áldozatává lenni engedje, sőt tulajdon hasznáért sem hagyja kipusztulni jobbágyát vonós marháiból a földesúr, mert ezáltal önnön gazdasága szinte tetemes károkat szenvedne. Akkor azonban, ha az országos kirendeltség javallata elfogadtatnék, úgy tekintené minden földesúr jobbágyát, mint

a terhes szerződéseknél egyik szerződő fél a másikat, a kölcsönös jussoknak és köteleességeknek szoros korlátai között maradna mindenik, a földesúr segedelméért esdek-lő jobbágyságát, az ő kárával ingyen nyert, vagy akarata ellen megvásárlott jobbágyságának böcsü árához utasítaná, s elpusztulásával nem sokat gondolna, mert a tehetetlen-nek jobbágyságát eladatván, helyette tehetősebb jobbágyságot kapna. Most a jobbágyságot nemcsak kötelesség, hanem hálaérzés is csatolja urához, mert bizonyos élményének forrását, a jobbágyságot ingyen kapta tőle, számtalan szükségeiben segédet lelt nála, sőt jövőre is erős bizodalma vagyon, hogy erkölcsös élete és iparkodása mellett nyomorúságban elveszni nem engedi; akkor azonban megkívánja minden földesúr a jobbágyságának új vevőjétől is jobbágysági tartozásainak egész mértékben leendő pon-tos teljesítését, semmi hátramaradást el nem néz, nem nyújt semmi segédelmet, a jobbágyság sem tartozik tehát semmi köszönettel urának, mert semmi jótéteményt attól nem nyert, pénzen vásárolta jobbágyságát, sőt annak kifizetésében is a szorosan megkívánt jobbágysági adózások néki sok akadályt szereznek, egyszóval földesurát, ki mindenkor csak úgy jelenik meg előtte, mint szolgálatot és engedelmisséget paran-csoló, vagy pedig mint ítélő, sőt gyakran büntető bíró, soha nem úgy, mint segedel-met nyújtó jóltévő atya, lehetetlen hogy fiúi bizodalommal szeresse, sőt némelykor talán az is lehetetlen, hogy ne gyűlölje. Fel lesznek tehát bomolva a kölcsönös szere-tnek és bizodalomnak, a kegyességnek és engedelmisségnek minden szorosabb kapcsai, a földesúr csak azt teljesíti, amire törvény kötelezi, a jobbágyságot csak a ke-ményebb törvények súlya, s ezekből eredő büntetések félelme tartja meg az engedel-messég korlátai között. Számtalan szomorú példa bizonyítja pedig már eddig is, hogy ott, ahol a földesurak megszűntek atyák lenni jobbágyságuk éránt, a jobbágyság meg felkontatva sok nyughatatlan nyereségvadászok által, jussaikat emlegették; ott ahol a földesúr is, a jobbágyság is a törvény szároz szavaival mentegette magát, s emiatt az atyai szeretet, és annak megfelelő fiúi bizodalom végképpen elfojtatott, hosszúra ter-jedő, sőt végét alig érő költséges pörök támadtak, az engedetlenséget utoljára lázadás váltotta fel, melyet egy odaküldött katonai hatalomkar csakhamar elnyomott ugyan, de a magok sorsán javítani kívánó, s előbb vagyonos jobbágyságok gyakran koldusbotra jutottak; mert hamar szakadnak ott a polgári társaság kötelei, hol azokat nem kölcsö-nös szeretet és bizodalom, hanem egyedül kényszerítő erőszak tartja össze.

Végre az 1741. esztendei 8. törvénycikkely¹³⁰ világosan azt rendeli: „Ne onus publi-cum fundo quoque modo inhaereat”.¹³¹ Ezen törvény pedig oly szentnek és változ-hatatatlannak határozottatott, hogy annak megmásításáról magának a törvényhozó test-nek sem szabad tanácskozni. Az 1826. esztendei országgyűlésén egybegyűlt karok és rendek, akkor midőn a jobbágyságtelkeken lakó nemeseknek adó alá leendő öszveírása

¹³⁰ Az 1741:8. tc. arról rendelkezett, hogy a koronázási hitlevél bizonyos záradéka a karok és rendek sarkalatos jogaira és kiváltságaira ne legyen kiterjeszthető.

¹³¹ A telekkel semmiképpen ne járjon együtt közteher.

tanácskozás alá vétetett, több ideig ezen törvénynek értelmét a neméseknek említett öszveírására is ki akarták terjeszteni; de minekutána a főméltóságú főrendek több rendbéli izeneteikben, különösen abban; mely 1826. esztendei június 16-án költ, és a 103. országos ülésben felvétellett, az említett törvénynek értelmét úgy magyarázták, hogy a földesúr kezességgel nem tartozik a jobbágnak közadózásiért, mint azt hajdan III. Károly¹³² kívánta; és az adózók kezén lévő jobbágyülések semminémű adóbéli hátramaradásért elégtételül nem szolgálhatnak; több ideig tartott hosszas vitások után a nemések kezén lévő jobbágytelkeknek öszveírása csakugyan megrendellett, s ezáltal a főrendeknek magyarázata egyenesen elfogadtatott; így tehát ezen magyarázat már most valóságos országgyűlési határozás. Ha pedig az országos kiküldöttségnek véleménye szerint a jobbágyülések használhatásának eladása minden jobbágnak megengedtetik, ezen használhatást kétségen kívül úgy kell tekinteni, mint annak valóságos sajátját, és mivel az adósnak minden sajátja, akár magános kötelezésekéből, akár közterhekből eredő adósságaiért törvényes elégtételül szolgál, a jobbágyülések is ily adóbéli hátramaradásokért a használhatás böcsü árának erejéig bíróiképpen elfoglaltatnának, így tehát onus publicum fundo inhaereret,¹³³ s a változhatatlan törvény, mely még tárgya sem lehetett volna a köztanácskozásnak, tetemesen megsértetnék, és annak a földbirtokosokra nézve jótévő szent rendelése ki lenne játszva.

Ha azonban az országos kirendeltségnek javallata úgy módosíttatik, hogy a jobbágy szabadon eladhassa jobbágyülésének használhatását, de csak akkor, ha ezt földesurától már előbb megszerezte; valamint azonban egy részről semmi földesurat a jobbágyülés használhatásának előadására kényszeríteni, úgy más részről annak megvételeire semmi jobbágyot erőltetni ne lehessen, sőt azon szegényebb jobbágyok, kik már a jobbágyülést bírják, csupán azért, hogy azt megvenni nem tudják vagy nem akarják, tőle meg ne fosztathassanak, mégpedig akkor sem, ha más valamely alkalmas vevő találkozna; továbbá, ha meghatározatnék az is, hogy a valóságos tulajdonos földesurak által, és pedig magányos pecsét alatt¹³⁴ a törvényes bizonyoságnak aláírása mellett történt ily nemű eladásokat, sem az eladó maga, sem annak örökösei, soha semmi szín alatt fel ne bonthassák, akkor el lesznek nagy részben kerülve a javallat ellen már felhordott nehézségek, mert egyező volna ez törvényeink lelkével, egyező a földesurak tulajdonosi jussával, és magával a természetes igazsággal; az eladó minden erőltetés nélkül önként mondana le tulajdonosi jussának azon részéről, melyet az országos kirendeltség javallata a hozandó törvénynek szava által kényszerítőleg megcsorbítani készül; az önkényes eladó pedig jussainak sérelméről nem panaszkodhatnék. De hasznos lenne ez a jobbágyra nézve is, emelné a nemzeti szor-

¹³² Károly, Habsburg (1685-1740), VI. Károly néven német-római császár, III. Károlyként magyar király.

¹³³ A közteher a földhöz tapadna.

¹³⁴ Nem valamely hatóság, hanem magánszemély pecsétjével hitelesítve.

galmat, kitűzné azon célt, melyet a munkás szorgalmú gondos jobbágy nem fáradság nélkül, mint a kiküldöttség javallotta, hanem csak kettős iparkodással nyerhetne el; a rest és munkátlan pazarló pedig jobbágyulását el nem adósíthatná, s azzal legalább egyik gyermeke boldogulna. Továbbá mindazon nehézségeket, melyek az elhalt atyának több gyermekei között miképpen leendő osztály eránt tétettek, a jobbágyulást földesurától megvásárló szerzőnek végrendelete könnyen eloszlatná. Nem szakadna össze ily módon az atyai szeretetnek és fiúi bizodalomnak oly igen szükséges lánc, mert a jobbágy nem földesurának kárával, nem annak akarata ellen, hanem egyenesen önkényes megegyezésével, urának alku szerént fizetett pénze után, a legigazságosabb úton jutott a jobbágyulásnak birtokához. És még ezen megvevőkön kívül felette számosan maradnának olyanok is, kik jobbágyuléseiket nem vásárlás által, hanem egyedül földesuraiknak kegyelméből kapták, ezekre nézve pedig az eddigi összefüggés teljesen fennmaradna.

De még azon jobbágyulésekre nézve is, melyek használhatásának eladhatását földesuraiktól megvásárolták a jobbágyok, az 1741. esztendei 8. cikkely fenntartásának tekintetéből törvény által kellene meghatározni azt, hogy a közadóbéli hátramaradásokért soha semmiféle esetben a jobbágyulást elfoglalni ne lehessen; nehogy azonban a közadóbéli tartozások ezen megszorítás miatt fizetetlenek maradjanak, jobbágyoknak akármi néven nevezendő egyéb javaiból, minden más hitelezők előtt a közpénztároknak szereztessék elégtétel, sőt magának a földesúrnak követelését is megelőzze minden ilyen közadóbéli tartozás, mert a földesúr is, más hitelezők is megnyerhetik követeléseik pótolását a jobbágynak szabad adás alá tartozó jobbágyulásából. Azokra nézve pedig, kik a jobbágyulást földesuraiktól még meg nem vették, az adóbéli tartozások kielégítésére nézve az eddigi törvényes szokás fennmaradjon.

A javallott törvénycikkelynek 8. és következő §-ai különféle rendszabásokat tesznek a szabad eladás módjára, a megvásárolható jobbágyulések mennyiségnek mértékére, azok felosztására vagy elzálogosítására, a kiböcsültetés esetére és módjára, végre a jobbágyoknak költözni akaró gyermekeire nézve. Különös említést érdemel ezek között a 10. §, melyben az rendeltetik, hogy a helység nagyságához szabott, és törvény által állandóul meghatározott bizonyos mennyiségen felül jobbágyuléseket senki ne vásárolhasson. Annyival inkább figyelemre méltó pedig ezen javallott rendelkezés, mert annak érdemében maga is meghasonlott az országos kirendeltség, s annak egy nevezetes része a jobbágyulések megvásárlását minden tehetős jobbágynak, határtalan számmal kívánta megengedtetni. Fontosak ezen résznek is az ./. alatti vélekedésben¹³⁵ felhordott okai, de ha ezek az országos kirendeltség javallatát gyámolító okokkal, és azon következkékekkel, melyek a vásárolhatás határtalan szabadságából eredhetnek, egybevettétvén, méltó figyelemmel megbíráltatnak, a javallott megszorítás kétségén kívül

¹³⁵ Az országos bizottság munkálatának így jelölt mellékletében.

helybe hagyható leend. Mert ha a szabad vétel minden megszorítás nélkül határtalanul megengedettetik, magához vonja egy-két pénzesebb gazda nagy részét a helységbéli jobbágyüléseknek, s ezáltal számos háznépnek birtok és föld nélkül maradván, nyomorúságra, sőt szűkebb esztendőkön talán éhen halásra is jutnának, vagy pedig alattomos tolvajság és talán erőszakos rablások, dúlások, sőt lázadás által akarnának segíteni elhagyott sorsokon, s a közbátorságot vétkes kiszökéseik által megzavarnák. Példák ebben Európának olyan tartományai, melyekben a földnek kiterjedéséhez képest felesleges lévén a népesedés, a lakosok nagy részének élelmet adó földbirtok nem jutott, ezek tehát kézi munkájuk által lévén kénytelenek kenyeret keresni, ha valamely változások miatt, vagy akármi véletlen okból is munkát, s ezáltal élelmet nem kaphatnak, vagy éhen vesznek, vagy a gazdagabbak házaik feldőlnek; Magyarország helyheztetése pedig e részben még szerencsétlenebb lenne, ha nagyon megsaporodnék azoknak száma, kik földbirtok nélkül szűkölködnek; mert a fábrikák s a kereskedés, melyek más tartományokban oly számos embert foglalatostkodtatnak és táplálnak, nálunk ezer akadályokkal küszködve sínlődnek. Igaz ugyan, hogy cseléd és napszámos mindenkor kellene az ilyen gazdagabb birtokosnak is, mert a számos jobbágyi adózásokat, a közmunkát, és nagy kiterjedésű földjeinek művelését maga egyedül háza népével teljesíteni képes nem volna, de a mindennapi köztapasztalás, és némely földesurak terjedtebb pusztái bizonyosságul szolgálnak, hogy akármely terjedt birtoknak tökéletes megmunkálására, jó gazdaság mellett még csak közelítve sem szükséges annyi ember, ahánynak ugyanazon birtok egész vagy fél jobbágyülésekre felosztva illendő és bizonyos táplálást nyújtana. Vesztenének ezáltal a földesurak, mert habár az uradalmi adózások száma nem kevesednék is, vagynak azonban oly időpontok a mezői gazdaságban, melyekben a halasztást nem szenvedő mezői munkának sikere annál bizonyosabb, mennél több kéz vagyon készen teljesítésére, az pedig bizonyos, hogy a tíz jobbágyülésben lakó húsz félhelyes jobbágy marhát is, embert is többet állít egyszerre munkára, mint amennyit ugyanazon tíz jobbágyülésnek egyetlen egy, bármely gazdag birtokosától várni lehetne. Ugyanezen észrevétel azon közmunkákra is, melyek szinte sok embert kívánnak egyszerre, tökéletesen alkalmaztatható. De még ezen kívül is károsodnék a határt nem ismérő vásárlások által a közjó, mert a számosabb jobbágyülések egy birtokosának, sem cselédje annyi, sem marhája oly számmal, sem egyéb adó alá tartozó ingó vagyona oly sok nem volna, mint ugyanazon jobbágyülések több birtokosainak; a közadó fundusa¹³⁶ tehát kevesednék, mert az előbbi birtokosok mint tehetlen zsellérek vagy talán cselédek, az adónak és közmunkáknak terhét elviselni képesek nem volnának. Azt állítja ugyan az országos kirendeltségnek különös véleményét tartó része, hogy a mindennapi köztapasztalás szerint, sokkal több az elhagyott jobbágyülések száma, mint azon adózóké, kik jobbágyülé-

¹³⁶ Alapja, azaz adóalap.

seket örömet vállalnának, de nem kaphatnak, ez azonban vagy a helynek és vidéknek felettébb terméketlen soványságából, vagy pedig a földesúrnak és tisztjeinek irgalmat nem ismerő kegyetlenségéből veszi jobbjára eredetét, és ha valóságos is ezen észrevétel hazánknak szerencsétlenebb helyheztetésű vidékein, azt bizonyosan az oly részekre, melyeken mind a földnek gazdag és termékeny volta, mind az elevenebb kereskedés, és a természetményeknek kielégítőbb ára a munkás földművelőnek szorgalmát bőven jutalmazták, kiterjeszteni csakugyan nem lehet; pedig éppen ezen vidékek volnának azok, hol a pénzesebb adózó, sőt gyakran nemes ember is, a hasznos jobbágyüléseket nagy számmal özsveszedné, s ezáltal hazánk legjobb, leggazdagabb részeiben a fekvő birtok kevesebb kezekre kerülván, sok iparkodni szerető háznép élelem nélkül maradna. Ami továbbá ezen véleményben a természetzők és emésztők¹³⁷ arányáról, a napszámosok munkájáról, és azok bérééről bőven előadatik, az mind nem célarányos a javallott megszorítás hasznos voltának megcáfolására. Igaz ugyan, hogy hazánkban sok egymás után következő termékenyebb esztendőkön a természetmények mennyisége sokkal nagyobb volt, mintsem hogy az itthon elfogyhatott volna, de voltak már oly évek is, melyeken a természetmények szűk volta miatt csak nem közönséges éhség terjed el hazánkban, sőt a külföldről behozott gabona itthoni gabonánknál olcsóbb volt; pedig az ilyen sanyarú időket sem lehet kihagyni a politikai számolásokból, és a törvényhozó hatalomnak kötelessége figyelemmel lenni ezekre is. De ha természetvényeink bősége minden időben bizonyos volna is, és itthoni szükségünket felette meghaladná mindenkor a szabadabb kivitel, a terjedtebb kereskedés által kellene bőségünket hazánknak köz javára fordítanunk, nem pedig a természetzők számának kevesítésével a hazai földművelést és a nemzeti szorgalmat tetemesen megcsorbítani. Mert még egy nemzetet sem vezetett romlásra a terjedtebb földművelés, s egy ország sem pusztult el első szükségbéli természetvényeinek felesleges bősége miatt. Hasznos volna igen is hazánkban az emésztők számát szaporítani, de ez csak a népesség nevelkedésével történhetik meg helyesen, nem pedig akkor, ha egy része a polgároknak eddigi foglalatosságait változtatja, és előbb gyakorlott életmódját elhagyni kényszerítetvén, új életmódhoz nyúl, mert a természetző egyszersmind emésztő is marad mindenkor. Megkevesítenék tehát a természetzésnek mennyisége, megkevesítenének külső kereskedésünknek jobbjára csak természetvényekből álló tárgyai, az itthoni emésztés pedig és a belső kereskedés nagyobb nem lenne, holott a kivitel felette megcsökkennék, s ezáltal hazánk boldogsága csakugyan nem nyerne semmit. Ami a napszámosokat illeti, megszáporodnék azoknak száma mind azon jobbágyok által, kik eddig jobbágyüléseikből éltek, de a határtalan szabad vétel miatt, minthogy magok, vagy talán még édesatyjok eladta jobbágyülését napszámos munkáik bérére szorultak; ezen nevelkedés által pedig a napszámok bére

¹³⁷ Értsd: fogyasztók.

bizonyosan nem nevelkednék, hanem inkább alább szállana, mert ha igaz az, hogy az egész vagy fél jobbágyülésekre felosztott nagyobb birtok sokkal több embert vagy háznépet táplál, mint amennyi annak megmunkálásához szükséges akkor, ha egészen egy embernek kezén vagyon, ezt pedig a köztapasztalás bizonyítja, igaznak kell lenni annak is, hogy a napszámos munkást kívánó mezei dolog nem szaporodnék azon arányban, melyben a napszámosok száma nevelkedett, és felette sok háznép, mely eddig a jobbágyülésekből vette táplálását, munkát és élelmet nem lelne, kivált az esztendőnek azon részeiben, melyekben a mezei foglalatosságok száma megkevesedett.

Végre azon észrevételekre, melyek ezen különös véleményben még az elszámoltakon felül előadatnak, az országos kirendeltségnek munkája rész szerint előre bocsájtott jegyzéseiben, rész szerint magában a törvényjavallatban bőven és világosan megfelel, mindezeket tehát itten ismételni felesleges volna.

Ezek szerint tehát a módosított szabad eladást is csak oly megszorítás mellett lehet megengedni, hogy sem a földesuraktól, sem az olyan jobbágyoktól, kiknek földesuraik a jobbágyüléseket már eladták, az ezen 10. §-ba meghatározott számon felül jobbágyüléseket senki ne vásárolhasson, az említett §-ban tett kivételek mindazonáltal helyesek és igazságosak lévén, általában elfogadhatók, az eladás és megvevés alkalmával lefizetni javallott 60-od rész fizetése pedig nem el nem fogadtatik.

Továbbá a 14. §-ban előadott kiböcsültetés eránt csak azt kell még megjegyezni, hogy a feljebb mondottakhoz képest a jobbágyülésnek használhatása csak ott kerüljön böcsü vagy eladás alá, ahol azt a kiböcsült jobbágy maga, vagy annak elei az illető földesúrtól már előbb megvásárlották, mert az ilyen jobbágy pénze után bírja azt; minden egyéb jobbágyülés elböcsülésénél pedig a törvény és eddigi törvényes szokás szerint csak a ház, egyéb épületek és javítások legyenek kifizetendők.

Többnyire az országos kirendeltség által javallott első törvénycikkely ily módosítások mellett, és minden részeiben az említett szemponthoz alkalmaztatva, helyben hagyható, s általában minden egyéb §-ai elfogadhatók.

A javallott törvénynek második cikkelyében meghagyta az országos kirendeltség minden vármegyére nézve a jobbágyülésekhez tartozó földeknek, réteknek és belső teleknek azon mennyiségét, mely az urbáriumnak az eddigi szokás által is megerősített rendelkezésében határozottatott, meghagyta továbbá a helységeknek előbbi osztályozását, és meghatározta azt, hogy a földeknek osztályozása az osztályok különbségéhez képest 1100, 1200, vagy 1300 quadrad öleket¹³⁸ számlálván egy holdra, a réteké pedig szekér számra az eddigi mód szerint menjen véghez. Igaz ugyan, hogy az urbárium béhozása¹³⁹ olta hazánknak majdnem minden részeiben, mind földművelési, mind kereskedési tekintetben, oly számos és tetemes változások történtek, hogy azon rend-

¹³⁸ Négyszögöleket.

¹³⁹ Mária Terézia úrbérrendezése 1767-ben történt.

szabások, melyek akkor a körülállásokhoz mérve helyesek valának, most már ezen körülállások változása miatt nem egészen igazságosak; de igaz ellenben az is, hogy ezen rendszabások azóta már számos osztályoknak és regulációknak szolgáltak alapul, melyeket ismét felbontani, megzavarni és változtatni felette káros volna; valóban fontosak tehát, és figyelemre méltók az országos kirendeltségnek e tárgy érdemében felhordott okai, melyek kétségtelenné teszik azt, hogy a jobbágyüléseknek eddigi mértékét, s az osztályozásnak előbbi módját tovább is megtartani, és törvény által megállapítani felette hasznos, sőt a rosszabb következtéseknek elkerülhetése végett talán szükséges is. Ezen törvénycikkely egyéb részeiben a földek vagy rétek hiányosságainak kölcsönös pótolásáról, a jobbágyülések elcseréléséről és felosztásáról, az uraság tudta nélkül történt cserékről és zálogokról, az egész, a fél, és fertály helyek¹⁴⁰ arányairól, az uraság és jobbágyok között miképpen teljesítendő cserékről, és végre a zsellérek birtokának mennyiségéről helyes és törvényes rendszabások adatnak elő, ezeknek tehát, és így az egész törvénycikkelynek változtatás nélkül megtörténhetik elfogadása; megjegyezvén mindazonáltal az irtásokról szóló 3. §-ra nézve azt, hogy ezen §-nak helybenhagyása csak az irtásokról alább teendő észrevételekhez alkalmaztatva történhetik meg.

A harmadik cikkelyben a jobbágyoknak minden egyéb haszonvételei számláltatnak elő, melyek között első helyen említettnek az irtások. Ezekre nézve azt javallja rendeltetni az országos kirendeltség, hogy mindazon irtásokat, melyek törvényes értelemben véve irtás természetűek még el nem vették, és a helyhez tartozandókká nem váltak, a jobbágyok bizonyos földbér mellett földesuraikkal teendő alku szerént szabadon használhassák mindaddig, még azokat a földesurak ki nem váltják; hatalmában álljon azonban minden földesúrnak az ilyen irtásokat, de csak az ilyeneket, törvényes rend szerint jobbágyaitól visszaváltani, és maga hasznára fordítani.

A földesuraknak tulajdonosi jussában gyökerezik azon világos jussok is, hogy jobbágyaiktól az irtásokat visszaválthassák, és azokkal szabadon bánhassanak; a tulajdonnak tetemes sérelme nélkül tehát ezen jussnak megszorítása, és a szabad használás gátolása meg nem történhetik. Számosak azon panaszok, melyeket hazánknak több megyéi, sőt magok az országosan összevgyűlt rendek is az irtások visszaválthatását vagy szabad használását gátoló, s önkényen épült főbb parancsolatok ellen, mint nemzeti jussainknak valóságos sérelmét felterjesztették; hogy tehát a panaszlott sérelmek ismét megújításai jövőben sikeresen meggátoltassanak, és a földesurak szabadon élhessenek azon sajátjokkal, melyet sem törvény, sem szerződés le nem kötött, az irtások visszaválthatásának és szabad használásának jussa eránt meghatározott és világos törvény szükséges, melyben egyenesen megrendeltessék, hogy a földesurak a jobbágyok kezeiben lévő mindennemű irtásokat, akármely úton kerültek is azok mos-

¹⁴⁰ Egész, fél és negyed jobbágytelkek.

tani használóiknak birtokába, szabadon és különbség nélkül visszaválthassák, a visszaváltottakat pedig minden további terhek és kötelezések nélkül szabadon használhassák. Ugyanazért köteles se legyen a földesúr ezen irtások idejének bém bizonyításába ereszkedni, hanem elég legyen megmutatni azt, hogy azon földek vagy rétek, melyeknek visszaváltása munkába vétetett, a helységnek urbáriális tabellájában¹⁴¹ kitett földek és rétek számához nem tartoznak. Ne tehessen pedig a visszaváltott irtások szabad használásában semmi akadályt az, hogy azoknak valamely része, mint közadónak tárgya már öszveíratott, mert az ilyen öszveírások az illető földesuraknak egyenes hozzájárulása nélkül történnek jobbára, és gyakran felette hiányosak, de amúgy is ellenkeznék a törvénnyel és igazsággal az, hogy az öszveírást teljesítő tisztviselőknek vigyázatlansága a tulajdonos földesúrnak törvénybe gyökerezett sajátságai jussát előlhesse, és egy oly munka, mely évenként a jobbágyság bémondásán, nem pedig szoros vizsgálaton épült, az uradalmak legnagyobb kárával ez érdemben zsinórmértékül szolgáljon. Ha mindazonáltal valamely földesúr jobbágyságait regulázván, vagy az első regulációt per útján megigazítván, jobbágyságainak számát a visszaváltott irtásokból megszorította, s azokból új jobbágyságokat csinált, akkor az ilyen irtások visszaválthatása már többé meg nem eshetik, mert azok törvényes értelemben is elvesztették előbbi természetüket, és valóságos helyföldekké válván, a közadónak kétségtelen tárgyaivá lettek. Csak ezen egy eset lehet az, mely a földesurak jussainak megsértése nélkül gátolja az irtások visszaválthatását, és a javallott törvény második cikkelyének 3. §-ban azon kifejezést, si exstirpatura quaequam sessionale constitutum ingressa fuisset adeo, ut indolem, et nomenclationem suam amittendo jam constituti ejusdem partem efficeret,¹⁴² úgy szinte a 3. cikkelynek első §-ban azon szót, exstirpaturas post fundalitem ingressas,¹⁴³ csak ezen egy esetre lehet alkalmaztatni, mert minden egyéb esetekben a sajátságai jussnak történnék sérelme, pedig ily sérelmet, mint a sarkalatos törvények megszegését, és a természetes igazság csorbítását, semmi polgári tekintet, még a közadó fundusának fenntartása sem törvényesíthet.

Ami az irtások bérét, és a bér meghatározásának módját illeti, már ezek eránt az országos kirendeltségnek javallata általában helybe hagyható, mert igazságos az, hogy a jobbágyság a földesúr megegyezésével tett irtásaik bérét, amennyire fáradságaik jutalmát a kiírtott földek tiszta jövedelméből még bé nem vették, földesuraiktól megkapják, azon jövedelem pedig, melyet a jobbágyság az irtásokból, netalán az irtásbéren felül bevett, mindenkor a jobbágyság kétségtelen sajátja maradjon, úgy szinte igazságos az is, hogy ahol akár vétel, akár zálogok által az irtásokon valamely terhek

¹⁴¹ Az urbéri szolgáltatások alapjául szolgáló javakat tartalmazó táblázatos összeírásban.

¹⁴² Ha bármi irtás a telki állományt olyannyira megváltoztatta volna, hogy minőségét és megnevezését figyelmen kívül hagyván, már ugyanennek az állománynak részét képezi.

¹⁴³ A házhelyé vétel után megkezdett irtások.

feküsznek, azokat a földesúr megtéríteni tartozzék, kivéven azonban minden olyan vételeket és zálogokat, melyek a földesúr által bíróiképpen letiltatott jobbágyok között, a letiltás után történtek, ha a földesúr ezen letiltást hitelesen bécizonyítani képes. Azon adósságok pedig, melyekben az adós valamely irtásföldet kötelezett, hitelezőjének anélkül, hogy azt valóban által is adta volna, csak adósságok, nem pedig valóságos zálogok lévén, a földesúr által semmi esetre megtéríttetni nem fognak.

Továbbá az olyan irtásokra nézve, melyek a földesurak megegyezése, vagy későbbi helybenhagyása nélkül tétettek, törvényes a kirendeltségnek azon javallata, hogy azok a földesurak kezére minden bér és fizetés nélkül ingyen kerüljenek, mert ezt már az 1807. esztendei 21. cikkely¹⁴⁴ is megrendelte; minthogy azonban már ezen említett törvény a földesurak engedelmé nélkül teendő minden irtásokat megtiltott, nem volna talán felesleges még azt is meghatározni, hogy azon irtásokra nézve, melyek 1807. esztendő után tétettek, a földesúrnak egyenes engedelme, vagy későbbi helybenhagyását a jobbágyok legyenek kötelesek bécizonyítani, mert általános, és kivételt nem esmérő lévén ezen törvénynek említett tilalma, az engedelem nélkül irtogató jobbágyok büntetést érdemlő vétkes megszegői voltak a törvény rendelkezésének, de már a korábban történt irtásoknál csakugyan a földesúr tartozzék megmutatni, hogy az irtásra sem engedelmet nem adott, sem azt későbbben helyben nem hagyta; a világos engedelmen és megegyezésen kívül pedig helyben hagyásnak tekintessék az is, ha valamely földesúr jobbágyaival a kiírtott földek haszonbére eránt szerződésre lépett, vagy azokból akár kilencedet, akár urodalmi tizedet szedett, sőt még a papi tized is, melyet a jobbágy földesurának, mint a püspöki tized haszonbérőjének fizetett, ilyen helybenhagyás gyanánt szolgáljon, mert a főbb törvényszékek ítéleteinek értelmé szerint az irtásföldekből papi tized járandó nem volna.

Az ezután teendő irtások eránt javallott rendszabás is elfogadható azon megjegyzéssel, hogy az irtás engedelme, és a kiváltás esetében fizetendő munkabér szerződés által határoztatván meg, írásban foglaltassék, és a két példázatban készült irományt a vidékbéli szolgabíró, mint törvényes bizonyosság aláírásával hitelesítse; de jegyzőkönyvekben, melyek úgyis akkor tartatnának csak, ha az országos kirendeltség által javallott szabad eladás minden módosítás nélkül elfogadtatnék, az ilyen engedelmet béiktatni szükséges ne legyen; ha pedig valamely földesúr hiteles irományt nem készített engedelmeiről, a kiírtandó földek és rétek a törvényes kiváltásnak idejéig szabad adásnak tárgyai legyenek.

A törvénycikkelynek 2. §-ában a jobbágyokat illető korcsmároltatás határoztatik meg, a szőlőkkel nem bíró helységekben pedig a törvény által is megrendelt egy fertály esztendei bormérés még olyan jobbágyoknak is megengedtetik, kik annak gyakorlásában ez ideig nem valának, úgy szinte szabadság adatik minden jobbágynak,

¹⁴⁴ Az 1807:21. tc. részletesen szabályozta az erdők fenntartását.

hogy tulajdon birtokán termett gyümölcsét, törkölet, és borának söprejét az uraságnak fizetendő 2 forint kazánpénz mellett kiégethesse, iccénként¹⁴⁵ azonban el ne árulhassa, gabonából pedig soha semmi esetben pálinkát ne főzhessen. Ellenkező véleményt nyújtott be e tárgynak érdekében Árva vármegye követe, mint az országos kirendeltségnek egyik tagja,¹⁴⁶ melyben hazánk felső vidékein a jobbágyoknak ezen korcsmáltatás és pálinkaégetés engedelméből eredő pusztulását jövendőlvén, az ottani földesurak tetemes kárait emlegetve egyenesen azt kívánja, hogy az eddigi szokás megtarttassék, és ott, ahol a bormérés és pálinkaégetés a jobbágyoknak mostanig megengedve nem volt, ezután is szorosan tiltva legyen; de véleményét támogató számos okai korántsem elegendők arra, hogy az országos kirendeltség javallatának törvényen épült igazságát felforgassák. Ezen §-nak tartama szerint tehát a jobbágyoknak mind a korcsmáltatás, mind a pálinkaégetés megengedtetetik. Ugyanezen §-ban még némely rendszabások foglaltatnak, melyek a jobbágyok bormérését, és az uraság korcsmáltatását tárgyoazzák; a földesúr számára építendő korcsmának helyét, ha üres hely a faluban nem volna, meghatározzák, azon eddigi szokást, mely szerint ott, hol az uraságnak korcsmája nem volt, a jobbágyok valának kötelesek annak borát soronként árulni, végképpen és áltájjában eltörlük, végre a külső bornak abroncs alatt¹⁴⁷ használás végett leendő bévételét megtiltja. Ezen rendszabások rész szerint az eddigi szokással és törvényekkel megegyező, rész szerint a visszaélések eltávozttatására fellette szükségesek, csorbultást pedig senkinek jussaiban nem okoznak, nem lévén tehát ezek ellen semmi kifogás, az egész § áltájjában helybenhagyható, – nem lesz mindazonáltal felesleges világosan megjegyezni még azt, hogy a 2 forint kazánpénzt mindazok tartozzanak lefizetni, kik terméseiket pálinkának kifőzték még akkor is, ha magoknak kazánjuk nem lévén, azt mástól kölcsönözték, habár a kölcsönözött kazántól a tulajdonos maga, vagy akárki más a kazánpénzt már megfizette is. Ezen 2 forinto-kért azonban a jobbágy minden terméseit, de csak a magáét szabadon égetheti, és ha azt lefizette, tőle a földesura törkölnék, söprűnek, szilvának, vagy más gyümölcsnek főzéséért mindenikért különösen bért ne követelhessen, és a jobbágy azon esztendőn semmit többet fizetni köteles ne legyen. Nem lesz továbbá semmi jussa a földesúrnak vagy haszonbérőjének a jobbágyok gyümölcsét, törkölet és söprőjét mások előtt megvenni, vagy kiégetés végett tőle kizsarolni, hanem azt a jobbágy akárkinek bátran eladhassa, sőt a 2 forintnak lefizetése mellett, a határból maga is kivihesse, és szabadon kifőzhesse.

A 3. § a jobbágyülésekhez kimérendő legelőnek mennyiségét állapítja meg, egyenesen azt rendelvén, hogy ott, ahol a határnak kiterjedése megengedi, minden job-

¹⁴⁵ Egy pozsonyi icce kb. 8,4 dl-nyi űrmértéknek felelt meg.

¹⁴⁶ Szmrecsányi Nepomuk János, Árva vármegye táblabírája és országgyűlési követe, az országos úrbéri albizottság tagja.

¹⁴⁷ Azaz hordóban történő.

bágyüléshez az ezen törvényben meghatározott nagyságú legelő különösen kimetszetvén, a földesúrnak legelőjétől elválasztassék, úgy hogy egy részről a földesúr sem ezen legelőre, sem a jobbágyoknak parlagon maradt földjeire, vagy tarlójára marhát ne hajthassa, más részről pedig a jobbágyoknak szabad ne legyen a földesúrnak különös legelőjét, parlagját vagy tarlóját használni, ott azonban, ahol a legelőnek szűk volta miatt meg nem történhetnék ezen elválasztás, fennmaradjon az eddigi szokás, és a jobbágyok földesuraikkal különös szerződésre lépjenek. Tágnak és elegendőnek állítja az országos kirendeltség minden olyan határokból a közlegelőt, ahol a gyepes, bokros vagy erdős helyek, a határ egész kiterjedésének egyharmad részét teszik, de ilyen meghatározás bizonyos és állandó zsinórmértékül nem mindenkor szolgálhat, mert köztapasztalás szerint vagynak olyan határok, melyeknek egyharmad része, sőt talán csaknem fele sűrű bükk vagy fenyves erdőkből áll, legelője azonban felette rossz, és szoros olyannyira, hogy mind a földesúr, mind jobbágyai bérlett legelőre szorulnak. Azt kellene tehát törvény által meghatározni, hogy midőn a jobbágyok különösen kijelenteni kívánják az őket illető legelőt, a földesúr pedig ezt teljesíteni vonakodik, a jobbágyoknak folyamodására a nemes vármegyének közönsége rendeljen egy kiküldöttséget, mely a tiszti ügyésznek hozzájárulásával szoroson megvizsgálja, ha ugyan az alkalmas és használható nem kopár legelő az egész határ kiterjedésének egyharmad részét teszi-e? Melyet ha úgy tapasztalna, barátságos úton iparkodjék reábirni az illető földesurat, hogy a jobbágyokat illető legelőt ezen törvény rendelkezéséhez képest különösen kijeltesse, a barátságos egység meg nem történhetésének esetén pedig ezen tárgy a tiszti ügyésznek felperessége alatt úriszéken intéztessék el, és a törvényes fellebbevitel mindenkor megtörténjék; ha ellenben vagy kisebbnek vagy sokkal rosszabbnak találtnék a közlegelő, mintsem hogy a törvényben rendelt mennyiségnek kimetszése és különválasztása megtörténhessék, akkor az előbbi szokás fennmaradjon, vagy ha még ezzel sem volnának a jobbágyok megelégedve, hanem vonós marháik legelőjének a földesúr számosabb marhái s juhái által lett megszorításáról panaszolkodnának, akkor a kiküldöttség földművelők vagy pásztorok által, kiknek felét mindenkor a földesúr, másik felét pedig jobbágyai állíthassák, hit alatt az egész legelőt marha számra megböcsültesse, ha pedig a böcsüsök magok között meg nem egyezhetvén, egymástól felette különböznének, a böcsüt tulajdon béléltása szerint elintézzze, s a panaszolkodó jobbágyok vonós marháinak, melyek a jobbágyülések művelésére szükségesek, elegendő nagyságú bizonyos és alkalmas tilost¹⁴⁸ rendeljen, meghatározván egyszersmind a földesúr vonós marháinak számát is, melyeket a jobbágyok tilosában legeltethet; ahol pedig gyepes vagy erdős közlegelő nem lévén, a marháknak legelője vagy egészen, vagy legalább nagyobb részben csak parlagokból és a tarlóból áll, ott a földnek minéműségére, és a szükséges vonós marhák-

¹⁴⁸ Ökörtilost, azaz olyan területet, ahol az igavonó marhákon kívül más állatok legeltetése tilos.

nak számára figyelmeztetve, szinte az említett böcsü szerint, hold vagy dűlőszámra határozza meg azt, amit a parlagokból és tarlókból minden esztendőn a jobbágyok vonós marháinak eltiltani lehet és szükséges. Végre ahol semmi különös legeltető, sőt még ökörtilos sem adathatik, hanem a földesúrnak és jobbágyinak ugyanazon egy szűk legelőre jár csak minden marhája, ott a kirendeltség az egész legelőt szinte megbőcsülvé, számát állapítsa meg azon marháknak, melyeket a földesúr jobbágynak megszorítása nélkül legeltethet. Mindezen intézeteket a kiküldöttség tüstént teljesítésbe vegye, nehogy az elszorított legelőnek szűk volta miatt a jobbágyok tetemesen károsodjanak, szabad legyen ugyan a meg nem elégedő félnek ezen rövid úton elintéztet kérdést az úriszék előtt kezdendő pörrel birtokon kívül orvosolni, de annak lefolyta előtt a földesúr önnön hatalmával tisztí pörnek fenytéke alatt a tett intézeteket fel ne forgathassa.

Igaz ugyan, hogy ezen legeltetésbéli megszorítás a földesurakra nézve sérelmesnek látszik, de ha megfontoltatik az, hogy a közterhek legnagyobb súlyát oly nehezen viselő szegény adózó, ha vonós marháinak élleme nem lesz, sem földesurának eleget nem tehet, sem a közmunkákat nem teljesítheti, sem jobbágyulását, mely magának és háznépének táplálást nyújtana, rendesen meg nem munkálhatja, ha továbbá figyelemre vetetik az is, hogy már akkor, midőn az 1715. esztendei 8. törvénycikkely¹⁴⁹ által az állandó katonaság megrendeltetett, de későbbben is az urbárium behozásának alkalmával a jobbágyuléseknek, mint a közadó fundusának fenntartására kötelezték magokat a földbirtokosok, és így elvállalták egyszersmind azt a kötelességet, hogy a jobbágyulések megmunkálására szükséges marháknak elegendő legelőt adjanak; senki nem fogja tagadni szükséges voltát egy oly megszorításnak, melyet a törvény és sajátsági jus nem elleneznek, a nemzeti köziparkodás és a hazai földművelésnek szüksége megkívánnak, a közjónak tekintete pedig okvetetlenül parancsol.

Végre az ezen §-ban említett vajpénzre (úgy szinte a borjúpénzre)¹⁵⁰ nézve még azon észrevétel tétetik, hogy mivel a meghatározott mennyiségű legelő csak a jobbágyok vonós marháinak rendeltetett, ott ahol a földesúr ezen kívül semmi más legelőt nem ad a jobbágyoknak, mind a vaj-, mind a borjúpénz megszűnjön, ahol ellenben oly terjedt a jobbágyoknak legelője, hogy az a csordabéli marháknak is elegendő, annak bére mindenkori egyesség mellett alku szerint határozottassék meg; addig is azonban, még a földesúr ilyen alkura fel nem¹⁵¹ szólítja jobbágysait, az eddig fizetett vaj- és borjúpénz ilyen legelőtől továbbá is fizettessék, mert lesznek földesurak, kik valamely határnak tág legelőjére nem szorulván, azt minden további alkudozás nélkül jobbágysaikat kezénél meghagyják.

¹⁴⁹ Az 1715:8. tc. a nemesi felkelésről és a hadiadó kivetéséről rendelkezett.

¹⁵⁰ A jobbágyok által a legelőhasználat fejében fizetendő bérré.

¹⁵¹ Fel nem – Deák Ferenc s. k. beszúrása.

A 4. §, mely a jobbágyok faézásáról¹⁵² szól, általában elfogadható, mert azt felesleges volna megjegyezni, hogy a szélvész által kidöntött és letört fának derekát vagy vastagabb ágait, melyből karók vagy talán gerendák is kerülnének, esett fának neve alatt a jobbágyoknak elhordani szabad ne legyen.

Mivel azonban sok helyeken már eddig szokásban vala, hogy a jobbágyoknak a téli hónapokra szükséges tűzifa vagy ősszel, vagy télnek elején mind egyszerre mutatott ki, és ezen szokás magában már helyes csak azért is, mert télen a zivatarok, a nagy hó és rossz utak gyakran akadályul vagynak, hogy a jobbágyok a szükséges tűzifát hetenként összevegyesni és hazahordani nem képesek, mindezekről pedig a törvényjavallatban csak említés sem tétetik; nem volna talán szükségtelen világosan kifejezni ezen új törvényben azt is, hogy ahol eddig ilyen szokás gyakoroltatott, ott az továbbá is fennmaradjon, sőt szabad legyen mindenhol, akár a földesúrnak, akár jobbágyainak ezen új szokás behozását megkívánni. Nem lehet ugyan bizonyos és állandó határozást szabni az adandó fának mennyiségére nézve, mert a törvény csak elegendő tűzifát rendel a jobbágyoknak, ez pedig a puha vagy kemény fának, sőt még a kemény fa többféle nemeinek is egymástól felette különböző minéműségéhez képest ölszámra éppen nem egyforma, de még azonkívül tekintetbe kíván az erdőnek minéműsége, sőt figyelmet érdemel még az is, ha a jobbágy akár bozótokból és nádosokból, akár bővebben termett és marhájához nem szükséges szalmájából tüzeléket kap. Ha tehát valahol ezen téli tüzelőfának mennyisége eránt kérdés támadna, ott azt pör útján, az úriszéknak ítélete által, mindezen körülállásokat tekintetbe véve, bírói-képpen kell elintézni, s a jobbágyoknak házanként téli hónapokra elegendő fát rendelni. A szerszámfákra is ki kellene terjeszteni ezen törvénynek rendelkezését, és pedig oly móddal, hogy mindazon mezei gazdaságbéli apróbb eszközökhöz és szerszámokhoz, melyeket a nem mesterember földművelő maga tud és szokott megkészíteni, minden jobbágy tulajdon szükségéhez elegendő szerszámfát, de csak az uraságnál tett bejelentés után, és annak kimutatása mellett szabadon vághasson, mesterembernek azonban a mesterség űzéséhez sem tüzelő-, sem szerszámfát nem köteles ingyen adni a földesúr.

Az épületfák ingyen adásának eddigi kötelességétől ezen törvénycikkely a jobbágyulések szabad adásának tekintetéből egyenesen felmenti a földesurakat; mivel azonban a javallott szabad adás csak módosítva fogadtathatik el, az épületfákról szóló törvényt is úgy kellene változtatni, hogy amely jobbágyok a jobbágyulések használatának szabad eladását földesuraiktól meg nem vásárolták, azoknak az eddigi szokás, és az 1807. esztendei 21. törvénycikkely rendelkezése szerint épületfát a határbéli erdőkből ingyen adni tovább is köteleztessék a földesúr, azokra nézve pedig, kik a jobbágyulést megvették, az eladó levél tartalma szabjon zsinórmértéket, melyben ha

¹⁵² A jobbágyok faézásáról, azaz a földesúr erdejében történő tűzi- és épületfa gyűjtési ill. vágási jogáról.

az épületfáknak ingyen adására nyilván nem kötelezte magát a földesúr, azt tőle kívánni se lehessen.

Az 5. § a mézsárszékekről, és a 6., melyben a jobbágyoknak vadászat, halászat, madárszat és boltnyítás, úgy szinte a vámnak, révnek és vásároknak jussa egyenesen eltiltatnak, minden észrevétel nélkül általában helybenhagyható.

A *negyedik cikkely* a jobbágyoknak szolgálat és adózásbéli tartozásait foglalja magában, ugyanis az első §-ban minden belső telektől egy forint füstpénznek¹⁵³ fizetése rendeltetik, melyre nézve csak azt szükséges megjegyezni, hogy mivel a folyamatban lévő papirospénznek könnyen ismét vagy alább szálló, vagy nevelkedő bizonytalan becse a törvény által oly örökre megállapított bérnek és adózásnak állandó alapul nem szolgálhat, világosan kellene azt ezen törvényben érinteni, hogy mind a füstpénz, mind a feljebb említett kazánpénz, mind pedig a jobbágyoknak készpénzen megváltott egyéb adózásai pengő pénzben fizetessenek, vagy ha ez a jobbágyok terhelt sorsára nézve felette súlyosnak ítéltetnék, azt kellene legalább meghatározni, hogy ha egykor az ezüst és papirospénz között tökéletesen helyreállítatnék a súlyarány,¹⁵⁴ s egyiknek értéke a másiktól semmit nem különbözne, vagy ha ezen papirospénz egészen megszűnne, akkor a most meghatározott bér és fizetés pengő pénzben is, név szerint ugyanannyi mennyiséggel, nem pedig a papiros pénznek mostani cursushoz¹⁵⁵ alkalmaztatva fizetessék. Megkívánja ezt a törvényes igazság, mert akkor, midőn ezen adózások legelsőben béhozattak, csak ezüstpénz lévén folyamatban, egyedül az szolgált minden pénzbeli adózások meghatározásánál zsinórmértékül.

A 2. §-ban a jobbágyoknak minden földbeli terméseiből adandó kilenced határoztatik meg. Ezen kilenced eránt nem kötelező rendelkezéskppen, hanem csak tanácsolva kívánja törvény által javalltatni az országos kirendeltség, hogy a földesurak jobbágyaikkal a kilenced helyett fizetendő pénz vagy természetnyébéli, de megállapított és soha nem változó bérben alkudjanak meg. Fennhagyatott azonban a törvény által is minden földesúrnak, aki jobbágyaival megalkudni nem tudna vagy nem akarna, azon hatalom, hogy jobbágyának minden földjein, a belső teleket, réteket, és rét helyett adott földeket ide nem értvén, eddigi törvényeink értelme szerint a kilencedet természetben kivehesse, járandó lesz pedig ezen kilenced mindennemű termésekből, kivéven azokat, melyeket a jobbágy valamely földjén ugyanazon egy eszten-dőn másodszor termesztett, ha már az első termésből a kilencedet kiadta. Vannak ugyan számos nehézségek, melyek a javallott bizonyos alkuk hasznos volta eránt fennforognak, vagynak fontos észrevételek, melyek kétséget támaszthatnak, ha az alku által meghatározott, s az évek különböző termése szerint nem változó bizonyos kilen-

¹⁵³ Más néven censznak, azaz az úrbéres föld használata fejében a jobbágy vagy zsellér által a földesúrnak fizetendő pénzszolgáltatásnak.

¹⁵⁴ Egy ún. konvenció ezüstforint 2,5 váltóforintnak, azaz papír váltópénznek felelt meg.

¹⁵⁵ Árfolyamához.

ced bérenek behozása az igazsággal egyező, a földesúrra pedig, és jobbágyára nézve hasznos volna e? De mivel ez nem parancsolva vagyon, hanem csak tanácsoltatik, a kölcsönös egyezést, és ebből eredő törvényes alkut pedig tanácsolni nemcsak nem igazságtalan, hanem inkább magának a törvényhozó hatalomnak legszebb kötelessége, ezen tanácslat ellen kifogásokat tenni felesleges volna; többnyire helyes és igazságos mindaz, amit a javallott törvénynek ezen §-a a kilenced helyett fizetett uradalmi tizednek, a heted és nyolcad résznek, a kender és len kilencednek, vagy a helyette gyakorlott fonásnak, a megmunkálni elmulasztott földekből járó kilencednek, és a kilenced hazahordásának érdemében az eddigi törvénynek, és törvényes szokás szerint meghagyott; az pedig, amit a kilencedelésnek ideje eránt megváltoztatott a jobbágyok javára felette hasznos, sőt szükséges is, mert csak ezáltal kerültenek el azon károk és veszteség, melyet a későbbre haladott kilencedelés miatt rész szerint az időnek viszontagságai, rész szerint a vigyázatlanul őrzött, sőt gyakran szántszándékos gonoszsággal a kepék¹⁵⁶ közé hajtogatott marhák okoztak, a szegény jobbágyoknak csekély gabonájában. Igaz ugyan, hogy ezen változtatás a földesuraknak némelykor talán alkalmatlan leend, de ők ezen alkalmatlanságot jobbágyaik tetemes kárainak eltávoztatása miatt könnyen elszenvedhetik mindenkor, sőt a természetes igazság szerint kötelesek is elszenvedni azt, mert nekik sem törvény, sem szerződés just nem adhat jobbágyaiknak károsítására. Ugyanazért tehát ezen egész 2. § minden változtatás nélkül általában elfogadható.

A bor kilencedről és hegyvámról szóló 3. §-nak egész tartalma szinte helyben hagyható; ami azonban az itt is említett szőlők alját illeti, ezek eránt ott, ahol a szőlőhegyek regulatiojáról szó leend, némely észrevételek fognak tétetni, melyeket itt megelőzni szükségtelen.

A 4. § meghatározta a bárányokból, gödölékből¹⁵⁷ és méhékből járó kilencedet, és a kilenced beszédésének idejét. A bárányok és gödölék eránt itt azon észrevétel adja elő magát, hogy mivel azon legelő, melyet minden földesura most javallott törvény 3. cikkelyének 3. §-a szerint jobbágyainak adni tartozik, csak a szükséges marhákra vagyon szorítva, és azon felül sem birkának, sem kecskének legelőt adni nem köteles, a járandóságon felül engedett legeltetésnek bére eránt pedig csak egyesség által kötött alku szabhat zsinórmértéket; ezen törvényben világosan kellene érinteni, hogy a bárányokból és gödölékből csak ott adassék kilenced a földesúrnak, ahol a legelő birkának és kecskének is elegendő, s annak bére eránt a földesúr jobbágyaival egyességre nem lépett. Megjegyeztessék még ezen felül a bárányoknak, gödöléknek és méheknek váltásbére eránt az is, ami ezen cikkely első §-ában a füstpénzre, és más pénzbéli adózásokra előadatott. Egyébaránt a kilencedelésnek meghatározott idejére nézve

¹⁵⁶ Aratáskor a tarlóra fektetett, kereszt alakban összerakott gabonakévek.

¹⁵⁷ Kecskedidőkből.

semmi ellenvetés nem lévén, ezen § minden egyéb változtatás nélkül helybenhagyható.

A jobbágyok által eddig adott kappan, csirke és tojás megadását az 5. § továbbá is megrendeli, de ezeknek váltásbérééről¹⁵⁸ semmit nem szól. Nem volna tehát felesleges a törvényben azt is említeni, hogy ezen adózásokat a földesúr mindenkor természetben kívánhassa, ha pedig természetben venni nem akarná, vagy a jobbágyok úgy megadni nem tudnák, egyesség és alku által folyó ár szerint határozassék meg a váltáság bére. Mivel pedig könnyen megtörténhetnék az, hogy a földesúr különösen a tojást olyan időben kívánná bé jobbágyaitól, midőn annak kétszeres ára miatt terheesebb volna megadása, hogy a földesúr e részben se üldözze vagy terhelje jobbágyait, a kappan, csirke és tojás beszedésének idejét is világos törvény által Szent Mihály napra lehetne meghatározni.

Ami pedig a 30 jobbágy által adandó borjút illeti, ezen adózásnak is csak ott lehessen helye; ahol a földesúr jobbágyainak elegendő csorda legelőt adott, s azeránt vélek meg nem egyezett, a borjúnak váltáságbére is szinte mindenkor szabad egyezés-től függjön.

A robotbéli adózásnak mennyisége és leszolgáltatásának módja eránt, melyek a 6. §-ban az eddigi törvényes szokás szerint meghagyatnak, semmi különös észrevétel nincsen. De minthogy hazánk némely vidékein számos kérdések, sőt pörök is támadtak azeránt, ha négy marhával dolgozó jobbágynek napszáma szinte két gyalog napszámba számláltassék-e, vagy azt a földesúr négy napszám helyett tartozzék bevenni; hogy jövődre minden ilyen kétségek elmellőztessenek, törvény által kell meghatározni, hogy ott, ahol helynek és munkának minéműsége két marhánál többet nem kíván, a jobbágy csak két marhával tartozzék szolgálatot tenni, és ha négy vagy több marhával jelennék is meg, a földesúr néki két gyalog napnál többet felróni köteles ne legyen; ott ellenben, ahol a helynek minéműsége, vagy a munkának terhes volta négy marhát tenné szükségessé, az ilyen marhaszolgálat négy gyalog nap helyett vétessék bé. Ha pedig a hely és munka minéműsége eránt a jobbágy és földesura között barátságos úton ki nem egyeztethető kérdés támadna, ezen kérdést a nemes vármegyének egy kiküldöttsége a tiszti ügyésznek hozzájárulásával rövid úton elintézzé, és ha ezen intézet valamely állandó terhet, példának okáért a határ egy részének felette nehéz szántását érdekelné, szabad legyen a meg nem elégedő félnek baját birtokon kívül¹⁵⁹ pör útján is orvosolni.

Mivel pedig ezen robotbéli adózások napszámok szerint határozottak meg, sok helyeken pedig köztapasztalás szerint eddig is oly visszaélések gyakoroltattak, hogy a napszám helyett bizonyos mennyiségű munka, példának okáért egy darab földnek

¹⁵⁸ Megváltási összegéről.

¹⁵⁹ Végrehajtás után.

megszántása a jobbágyra kiszabotván, annak teljesítése csak egy napszámba számlál-
tatott; ez azonban a jobbágnak tetemes károsodása nélkül ritkán történhetik, az
újonnan hozandó törvényben minden ilyen visszaéléseket, mint valóságos zsaroláso-
kat szorosan tiltani, és állandóul meghatározni szükséges, hogy ha csak magok a
jobbágyok alku szerint abban meg nem egyeznének, a napszámokat akármely más
mérték vagy arány szerint a földesúrnak szabad ne legyen követelni.

A 7. §-ban előadott hosszú fuvar volt eddig is azon forrás, melyből a jobbágyok-
nak legszámosabb panaszaik eredtek. Csak alig vagyon panaszos pör, melynek leg-
alább egy cikkelye a hosszú fuvarra ne érdekelne; de valóban felette nehéz is annak le-
szolgáltatásánál minden bajt, minden károsodást és panaszt elkerülni, mert tavasszal,
nyáron és ősszel a súlyos mezei munkák minden erejét és iparkodását annyira meg-
kínálják a földművelésből élő jobbágnak, hogy azt ilyenkor mezei munkájától el-
vonva, hosszú fuvarba hajtani valóban igazságtalan volna, télen pedig az utak közön-
ségesen oly rosszak, sőt ha kis időre megjavulnak is, oly bizonytalan és hirtelen vál-
tozásúak, hogy a földesúr is kevés terhet küldhet el jobbágya által, a jobbágnak
marhája, szekere pedig a rossz útban mégis felettébb megromlik. De megesik gyak-
ran az is, hogy a jó úttal elindított szekereket útközben oly változása éri az időnek,
mely miatt minden út megromolván, vagy felrakott terhet kénytelen a szegény job-
bágy lerakni, vagy marhájának kockáztatásával vontatja azt rendeltetésének helyére.
Ebből panaszok erednek, és a földesúr amellet, hogy a hosszú fuvarnak csak igen
kevés hasznát vette, még panaszolkodó jobbágyainak követeléseit kielégíteni, vagy
költséges úriszéken számos kellemetlenségek mellett panaszaikat elintéztetni kényte-
len. Legtanácsosabb volna tehát a hosszú fuvar mint oly gyakran ismételt pana-
szoknak szerző okát törvény által végképpen eltörölni, és helyette a javallott váltság-
díjt, minden egész helyes jobbágytól két marhával szolgálendő két napszámot, állan-
dóan és változhatatlanul megállapítani. Csak igen csekély volna a földesúrnak ezen
változtatásból eredhető károsodások, mert négy egészhelyes jobbágy a hosszú fuvar-
ban adandó egy szekér helyett nyolc napszámot szolgálna marháival, melyet a föl-
desúr akármely mezei munkára fordíthatna, ha tehát egy nyári marhas napszámnak
bérét csak 1 forintban vesszük is fel, a földesúr minden hosszú fuvaros szekér he-
lyett 8 forintokat érő napszámokat kapna, ennyi pénzen pedig olyan terhet, amilyent
egy hosszú fuvaros szekér, kivált télen rossz utakban, a törvény által meghatározott
távolságra elszállít, ugyanazon messzeségre bérben fogadott fuvarossal is el lehetne
küldeni.¹⁶⁰ A jobbágyok ellenben megmenekednének földesuraiknak, és még jobban
az urodalmi tiszteteknek őket e részben gyakran igazságtalanul való önkényétől, és nem
lennének kénytelenek keservesen szerzett marháikat, melyeket télen által nyugodal-
mat reményelve javítás és hizlálás végett talán már le is kötöttek, rossz üdőben, rom-

¹⁶⁰ Küldeni – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: kerülni.

lott utakon haszon nélkül megrontani, s ezáltal mindazt, amit azoknak javítására fordítottak, minden fárodtságot, költséget, sőt még a nyereségnek reménységét is egyszerre semmivé tenni. Az említett §-nak tartalmát tehát ily formán megváltoztatni szükséges leendő.

Az ölfá vágást meghatározó 8., a vadászatokról szóló 9. §, úgy szinte a mesterember zsellérek adózásainak váltásáról, és a helység közfundusairól javallott 10. és 11. §-ok minden nehézség nélkül elfogadhatók.

A 12. §-ban minden adózások és szolgálatok, melyek az elszámolt §-okban nem foglaltatnak, végképpen eltöröltetnek. A törvénynek ezen rendelkezése minden részben igazságos, mert azon elsőség, melyek a vételeknél és a napszámok kibérlésénél az eddigi törvényes szokás minden földesúrnak megadott, csakugyan gátolta a szegény adózó jobbágyot valóságos sajátjának szabad használásában, minden idegen vevő csak kételkedő aggodással ereszkedett az eladó jobbággyal alkuba; mert nem vala bizonyos, ha kialakult, s talán nyereséget ígérő partékáját az elsőségi jussal bíró földesúr nem akarja-e a maga számára lefoglalni; ki voltak tehát ily módon zárva a venni akaró idegenek, s ezáltal a nemzeti szorgalom, sőt a belső kereskedelem is tetemesen csorbítottatott, melynek emelkedése a vételbéli elsőségnek eltörlése mellett felette sokat nyer.

Igazságos az is, hogy a jobbágy a meghatározott mennyiségű napszámokon felül földesurának robotolni semmit ne tartozzék, és ha valamely földesúr a járandó robottal bé nem éri, csak alkudott bér mellett jobbágyaival teendő egyesség szerint kívánhasson tőlök szolgálatot; mert ha valamely törvény vagy szerződés már egyszer meghatározta azt, amit a bérlő fizetni vagy adózni köteles, minden, ami tőle még ezen mennyiségen felül is kívántatik, a törvénynek vagy szerződésnek valóságos sérelme. Ha pedig a bérnek felemelése még a meghatározott mennyiségen felül is megengedtetik a tulajdonosnak, már akkor a törvény felette hiányos, mert határozásának elrontása vagy kijátszása önkényétől függ az egyik szerződő félnek. Hogy tehát az önkényes zsarolások e részben is eltöröltessenek, és az új törvény hiányos ne legyen, az országos kirendeltségnek javallatát elfogadni szükséges. Mivel azonban könnyen megtörténhetik az, hogy a jobbágyok tartozásaikon felül is szolgálnak anélkül, hogy földesuraikkal előre megalkudtak volna, számvetéskor pedig a felül szolgált napszámok bére eránt megegyezni nem tudnak, ilyen esetre nézve még oly világosítást kellene a javallott törvénycikkelyhez toldani, hogy a kérdéses bérnek meghatározása a vidékbéli napszámbér szerint, mindennemű mezei munkát egybevéve közép számlálással, úriszéken ítélet által történjék, s az így meghatározott napszámbért a földesúr haladék nélkül kifizetni tartozzék.

Végre a pusztákba és uradalmi birtokra szállított zsellérekéről szóló 13. § általában helyben hagyható.

Az ötödik törvénycikkely az urbáriális szerződésekről szól, és az első §-ban azon régi szerződéseket, melyek az urbárium béhozásának idejét megelőzik, minden kérdésen

kívül meghagyandóknak rendeli. Mely rendelés ellen semmi ellenvetést tenni nem lehet.

A 2. §-ban szabadság adatik minden helységnek, hogy földesurával örökös szerződésre léphessen, a földesurakat illető curialis regalis jussok¹⁶¹ és haszonvételek azonban ilyen örökös szerződéseknek tárgyai nem lehetnek, mert ha valamely földesúr által leköttenének is, annak örökös az egész szerződést per útján mindenkor eldönthessék. Jó volna talán ezen törvénynek rendelését oly világosítással hagyni helyben, hogy az örökös szerződések által a jobbágyság nem csak évenként fizetendő bér mellett válthassák meg adózásaikat, hanem a valóságos tulajdonos földesúrral úgy is egyezhessenek, hogy valamely bizonyos, és alku által meghatározandó summának lefizetése után minden további adózástól és szolgálattól örökre mentek legyenek; ezen alkut pedig, habár magános pecsét alatt történt is az, csak a törvényes biznyságnak aláírásával legyen hitelesítve, az eladónak, ha azon valóságos szerző volt, soha semmi maradéka vagy örököse meg ne ronthassa, sőt meg kellene még azt is törvény által határozni, hogy nemcsak egy egész helység közönségnek, hanem akár-mely egyes jobbágnak is hatalmában álljon a maga jobbágyülésére nézve ezen említett mód szerint egyességet kötni, s általa magát és örökösit minden szolgálat alul örökre felszabadítani. Javasolja ezen határozást a nemzeti szorgalomnak és köziparkodásnak láthatós előmenetelt nyerhető nevelkedése, tanácsolja a szegény adózó nép sorsainak tekintete, a földesuraknak sérthetetlen sajátságai jussa pedig megkívánja, hogy a valóságos tulajdonos kétségtelen vagyonát szabadon és örök üdökre is lekötthesse. A földesúri hatalom azonban, és a bírósokodás minden eseteknél, minden szerződéseknél fenntartassék, mert ezt a közcsendesség és a belső polgári jó rendnek fenntartása parancsolják.

A 3. §-ban elszámláltatnak mindazon környölállások, melyekben valamely földesúr az eddig kötött örökös szerződéseket is törvényes úton felbonthassa.

A 4. § engedelmet ad az ideig tartó szerződéseknek minden adózásokról, sőt még a curialis és regalis jussokról is szabadon leendő köthetésére.

Az 5. § módját határozza meg, mely szerint ezen szerződések kötni kellessék.

Végre a 6. § azt rendeli, hogy semminémű szerződések a helység határának rendbe szedését (regulatióját) ne gátolhassák. Ezen rendelések minden részben törvényesek és helyesek lévén, általjában helybenhagyhatók.

Továbbá mivel gyakran megtörténik az, hogy a privilegiált helyekben, és azokban is, melyek örökös szerződést kötöttek földesuraikkal, valamely új lakósnak a lakhatási just (incolatus) a földesúr minden helyes ok nélkül egyenesen megtagadja, ez pedig a nemzeti szorgalmat, a kézmívek és mesterségek gyarapodását, sőt némely jobb helyheztesetű mezővárosokban magát a kereskedést is szerfelett akadályoztatja, nem

¹⁶¹ Királyi udvari jogok (királyi haszonvételi jogok).

volna felesleges világos törvényt hozni azeránt, hogy midőn valamely idegen egyik vagy másik lakósnak házáat megvenni kívánja, tartozzék ugyan szándékát a földesúrnak bejelenteni, de a földesúr tőle a lakhatási just hitvallásának, nemzetének, nemes vagy nemtelen sorsának tekintetéből a vétkes kiszökések bémbizonyított esetein kívül meg ne tagadhassa, mégpedig ott sem, hol a lakással bizonyos jövedelmes haszonvételek, példának okáért legeltetés, faézés, közös bormérés, vagy más effélék vagynak öszvekötvé, mert ahol a földesúr ezen haszonvételeket szabadságos levél vagy szerződés mellett a lakósoknak általadta, ott tőle többé már nem függhet az, hogy az általadott haszonvételekben kik részesüljenek, csak a részesülők száma tulajdon kárával felette meg ne szaporodjék, ezen esetben pedig a vevő ez eladónak jussait vette által, és annak képviselője. Ahol azonban valamely idegen új házat akar építeni, s ezáltal a helység birtokos lakóainak számát szaporítani, ott a földesúrnak egyenes engedelme megkívántassék, mert nem lehet a földesurat is kényszeríteni arra, hogy a lakósokkal közös tulajdon haszonvételeiben azok számának szaporodása által ő maga mint tulajdonos megszoríttassék. Ezt mindazonáltal csak azon házak építéséről lehet érteni, melyek egészen újonnan, és olyan helyen, hol soha ház nem vala, készülnék, de a hajdan elpusztult házaknak ismételi felépítése ezen megszorítás alá semmiképpen ne tartozzék. Úgy szinte ha valamely helységnek a szabadságos levél vagy szerződés szerint az egész határ általadott anélkül, hogy a földesúr valamely haszonvételt jobbágyaival közösen magának fenntartott volna, már ott a szabadságos levélnek vagy szerződésnek tartalma szolgáljon arányul. Azt pedig megjegyezni sem szükséges, hogy a szabadságos leveleket eldönteni vagy változtatni csak szoros törvényes úton lehessen.

A hatodik törvénycikkekelyben a helységek belső kormányozásának módja és rendje vagyon előadva, helyes és törvényes ez általában, azt azonban az 1790. esztendei országos kirendeltségnek véleményéből hasznos volna elfogadni, s ezen törvényjavallathoz toldani, hogy a falu bíróját, sőt a hegymestert¹⁶² is hivatalaik folytatásának ideje alatt úgy, mint bírót vagy hegymestert a vidékbéli szolgabírónak hozzájárulása nélkül semmi földesúr testi büntetéssel ne illethesse, mert köztapasztalás bizonyítja, hogy gyakran az egyik közbirtokos másik közbirtokostársának jobbágját minden helyes ok nélkül némelykor mellékes tekintetekből, sőt némelykor egyedül földesúrnak bosszontásáért is a bírói köteleesség elmulasztásának vagy hibás teljesítésének színe alatt ártatlanul bünteti, de számtalanszor megtörténik az is, hogy valamely földesúr tulajdon jobbágját sokszor csak azért, mert a jobbágy is igazságos jussaihoz ragaszkodva szoros köteletségének megtartásán felül urának törvénytelen követeléseit teljesíteni vonakodik, üldözőbe vette, és mivel a pontosan szolgáló jobbágnak tette-

¹⁶² Más néven hegybíró, azt a szőlőhegyi előljárót, aki felelős a gondjára bízott szőlőterület jogi és gazdasági rendjéért.

iben semmit nem talál, ami bosszúállásának mentségül szolgálhatna. Bíróvá vagy hegymesterré teteti, s akkor hivatalos dolgaiban keres, és könnyen talál gáncsokat. Meghagyassék mindazonáltal a földesúri hatalom, mely szerint a jobbágyot, ha úgy, mint jobbágy, törvényes rendnek megtartása mellett büntetheti földesura mindenkor.

Még ezen cikkelyben említést kellene tenni a helység határában véletlenül vagy készakarva tett károkról és etetésekről is, melyek az iparkodó földmívelőnek annyi kárt és bosszúságot, s a lakósok között oly számos viszálykodásokat szereznek. Meg kellene tehát határozni, hogy minden véletlenül tett károk és etetések a helységnek előjárói, vagy ha szükséges, a szomszéd helységekből meghívott lakósok által hit alatt megböcsültessenek, s az egész kárt a böcsüsök illető napibérével együtt köteles legyen a kárt tévő marháknak tulajdonosa megtéríteni. A gyakrabban ismételt, de gondatlanságból eredő, és a készakarva tett károkra nézve pedig rendeltessék az, hogy a ludakat és sertvéseket, melyeknek behajtása lehetetlen, a kárban agyonlövetni szabad legyen, a marhák pedig behajtatassanak, s azoknak tulajdonosi nemcsak a kárt és böcsüsök bérét, hanem a hajtópénzt is, mely azonban egypár marhától egy forintnál több soha ne legyen, megfizetni tartozzék, sőt ezenfelül a marhákat ismételve gondatlanul őrző cseléd, vagy a szántsándékos kártételt parancsoló gazda testi büntetéssel is illettessék, mely a vétkesnek testalkotásához, korához, és egyébkori magavi-seletéhez legyen mérsékelve, de 24 pálcaütéseket vagy 3 napi tömlőcöt soha meg ne haladjon, a mondottakon kívül azonban semmi pénz, vagy napszámbéli büntetéseket, semmi önkényes zsarolásokat a földesúr a jobbágyon, vagy egyik jobbágy a másikon ne követelhesen. Ha ellenben a földesúrnak cselédjei készakarva, vagy gondatlanul valamely jobbágyon kárt okoztak, a földesúr a cselédeknek bent lévő béréből vagy más értékéből tartozzék a megkárosodottnak elégtételt szerezni, melyet ha sokáig halogatna, vagy éppen elmulasztana, s ezalatt a vétkes cseléd helyét változtatva tőle eltávoznék, a kárpótlást a földesúr tulajdon értékéből fizesse meg. Gyakrabban gondatlan, vagy szántsándékkal kárt tévő cselédjét pedig köteles legyen testiképpen is megbüntetni. Mindezen rendszabások a jobbágyok között egymásnak okozott károsításokra is kiterjesztessenek, és ha valamely jobbágy akár földesurának, akár más lakótársainak ily formán károkat okozni többszöri megintés, sőt testi büntetés után is meg nem szűnnék, azt mint jobbíthatatlant a földesúr törvényesen kiböcsültethesse, és a helységből szabadon elűzhesse. A behajtást erőszakkal akadályoztató hatalmaskodók pedig, mint a közcsendesség megzavarói, az illető törvényhatóságnak hatalmával példáson megfenyíttessenek.

Egyébaránt a javallott 6. törvénycikkelynek minden §-ai ezen módosítások és hozzáadások szerint elfogadhatók.

A 7. és utolsó törvénycikkelynek tartalma a földesúri törvényhatóságot, és az urbáriális regulationak módját határozza meg. Legszebb törvényes jussa és kötelessége minden földesúrnak az, hogy pörlekedő jobbágyainak első bírása legyen, s ugyanazért helyes, és törvényes az országos kirendeltségnek véleménye, mely az úriszékek

bírói hatalmának további fenntartását javallja. Magát az úriszékek belső elrendelését meghatározni nem tárgya ezen munkának, mert az a törvényes dolgokban munkálódott kirendeltségnek köréhez tartozik, de szükséges leendő az úriszékekre nézve már itten megjegyezni azt, hogy a földesúr akkor, midőn közte és jobbágysai között forognak fent némely kérdések, sem előlülője, sem tagja ne lehessen a bírószkodó úriszéknek, sőt a tollat vezető, de vokssal nem bíró uradalmi ügyészen kívül sem director¹⁶³ vagy praefectus,¹⁶⁴ sem ugyanazon földesúrnak más urodalombéli ügyésze, egyszóval semmi tisztje, mint ítélő bíró jelen ne legyen, mert a dolognak természetes rendével, és az ítélőszékeknek részrehajlást nem ösmerő igazságával csakugyan ellenkezik, hogy az egyik pörlekedő fél maga tulajdon ügyének akármi tekintetben is törvényes bírāja lehessen. Minden más pöröknél azonban, melyek a földesurat egyenesen nem érdeklik, mind maga, mind tisztjei szabadon bírószkodhassanak.

Továbbá amit ezen törvénycikkely a jobbági panaszok előterjesztésének és megítélésének módjáról az úriszéket megtartani nem akaró földesurakról, a perek fellebbeviteléről, a jobbágysok dolgait vezető ügyészekről, az urbáriális kiszökésekről és az urbáriális regulationak módjáról előad, az mind általjában törvényes és igazságos, amennyire pedig az eddig szokásban volt rendet változtatja, mind a földesurakra, mind a jobbágysokra nézve felette hasznos.

Ezek között leginkább említésre méltó a 9. §-nak azon rendelkezése, hogy midőn az urbáriális regulatiokor véghezvitt felmérések szerint a határban kevesebb jobbághely találtatik, mint amennyi az első urbáriumban kitett jobbághelyekhez szükséges volna, akkor a jobbághelyek száma megkevesíttessék, ellenben minden maradék földet (remanentes) új jobbághelyekre fordítani tartozzék e földesúr. Ellenkezni látszik ugyan ezen rendelkezés a sajátságai jussal sérthetlenségével, és az ország rendinek 1802. s 1807. esztendőben az országgyűléséről felterjesztett kívánságával, de ha más részről fontolóra vetetik az, hogy az 1715. esztendőben 8. cikkely által megállapított állandó katonaságnak zsoldjára a közadó állandóul szükséges, az 1723. esztendőben 18. cikkely¹⁶⁵ pedig mindazt, ami már a közadónak törvényes fundusává lett, tovább is változhatatlanul közadó alatt hagyatni rendeli, ha továbbá meggondoltatik, hogy ezen maradék földek csak abból eredhettek, hogy midőn az urbáriumnak behozásakor minden jobbághely a maga birtokát béíratta, némelyik annak nagyságát tudatlanságból vagy alattomos titkolódzásból hibásan adta elő, és ha akkor a jobbághely minden földjeit pontosan bémondotta volna, most semmi maradék földek nem volnának, hogy tehát azon egész birtokot, mely az urbáriumnak behozásakor a jobbághelynek kezén vala, magok a földesurak is már akkor közadó alá szánták, ha végre figyelemre vetetik az is, hogy hazánknak naponként szaporodó népesedése a job-

¹⁶³ Jóságigazgató.

¹⁶⁴ Elöljáró.

¹⁶⁵ Az 1723:18. tc. a puszták benépesítéséről rendelkezett.

bágyülések számának szaporítását megkívánja, kétségen kívül elfogadható lesz az országos kirendeltségnek e részben is javallata. Módosításai pedig, melyek a későbbben történt foglalások eránt előadatnak, tökéletesen helybenhagyhatók.

A szőlőknek regulatioja hazánknak bortermő vidékein oly jeles fontosságú tárgy, hogy annak érdemében terhes pörök, és nehéz megfejtésű számos kérdések támadnak gyakorta. Törvényeink és a bizonytalan szokás e részben nem elegendők arra, hogy mind a tulajdonos földesuraknak, mind a szőlőbirtokosoknak sajátos jussaira nézve állandó és mindenkor elegendő oltalmat nyújtsanak; új törvény által kell tehát bővebben meghatározni, mindazt, ami a tárgyra nézve még eddig homályos és határozatlan volt.

Az országos kirendeltségnek ezen munkája 4. cikkelyének 3. §-ában az 1715. esztendei 97.,¹⁶⁶ és az 1802. esztendei 7. cikkelyeknek¹⁶⁷ megtartását rendelve, a bé nem ültetett szőlők alja eránt tett némely észrevételein kívül semmit, ami ez érdemben kielégítő volna, bővebben elő nem ad, szükséges tehát azt, ami eddig heányos vala, országgyűlésén a törvényhozó hatalomnak kipótolni.

Az 1715. esztendei 97. törvénycikkely azt rendeli, hogy a borbéli adózásokat feljebb emelni szabad ne legyen, kivéven azon esetet, ha a művelés alá vett földnek mennyisége megszorodott. Nincs azonban országunk akármely vidékin régiebb szőlőhegy csak egy is olyan, melyben a tőkével béültetett földnek kiterjedése most is első feladáskori, vagy az 1715. esztendei állapotában volna meg. Nincs tehát szőlőhegy, melyet az említett törvénynek szoros megtartása mellett is regulázni ne lehetne. Számos uradalmak regulázták ezen törvény hozásának idejétől fogva szőlőhegyeiket, és pedig törvényes ítéletek mellett, melyeket az illető főbb ítélőszékek is megvizsgálván, helybenhagytak, az tehát a törvénynek szokás és bírói magyarázat által megállapított értelme, hogy a felhozott 97. cikkelynek rendelete a szőlőknek regulatióját éppen nem gátolhatja.

Minden szőlőhegy az első feladáskor bizonyos feltételek mellett engedtetett által a hegyvámosoknak. Törvényt kell tehát hozni az eránt, hogy ahol ezen feltételek különös feladó levelekbe foglaltattak, és azokban világosan meg vagyon határozva, hogy egy holdtól vagy egy kapástól¹⁶⁸ mennyi hegyvám lesz járandó; már ott ezen határozás szolgáljon bizonyos arányul, mert az 1486. esztendei 17. cikkelynek¹⁶⁹ értelme szerint is a szerződés szab törvényt a szerződőknek mindenkor. De mivel az első feladáskor semmi régiebb szőlőhegy felmérve nem volt, hanem csak szemmértékkel

¹⁶⁶ Az 1715:97. tc. a hegyvámokról, a tizedelők kihágásainak megszüntetéséről, valamint a világi és szerzetesrendi személyek közötti szerződések megtartásáról rendelkezett.

¹⁶⁷ Az 1802:7. tc. értelmében a kilencedet vagy más földbért, valamint a hegyvámot és tizedet természetben szedették be a földesurak.

¹⁶⁸ Egy kapás: egy ember által egy nap alatt megművelhető szőlőterület mértékegysége.

¹⁶⁹ Az 1486:17. tc. eltörölte a három vásáron való kikiáltásokat.

határozott meg hold vagy kapás számra minden szőlőnek nagysága, s ezen önkényes és bizonytalan meghatározáshoz volt a hegyvám is alkalmaztatva; hatalmában álljon minden földesúrnak a hegyvámos szőlőket különösen felmérteni, a hegyvámnak mennyiségét ezen új felmérés szerint úriszék előtt mozdítandó pör által követelni, mely néki meg is ítéltesék, úgy mindazonáltal, hogy jövőendőben is minden holdtul csak annyi hegyvám adása rendeltessék, amennyit a feladó levélnek tartalma hold vagy kapás számra határoz. Mivel pedig a sok feladó levélben a hegyvámnak mennyisége csak kapás számra vagyon megállapítva, ahol ezeránt kérdés támadna, ott a vidékbéli szőlőműves lakosok által hit alatt megböcsültessék az, hogy egy holdnak megmunkálására a kérdéses szőlőknél hány kapás kívántatik, és ezen arányhoz mérve ítélet által határozassék meg a járandó hegyvám, de a kapások száma mindenkor hold számmal tétessek ki.

Ahol azonban feladó levelek nincsenek, vagy azokban semmi bizonyos mennyiségű hegyvám meghatározva nem volt, úgy szinte ott is, ahol a feladó levelekben egyenesen kitétetett, hogy a meghatározott hegyvám csak ideiglen, s a további egyezésig rendeltetik, jussa legyen a földesúrnak magát az adandó hegyvámot is minden holdra nézve felemelni, de meg kell határozni törvény által azon legnagyobb mennyiséget, melynél többet a földesúr ekkor sem követelhet. Ilyen esetekben tehát valószíves legyen a földesúrnak, és vagy minden egyezer quadrattól mérendő holdtól, a szőlőnek fölét és alját is odaszámlálva, esztendőnként egy pozsonyi akó¹⁷⁰ bizonyos és állandó hegyvámot kívánhasson, melyet a hegyvámos, ha egyik esztendőn meg nem adhatna, másik esztendei terméséből is köteles legyen befizetni; vagy pedig, minthogy már Nagy Lajosnak¹⁷¹ 1351. 6. törvénye¹⁷² minden földtermésből, és a borból is kilencedet rendelt a földesúrnak, a szőlőhegyek tőkével béültetett részeiből kilencedet szedhessen, a szőlők üres aljának béültetésére hegyvámosait kiböcsültetésnek fenytéke alatt is kényszeríthesse, azon szőlőaljaktól pedig, melyeket béültetni vagy nem lehetne, vagy a hegyvámosok béültetni nem akarnának, szinte minden egyezer quadrattól egy pozsonyi akó hegyvám legyen járandó. Végre azon szőlőknél, melyekből régi szokás szerint mindenkor kilenced adatott, azt megváltoztatni szabad ne legyen, a szőlő tőkének nem alkalmas szőlő aljaktól pedig, és azoktól is, melyeket a megintett hegyvámosok béültetni nem akarnak, szinte minden holdtul egy akót szedhessen a földesúr, de akkor sem kappan, sem pénz, sem más egyéb adózások, sem a szőlőhegyben lévő szántóföldekből, kaszálókból vagy gyümölcsösökből előbbi szokás szerint kiadott kilenced, a szőlőhegynek említett módon teljesített regulatioja után járandó nem lesz. A kilenced alá tartozó bornak elrejtőjét ezután is elrejtett bora elvesztésének büntetése érje; egyébaránt a kilencedelés és hegyvámolás módjának,

¹⁷⁰ Egy pozsonyi akó 53,7 liternyi űrmértéknek felelt meg.

¹⁷¹ I., Anjou Lajos (1326–1382), 1342-től haláláig magyar király.

¹⁷² Az 1351:6. tc. a kilenced fizetéséről és behajtásáról rendelkezett.

a papi tizednek, és a hegyvám vagy kilenced hazahordásának érdekében az eddigi törvények fennmaradjanak.

Nem lesznek ezen határozások és rendelkezések igazságtalanok, mert ahol a tulajdonos valamely szerződés által magát örökre le nem kötötte, ott csakugyan nem lehet tőle megtagadni azon just, hogy a régi szokást, mely tulajdonosi jussainak sérelmes és káros, törvényes úton megváltoztathassa; de nem is lesz a hegyvámosokra nézve terhes, mert az itt meghatározott hegyvámnak mennyisége köztapasztalás szerint még az igen közepszerű termékenységű esztendőkn is sokkal kisebb a törvényes kilencednél, azt tehát a hegyvámosok könnyen megfizethetik, sőt a mindennapi példa bizonyítja, hogy az újonnan feladott hegyeket sokkal nagyobb, és némely helyeken több mint kétszeres mennyiségű hegyvám fizetésnek állandó kötelessége mellett is örömet felveszik és béültetik.

Végre még a hegyvámosok szőlőjének a földesúr által mi módon leendő elbölcsültetését is meg kell az új törvény által határozni. A szőlőbirtokosok valóságos tulajdonosai mindannak, ami a pusztá földön kívül szőlőjekben találtatik, és mint tulajdonosok szabadon felosztják, elzálogosítják, sőt el is adják hegybéli birtokaikat; ha tehát a földesúr, ki a földet szerződés mellett használás végett adta által hegyvámosainak, azt ismét visszakíváná, jussa legyen arra, mert már a Hármoskönyv 3. részének 30. cikkelye hatalmat adott minden földesúrnak a hegyvámosok szőlőjének elbölcsülésére, de mind a törvény, mind a természetes igazság megkívánják azt, hogy az elbölcsültető földesúr a szőlő birtokosának minden sajátját haladék nélkül kifizesse. Bizonyos arányt e részben határozni, s az eddigi szokás szerint minden tőkének árát törvény által megállapítani nem lehet, mert a szőlőknek böcse hazánk különböző vidékein, sőt ugyanazon egy vidéken és hegyen is felette különböző; legigazságosabb volna tehát a szőlőknek böcsüjére nézve azt rendelni, hogy annak tiszta jövedelme több esztendőbeli közép számlálással felvetessék, s azon jövedelem mint törvényes kamat tekintetvén, annak tőkéje minden épületek értékének hozzá számlálásával együtt legyen a szőlőnek valóságos böcsü ára. Ezen böcsüt hegybéli, vagy közel vidéki szőlőművesek hit alatt teljesítsék mindenkor, a törvényes bizonyosság pedig minden igazságtalan önkénynek, és alattomos csalfaságnak eltávoztatása végett mulhatatlanul minden böcsünél jelen legyen, még ott is, ahol az eddig szokásban nem volt, s e részben az 1625. esztendei 58. cikkelynek¹⁷³ rendelkezése megváltozzék. Ha azonban valamely szőlőbirtokos az így teljesített böcsüvel meg nem elégednék, a törvényes bizonyosság elejbe más böcsüsöket állíthat, és ha a két böcsü felette különböznék egymástól, a kettőt összevéve, annak középmentyisége szerint történjék a végső megállapítás. Ezen becsűben pedig nemcsak a tőkével beültetett részek, a gyümölcs-

¹⁷³ Az 1625:58. tc. a szőlők, szántóföldek és kaszálók földesurak által történő kibecsüléséről rendelkezett.

fák és épületek, hanem az üres szántóföldek, kaszálók és sűrűk is valóságos tiszta jövedelmeik szerint felvetessenek, mert ámbár a föld maga mindenkor az elbőcsültetőnek tulajdona, nem kívánhatja még is azt, hogy a szőlőbirtokos, ki szőljét pénzen vette vagy osztályban kapta, és akkor a szinte hasznót hajtó szántóföldnek vagy kaszálónak árát megfizette, pénzét elvesztve, azokat ingyen visszaeressze.

Többször a szőlők elbecsültetésének ideje éránt az 1625. esztendei 58. cikkelynek rendelése fennmaradjon, a szőlőhegyek regulatióját tárgyzó perek pedig szinte mint az urbáriális perek, törvényszéki megvizsgálás után a nagyméltóságú magyar királyi helytartótanácsához vitessenek fel, leginkább azért, mert a királyi táblának felette számosak lévén dolgai, köztapasztalás szerint minden feljebbvitt pör több esztendőig megvizsgálás nélkül ott elhever, a célba vett regulatio végrehajtásának ily hosszas haladása pedig mind a földesurakra, mind az adózókra felette terhes volna. Ha azonban valamely feladó levélnek kötelező erejéről, vagy valamely privilegiumnak megmaradhatásáról volna kérdés, annak eldöntése fellebbvitel útján egyenesen a királyi táblát illesse.

AZ ADÓI ÉS BIZTOSSÁGI TÁRGYOKRÓL¹⁷⁴
(CONTRIBUTIONALE COMMISSARIATICUM)

*De tributis ad cassam seu contributionalem, seu domesticam pendendi, per regni jurisdictiones
facienda sub repartitione* szól.¹⁷⁵

A 2. §-ra nézve az országos kiküldöttség az adó alá tartozandó tárgyaknak összeírásában, s rész szerint az adónak azon szerint leendő kivetésében 5 alap rendszabásokat (principiumokat) állít fel; s ezek közül az 5. azon határozást foglalja magában, hogy a valóságos dicalis összeírás¹⁷⁶ csak minden negyedik esztendőben teljesíttessék, mely is folyvást egyhuzomban 3 esztendeig szolgálván, egyedül annak megigazítása vetesék minden esztendőn eszközösbe. Ezen, az országos kirendeltség által felállított principium¹⁷⁷ sem a jó renddel, sem a közgazdagsággal meg nem fér, mert ha valamely tárgy, bizonyosan az adó, ez az adózó népen esztendőről esztendőre folyvást fekvő terh¹⁷⁸ a legnagyobb figyelmet és pontosságot kívánja meg. Az adó az állandó katonaságnak fizetésére lévén hazánkban rendelve, az soha, míg Európának máli tacticája az állandó katonaságot széjjelosztatni nem fogja, meg nem szüntethetik, minekutána pedig annak a külső hatalmasságok által leendő megszüntetését csak távolról sem lehetne még reményleni, kétségen kívül hazánkban is a külső bátorságnak fenntartására s a haza védelmére fennálló katonaságnak maradandónak kell lenni; mely mivel zsold nélkül nem élhet, hogy az e végre rendelt adó is állandó legyen, elkerülhetetlen,¹⁷⁹ így tehát egy állandó, és soha meg nem szűnő terhnek, melyet a megyebéli közönséges költségek is nem keveset szaporítanak, a legnagyobb lelkiismerettel, s a polgárok vagyonához legigazságosabban arányzott mértékkel kell kivettetni. Vagyonába és pénzébe, sőt sokszor mindennapi élelmének megfogyasztásába is kerül az adózónak ezen általa fizetendő terhtől való megszabadulhatása, mely csak már ezen tekintetből is megkívánja azt, hogy ugyanazon országos kiküldöttségnek mindjárt a munka kezdetén felállított principiuma szerint minden önkénynek az adó kivetése módjából számkivetetve kell lenni, az önkény pedig elmellőzve soha nem lesz, ha minden negyedik esztendőben fog csak az összeírás történni; minden esztendőben változik az idő mostohaságához, a kereskedésnek eleveőbb vagy fojtottabb mozgásához, házi és más mellékes környüállásaihoz képest az adózónak birtoka s az adózás terhe alá tartozó vagyona, ezt

¹⁷⁴ A magyar nyelvű cím Deák Ferenc s. k. betoldása.

¹⁷⁵ Akár a hadi, akár a házi pénztárba beszédendő adónak az ország törvényhatóságai által történő felosztásáról.

¹⁷⁶ Adó(kirovási) összeírás.

¹⁷⁷ Elv.

¹⁷⁸ Értsd: teher.

¹⁷⁹ Állandó legyen, elkerülhetetlen – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: állandónak lennie kell.

minden esztendőben, különösen tekintetbe venni, s az adó alá úgy intézni szükséges, amint azt az adófizető bírja; az igazítás, ha csak mellékesleg tetetik, igaz feljegyzését az adózó birtokának soha szülni nem fogja, sőt az ilyes igazítások alkalmával némelykor nem csak a valóságosan bírt adó tárgya kihagyatik az összeírásból, hanem gyakran egyikről a másikra íratatik által, mely mindkét esetbéli hiba nem egyebet, csak igazságtalan sérelmet okoz; ha pedig rendről rendre, és így egyik tárgyról a másikra menve pontosan vetetik az igazítás eszközzésbe, az már annyi munkába kerül, amennyibe az új összeírás szokott kerülni, és így semmi munka sem fog meggazdálkodtatni, de nem is oly terhes foglalatosság ez, hogy azt esztendőnként újra, és mindég újra teljesíteni ne lehessen. Példája ennek sok vármegye, ahol ember emlékezetét meghaladó idő oltá a jelenvaló pillantatig minden esztendőben újra teljesítettnek a dicalis összeírások,¹⁸⁰ s amelyeket sikerrel, és kevés idő mulasztással teljesíteni is lehetett, de ha mindjárt az valamivel több időt kívánna is, minekutána az adózó népnek, úgy mint annyi ezer és ezer embernek dolga, az ő adójának lelkiismeretes kivetése, a közötté teendő igaz arálynak alkalmaztatása, és így a valóságos igazságnak kiszolgáltatása forog kérdésben, ott bizonyosan minden törvényhatóságnak kötelességében áll sokkal inkább szívére venni a dolgot, és néhány nappal tovább tartó munkát és fáradságot nem kémelvén, a dicalis összeírásnak esztendőről esztendőre mindég újra leendő teljesítését hathatósan megrendelni és eszközzésbe vetetni, mintsem az országos kiküldöttség vélekedéséhez állván, mind az önkénynek a pusztá igazításokban helyt adni, mind az aránytalan, ilyforma adókivetésekől eredő panaszokra okot szolgáltatni.

A 7. §. Az országos kiküldöttség az adózóknak házaikat (kivéven, ahol azok valóságos nyereséget hajtanak a tulajdonosnak) az adózás alá tartozó tárgyaknak sorából egészen kihagyni véli, mely vélemény ellen az az észrevétel adja elő magát, hogy az adózás igazságos elrendeltetésének egyik legcsalhatatlanabb princípiuma az legyen, hogy az adót mindenkor az adózóknak birtokokhoz mérni, s az igaz arányt azon birtokból kelljen kitalálni, azt pedig, hogy az adót leginkább olyan tárgyakra kell kivetni, melyeket az adózók legkevesebbet titkolhatnak el, már maga az országos kiküldöttség munkájának kezdetén princípiumul állította fel, azért is, hogy az adózóknak házaikat az adózás tárgyainak sorából kihagyni nem lehet, ezekből önként következik, mert ha a házzal bíró gazda a másnak házában lakózó zsellérrel vagyonbéli tekintetben összevethetlenné látja, annak, ki tulajdon fedele alatt senkire sem szorulva ingyen lakhatik maga házában, mennyivel jobb sorsa, és több haszna van amannál, ki másnak lába alatt, drága bérért vagy napszámok szolgáltatáért egy idegen háznak holmi szegleteiben húzhatja csak meg magát, oly világos, hogy további vizsgálódásba elegendni felesleges volna; már a házbirtok annyival tehetősebbé teszi a háznak tulajdonosát annál, kinek nincs háza, és csak bérbe kénytelen másnál lakást és menedéket

¹⁸⁰ Zala megyében ezekben az évtizedekben évente elkészítették a dicalis összeírásokat.

találni, hogy amikor ez maga megerőltetésével pénzt avagy napszámot szolgál a házbéért, és így vagyonát és keresetét ezzel fogyasztja, amannak e végre legkevesebb kiadásai sincsenek, mert házat egyszer felépítvén, az ötlet számos időig minden költségtől megkíméli, s már ez a tekintet megérdemli, hogy a házzal bíró gazda a zsellérnél, adójára nézve valamennyire feljebb terheltesse. Ugyanazért, hogy az adóban igazságos zsinórmértéket tartani, s olyant, amit az adózó el nem titkolhat, adó tárgyává tenni lehessen, a házoknak a dicalis összeírásban elkerülhetetlenül egy rubricat¹⁸¹ hagyni, és abban minden lakóházat beírni szükséges; de mellette egy másik rubricat is kell azoknak számokra csinálni, akik több urbáriális helyekben az urbárium értelmé szerint házaikat az uradalmi erdőkből ingyen, minden pénz fizetés nélkül építik, mert minekutána az országos kiküldöttségnek azon vélekedése, hogy a jobbágyüléseknek hasznavehetősége (usu fructuatioja) a jobbágyoknak eladható¹⁸² tulajdonává (proprietasává) váljon, el nem fogadtatik, bizonyosan a határbéli¹⁸³ erdőben az eddig megtartatott urbáriális rendszabások szerint az épületfa a házépitésre tovább is a jobbágyoknak a hazai törvények következtében ingyen fog kiadatni,¹⁸⁴ minthogy pedig ezeknek ily formán a sorsok sokkal kedvezőbb, mint amely adózók az épületfákat drágán, készpénzen vásárolják, és akik bizonyosan az adófizetésre nézve e részben amazok felett tekintetet érdemelnek, azért ezeket adójok mennyiségében a szükséges arány fenntartása végett meg kell különböztetni, s őket az összeírásban is feljegyezni.

II. PROJECTUM DE FACILIORE METHODO INCASSANDAE CONTRIBUTIONIS etc.

CAPUT II.

De securi cassarum publicarum manipulatione¹⁸⁵

A 20. §-ra nézve. Az országos kiküldöttség azt kívánja, hogy az adószedőknek többi tulajdonságaik között jó birtokosoknak is kell lenni azért, hogy akármely történhető pénztárbéli fogyatkozásoknak helyreállítására képesek legyenek, s ha magoknak erre elég vagyonok nem volna, magok helyett elfogadható kezeseket is állítani köteleztesenek, s ezen vélekedését az országos kiküldöttség ezen munkájának folytában javal-

¹⁸¹ Rovatot.

¹⁸² Eladható – Deák Ferenc s. k. beszúrása.

¹⁸³ Határbéli – Deák Ferenc s. k. beszúrása.

¹⁸⁴ Fog kiadatni – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: megmarad.

¹⁸⁵ II. Az adóbehajtás egyszerűbb módjáról stb. szóló javaslat. II. fejezet. A közpénztárak biztonságos kezeléséről.

lott törvény által is megerősíteni és megállapítani véli, mely vélekedés magában igen helyes, és a célnak tökéletesen megfelelő volna akkor, ha az minden kérdésen kívül kivihető lehetne, de minekutána bizonyos az, hogy egy bármely csekély, annyival inkább egy nagyobb kiterjedésű vármegyének pénztáraiban esztendőnként folyni szokott több százezer conventios¹⁸⁶ pénzbeli forintok erejéig elégséges vagyombéli bátorságot valamely adószedő birtokában ritkán, vagy éppen találni nem lehet, és hogy akárki is idegen egy ily csiklandós tárgyban, milyen a pénz dolga, az adószedő helyett kezességet vállalván, a maga vagyonát egyedül csak a sorsra bízza, vagy szinte ritka tünemény, vagy éppen nem is reménylhető dolog, minekutána más részről bizonyos az is, hogy a legnagyobb kezessége és garanciája a pénztárok igaz és helyes folytatásának az adószedő egyeneslelkűségeiben, tiszta lelkiismeretiben, és becsület-érzésiben helyhezteshetik, s az ilyes tulajdonságokkal felruházott ember, bár csekély birtokú legyen is, sokkal alkalmasabb ezen hivatal viselésére a nagyobb birtokú rossz lelkű embernél, és így ezen okból a jó lelkűségről ismeretes, bár kisebb birtokú embert mindenestre legelsőben kellene választani, azért is az országos kiküldöttségnek feljebb előadott vélekedését törvény tárgyává tenni célaránytalannak lenni látszik azon okból, mert ilyen törvény mellett vagy ritkán vagy sokszor éppen nem lehetne adószedői hivatalra valakit kapni, és így a hivatal üresen nem maradhatván, a törvény ellenére is olyant, ki sem elegendő bő vagyonnal nem bír, sem kezességét is előlmutatni, s maga helyett jótállót állítani nem tud, mint egyébaránt mégis emberséges és értelmes embert kellene megválasztania, márpedig az olyan törvény, melyet folyvást és általjában megtartani nem lehet, a többi törvények megszegésére is csak útmutatásul szolgál, és így mindenkor veszedelmes inkább, mint célarányos és hasznos; azért jobb és tanácsosabb ilyen törvényt nem is hozni, mint azt meghozván, mindjárt születésének kezdetén meg nem tartani és tartani tudni.

Ugyanazon cikkelyben az országos kiküldöttség két adószedőt javall egyszerre választatni oly formán, hogy az egyik a hadi, a másik a házi pénztárokat¹⁸⁷ vegye számadása alá, s egyik a másiknak mintegy felvigyázója lévén, kölcsönös egymásnál lévő zárok alatt tartsák a kezeik között lévő vármegye pénzeit, ezen rendelés is a nagyobb és gyakrabbi visszaéléseknek megzabolázására lévén intézve, ha a maga céljának tökéletesen megfelelhet, igen elfogadható fog lenni; de itt is némely oly nehézségek adják elő magokat, melyek a javallott véleménynek ellenére látszanak lenni, mert ha két adószedő mindenik különb cassát manipulálván,¹⁸⁸ egyik a másiknak ellenőrségét fogja vezetni, azt egyébként rendesen teljesíteni nem tudhatja, mintha mindenik a bevételeket és kiadásokat is a maga jegyzőkönyveibe iktatja és vezeti, és akkor ugyanazon

¹⁸⁶ Pengő, azaz ezüst.

¹⁸⁷ A hadipénztárban az állami hadiadót, a házipénztárban a vármegye saját költségeinek fedezetéül szolgáló háziadót kezelték.

¹⁸⁸ Külön pénztárat kezelve.

egy hivatalra két tisztviselő fog alkalmaztatni; elválasztatván a két cassa egymás-tól, mégis együtt mind a két cassát két adószedő tartja gondviselése és számadása alatt, és így egy helyett két számadó lévén, az egy helyett kettőnek fog a fizetés is kiadatni, mely az adózóknak szinte nem kevés terhőkre válik; ha pedig csak a pénztároknak záraik fognak náluk maradni, s a számadásbéli feljegyzéseket csak egyik fogja vezetni, mindenik tudniillik csak a maga keze alatt lévő cassára nézve, akkor valamint hogy egyik a másikért ilyen esetben felelni nem tartozik, és így jótállani sem fog, a pénzt mindenik a maga előadása és állítása szerint, mely csak egyedül magánál lesz tudva, annyi mennyiségben veheti ki a pénztárból, amennyiben neki tetszik, anélkül, hogy a másik minden szorgos felvigyázása mellett is általa meg ne csalattassék, és így a kölcsönös ellenzár mellett, ha a jólelkűség, és tiszta lelkiismeret vissza nem tartóztatja az adószedőt a visszaélésektől, a pénztárnak fogyatkozását szinte igen könnyen eszközölheti; ide járul az is, hogy sokszor siettetett fizetések is nagy hátrama-radást szenvedhetnek azáltal, hogy a két adószedő együtt nem lehetvén, mindég a cassába nem nyúlhat az egyik a másik nélkül, mert nem mindég fog mindenik a vármegye székhelyén lakhatni, és így sokszor nem fog a kettő egyszerre és ugyan-akkor megjelenni tudni, amikor valamely hirtelen való fizetés történik, célarányosabb tehát ezentúl is kevesebb költséggel egy jólelkű adószedő mellett megmaradni, s a cassákat gyakrabban visitálni, mely visitatiók¹⁸⁹ hamar ki fogják tüntetni a netalán tör-ténendő hibákat.

*De diario*¹⁹⁰

Ad §-um 25-um. Az országos kiküldöttség a katonai esztendőnek végével a napló- és kézikönyveiket az adószedőknek mindaddig folyvást vezettetni, s azon esztendőre szolgáló ugyan, de utóbb az új esztendőben teendő fizetéseket is azokba iktatni rendeli, amíg azon esztendőbéli járandóságokról a computus¹⁹¹ végképpen nem teljesítetik, mely rendelése a kiküldöttségnek meg nem áll az okból, mivel eszerént egyszerre két napló- és két kézikönyv lenne az adószedőknek, egyik a múlt, egyik a jelenvaló esztendőre, mely a jó renddel meg nem egyez, minthogy a két napló- és két kézikönyv más rendetlenségekre adhatna alkalmatosságot, azért naplókönyv a diarium,¹⁹² hogy abba minden nap, ami az adószedőknek kezéhez fizettetik, az pontosan beleírja, és így a kezéhez fizetett pénzeket csak egy, nem pedig két különös naplókönyvekbe iktassa; ha annak idejében az adózók be nem adják járandóságokat, azt az új naplókönyvbe is mint múlt esztendőbéli tartozást be lehet vezetni, és ez a jövő

¹⁸⁹ Vizsgálni, mely vizsgálatok.

¹⁹⁰ A naplóról (pénztárkönyvről).

¹⁹¹ Számadás.

¹⁹² Napló.

computuskor sem vesz el a helységektől, de nem teszi ez az adószedőre nézve is rosszabbá a dolgot, mert az adószedő csak annyiról tartozik minden esztendőben számat adni, amennyit bevett, és így ami a kezéhez nem fizettetik, arról számat adni nem fog, ami pedig a helységek által bé nem fizettetik, az fennmarad a jövő esztendőre, és mindenkor szemüggel tartatik; azért van rubricája a restantiáknak¹⁹³ a helységek könyveiben úgy, valamint a confrontationalis tabellákban¹⁹⁴ is, következve ezen visszamaradott summáknak megadásából ki nem bújhatnak az adós helységek, csak különben legyenek lehetőségök azt megfizethetni, azért meg kell rendelni, hogy a napló- és kézikönyvek minden katonai esztendőnek végével egészen béfejeztessenek, s a katonasággal tüstént megtétetvén a computus, a quietantiák imputatio¹⁹⁵ végett általadattassanak, a helységekkel is annak idejében a computus megtartassék; de azt, míg ezen computus elvégződik, nem kell az adók fizetésére nézve várni avégett, hogy a múlt napló- és kézikönyvekbe iktathassék a múlt esztendői tartozás, hanem amit az adózók a múlt adónak behajtásába hoznak, az a jövő computusra az új napló- és kézikönyvbe íratassék.

A napló- és kézikönyveknek, vagy amint az országos kiküldöttség nevezi, diariumnak, et officii libernek¹⁹⁶ külső formájára nézve az az észrevétel van, hogy ezen formák oly adószedőknek számára vannak alkalmaztatva, kik mind egyenesen magoktól a helységektől szedik be az adót, mind ugyan magok azon adót rész szerint a hadi pénztárba viszik, rész szerint a vármegye külön-különb szükségeire a szokott rendtartás mellett kiadják, szóval kik fő- és aladószedői köteleiséget egyszerre és együtt teljesítenek; azon megyékben tehát, ahol különb az aladószedői hivatal a főadószedői hivaltól, ahol tudniillik az aladószedő az, aki egyedül csak a helységektől szedi be az azon helységekre kivetett adó mennyiségét, a főadószedő pedig az, aki a pénzt egyenesen az aladószedőktől veszi kezére, azon különböző jegyzést kell tenni, hogy az aladószedő a maga napló- és kézikönyveibe a napot és esztendőt, a helységnek nevét, az adónak mennyiségét, az időt, melyre azon adó szolgál, az emberek neveit, kik az adót beadták, egy folyószámmal együtt beiktassa, s ugyanezen folyószámot a helységnek magános adókönyvébe is bévezesse, és ezen aladószedő soha semmiféle fizetéseket a keze alá bízott cassából a történhető zavaroknak eltávoztatása tekintetéből ne tegyen, hanem a bevett pénzt egyenesen a főadószedő kezére adja, kivel is egymást kölcsönösen megnyugtassák. A főadószedő pedig a pénzt nagyobb summákban vévén által, az soha a helységek neveit, hogy melyik mikor mennyit adott, a maga napló- és kézikönyvébe nem vezeti, meg lévén az úgy is az aladószedők könyveibe, mert különben, ha ő is ezeket mind feljegyezné, az aladószedőknek napló- és kézi-

¹⁹³ A tartozások rovatának.

¹⁹⁴ Adóegyeztetési lajstromokban.

¹⁹⁵ A számadás és nyugták beszámítás végett.

¹⁹⁶ A naplónak és a hivatali könyvnek.

könyveiket, mégpedig az egész vármegyéből le kellene írnia, s így a haszontalan írás szaporodnék, csak a járásnak, melyből az adó hozattatik, s az aladószedőnek nevét, ki a pénzt hozza, a napot és sommát jegyzi fel könyvébe, egyébaránt minden kiadásokat és fizetéseket az eddig szokott rendtartások, s a vármegye által történendő assignatiók¹⁹⁷ szerint teszi, felelettel tartozván minden ezen általa tett fizetésekről, melyekről szokott számadását a törvényes idő alatt beadni köteles is.

A 33. §-ra. A pagalis computusokra¹⁹⁸ a viceispán¹⁹⁹ eddig sem szokott eljárni, de nem is oly sok ideje van az alispányi hivatal foglalatosságainak, hogy az még a computusokra is reáérjen eljárni, s azokon megjelenni elegendők voltak minden járásban a fő- és alszolgabírák és vidékbéli esküdtek, úgy a járásbéli aladószedő; sok megyékben eddig is ez volt a szokás, és a computusok mindenkor rendesen jól, s az adózó népek hasznára egész sikerrel történtek és teljesítettek; semmi ok sincs tehát ezen túl is arra, hogy ezen szokástól távozni mért kellessék, azért mind a viceispánynak (ha csak maga nem akarna, mely hatalmában hagyatik), mind a táblabírónak is az ott való megjelenésre kötelesség ne tétessék, hanem e részben ez szerint az országos kiküldöttség véleménye változzék meg.

*De visitatione cassarum*²⁰⁰

A fő cassát mindenkor az alispányok segédjeikkel és a számvevővel, a particularis cassákat²⁰¹ pedig a főbírák egy alszolgabíróval és esküdttel vizsgálják, s ezen particularis cassának vizsgálása alkalmával soha csak egyet is a helységbéli adókönyvekből láthatlan a vizsgálók ne hagyjanak, hanem mind ezeket, mind az aladószedői napló- és kézikönyveket egymással összevessék, s úgy mind annyinak sommáját a cassában lévő készpénzzel, és már beadott²⁰² pénzekről szóló nyuglevelekkel összevessék, mert enélkül soha tökéletes vizsgálatot²⁰³ eszközteni nem tudnak, de nem is lehet, mert a legjobb mód, és legigazabb eszköz a visszaéléseket és csalárdságokat kinyomozhatni a helységek adókönyveinek egyről egyig való szemes és pontos általnézése és vizsgálatása leend.

¹⁹⁷ Utalványozások, pénzkiutalások.

¹⁹⁸ Falusi számadások.

¹⁹⁹ Alispán.

²⁰⁰ A pénztárak vizsgálatáról.

²⁰¹ Alpénztárak, járási pénztárak.

²⁰² Beadott – Deák Ferenc s. k. javítása egy áthúzott, olvashatatlan latin szóból.

²⁰³ Vizsgálatot – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: visitatiot.

CAPUT III.
De coordinatione cassae domesticae²⁰⁴

A 34. §. Nem látszik helyes ok lenni arra, hogy a particularis gyűléseknek²⁰⁵ kevesebb hatalma legyen a közpénzbéli assignatiokra²⁰⁶ nézve, mint a fő- és alispányoknak adatik az országos kiküldöttség által, holott a particularis gyűlés a közönségnek öszve-jöveteléből áll, és sokszor számosabb, mint a generalis gyűlés²⁰⁷ maga, de némelykor²⁰⁸ oly szorgosak a fizetések, hogy lehetetlen a generalis gyűlésig valamely nagy hátramaradás és fogyatkozás nélkül várokozni, és azért ilyes előfordulható esetekre a particularis gyűléseket helytelenség volna azon hatalomtól és justól megfosztani, hogy assignatiokat ne tehessenek. Ellenben a fő- és alispányok csak a rendkívül való igen szorgos esetekben, melyekben éppen gyűlést tartani nem lehet, s akkor is 200 forintokon soha felül, és csak olyan környüállásokban tehessenek a helybenhagyás reménysége alatt²⁰⁹ assignatiokat, amelyekben okosan gondolhatják, és előre láthatják, hogy a vármegye is el fogja assignatioikat fogadni, melyeket tudniillik mindég a legközelebbi gyűlésen tartoznak bejelenteni, különben ha azokat a vármegye, mint károsakat elfogadni nem találná, az assignált²¹⁰ pénznek megtérítése az assignánsnak²¹¹ terhe fog maradni.

IV. PROIECTA LEGUM
Articulus
*De perceptoribus cassarum publicarum*²¹²

Az első §-ra már feljebb a 2. szakaszban de secura cassarum publicarum manipulatione²¹³ előladott okoknál fogva meg van mutatva az, hogy az adószedőknek szükségképpen megkívántató nagyobb birtokosságokat, vagy helyettek valamely kezesnek elkerülhetetlenül leendő állítását törvény által megállapítani célarányos éppen nem volna, ugyanazon észrevétel itt is megáll, azt azonban törvénybe iktatni igen szükségesnek látszik, hogy ha csakugyan az adószedő maga helyett kezeset állítana, mind annak,

²⁰⁴ III. fejezet. A házipénztárak rendbetételéről.

²⁰⁵ Részgyűléseknek, megyei kisgyűléseknek, ahol csak a legfontosabb tisztviselők vannak jelen.

²⁰⁶ Kiutalásokra.

²⁰⁷ Közgyűlés.

²⁰⁸ Némelykor – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: olykor.

²⁰⁹ A helybenhagyás reménysége alatt – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: sub sperati.

²¹⁰ Kiutalt.

²¹¹ Kiutalónak.

²¹² A közpénztárak adószedőiről szóló törvénycikkely tervezete.

²¹³ A közpénztárak biztonságos kezeléséről.

mind magának az adószedőnek is mindennemű tulajdon ingó és ingatlan javai, mihe-lyest hivatalát általveszi, nyilvános békéjé alá jussanak úgy és olyformán, hogy ha mindjárt különösen a jegyzőkönyvbe nem iktattatnék is valamely általa adandó köte-lező levél, mely szerint a keze alatt lévő pénzekért önnön vagyonát bátorságul ajánlja és leköti, mégis mindjárt magának a hivatalnak elkezdése, melynek csakugyan a jegyző-könyvben nyomdokának kell lenni, és van is, békéjé gyanánt szolgáljon, és semmi azután támadható hitelezői már többet a vármegyének részére az ő cassabéli fogyat-kozásaiból eredett követelések előtt elsőbbséget ne nyerhessenek.

A 4. §. Az 1554-i 20. törvényálgazatnak²¹⁴ ereje ne csak azon adószedőkre, kik 3 hónap alatt az esztendőnek végezete után számadásokat be nem adják, terjesztessék ki, hanem azon adószedők is, kik a számadásaikra tett számvevői nehézségekre an-nak idejében nem felelnek, sőt inkább feleleteket húzzák, vonják, s ekképpen köte-lességeknek eleget nem tesznek, ezen törvény rendelkezése alá vettessenek, és személyeik rövid úton, minden pertámasztás nélkül letartóztatassanak, úgy szinte mind azon szám-adók is, bármely magas rangú, vagy sorsú emberek legyenek, kik a vármegye pénztá-raiból valamely somma pénzeket bizonyos végekre, úgy mint fizetésekre, vételekre, avagy csináltatásokra kivesznek, s annak idejében kivált a vármegye által történendő első intés után meghatározott napra számadásaikat be nem adják, vagy a nékiek tett számvévői nehézségekre nem elég korán, s nem annak idejében felelnek, ezen tör-vénynek szoros rendelkezését és kötelező erejét semmi esetre el ne kerülhessék.

ARTICULUS

*De restantiis contributionibus nobilium in liberis regibus civitatibus degentium*²¹⁵

Világosan kifejeztessék ezen törvénycikkelyben, hogy a királyi városokban lakozó ne-mes személyek, s azokhoz tartozó minden ingó javaik, melyek eddig is adó alá vetve nem voltak, ennek utána is állandóul akármely adófizetéstől mentek maradjanak, és egyedül csak azon adóról legyen ezen törvénycikkelyben a kérdés, melyet a nemesek a királyi városokban és azok határaiban helyezettett ingatlan fekvő javaiktól és há-zaiktól szoktak fizetni; azoknak mesterségöket, mint személyeikhez tartozót, adó alá soha sem vehetvén.

²¹⁴ Az 1554:20. tc. arról rendelkezett, hogy a számadást tenni vonakodó megyei pénzbírszedők akár letartóztatás útján is kényszeríthetők a számadásra.

²¹⁵ A szabad királyi városokban élő nemesek adóhátralékairól szóló cikkely.

A 3. §-ra nézve. Az országos kiküldöttség az állandó katonaságnak szállására kazármákat,²¹⁷ vagy ahol ezek nem volnának, a nagyobb költségnek megkémélése tekintetéből holmi kisebb, s egy-két szobából álló épületeket is javall tetetni azért, hogy az adózó népnek ezen nagy terhe, melynél fogva a katonai szállások adásával nyomattatik, végképpen megszűnjön. Ezen intézete az országos kiküldöttségnek magában igen helyesnek, és ha az intézet a maga rendeltetésének voltaképpen megfelelhette, célarányosnak is esmérhetik, de az országban a köztapasztalás bizonyítja, hogy számos ilyen nagyobb épületek és kazármák akár gondatlanságból, akár pedig úgy akarva is felgyújtattak, és így azoknak ismételi felépíttetésök által az adózó népnek sok ezer forintokból álló kára következett; mennyivel könnyebben elégethetők lennének tehát az országos kiküldöttség által javallt kisebb, s a költségek megkémeléséből gyengébb materialékból,²¹⁸ s szalmafedélre készült épületek, úgy ahogy azokat szünet nélkül építeni kellvén, majd költséggel győzni sem lehetne, de mivel az adózó népnek is alig van egyben terhesebb adója a katonaszállásnál, mert a házigazda egy oly zsellért kényszerít ellen is házában tartani, ki amellett, hogy azt nem kevés élelembéli szerekkel is ingyen ellátni köteles, nemhogy legkevesebb hasznára volna gazdájának, sőt inkább alkalmatlanságára és kárára van, és azért, hogy ezen terhtől is valahára az adózó nép megszabaduljon, igazságos, sőt szükséges meghatározni azt, hogy esztendőről esztendőre, de csak észrevehetetlen és igen lassú terhelésével az adózó népnek, minden megyében a vármegyéknek elrendelése szerint kazármák építtessenek úgy, hogy azok egészen fatető nélkül készülvén, minden tekintetben a tűz ellen egész bátorságban legyenek helyeztetve; és ha netalán a helytartótanács által az ezekre teendő költség feleslegesnek lenni ítéltetnék, építtethetnek ugyan fatetőre cserép zsindel alá is kazármák, de ekkor az aerarium²¹⁹ mindég előbb azért kereskedjék, hogy ha nem valamely külső idegen helyen támadott, sem nem valamely égi fatalitás²²⁰ által eredett tűz emésztene meg azt, hanem egyenesen magában a kazármában, és így a benne fekvő katonaság által történnék a gyulladás, azt egészen a maga költségein fogja felépíteni, a vármegyének és az adózó népnek hozzájárulása nélkül; kisebb épületek pedig, és kivált szalma- avagy nádfedélre és fазsindelre közemberek számára szolgáló lakásul sehol és soha se tetessenek, amíg pedig a kazármák építése is boldogabb időre maradván, azok tökéletességre jöhetnek, a katonák az adózó gazdáknál legyenek szálláson, kinek azonban a gazdák sem sőt, sem semmiféle élelembéli szereket in-

²¹⁶ A katonaság elhelyezéséről és ellátásáról.

²¹⁷ Értsd: kaszárnákat.

²¹⁸ Anyagokból.

²¹⁹ Kincstár.

²²⁰ Villámcsapás.

gyen az ágyon és ágyi ruhán kívül, melyet az országos kiküldöttség is említ, úgy azon edényeknél egyebet, melyekben a katona a maga eledelet a házigazda tüze mellett megfőzheti, egyáltalában adni nem tartozik; ezen terh is a domestica cassából,²²¹ és így az egész vármegye adózói között elosztva, a naponként fizetendő egy krajcár által néműneműképpen a gazdának megtéríttessék, s ha a katona lova nem contractionalis,²²² hanem az adózónak istállójában van, attól is különösen az 1 krajcár naponként a házi cassából a gazdának megfizettessék.

A 32. §-ra. Az országos kiküldöttségnek véleménye szerint a katonatiszteknek adandó tűzifa mindég természetben rendeltetik kiadni, mégpedig úgy, hogy ha valamelyik katonatiszt valamely szolgálat tekintetéből, vagy akármi más okból az állapotadási helyekről eltávozva lenne, néki semmi fa se adattassék; mely véleménye a kiküldöttségnek arra szolgál biznyságul, hogy a fa járandóság nem rendes fizetései közé tartozik a katonatisztnek, hanem csak néműnemű segedelmére adatik az néki, azért ezen okból világosan kifejeztessék az, hogy a nyári hónapokban is az olyan tisztnek, ki nem maga tart konyhát, a nyári fa járandóság ki ne adattassék, mivel nyáron szobát fűteni nem kellvén, arra semmi szüksége sincsen.

A 34. §-ra. Világosan megrendeltessék az, hogy ha egy ezred több vármegyékben van állandó szállásra elrendelve, mindenik vármegyében fekvő katonaság betegjei azon vármegyében felállítandó ispotályba²²³ vitessenek, és egyik vármegyéből a beteg katonák a másik vármegyében fennálló ispotályba ne hordassanak, mert felette nagy kárára van az adózóknak az, hogy egész ezred betegjeinek helyet, ágyot és ágyi ruhát, más kiegészítőket, és élelembéli tartást köteleztessenek adni, amikor a szomszéd megye egészen menten marad ezen terhre nézve.

A 48. §. A katonaság számára az egész lefolyó esztendőben szükséges természetményeket az esztendőnek mindjárt kezdetén előre kiszámozni és kivetni lehetetlen, mert az időközben történendő sok változások, melyeket maga a főhadikormány sem tud előre meghatározni, úgy a számos transennák²²⁴ sok ezer portiókban²²⁵ tehetik a különbséget; mely ha az adózó nép magát a meghatározott mennyiséghez tartja, s többet avégett nem is tartóztat vissza magának, időközben pedig ezen felül kívántatik a természetmények mennyisége; kipótolhatatlan fogyatkozást okozna, azért ennek elkerülése tekintetéből az eddig megtartatni szokott zsinórmérték, ti. a hónaponként való természetményi kivetés mint legcélarányosabb tartassék meg ezután is.

²²¹ Házipénztárból.

²²² Katonai szállásolású.

²²³ Kórházba.

²²⁴ Katonajárások (átutazások, áthelyezések).

²²⁵ Részletekben.

A 49. §-ra. Az életes házakba (magazinumokba)²²⁶ egyszerre a természetmennyekből egy hónapi járandóságnál több, a transennákra is azonban ügyelve, ne vitetessék, mert a 3 hónapi, vagy fél esztendői járandóságnak befogadhatására sokkal nagyobb, és így költségesebb épületek kellenek, a több mennyiség hamar megromolhatik, ha valamely tűzi veszedelem érné az életes házat, az adózó nép, mely azt ismét helyre-pótolni köteles volna, felette nagy kárt szenvedne; a magazinumot sokkal nehezebb volna inventálni,²²⁷ és sokszor a katonaság is változván, egyik helyre több mehet által, mint szokás szerént eddig volt, amikor a másik helyen ismét egyszerre a szám kevesedik, azon esetre egyik magazinumból a másikba kellene ezen élelembéli szereket átvinnie; a sokszori fel- és lerakodás által csak pazarlás történik, mely mindég az adózónak kára, azért mindezen tekintetekből és okokból soha egyszerre egy hónapi járandóságnál több az életes házakba vitetni ne rendeltessék.

Ha egyszer meg lesz állapítva az, hogy állandóul és bizonyosan mennyi katonaság fog Magyarországon békesség idejében szálláson maradni, ezen katonaságnak száma az illető törvényhatóságokra úgy vettessék ki, hogy amelyeken által nagyobb transennalis²²⁸ utak, és így több állapotások vagynak az általmenő katonaságra nézve, ott, és azon megyékben kevesebb katonaság rendeltessék állandó szállásra, mert az ilyes felesebb transennák, habár a nékiek kiszolgálendő természetmennyek, forspontok és más szerek az aerarium által piaci áron megtérítendő, sőt az országos kiküldöttségnek javallata szerént az éjjeli fekvésért fejenként az 1 krajcár is az aerarium által megfizetendő lenne, (és hogy legyen is, iparkodni kell) mégis mindenesetre az adózó népnek terhelhetésével vannak összekapcsolva, hogy tehát a helytartótanács a katonaság elhelyeztetése alkalmával ezen tekintetre méltó figyelmét kiterjessze, szükséges.

*De regulamento militari*²²⁹

Minekutána a regulamentum²³⁰ által határozthatatik csak meg azon járandóság, melyet a katonaság magának megkívánhat, s mely más részről az adózók által nékie kiszolgáltatni fog, ez pedig az országos kiküldöttség által a jövő országgyűlésére hagyott fel olyformán, hogy egyrészt a katonai, másrészt a polgári status²³¹ között történendő kölcsönös megegyezés által állapíttassék az meg, azért itt ezen utóbbi megállapodásnak egyes részről előre kiereszkedni, minekelőtte az tökéletességre men-

²²⁶ Élelmiszer-raktárakba.

²²⁷ Leltározni.

²²⁸ Katonai átvonulások céljára szolgáló.

²²⁹ A katonatartási rendszabásról.

²³⁰ Rendszabás, szabályzat.

²³¹ Polgári rend, civil társadalom.

jen és tudományul adattassék, nem lehet; azért is csak általános és közönséges észrevételek tetetnek azeránt, hogy mindazon bútorok és házi eszközök, melyeket a törvényhatóságok a magok katonai szállásul rendelt épületeikbe szerezni kötelesek, egyenként és részenként megneveztessenek és megrendeltessenek, mégpedig úgy, hogy azok csak közönségesek, és kevés költségbe kerülők puha festett fából, nem pedig az új ízlés szerint luxusosok,²³² vagy drágább áron szerezhetők legyenek, és semmi az elkerülhetetlen szükségén felül ne vetessék; mely bútorok mind öszveíratatván, az azokat használó katonatisztnek számadása alá adattassanak, kik erántok feladni tartoznak, és így sem ezek, sem azon tisztek is, kik valamely magános gazdának házába rendeltetnek szállásra, valamely helytelen, s a mindennapi elkerülhetetlen szükségén túl való házi bútorokat ne követelhessenek, azért is egy ágy, egy pár szék, egy asztal, egy almárium,²³³ s egy-két fogason kívül a szobákban, s némely vas eszközökön kívül a konyhába nékiek semmi se adattassék.

A 104. §-ra. A polgári törvényhatóságnak méltóságával és hatalmával ellenkezik a csupa adó behajtásra katonai, és így idegen erőt kérni, azért az ilyes végeknek használására, minthogy minden polgári törvényhatóságnak van ezen célját elérhetni elegendő ereje, soha a katonai erő ne alkalmaztassék, az csak egyedül arra hagyatván, ha valamely egész helységek engedetleneknek, s a hazai törvények megszegőinek mutatnák magokat, s a jó rendnek és hasznos intézeteknek megtartása ellen kikelnének.

A 124. §. A tagliák²³⁴ minden esetekben, mihelyest egyszer a megfogattatott szökevény a legelső és legközelebbi katonai kormányhoz által adatik, és attól a nyugtatvány általvétetik, kifizetessenek, habár akármicsoda gondatlanságból, vagy vigyázatlanságból a szökevény előbb, hogy sem illető ezeredéhez érkezett volna, a katonaság őrizete alól újra megszökött, mert ezen elszökés azoknak, kik azt előbb megfogván kézhez adták, vétekkül éppen nem tulajdoníthatatik, és így azok a taglia megnyerésére már elengedőképp érdemesekké tették magokat; s ugyanezen megtagadása a tagliának nagyon elfojtaná jövődjére a katonai szökevények megfogását siettető ösztönt.

Az országos kiküldöttség egész munkájában azon módról és rendszabásokról, melyeket a természetményeknek a magazinokba leendő beadása alkalmával kell megtartani, úgy azon számadásnak vezetése módjáról is, melyet ezen természetményeknek bevételéről és kiadásáról az illető biztosoknak tartaniok kötelességeikben áll, legkevesebb említést sem tesz, holott pedig ezen, a katonaság tartására kiszolgálendő élelembéli szerek, úgy mint liszt, zab, széna, mindjárt a készpénzbéli adója után az adózó népnek a legnevezetesebb és legterhesebb tartozása lévén, igen nagy figyelmet érdemel, azért méltó, hogy az országgyűlése erre is, mint az adóra, a maga rendelkezéseit kiterjessze, hacsak annak egész elintézését a magános törvényhatóságokra bízni

²³² Fényűzők.

²³³ Alacsony, polcos, üveges szekrény.

²³⁴ Katonafogó-bér, azaz a szökevény katonák kézre kerítéséért járó jutalom.

nem kívánja, és ha csakugyan közönséges intézet alá venni szándékozik ezen nevezetes adóterhet is, akkor általánosan megrendeltessék az, hogy a hónaponként történni szokott élelembéli kivetést mindenkor a járásbéli főszolgabírák tegyék, és az soha magokra a biztosokra ne hagyattassék; minden magazinumnál legyen egy állapotási biztos,²³⁵ ki ezen élelembéli szereket, minekutána a járásbéli főbírák által történt hirdetés után a már előbb tudva lett szükséghez képest az illető helységek a reájok vetett mennyiséget bizonyos meghatározott napokban a magazinumokba vi-szik, számadása alá veszi. Ezen kívül minden járásban különösen egy cohortalis biz-tos²³⁶ mint felvigyázó, és amannak ellenőre²³⁷ neveztessek ki, aki is az adózók részéről, hogy azok az állapotásbéli biztos által meg ne csalattathassanak, a természetmennyek lerakódásánál jelen legyen, s annak jelenlétében a beadott természetmennyeknek mennyiségét az állapotási biztos mind a maga kézikönyvébe, mind a helységeknek katonatartó könyvecskéjébe is ugyanazon egy folyószám alatt hiba és fogyatkozás nélkül beírja, s azt számadásába vezesse, és úgy azután, ahová szükséges, a katonaságnak quietantiák²³⁸ mellett kiadja, minden esztendő végével mind az élelmekről, mind a keze alól kiadandó gyertyáról, fáról, házi s magazinumbéli eszközökről egy holnap alatt számadását a nemes vármegyének elmúlhatatlanul bemutassa, melyet ha elmulasztana, azon törvény rendelése alá jusson, mely a késlekedő²³⁹ adószedőkre nézve fennáll, hogy pedig a magazinumok állapota²⁴⁰ nagyobb világosságban²⁴¹ legyen, minden fél esztendőben a járásbéli főbírák a magazinumokat járásaikban megvizsgálják²⁴² és inventálják,²⁴³ s a tapasztaltakról jelentéseket a vármegyének megte-gyék, mivel pedig az adózó népnek nem kevés sérelme ered abból, hogy az imputatiokból²⁴⁴ gyakrabban több esztendők által némely helységek, ha nem egészen is, de nagy részben kihagyattatnak, azért különös figyelemben tartsák az illető járásbéli főszolgabírák azt, hogy amennyire egyik esztendőben minden helység tartozásának beszolgált mennyisége beszámolásba²⁴⁵ nem mehetne, minthogy az esztendő végével még a magazinumban meglévő élelmeknek a jövő esztendői kiadásra kell maradni, az a jövő esztendőben okvetetlen beszámáltassék.²⁴⁶ Többnyire ezen manipulatio-

²³⁵ A katonaság ellátásáért felelős megyei (polgári) alkalmazott.

²³⁶ Tábori biztos.

²³⁷ Ellenőre – Deák Ferenc s. k. javítása egy áthúzott, olvashatatlan latin szóból.

²³⁸ Nyugták.

²³⁹ Késlekedő – Deák Ferenc s. k. javítása egy áthúzott, olvashatatlan latin szóból.

²⁴⁰ Állapota – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: statusa.

²⁴¹ Világosságban – Deák Ferenc s. k. javítása egy áthúzott, olvashatatlan latin szóból.

²⁴² Megvizsgálják – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: visitálják.

²⁴³ Feljegyezzék, leltárazzák.

²⁴⁴ Beszámításokból.

²⁴⁵ Mennyisége beszámolásba – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: quantuma imputatioba.

²⁴⁶ Beszámáltassék – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: imputatioba vetessen.

nak²⁴⁷ tökéletesebb kimunkálása, és annak minden egyes részeire való felvigyázat a vármegyék hatalma alá tartozandónak tovább is meghagyattassék.

Minekutána a katonaságnak élelmére kiszolgált természetményeknek ára Mária Terézia alatt az akkori piaci árhoz lévén alkalmaztatva, azoknak az szerint az aerarium által leendő megtérítése megígértetett, az idő olta pedig gyakrabban a természetmények ára változván, az némelykor szerfelett felemelkedik annyira, hogy az akkori árt a mostani piaci ár kétszer is meghaladja, és így az adózó népnek felette való terhelése nélkül azon regulamentális árt elfogadni nem is lehetne, azért hogy e részben a katonaságnak holnaponként kiszolgálendő természetményeknek igazságos piaci folyó ára téríttessék meg az adózó népnek, és minden deperditák,²⁴⁸ melyek csak az adózóknak károsodásával járnak, egészen elenyésztesse, Ófelsége a jövő országgyűléséről felterjesztendő felírás által hathatósan megkérettesék.

²⁴⁷ Kezelésnek.

²⁴⁸ Veszteségek.

ÉSZREVÉTELEK
AZ ORSZÁGOS KIRENDELTSÉGNEK A TÖRVÉNYES
DOLGOKRÓL²⁴⁹ KÉSZÍTETT MUNKÁJÁRA

I.

Az ítélőszékek elrendeléséről

Az igazság serényebb kiszolgáltatásának eszközzésére mindenekelőtt az ítélőszékek helyes elrendelése szükséges, mert ha valamely bírói hatalomnak köre szorosan meghatározva nincsen, vagy az elrendelt ítélőszékek felosztásában a helyes arány eltévesztetik, gyakran egyiket az előtte folyamatban lévő pereknek árja borítja el, midőn a másik munkát alig lel az esztendőnek folytában, és így a már ítélet alá bocsátott pörök is a feleknek tetemes kárával megvizsgálás nélkül évekig hevernek, mint a királyi táblának eddigi példája bizonyítja. Az országos kirendeltség tehát ezen munkájában figyelmét legelsőben is oda terjesztette, hogy ami nálunk eddig e részben hiányos vala, századunk míveltebb szokásához alkalmaztatva tökéletesen orvosoltassék; mely munka vizsgálat alá vétetvén, annak némely pontjaira következő észrevételek erednének ugyanis:

Az úriszékekről

Az ítélőszékek elrendeléséről készült javallatban az első törvénycikkely az úriszékek bírói hatalmának fenntartását és meghatározását tárgyoza. Ezen cikkely eránt azon észrevétel adja magát elől, hogy mindazon perekben, melyek az uraság és jobbágya közt fennforognak, s a földesurat mint pörlekedő kezes, vagy résztvevő felet érdeklik, s ugyanezért a tiszti számadások bírói megvizsgálásában is az úriszék ítéletet ugyan hozhasson, de akkor sem a földesúr maga, sem annak akármilyen néven nevezendő tisztje, szolgálja vagy atyjafia harmadízíglén mint bíró jelen ne lehessen, s az uradalmi ügyész mint jegyző teljesíthesse ugyan kötelességét, de vokssal ne bírjon.²⁵⁰ Igazságos, sőt felette szükséges ezen határozás, mert az ítélőszékeknek részrehajlást ismerni nem szabad, úgy kell tehát azokat elrendelni, hogy tőlök a mellékes tekintetnek még csak árnyéka is eltávoztassék, s a közbizodalom, mellyel minden ítélőszéknek bírni kell, fennmaradjon; ez pedig meg nem történnék, ha a földesúr ítélőbíró volna önnön ügyében. Szokásban vagyton továbbá némely uradalmaknál az ügyneve-

²⁴⁹ A törvényes dolgok (objecta juridica) alatt – mint ez az egyes fejezetcímekből kitetszik – a törvénykezés (igazság- illetve jogszolgáltatás) körébe sorolandó, vagyis bírósági szervezeti, eljárásjogi és anyagi jogi javaslatok értendők.

²⁵⁰ Értsd: bíróságként közreműködhesse, de bíró (pontosabban bírótárs) ne legyen.

zett tisztszékeknek tartása, melyeken a jobbágyoknak egymás között fennforgó panaszai rövid úton felvételnek és elintéztetnek. Ezen tisztszékeket valóságos bíróságoknak tekinteni nem lehet, s az ott hozott határozást megállani senki nem köteles; mivel azonban kiegyeztetések által a sok perek megszűnnek, sok panaszolkodó a tisztszékek határozása után ügyét tovább nem keresi, az egyességek eszközlése, s a pereknek elhárítása pedig legszebb részét teszi a földesúr bírói hatalmának, a tisztszékek úgy mint eddig fennállottak, ezután is megmaradhatnak oly megjegyzéssel, hogy az uradalomnak azon tisztjei, kik a tisztszéken jelen voltak, az úriszéken ne ítéltessenek olyan perekben, melyeket egyik vagy másik fél a tisztszék határozásával meg nem elégedve, az úriszékre vitt, mert senki a maga által hozott ítéletnek felsőbb ítélőszéken leendő megvizsgálásában bíró nem lehet.

Továbbá azon esetre, ha valamely földesúr az úriszéket megtartani nem akarná, elég célarányos határozást tett a javallott cikkely; de mivel könnyen megtörténhetik az is, hogy valamely földesúr sokkal nyomorultabb és szegényebb helyheztetésben legyen, mintsem hogy úriszéket tartani, és annak költségeit kifizetni képes legyen, ilyen esetben, nehogy egy részről a kereső felek igazságos követeléseikkel felhagyni kényszerítessenek, vagy más részről a szegény nemes ember egy úriszéknek terhes költségei által ínségre jusson, hatalma, sőt kötelessége legyen a vármegye közgyűlekezetének, mihelyest annak, ki úriszéket tartani köteles volna, szegénysége hitelesen bizonnyítatik, egy táblabíró elölülőnek, két más tagot közbírónak,²⁵¹ egy jegyzőt és a törvényes bizonytságot kinevezni, kik hivatalos kötelességeiknél fogva tartoznak ingyen, minden napibér nélkül úriszék módjára öszveülni, a panaszt törvényesen elintézni, s az erről vezetett jegyzőkönyvet ítélettel együtt a vármegyének bemutatni.

Többnyire a javallott cikkelynek minden §-ai helybenhagyhatók, különösen pedig a 3. §, melyben az úriszékeken jelenlévő törvényes bizonytságnak is minden pörökben voks adatik, sokkal fontosabb okokkal lévén támogatva, mint az ezzel ellenkező különös vélemény; a javallott § egyenesen elfogadható.

A 2. cikkely a királyi városok ítélőszékéről szól.

Ezen cikkelynek első §-a, mely a városi ítélőszékekhez szükséges bíróknak számáról tesz határozást, egészen helybenhagyható.

A 2. § nemcsak a nemteleneket, hanem a nemeseket is városi bíróság alá veti városi birtokaikra nézve, és azon adósságok eránt, melyeknél magok a városi bíróságot kötelező leveleikben elfogadták. Az elsőre nézve semmi észrevétele nincs, mert hazánk világos törvényei s az eddigi szokás egyenesen megkívánják, hogy minden városi birtok a városnak bírói törvényhatósága alá tartozzék, s ezáltal a nemesi jussok-

²⁵¹ Értsd: bírótársnak.

nak nincs semmi sérelme; a másodikra nézve azonban megjegyeztetik az, hogy mivel nemes embernek a városi bíróság adósság dolgában különös kötelezés nélkül ítélő bírása nem lehet, ezen kötelezés a 3. § szerint nem is általános, hanem világos és meghatározott legyen, s a kötelezőnek halálával tüstént megszűnven, gyermekeire vagy örököseire ki ne terjedjen, mert az olyan bíróságot, mely előtt valaki a törvénykezés rendes folyamata szerint pört állani köteles nem volna, minden efféle különös kötelezéseknél úgy kell tekinteni, mint választott bíróságot, melynek ítélő hatalma törvényeink szerint az egyik választónak halálával elenyészik.

Továbbá éppen nem elfogadható a 4. §-nak azon javallata, hogy midőn valaki városi birtokát kötelezte adósságáért, mint különös hypothecát,²⁵² személyes nemesi jussainak elmellőzésével a városi bíróság által ítéltessék meg, mert a hypotheca csak a hitelezőnek bátorságára volt kötelezve, s azáltal a kötelező törvényes jussairól le nem mondott; és valóban senkinek eszébe nem jutna valamely földesurat azért, mert egy másik földesúrnak fundusán²⁵³ lévő szőlejét nevezte ki különös hypothecának adós levelében, azon adósság eránt úriszék elejbe idéztetni. Nem elegendő ok ezen javallatnak elfogadására az, amit a kirendeltség a bírói ítélet végrehajtásának ezen esetben előfordulható nehézségeiről felhozott, mert a végrehajtás itt is, mint sok más esetekben compassus²⁵⁴ mellett késedelem nélkül megtörténhetik. Az adósságok akár házből eredjenek, akár auszugálisok,²⁵⁵ akár kötelezettek legyenek, a nemes embernek egyenesen személyét illetik mindenkor, s így a személyes nemesi jussok megsértése nélkül városi bíróság elejbe nem tarthatnak; ugyanazért mindazon okok, melyek az ezen tárgy eránt beadott különös véleményben felhordatnak, fontosak és törvényesek lévén, különös figyelmet érdemelnek, s azoknál fogva a javallott cikkelynek 5. és 6. §-ait elfogadni nem lehet. Az adóbéli hátramaradások eránt azonban, minthogy ezek egyenesen a városi fekvő birtokért járandók, a közjó előmozdításának tekintetéből is a városi bíróságot helybenhagyható.

A 7. § a törvényes renddel tökéletesen megegyezvén, helybenhagyható.

A 8. § azon városi lakosokat, kik magokat nemeseknek állítják, de a nemességet bebizonyítani nem képesek, városi bíróság alá tartozóknak rendeli, s ez a törvényes igazsággal éppen nem ellenkezik. De ugyan ezen § a városban lakó nemeseknek nemtelen szolgálókra is mind a személyt, mind az értéket tárgyzó kérdésekben kiterjeszti a városnak ítélő hatalmát, ezt azonban elfogadni nem lehet, mert ami ezen szolgálók értékét illeti, ha a falun vagy mezővárosokban lakó nemes ember kétségtelenül törvényes bírása szolgálójának, minden ingó értékbéli pörökben nincs semmi helyes ok, nincs semmi törvény, mely miatt őtet ezen bírói jussától meg lehetne fosztani akkor,

²⁵² Zálogot.

²⁵³ Telkén.

²⁵⁴ Végrehajtó levél.

²⁵⁵ Hiteljegyzékekbe felvettek.

midőn királyi városban veszi lakását; megjegyeztetik mindazonáltal az, hogy ha valamely szolgának a város határában fekvő birtok, avagy háza volna, ezek eránt kérdésen kívül a városi bíróság alá tartozik, mert ilyen városi birtokra nézve még nemes ember ellen is gyakorolják a bírói hatalmat minden királyi városok.

Továbbá az említett szolgák még személyeikre nézve sem tartozhatnak a városi bíróság ítélő hatalma alá, mert az 1647. esztendei 78. cikkelynek 5. §-a²⁵⁶ egyenesen azt rendeli, hogy a királyi városok a nemeseknek szolgálait személyeikben bántani, befogatni, vagy tömlőre vetni ne merészeljék; ezen törvénynek szavai pedig sokkal világosabbak, mintsem hogy azokból ellenkező magyarázatot lehessen kivonni, – az, amit az országos kirendeltség véleményének támogatására felhozott, hogy tudniillik a jó rendnek fenntartása a helybéli törvényhatóságoknak kiterjesztését javallja, és hogy a vármegyék üléseitől távolabb eső királyi városokban a két törvényhatóság összeütközése miatt a közbátorság szenvedne, rész szerint nem elegendő ok a világos törvénynek és nemesi jussoknak megszegésére, rész szerint bé nem bizonyítható állítás. Mert a vármegyéknek törvényhatósága el nem mulasztja a közbátorság fenntartására szükséges felvigyázást, és ha újabb törvény által szorosan meghatároztatik, hogy a királyi városok bírói hatalma a nemeseknek szolgálaira ki ne terjedjen, ha ezen törvénynek legkisebb megsértése hatalmaskodásbéli büntetés alatt tiltva lesz, nem lesznek összeütközések a törvényhatóságok között, s a közbátorság fenntartása hátramaradást nem szenved; ami végre némely királyi városoknak a vármegyék közgyűléseinek helyétől távollétét illeti, emiatt semmi rossz következtetéstől tartani nem lehet, mert ha a vármegyék törvényhatósága a legtávolabb eső falukban és népes mezővárosokban fent tudta eddig tartani a közbátorságot, nincs ok és körülállás, mely a királyi városokban lakó néhány nemesek szolgálaira nézve a vármegyének felügyelését közbátorsági tekintetből nehezzé, vagy éppen lehetetlenné tenné, annyival is inkább; minthogy ezen felügyelés magokra a városi nemesekre úgyis mindenkor szükséges leend.

A királyi városoknak bírói hatalma tehát a nemeseknek csak városi fundusaira terjedhet ki törvényesen, személyeiket pedig, egyéb értékeiket és nemtelen szolgálait az alá vetni a világos kötelezés esetén kívül, mely azonban örököseikre soha által nem mehet, semmi szín alatt nem lehet, s a javallott 2. törvénycikkely csak ily módosítással lesz elfogadható.

²⁵⁶ Az 1647:78. tc. 5. §-a nem csupán a nemeseket, de a nemesek szolgálait is kivette a városi joghatóság illetékessége alól.

A 3. cikkely a vármegyék bírói hatalmát határozza meg, eltörli az alispányoknak és szolgabíráknak egyenes és közvetlen bírószkodását, a törvényszékeket más rendbe szedi, és némely pöröket, melyek eddig rész szerint a kerületi, rész szerint a királyi tábla előtt folytak, a törvényszékek megítélése alá rendel. Az alispányok és szolgabírák közvetlen bírói hatalmának további fenntartását mind törvényes tekintetekre figyelmezve, mind pedig az ezeknek eltörléséből kétségtelenül eredő károkra kiereszkedve tanácsolja azon különös vélemény, mely az országos kirendeltségnek egy rész által ez érdemben beadatott. Sokkal fontosabbak ezen véleménynek okai, mintsem hogy annak elfogadásában kételkedni lehetne, sokkal terjedtebb és világosabb az, mintsem hogy újabb okokat felhordani, vagy az ott elmondottakat magyarázgatva ismételni szükséges legyen; csak azt lehet még itt megjegyezni, hogy amit a különös vélemény általában állított, hogy tudniillik a törvényszékek mindazon öszvehalmozott számos pöröket, melyek előttök folynának, pontosan megvizsgálni képesek nem lesznek, minden nagyobb vármegyére, különösen pedig önnön tapasztalásunk szerint Zala vármegyére nézve kétségtelenül bizonyos; mert nálunk eddig is a törvényszékek gyakran két, de némelykor három ülésekben is bűnpöröket vizsgáltak, ezeken kívül egy ülésben a feljebbvitte polgári pörök intéztettek el, egy ülés pedig csupán az adószedők és más számadók számadásainak megítélésével foglalatoskodott, és így közönségesen négy ülésekben minden terminusok²⁵⁷ alatt két hétig folyvást munkálódott a törvényszék, ha tehát még ezekhez minden, ez ideig az alispányok és szolgabírák előtt folyó perek járulnának, ha ezen szám némely, a kerületi és királyi táblától a törvényszékhez általteendő pörökkel szaporodnék, nem volna törvényszékünk képes köteletségének eleget tenni, habár egész esztendőn által folyvást együtt ülne is. Hol találnánk pedig az ilyen szünetet nem engedő munkálódáshoz előlülőt, mert az alispányok és szolgabírák, egyéb számos dolgaik miatt ott mindenkor jelen nem lehetnének; hol találunk annyi fizetésért, amennyit adózó népünk tetemes terheltetése nélkül adhatunk, oly táblabírákat, kik magokat a folyvást együtt ülésre kötelezzék? Vagy ha találunk is, fogja-e őket a közbizodalom késérni, már csak azon okból is, hogy vagy fekvő javaik nincsenek, vagy gazdaságaikat elhagyva, bérért, fizetésért ily terhes és unalmas életmódra elszánták magokat; és habár tisztújításkor fognak is ezen táblabírák választatni, nem fog-e az gyakran megtörténni, hogy nem azért választotnak, mert a közvélemény őket találta érdemeseknek, hanem azért, mert a választottakon kívül magát éppen senki el nem határozza az ilyen hivatalnak elvállalására, az így választott bírók pedig közbizodalommal, melyet az országos kirendeltség minden bíróban oly szorosan megkívánni látszatik, éppen nem bírhatnak, s az általok hozott

²⁵⁷ Határidők.

ítéletekben még azon megnyugvást sem lelik a pörlekedők, melyet eddig egy szolgabírónak elintézése szült, mert ennek ítéletét a meg nem elégedő fél törvényszéken is megvizsgáltathatta, és minden költsége csak két forintból állott, ha pedig a törvényszék előtt fog kezdetni minden pör, a meg nem nyugodott fél pörét a számos költségek miatt gyakran feljebb sem viheti. Továbbá, ha a törvényszékeknek ily hosszas ideig kell tartani, lesznek-e törvénytudó érdemes tagok, kik egyik gyűléstől a másikig, az az egy fertály esztendőre törvényszéki közbíráknak kineveztetvén, ezen kineveztetést kivált tavaszi és nyári hónapokban, midőn a mezei munkák súlyosodásával élelmet adó gazdaságaikat tetemes károsodás nélkül oly hosszas időre elhagyniok nem lehet, elfogadják? Végre képesek lesznek-e jegyzőink folyvást együtt ülve a pöröket felolvasni, minden ítéletet elkészíteni, s ezeken kívül a köz- és kisebb gyűlések minden munkáit elvégezni? Ha tehát volnának is hazánkban némely kisebb megyék, melyekben az állandó törvényszékek mint első bíróság a pörök megvizsgálását elgyőzné, nálunk ez bizonyosan meg nem történhetnék; mivel pedig az olyan javallat, mely általános rendszabást foglal magában, csak akkor elfogadható, ha az a hazának minden részeiben egyformán célra vezet, de a mondottakon kívül is számos okokat hozott fel a többször említett különös vélemény, melyek miatt az állandó törvényszékeknek, mint első bíróságnak béhozása még kisebb megyékben is káros volna, az alispányok és szolgabírák közvetetlen bírói hatalmának eltörlését helybenhagyni nem lehet, mert a javallott újítás a pörök folyamatának célba vett siettetése helyett azoknak öszvehalmozott volta miatt éppen ellenkezőt szülne.

Ami azon pereket illeti, melyek más ítélőszékektől elvéttetni, s a törvényszékek bíróskodása alá rendeltetni javalltatnak, csak azt kell megjegyezni, hogy a mondottak következtetésében az alispányok és szolgabírák közvetetlen ítélő hatalma megtartatván, az adóságbéli és concursualis²⁵⁸ pereket határtalan summáig,²⁵⁹ a szerződések és végrendeletek bétöltését, a kötések vagy vinculumok²⁶⁰ követelését az alispányok ítélessék meg, mert nincsen helyes ok, mely miatt az alispányok, kik egyébaránt más ilyennémű kérdéseknek törvényes bírái, éppen ezen egynéhány pert el ne intézhessék. Azon perek pedig, melyek a királyi táblától általhozatni javalltatnak, úgy mint az új osztályt,²⁶¹ a leányi negyed kimetszését,²⁶² az öszveköttött zálogokat,²⁶³ habár a sommának felosztása tárgyoztatik is, végre az örökös bévallásnak²⁶⁴ az előintés²⁶⁵

²⁵⁸ Hitelezőket összehívó, azaz csődületi, vagyis csőd.

²⁵⁹ Értsd: értékhatártól függetlenül.

²⁶⁰ Bánatpénzek.

²⁶¹ Értsd: a családi vagyon megosztásakor bekövetkezett súlyos hiba kiküszöbölését.

²⁶² Értsd: a leánynegyed természetbeni kiadását.

²⁶³ Értsd: azt a zálogot, amivel több különböző jószágot kötnek le egy meghatározott összeg erejéig.

²⁶⁴ Értsd: ingatlan tulajdonának átruházása iránti (adásvételi) szerződésnek.

²⁶⁵ Értsd: a megkínálás, vagyis az ingatlan osztályos atyafiaknak (illetve a szomszédoknak) történő felkínálása a magukhoz váltás végett.

elmulasztásáért leendő eldöntését tárgyzó perek a törvényszéket illessék, mint első bíróságot, mert ezek mégis gyakran oly fontos kérdéseket foglalnak magokban, hogy ezek miatt eleink a gyökeres jussok igazságát megítélő királyi táblának bírószkodása alá rendelték azokat; tanácsosabb tehát most is egy számosabb tagokból álló ítélőszékre bízni ezekben a bírói hatalmat.

A törvényszékeknél előlülők a fő- és alispányok legyenek, ha pedig ezek akármi okból az előlülői széket el nem foglalhatnák, előlülőt kinevezni a vármegye közgyűlésének hatalmában álljon; a pereket valamint eddig a vármegyék rendes jegyzői referálják, szolgabíró és esküdt pedig minden ülésben okvetetlen jelen legyen. Állandó fizetésű tagokra szükség nem leendő, minthogy az alispányok és szolgabírák közvetlenül ítélő hatalmának megmaradásával a törvényszéki perek oly igen nem fognak megsaporodni, mint a javallott eltörlés által szaporodtak volna, de azon kívül is a bírói sportulák²⁶⁶ egyenesen az említett első bírókat illetvén, nem a nemes vármegyének házi pénztárába fognak fizettetni; nincs tehát fundus,²⁶⁷ melyből ezen táblabírák állandó fizetéseiket nyerhetnék, az adózó népet pedig újabb fizetések béhozásával terhelni nem lehet. Egyébaránt mindenkor a közgyülekezet, nem pedig a fő- vagy alispány nevezzen ki a legközelebbi törvényszékekre táblabírákat oly számmal, amennyit az ítélőszék teljes voltához, és a felveendő perek mennyiségéhez képest szükségesnek lát, s ezen táblabírák minden üléstől az eddig szokásban volt napibért, valamint eddig, a házi pénztárból húzzák, melybe néműnemű pótolékul a királyi táblától a törvényszékekre áttalhozott, s ezentúl itt kezdődő pereknek sportulái fognak tétetni. Ezen különösen kinevezett táblabírókon kívül szabad legyen azonban minden megyebéli birtokos táblabírónak, ha csak a felveendő per ötöt is mint atyafit, ügyészt, vagy akármi módon nem érdekli, megjelenni, s ezen táblabírák hasonló vokssal bírjanak, de napibért ne kapjanak. Így lesz fenntartva a törvényszékeknél azon részre hajlást nem ismerő igazságszeretet, mely őket eddig is közönségesen ajánlotta, mert azon kívül, hogy a vármegyének gyűlése mindenkor igazságszerető, törvénytudó jelesebb férfiakat fog kinevezni, a ki nem nevezett táblabíráknak szabad megjelenése és voksolása miatt a perlekedő felek soha nem tudják előre, kik fognak pereikben ítélni, s ezáltal a netalán lehető megvesztegetésnek, és egyéb mellékes tekinteteknek útja a lehetőségig nagy részben el lesz vágva, attól pedig, ami az állandó törvényszékek béhozásának esetére feljebb említettett, hogy tudniillik a kinevezendő táblabírák meg ne jelenjenek, tartani nem lehet, mert az alispányok és szolgabírák ítélő hatalmának fenntartása mellett a törvényszékek korántsem fognak oly hosszas ideig tartatni, egypár hétre pedig, kivált változtatva, mindenik könnyebben elfogadhatja a kinevezést. Ha azonban valaki a kinevezettek közül megjelenni nem tudna vagy nem akarna, ezen hiá-

²⁶⁶ Bírópénzek, pertaksák.

²⁶⁷ Pénzforrás.

nosság a napibér nélkül szabadon megjelenő és voksoló táblabírák által mindenkor pótolva lenne.

Továbbá mivel pedig némely vármegyékben most is valóságos megállapított fizetéssel bíró táblabírák vannak, a törvényszékek említett elrendelése mellett ezek jobbra feleslegesek, és csak az adózó nép terhelését vonják magok után; az efféle meghatározott fizetéseknél általános eltörlése nem lesz felesleges.

Az esküdtek a vármegyéken minden ítélőszéknél törvényesen szükségesek; mivel pedig a vidékbéli esküdtek, kik valamint az alispányok, jegyzők és szolgabírák ingyen, napibér nélkül köteleztetnek jelen lenni a törvényszéken, gyakran hivatalos foglalatosságaik miatt távozni kénytelenek, nehogy ebből valamely hátramaradások eredjenek, ugyan a közgyűlés a perek és munka számhoz mérsékelve elegendő számmal változtatva nevezzen ki becsületbéli²⁶⁸ esküdteket, kik vokssal bírni, s az eddigi szokás szerint napibért húzni fognak, ezeken kívül pedig becsületbéli esküdtnak sem voksa, sem napibére ne legyen.

Eltávoztatására mindazon aggodásoknak, melyek az alispányok és szolgabírák egyenes ítélő hatalmának fenntartásából eredhetnének, törvény által határozottassék meg, hogy minden per a törvényszékre birtokon belől vitessék fel, leginkább azon tekintetből, mivel ezen fellebbvitel sem hosszas időbe, sem számos költségbe nem kerül, a perlekedő feleknek pedig nem csekély megnyugvást szerez. Felesleges volna megjegyezni azt is, hogy a szolgabírák esküdteikkel, az alispányok pedig szolgabíróval és esküdttel együtt ítéljenek, úgy szinte felesleges volna elszámolni azon pereket is, melyik egyiknek, vagy másiknak bírószkodása alá tartozzanak, mert azt eddigi törvényeink, különösen az 1729. esztendei 35. cikkely²⁶⁹ bőven előadják, s ezen törvénynek határozása e részben továbbá is fennmarad; amennyire pedig az a kerületi és királyi táblától a vármegyére hozott némely perek által változást szenved, a feljebb előadottak azeránt elég világosítást nyújtanak.

Vége mivel köztapasztalás szerint a csekélyebb, és csak egynéhány forintokra terjedő követeléseket, különösen adósság és károsításbéli kereseteket a törvénykezésnek költséges volta miatt sok szegényebb sorsú nemes ember folyamatba tenni nem képes, és emiatt igazságos keresetétől, mely magában ugyan csekély, de reánézve éppen szegénysége miatt fontos és tetemes, felhagyni kénytelen; az ebből eredő károsodások eltávoztatásának tekintetéből új törvény által kell meghatározni azt, hogy adósságok és kár követelések ügyében 60 forint folyópénznek erejéig minden nemesek, és olyan nemtelenek ellen, kik városi vagy urodalmi törvényhatóság alá szorosan nem tartoznak, a vidékbéli esküdtek az alispányoknak vagy főszolgabíráknak írott kiküldése mellett hosszas per útja nélkül bírószkodhassanak, a panaszlott felet 15-öd

²⁶⁸ Értsd: tiszteletbéli.

²⁶⁹ Az 1729:35. tc. a megyei igazságszolgáltatásról (bíráskodásról) rendelkezett.

napra magok elejbe idézzék, s a keresetnek rövid előadása, a próbáknak megvizsgálása, és a tanúknak, ha volnának, kihallgatása után törvényt és igazságot valóságos végrehajtással is szolgáltatassanak; az előadott követelésnek foglalátját, a próbákat,²⁷⁰ a tanúk vallását, és a hozott ítéletet minden törvényes okokkal együtt írásba foglalván, az egész pernek folyamatáról a kiküldő alispánnak vagy főszolgabírónak jelentést tegyenek. Ezen bírói foglalatosságáért az esküdtnak fuvarján kívül 5 forintok, kiküldő alispánnak vagy főszolgabírónak pedig a kiküldésért 1 forint lészen járandó pengő pénzben, s ezen költséget mindenkor a vesztő fél legyen köteles megfizetni. Az ítélet a szolgabírónak vagy alispánnak megvizsgálása után tüstént végrehajtsák, mint-hogy a per tárgyának csekély volta hosszas halasztást nem érdemel, a meg nem elégedő fél tehát birtokon belül ügyét a kiküldő alispány vagy főszolgabíró által megvizsgáltathassa, sőt ha valamelyik perlekedő kívánni fogja, a bírószkodó esküdtnak a kiküldőknek beadott körülállásos hivatalos jelentése birtokon kívül a törvényszéknek megtekintése alá is felterjesztessék. Megkívánja ezen rövid törvénykezés módjának megállapítását a szegényebb sorsú nemeseknek tekintete, kiknek e részben egyébként sokkal sanyarúbb volna helyheztetése, mint a jobbágyoknak és királyi városok polgárainak sorsa, mert midőn a szegény nemes ember csekély mennyiségű, de igazságos keresetét a rendes pernek számosabb költségei miatt folyamatba tenni nem képes, vagy más részről az adós fél törvényesnek vélt okoknál fogva öt vagy tíz forint adósságának lefizetését megtagadja, s emiatt perben idéztetvén, tíz forint helyett költségekkel együtt 50 vagy 60 forintokat fizetni kénytelen, ugyanakkor a jobbágy másik jobbágytársa ellen egy kérelem levél mellett is nyer az illető úriszéknél orvoslást, a polgár pedig 60 forintok erejéig szóbeli előadással, rövid úton, kevés költséggel keresetéhez jut.

A kerületi táblákról

A 4. cikkely a kerületi táblákat egészen eltörli, s azok helyett két új ítélőszéket, egyiket a dunai, másikat a tiszai részek számára javall Pesten felállíttatni. Minekutána már a mondottak szerint is minden pörök, melyeknek tárgya egy vármegyében fekszik, a kerületi tábláktól elvételni javallattak, ezen tábláknak, úgy mint eddig elrendelve valának, továbbá fennállani nem lehet; de mindenesetre szükséges leendő új ítélőszékeket alkotni, melyek a több vármegyében fekvő tárgyak eránt mozdított pereknek első bírái légyenek, és szükséges az is, hogy a királyi tábla előtt meggyülekezett számos pereknek egy része más ítélőszék elejbe adatván, ezáltal a törvénykezés folyamota hamaríttassék, — az országos kirendeltségnek azon javallata, hogy azon ügyek, melyeknek tárgyai több vármegyékben vagnak helyheztetve, ezen új bíróságok előtt tétessenek

²⁷⁰ Bizonyítékokat.

folyamatba, úgy szinte az is, hogy a királyi városok, úriszékek és privilegiált helyek által megítélt bűnperek fellebbvitel útján ezen táblák elejbe, onnan pedig egyenesen a hétszemélyű táblához vitessenek, egészen elfogadható, de még ezáltal a királyi tábla oly tetemes könnyebbülést nem nyerne, amilyent az igazság kiszolgáltatásának siettetése az országos kirendeltség munkájának 59. lapján lévő különös vélemény, s a királyi tábla előtt folyamatban lévő pereknek odazárt feljegyzése szerint mintegy parancsolva megkíván. Felette számosak a királyi tábla előtt azon bűn- és tisztí fenyítő perek, melyek a vármegyék törvényszékei által vizsgáltattak meg, nincs pedig semmi helyes és törvényes ok, mely miatt ezen pereket a fellebbvitelre nézve a városi tanács, vagy úriszékek előtt elintézt bűnperektől meg kellene különböztetni, a kérdések fontossága mindenik félénél egyforma lehet, a nemesi jussoknak szentsége pedig nem ellenezheti azt, hogy a vétekről vádolt nemes embernek ügyét fellebbvitel útján, az ezeránt hozandó új törvény esetére a kerületi tábla szinte mint az úriszékek és városok előtt lefolyt bűnpereket megvizsgálhassa, csak ezen táblák ebbéli bírói hatalma törvény által állapíttassék meg, annyival inkább, minthogy a fellebbvitel a hétszemélyű táblára mindenesetre sértetlenül fennmarad; minden bűnpereket, tehát akár úriszékek, akár városok, akár vármegyék előtt folytak is, azok a fellebbvitelnél egyenesen a kerületi táblák bírói hatalma és megvizsgálása alá kell rendelni, mert ezáltal a királyi tábla eddigi munkájának sok időt elvonó nagy részétől megszabadulván, a polgári perek elintézését gyorsabban teljesítheti. Akkor azonban, ha minden feljebbvit bűnpereket a kerületi tábláknak kell megítélni, két új ítélőszék ezen egész munkának serény teljesítésére nem fog elegendő lenni, annyival inkább, minthogy idejének egy részét az ott folyamatba tett első bíróságbeli perek elfoglalják, szükséges tehát a négy kerületi táblának megtartása; azonban Pestre helyheztenni ezen ítélőszékeket sok tekintet-teknel fogva éppen nem tanácsos. Tagjai a kerületi tábláknak ez ideig érdemekkel teljes, és több éveken keresztül közhivatalokat viselt férfiak voltak, kik a terhesebb, és sok fáradsággal járó vármegyebéli hivatalok viselése után pihenést óhajtottak ugyan, de a közjónak használni mégis akarván, oly hivatal keresének, melynek pontos viselése oly sok testi fáradságokba nem kerül, és habár hasznót nem kerestek is, utolsó bizonyosan nem volt nálok azon tekintet, hogy ha netalán fizetésekkel városon lakva bé nem érik is, nem felette sok lesz az, amit javaik jövedelméből a fizetéshez kell toldani, hogy hivatalos rendeltetésöknek helyén háznépéstől illendően élhessenek, s így legalább a hivatalnak viselése nehéz áldozatokba nem kerül. Ha azonban az új ítélőszékek Pestre tétetnének által, hol a háztartásnak költségei sokszorozva felülmúlják azon kiadásokat, melyeket hazánk más, kisebb városaiban az illendő életmód megkíván, sok érdemes és hivatalra alkalmas férfiút el fog rettenteni a Pesten lakásnak költséges volta egy oly hivatalnak elvállalásától, melyet egyébként elvállalna, s melyben hazájának, és polgártársainak legtöbb hasznót hajthatna. Sokan, kiknek értékük annyi, hogy itthon, vagy kisvárosban független helyheztetésben könnyen élélhetnek, Pesten, kivált számosabb háznépéstől bé

nem érhetnék azon jövedelemmel, melyből itthon előbb évenként gyermekeik számára talán félre is tettek valamit. El lenne tehát ezen ítélőszékektől zárva a közép tehetségű nemesség, s éppen azok volnának abból kirekesztve, kik a vármegyék közhivatalainak nagyobb részét viselik, s így törvényes gyakorlatságoknál fogva az ítélőszékek üres helyeinek bétöltésére legalkalmasabbak. Igaz ugyan, hogy törvényeink rendelkezése szerint a vármegyék hivatalaira is csak jó birtokú nemeseket kell alkalmaztatni, de sokat méltán jó birtokúnak kell tartani mint itthoni tisztviselőt, ki háznépéstől Pesten lakni gyermekeinek tetemes károsítása nélkül nem képes; ily terhes áldozatot pedig kívánni senkitől nem lehet. Vesztene ezen javallat mellett a hivatalra magát fáradozva kimívelő közép sorsú nemesség, de vesztene magok az ítélőszékek is, mert sok alkalmas férfiú lépne vissza, sok lépést sem tenne egy oly hivatalért, melynek egyéb terheit nem rettegné ugyan, de tetemes költségeitől méltán tartana; kisebb volna tehát a folyamodók száma, s így a választás is szűkebb határok közé lenne szorítva, ez pedig az igazság kiszolgáltatására nézve soha nem nyereség. A perlekedő feleknek könnyebbségét is emlegeti az országos ki-rendeltségnek javallata, de az új ítélőszékeknek Pestre által tételéből ezen említett könnyebbséget következtetni felette nehéz. A perlekedőnek legtöbb dolga vagy az itthoni ítélőszék előtt, mely perében az első bíróságot gyakorolja, az pedig kétséget sem szenved, hogy az ország négy kerületéből Pestre utazni távolabb is, költségesebb is, mintha a perlekedő minden kerület kebelének amennyire lehet, közepében találja fel az ítélőszéket, de azon kívül is Pesten napokat, sőt heteket töltve, pereire felvigyázni sokkal több költséget és kiadást kíván, mintsem hogy azt sok perlekedő, ki eddig a kerületi táblán vagy maga ügyelt perére, vagy legalább gyakran megtekéntette azt, elgőzhesse. Igaz ugyan, hogy a per fellebbvitel útján a hétszemélyű táblára mehet, s akkor a pesti költségek is előfordulhatnak, de sok per nem fog feljebb vitetni a kerületi táblától, sok perlekedő pedig az első bíróság előtt bőven kimerített perét, ha feljebb vitetik is, a felsőbb ítélőszék előtt személyesen sürgetni feleslegesnek tartja, Pestre tehát utazni nem fog. Igaz az is, hogy ha a kerületi ítélőszékek Pesten volnának, ugyanazon ügyész,²⁷¹ ki az első bíróság előtt folytatta valakinek perét, felvigyázna arra, a fellebbvitel útján is, de ha ez kevesebb költségbe kerülne-e, ha azon ügyész kettős fáradságáért nem kívánna-e szinte annyi jutalmat, amennyit most a két ügyész öszvévéve kér, előre bizonyossággal meghatározni nem lehet. Továbbá tekintet érdemel a bírói ítéleteknek végrehajtása is. Ha a kerületi táblák, vagy az ezek helyett felállítani javallott új ítélőszékek Pesten tartják üléseiket, a végrehajtásra kiküldött közbírónak Biharig, Máramarosig, vagy csak Sopronig, Mosonig is oly számosak lesznek úti költségei, s az utazásnak hosszas ideje miatt oly sokra megy napibére, hogy már magok ezen költségek némely szegény perlekedőt tönkretesznek, el lesz tehát tévesztve

²⁷¹ Értsd: ügyvéd.

azon fő szempont, melyre az országos kirendeltség egyébként szorosan látszik ügyelni, hogy tudniillik az igazság kiszolgáltatása amennyire lehet, kevés költségbe kerüljön; ha ellenben a kerületi táblák minden kerületben meghagyatnak, ezen terhes költségek nagy részének eleje vétetik.

A 4. törvénycikkelyt tehát úgy kell módosítani, hogy az ország négy kerületeiben négy kerületi tábla állapíttassék meg, üléseit amennyire lehet a kerületnek közepén lévő valamely kisvárosban tartsa mindenik, mint első bíróság ítélje mindazon pöröket, melyek a javallott cikkelyben előszámláltatnak, fellebbvitel útján pedig minden akárhol lefolyt bűn- és tisztí fenyítő pöröket (a királyi táblához mint első bírósághoz tartozókon kívül) megvizsgáljon, és minden pör a kerületi táblától nem a királyi táblához, hanem legfőbb megvizsgálás végett egyenesen a hétszemélyű táblához vitesék.

A Királyi Tábláról

Az 5. cikkely a királyi tábláról szól, mely eránt megjegyeztetik az, hogy mivel a feljebbi észrevételben minden bűnpöröknek, még azoknak is, melyek a vármegyék előtt tétettek folyamatba, fellebbvitel útján leendő megvizsgálása a kerületi táblákra bízati javallatik, ezen pörök a királyi táblához semmi tekintetben többé tartozni nem fognak, és mivel ezáltal a királyi táblának eddigi munkája felette megkevesedik, a különös véleményben javallott új ítélőszék, mely a feljebbvitt pöröket a királyi tábla helyett megvizsgálná, szükséges nem leend. Többnyire az egész cikkely elfogadható.

A tárnokszékről

A 6. cikkely, melyben a tárnokszék újabban elrendeltetik, általában észrevétel nélkül helybenhagyható.

A horvátországi bírói és bánális táblákról

A 7. cikkely a horvátországi törvényes és bánális táblának bírói hatalmát határozza meg. Ezen ítélőszékek bírói hatalmára kiterjesztessék mindaz, ami a kerületi és királyi tábláról a feljebbi észrevételekben mondatott, úgy tudniillik, hogy mindazon pörök, melyeket Magyarországon a kerületi táblák mint első bíróság ítélnek meg, úgy szinte fellebbvitel útján mindennemű bűn- és tisztí fenyítő perek Horvátországban a bírói vagy törvényes tábla elejbe tartozzanak, a bánális tábla pedig azon polgári pöröknek legyen bírója, melyek Magyarországon a királyi táblát illetik; a fellebbvitel pedig mindeniktől a hétszemélyű táblához történjék. Egyébaránt ezen cikkely ellen semmi észrevétel nincs.

A hétszemélyű tábláról

A 8. cikkely, mely a hétszemélyű tábláról szól, általában elfogadható, megjegyeztetvén itt az, hogy ott, ahol a törvénykezés rendében az ítéletről szó leend, a hétszemélyű táblának azonos bírói hatalmáról, mely szerint ítéleteiben nem mindenkor a törvénynek szoros rendelkezését követte, némely észrevételek fognak tétetni.

A szentszékekről

A 9. cikkely a szentszékeknek ítélő hatalmáról általában helyes és törvényes, de nem lesz talán felesleges itten még azt is említeni, hogy akármely egyházi személynek a világi által akármilyen módon történt megsértése egyházi ítélőszék elejbe semmi esetre ne tartozhassék, hanem mivel a felpörös köteles mindenkor az alpörösnek törvényes bíráját megkeresni, minden ilyen sértéseknek megítélése egyenesen és egyedül a világi törvényszékek dolga legyen; ezen jegyzést a hozandó törvényben világosan kell érdekelni. Többnyire az egész javallott cikkely általában helybenhagyható.

A jászok és kunok, a hajdú és szepesi városok ítélőszékeiről

A 10. cikkely a jászok és kunok, a hajdú és szepesi városok ítélőszékeinek elrendelését tárgyozza, mely eránt semmi észrevétel magát elő nem adja.

A bírói parancsolatok

A 11. cikkelyben minden bírói parancsolatok, melyek a panaszolkodóknak pusztá előadására az ország rendes bírái, s azok ítélőmesterei által kiadattak (az ítéletet megújító, s végrehajtó parancsolaton kívül) általában eltöröltetnek. Nem tétetik itten szó azon parancsolatokról, melyek által a főméltóságú magyar udvari kancellária nem ugyan pusztá előadásra, hanem a dolognak bővebb megvizsgálása után is az igazság kiszolgáltatását rész szerint hátrálta, rész szerint megzavarta gyakorta olyannyira, hogy e részben több országgyűlések alatt, de különösen 1825/7. esztendőben a haza rendjei méltó sérelmököt orvoslás végett Őfelségének különösen felterjesztették; nehogy továbbá²⁷² is újabb törvénytelen parancsolatok gátolják törvénykezésünknek rendes folyamatát, szükséges leend az ezen érdemben már felterjesztett országos sérelemnek végső megszüntetését újabb felírás mellett ezen országgyűléséről ismételve kér-

²⁷² Nehogy továbbá – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: mivel pedig könnyen megtörténhetik, hogy az országos kirendeltségnek azon munkája, mely a publico politicumot tárgyozza, s amelyben a főméltóságú magyar udvari kancelláriának elrendelése is okvetetlenül előfordul, ezen országgyűlése alatt fel nem vetethetik, nehogy addig.

ni. Többször a javallott törvénycikkely elfogadható oly megjegyzéssel, hogy mivel a nemes emberek ellen szükséges vallató parancsolatok a törvénykezésnek haladását nem csak nem gátolják, sőt inkább siettetik, s azon kívül is általok senkinek igazságos jussai csorbulást nem szenvednek, a felek könnyebbsege végett ezeknek kiadhatása eddigi mód szerint az ország rendes bírának, s azok ítélőmestereinek kezénél meghagyattassék.

Az ügyészekről²⁷³

A 12. cikkely az ügyészekről általában elfogadható. Mivel pedig köztapasztalás szerint némely ügyésznek telhetetlenségét a szegény és törvényben járatlan perlekedő csak alig képes kielégíteni, máshol ellenben a perlekedőnek fősvénysége az ügyésztől fáradozásainak megérdemlett jutalmát is megvonja, hogy e részben minden viszálykodások és csalatások elkerültesse, törvénybe kell iktatni azt is, hogy az első bíróság a pernek elintézésékor mind a két fél ügyészének illendő jutalmát a munka mennyiségéhez képest bíróiképpen határozza meg. Gyakorlották ezt némely ítélőszékeink már ennek előtte is, s elhárították általa mind az ügyészeknek, mind a feleknek károsodásait. Ahol azonban rendes fizetéssel bíró ügyész dolgozik a perben, ott ezen jutalom meghatározása csak akkor leendő szükséges, midőn a veszítő fél ellenfelének minden perbeli költségeit megtéríteni köteles.

A törvényszünetekről

A 13. cikkely a törvényszünetekről minden észrevétel nélkül helybenhagyható.

A bírói taxákról²⁷⁴

A 13. cikkely a bírói taxákat határozza meg. Ezen cikkely eránt csak az jegyeztetik meg, hogy a szolgabírák és alispányok ítélő hatalmának megtartásával mindazon perrektől, melyek ezek előtt tétetnek folyamatba, az eddigi mód szerint őket fogja ezután is a bírói sportula²⁷⁵ illetni, melynek mennyisége a javallott cikkely szerint határozathatik meg. Ami azonban a birságumokat²⁷⁶ illeti, mivel ezeket hazánk törvényei nem egyedül azért rendelték, hogy a sérelmet orvosló felperesek gyarapodjanak általok, hanem leginkább azért, hogy a megmarasztott alperesek a fizetés által büntetve legyenek; s ugyanezen okból a birságumoknak nagy része eddig is nem a per-

²⁷³ Értsd: ügyvédek. (A fél perbeni képviselőiről.)

²⁷⁴ Díjakról.

²⁷⁵ Pertaksa, bírópénz.

²⁷⁶ Birságokat.

lekedőt, hanem az ítélő bírót illette; mivel továbbá az ítélő bíró fáradságának törvényes díját a bírói sportulában amúgy is megkapja, és valóban semmi helyes ok nincsen, melyért néki a birsagiális perektől²⁷⁷ sokkal bővebb jutalmat kellene kapni, mint más polgári perektől, melynek megvizsgálása és elintézése gyakran még több munkába kerül, hogy egy részről azon céh, melyet törvényeink a birsagiumok megrendelése által elérni kívántak, tudniillik az alpereseknek megbüntetése szinte eszközöltesék, más részről pedig a vármegyéknek házi pénztárai mindazon kiadásokért, melyek a nemesek pereinek törvényszéki megvizsgálására tétetnek, némünémű pótolékat nyerjenek, és a súlyos közterheket viselő szegény adózó népnek e részben is könnyebbség szereztessék, törvény által kell meghatározni, hogy a birsagiumoknak azon része, mely eddig az ítélő bírót illette, a vármegyék házi pénztáraiba folyjon, és minden bírónak kötelessége legyen az előtte lefolyt perből járandó summát hivatalos jelentés mellett a vármegye gyülekezetére bemutatni. Javallja ezen rendszabást még azon tekintet is, hogy az ítélő bírónak részrehajlást nem ismerő egyenessége eránt a közbizodalmat neveli, mert midőn eddig az ítélő bíró a pernek tárgyában osztozott a perét megnyerő felperessel, sőt némelykor annak nagyobb részét kapta ő, mint a kereső fél, lehetetlen volt némely alperesnek úgy nem gyanakodni, hogy az ítélő bíró csak azért hozott megmarasztó ítéletet, mert a megmarasztásból nékie legnagyobb haszna vagon. Továbbá ugyan a házi pénztárnak, s ezáltal az adózó népnek kémeléséért szükséges leendő a törvényszéki táblabírónak napibérét, melyet az országos kirendeltség 3 és 4 forintokra határozott, két forintban megállapítani, úgy szinte a böcsületbéli esküdtekét 45 krajcárra leszállítani. Amidőn pedig törvényszék előtt kezdendő perekben egyik vagy másik félnek kérésére szemes megtekéntés²⁷⁸ végett valamelyik tag kiküldetik, annak napibére a javallott 3 és 4 forintokban megállhat. Végre

A vásári bíróságról

A vásári bíróságokról is javall az országos kirendeltség egy különös törvénycikkelyt, mely általában helyes, sőt a kereskedésnek előmozdítására nézve felette szükséges is lévén, minden észrevétel nélkül elfogadható.

²⁷⁷ Értsd: bírságra, pénzbüntetésre marasztaló perektől.

²⁷⁸ Értsd: bírói szemle.

II.

A TÖRVÉNYKEZÉS RENDÉRŐL

A törvénykezés folyamatának elrendelésénél mindenekelőtt arra kell figyelemmel lenni, hogy a perlekedő feleknek elegendő idő engedjék ugyan próbáik²⁷⁹ és védelmek előadására, de emiatt a pernek elintézése hosszas halasztásokkal ne hátráltassék, hanem az igazság kiszolgáltatása, melynek lassú folyamota ellen számosak és valóban méltók valának ez ideig panaszaink, amennyire lehet, hamaríttassék. Minden perbeli keresetre nézve általános határozást tenni nem lehet, mert a pereknek természete a követelésnek minéműségéhez, s azon jusnak, melyen a követelés alapul, különbözőségéhez képest felette különböző. A pernek érdeme némely eseteknél felette zavart, s az igazság mibenlétének kifejtése mindenhol egyforma korlátok közé nem szoríthatatik. Vagynak perek, melyeknek érdekében a védelemre szolgáló bíráskodások számát és idejét általános törvény által meghatározni annyi volna, mint előltni az igazságot, de vagynak ellenben olyan perek is, melyeknél ezen számnak és időnek meghatározása éppen nem léssen igazságtalan, mert a védelem megszerzése sem a múlt századok irományai végett levelestárokra felfürkészní, sem a gyökeres jussoknak hosszú időt kívánni, kényes feszegetésébe bocsátkozni nem szükséges, hanem az egész védelem jobbra csak az eset mibenlétének kifejtését tárgyoza. Az ilyen perekre tehát az országos kirendeltség munkájának első szakaszában javallott első §-t kiterjeszteni nem lehet, hanem az egy alább bőven kifejtendő módosítás mellett lesz csak elfogadható.

Az első szakaszra. A 2. és 3. §-ok, melyekben az rendeltetik, hogy aki az ellenfélnek beírására semmit nem felelt, vagy legalább új okokat és próbákat elő nem adott, annak a fennforgó kérdésben felelni többé jussa ne légyen, hanem a másik fél a kérdést tüstént bírói ítélet által eldönthesse, az igazsággal tökéletesen egyezők lévén, helybenhagyathatnak.

A 2. szakaszra. A 4., 5., 6., 7. és 8. §-okban elszámlálja az országos kirendeltség azon pereket, melyeknek folytatására, tárgyaik és természetök tekintetéből kevesebb idő kívántatik, és ezen meghatározás általában helyes, úgy szinte helyes az is, hogy a jussok feszegetésével foglalatokodó, és más hasonló természetű perekben, egyszóval azokban, melyeket a mondott §-ok nem emlitenek, a védelem kimerítésére hosszabb időhaladék engedjék.

Ezen felosztásbeli különbségre tehát szorosán figyelmezve, a perek bevégzésének hamarítását e következő határozások eszközölhetnék legcélarányosabban.

²⁷⁹ Bizonyítékaik.

1-ször. Minden, az említett §-okban elszámlált rövidebb folyamatú pereknél a követelés alapjának béiktatása után, melyet a felperes szükséges próbákkal gyámolítva tüstént a pernek felvétele után köteles előadni, a kifogásoknak, akár perhalasztók, akár pert döntők legyenek is azok, még a felperesi hathatóság ellen formálható mindennemű nehézségeket is odaértve, a perben leendő előadására csupán csak két beírás²⁸⁰ határozassék meg törvény által oly móddal, hogy az elsőben minden kifogásait bizonyító próbákkal erősítve előadni, a másodikban pedig a felperesnek az első beírásbéli kifogások ellen felhordott okait cáfolni köteleztessék az alperes. Mivel azonban a felperesi hathatóság kérdése gyakran igen fontos, és a pernek érdemével a legszorosabb összefüggésben vagyon, ha az alperes annak megdöntésében reményli leginkább gyökerezhetni védelmét, szabad legyen ezen kérdést, de csak ezen kérdést egy harmadik beírásban próbákkal gyámolítva előadni, úgy mindazonáltal, hogy akkor, midőn a felperesi hathatóság feszegetése a harmadik beírásra halasztatik, ezen beírás a per érdemének kimerítésére határozott beírások számához számláltassék, és így az alperes ilyen eseteknél a per érdemében egy beírással kevesebbet tehessen.

Szükséges 2-szor ezen beírások előadására a feleknek bizonyos időhaladékot határozni, melynek elmúltával bírési jussok megszűnjön. Ugyanazért minden bírás elkészítésére az alperesnek mindenkor az országos törvénykezés egész idejének fele, és törvényszünet szolgáljon időhaladékkal. A felperesnek, kinek hazai törvényeink szerint keresete bízonyítására mindenkor készen kell lenni, bizonyító vagy ellen okokkal cáfoló feleletének előadására fél terminus elegendő leendő. Midőn tehát az alperes az országos törvénykezés idejének első felére, azaz annak közepe előtt akármely napra vagyon idézve, a megjelenés után minden kifogásait (exceptiones) magában foglaló első beírását a következő országos törvénykezések idejének első napjára tartozik a perben előadni; ezen naptól a terminus közepéig a felperes leendő köteles ellenírását beiktatni, a terminus közepétől pedig az ismét következő országos törvénykezések első napjáig az alperes a második beírást adja elő, és így a két beírás már elkészülvén, jussa leendő a felperesnek a kifogások kérdését ítélet által elvégeztetni, s a pernek elfogadását (contestationem litis) bíróiképpen meghatározatni, kivéven azon feljebb is említett esetet, ha tudniillik az alperes 2. beírásában előre kinyilatkoztatja, hogy ő a per érdemére határozott egyik bírás helyett a felperesi hathatóság kérdését kívánja feszegetni, mert ekkor csak a harmadik bírás után lehet a per elfogadását meghatározni. Midőn ellenben az alperes fél az országos törvénykezések idejének második felére, az annak közepén túl akármely napra lett idézve, első beírását a következő terminusoknak²⁸¹ nem első, hanem középső napjára tartozik beiktatni, s ehhez legyen alkalmaztatva a felperes fél feleletének, s az alperesi második beírásnak ideje is;

²⁸⁰ Értsd: tiltakozás, kifogás, ellenvetés bejegyzése.

²⁸¹ Határidőknek.

figyelmezve mindenkor azon általános rendszabásra, hogy az alperesnek fél terminus és egy törvény szünet, a felperesnek pedig csak fél terminus szolgáljon beírásaik elkészítésére. Továbbá a beírásoknak ezen megállapított száma, és a meghatározott időhaladék oly változhatatlanok legyenek, hogy attól a bíró senkit önnön hatalmával fel ne mentessen, ha csak a két ellenfél egymással azeránt a bíróság előtt meg nem egyeznek, mert akkor „volentibus non fit injuria”.²⁸² Ha a felperes a pernek felvétele után követelésének békibizonyított alapját tüstént elő nem adja, vagy a neki engedett fél terminusi időhaladék alatt a maga feleletét beírni elmulasztja, mind ezen fél terminust követő másik fél terminus, mind a netalán következő törvényszünet az alperesnek szolgáljon javára. Ritka eset ugyan, de megtörténhetik az is, hogy a keresetnek békibizonyítására el nem készült, sőt gyakran csak a bosszontásból perlekedő felperes maga halasztgatja perének bevezetését, midőn az alperes felhozott mentségeibe bízva siettetni óhajtaná a pernek véget vető bírói ítélet hozását, hogy tehát ilyen esetekben az alperes ellenfelének bosszontó önkényétől ne függjön, hatalmában fog állani, ha a felperes az időhaladéknál neki engedett fél terminus alatt semmit a perbe nem iktatott, a 2. és 3. §-nak rendelése szerint ítéletet sürgetni. Mivel azonban megtörténhetik az is, hogy a felperes az alperesnek valamely különös mentségére vagy próbájára előre elkészülve nem is lehetett, a megcáfoltatás szükséges ellenpróbákat pedig távolabb vidékekről sok idő alatt lehet csak megszerezni, s ugyanazért a felperesnek időhaladéknál rendelt fél terminus éppen nem elegendő, nehogy ekkor az ítéletet sürgető alperes meg nem cáfolt mentő okainál fogva feloldozást nyervén, a felperes tetemesen károsíttassék, a fellebbi rendszabásnak oly megszorítással kell minden lehető ártalmát megelőzni, hogy ezen egyetlenegy esetben jussa legyen a felperesnek a neki szolgáló időhaladék kiterjesztését kérni, s ezen kérés következtében a bíró azt önnön belátása szerint kiterjesztetni köteleztessék is; mivel pedig az alperesnek engedett időhaladék úgy is elég hosszú, az alperesek ezen kiterjesztést, mellyel gyakran vissza is élnek, soha ne kérhessék, és semmi szín alatt meg ne nyerjék.

3-szor. Ami a pereknek érdemét illeti, ezeknek tekintetéből az elszámolt rövidebb folyamatú pereket is két részre lehet osztani: az első osztálba tudniillik tartozanak azok, melyek a perlekedők között történt, vagy legalább nem régi esetek, alkuk, szerződések eránt mozdítottak, a második osztálbéli pedig azon ügyek legyenek, melyeknek tárgyai nem a perlekedő felek által kötött, hanem régiebb, és 32 esztendő óta meghaladott szerződésekben származtak, vagy általában másoknak hasonló régiségű tetteit érdeklik. Az említett első osztálbéli perek egész érdemének kimerítésére négy, a második osztálbéliéknél pedig öt beírást lehetne törvény által határozni oly világos megjegyzéssel, hogy mind ezeknél mind amazoknál kötelesek legyenek a perlekedő felek már az utolsó beírásban minden okleveleiket és próbairományaikat

²⁸² Megegyezésből nem keletkezik méltánytalanság.

előadni, úgy hogy az utolsó bírásban sem egyik, sem másik részről új próbákat felhozni szabad ne legyen, mert egyébként könnyen megtörténhetné az, hogy az alperes a védelmére szolgáló legpontosabb próbákat utolsó bírásához mellékelné, s akkor a felperes azokat vagy meg nem cáfolhatná, mert az utolsó felelet a természetnek egyszerű, de legigazságosabb alapon épült törvénye szerint mindenkor a perrel meg-támadott alperest illeti; vagy ha felelne még is a felperes, just adna ezáltal ellenfél-nek egy újabb bírásra, s így a bírások számát meghatározó törvénynek pört hama-rító jótéteménye ki volna játszva.

4-szer. Megtörténik gyakran az is, hogy a felperes, minekelőtte bíró elejbe vitte perét, törvényes megintés által kívánta célját érni követelésének, és csak a sikertelen bírói megintés után fakadott költséges permozdításra; mivel pedig az ilyen megintés-ek után kezdett pereknél az alperes azon idő alatt is, mely a megintés, és a perkez-dés között lefolyt, ügyének védelmére már előre készülhetett, éppen nem volna he-lyes és igazságos néki a per folytatására szinte annyi időt rendelni, mint azon alpe-resnek engedtetik, ki ellenfelének kezdendő törvényes lépését nem is gyanítva, csak az idéző levél által költetett fel nyugodalmából, törvény által kell tehát meghatározni, hogy ahol az felperes a pernek elkezdése előtt legalább egy fertály esztendővel ellen-felet minden, a követelésnek alapul szolgáló próbák hiteles közlése mellett bíróikép-pen megintette, az ügy érdemének kimerítésére az alperes egy bírással kevesebbet iktathasson perébe, mint egyébként jussa volna, mert az előre bocsátott bírói megin-tés által figyelmeztetve, minden ellenpróbáinak megszerzéséről jókor gondoskodha-tott. A per érdemének kimerítését tárgyzó bírások előadására a per elfogadását megállapító bírói ítélet napjától kezdve szinte azon időhaladékok rendeltessenek, me-lyek a kifogásbéli bírások elkészítésére határoztattak; a felperesnek tudniillik min-denkor fél terminus, az alperesnek pedig fél terminus és egy törvényszünet, és ezen időhaladékokra is kiterjesztessék mindaz, ami a kifogások béiktatásához kívántató időhaladékok kezdetéről, végéről, elmulasztásáról és kiterjesztéséről itt feljebb mondva volt.

5-ör. Nehogy ezen új törvénynek az igazság gyorsabb kiszolgáltatására célzó ren-delését némely pert vezető ügyészek alattomos mesterséggel, különösen a pertárból kivett pereknek magoknál tartóztatásával kijátszhassák, törvény által meg kell hatá-rozni, hogy minden ügyész a kezére vett pert azon napon, melyen a bírásnak elké-szítésére rendelt törvényes időhaladék elmúlik, a pertárba visszatenni köteleztessék, melyet elmulasztván, a határidőn túl tartóztatásnak minden napjára három nehéz mér-tékű márkát, azaz 12 forintokat folyópénzben tartozzék büntetésül fizetni, s ezen pénz egészen az illető bíróságnak, a vármegyéknél és királyi városoknál pedig a tör-vényhatóság házi pénztárának javára szolgáljon; és nem különös per által, hanem a másik félnek kérésére a letartóztatott pernek bírása által haladék nélkül megítéltetvén, a végrehajtás is tüstént, és pedig nem a perlekedő félnek, ki gyakran az egész mester-kedésben ártatlan, hanem a letartóztató vétkes ügyésznek értékéből teljesítették; a

pert visszaadni éppen nem akarók ellen pedig a tisztí ügyésznek felperessége alatt minden károk megtérítésén kívül hallgatásbéli büntetés is kérettessék.

6-or. A nehezebb kifejtésű gyökere jussokat tárgyzó ügyeknél, s általában mind-azoknál, melyek az országos kirendeltség ezen munkájának első szakaszában a 4., 5., 6., 7. és 8. §-okban elő nem számláltatnak, vagy az ott előszámláltakhoz nem hasonlók, a kifogások előadására szolgáló beírásoknak számát meg lehetne törvény által határozni oly móddal, hogy mind a szám, mind a beiktatásra szolgáló időhaladék két-annyira tétessék, mint amennyi az említett rövidebb folyamatú perekre nézve határozottatott. De már ezen pereknek felette fontos, és gyakran bő tartalmú érdemét sem bizonyos számú beírásokra, sem általános törvény által szorosan kiszabott időre határozni nem lehet, mert az öszveszött jussoknak nehezebb védelme gyakran igen számos, és pedig régibb okleveleket kíván, melyeknek megszerzése néha felette nagy időbe kerül. Nehogy azonban az ilyen perek is sok perlekedőknek nyomorúságára majdnem örökösök legyenek, az első szakasznak 2. és 3. §-ait ezekre is ki lehetne terjesztetni, s egyenesen azt határozni, hogy ha valamelyik fél az ellenfélnek beírására két terminus, és két törvényszünet alatt éppen semmi újat nem felel, a másik fél a be-mondottak szerint hozandó ítélet által vethessen véget ügyének; ezen rendelés által az fog legalább meggátoltatni, ami ez ideig igen számos példák szerint gyakran megtörtént, hogy tudniillik sok, gyökere jussokat tárgyzó perekben, de másokban is, tíztizenöt esztendőig sem adnak elő az alperesek egyebet pusztá megjelenéseik ismétlésénél. Továbbá nem csekély hamarítására szolgálna ezen pereknek az is, ha a kifogásbeli kérdéseknek a határozott időhaladék lefolytával következő elítélése után a perben járó bíróság tekintetbe vévén a felperesi követelésnek a per felvétele után tüstént előadott alapját és minden próbáit, a per útját és annak tulajdon nehézségeit, az ellenpróbák gyors megszerzésének akadályait, egyszóval az ügynek minden környüállásait, egy bizonyos, habár egypár esztendőre terjedő határidőt szabna, mely alatt az alperes minden védelmére szolgáló próbairományait, mentségeit és okait előadni köteleztetnék, s ezen meghatározott időn kívül, egy másik beírásban csak akkor volna jussa az alperes félnek újabb okleveleket felhozni, amidőn a felperes maga válaszában olyan új oklevelet mutatna elő, mely az előbbi beírásnak alkalmával a perhez csatolva nem volt; ezen határidőt pedig a felperesnek megegyezésén kívül a bíróság maga is csak igen fontos okoknál fogva terjeszthetné későbbre, s ezen kiterjesztés is minden pernél csupán csak egyszer történhetné meg. Elháríttatnék ezen most említett mód által azon ellenvetés, mely igen alapos volna akkor, ha minden ilyes hosszabb folyamatú perekre bizonyos általános, és állandó zsinórmérték, a beírásoknak egyforma száma, s egyforma időhaladék volna határozva, mert itt a beírások számát, s az idő hosszabb vagy rövidebb voltát mindenkor a bíróság a pernek környüállásaihoz szabva határozná meg, nem lehetne tehát az igazságot előlő hirtelenkedéstől tartani, a perek folyamatának hamarítása azonban mégis eszközöltetnék, mert habár 3 esztendőre telnék is a bíró által kiszabott, és egyszer elhalasztott időhatár, még ez

is felette kevés volna csak azon húsz-harminc esztendőkhöz mérve, melyek most egy ilyen pernek tökéletes bévégzéséhez legalább megkívántatnék.

Ezek azok, melyek szerint az országos kirendeltség munkájának első és második szakaszát változtatva módosítani szükséges; ami pedig az első szakasznak 16. és 17. §-aiban az ügyészek rendelkezésének módjáról, úgy szinte a 2. szakasznak 27., 28 és 29. §-aiban a több alpereseknek öszves, vagy különös védelméről mondatnak, helyesek és igazságosak, ezek tehát általában, valamint szinte a többi §-ok is, amennyire a feljebbírt módosítások által változtatást nem szenvednek, elfogadhatók.

A 3. szakaszra. Az országos kirendeltség munkájának 3. szakasza, melynek első címe a perbe avatkozás kérdéséről, második címe pedig a szavatosság vagy perbeli kezesség kérdéséről szól, minden változtatás nélkül helybenhagyható.

A 4. szakaszra. A 4. szakasznak első címe a folytató és emlékeztető idézésekről, 2. címe az irományok hit alatti felfedezésének, és az eredeti levelek közlésének módjáról, 3. címe a per folyamata alatt történni szokott törvényes lépésekről hasznos és igazságos intézetet foglalnak magokban, ezen egész szakasz tehát elfogadható.

A 5. szakaszra. Az 5. szakasznak első címe a perbeli költségeknek és időközbeli haszonvételeknek megtérítéséről helyes és törvényes lévén, helybenhagyható.

A 2. cím a közmegbízatról, vagyis közbírák választásáról sok célarányos és elfogadható rendszabásokat javall, azt azonban szükséges leendő ezen szakaszhoz a hozandó törvényben toldalékul megjegyezni, hogy a közbírónak választása a pernek elfogadását (contestationem litis) egész kiterjedésében még magában nem foglalja, s a perdöntő kifogásokat, különösen a személy- és vagyonbeli felperesi hathatóság ellen támasztandó nehézségeket, melyek gyakran a keresetnek érdemébe is oly igen belé- vágnak, a perlekedő felek mindenkor akadály nélkül a közmegbízási perekben is elő- adhassák, ha csak ezen jusról különösen és világosan le nem mondtak, hogy ha pe- dig ezen nehézségek fontosaknak találtnak, s a másik fél által megcáfolva nem lesz- nek, köteleztessék a választott bíróság a felperesi hathatóságot leszállítani, és semmi ítélőszéknek soha hatalmában ne álljon az ilyen leszállító ítéletet azon okból, hogy a közmegbízás minden, a perlekedők között fennforgó kérdésekre kiterjesztett, meg- változtatni.

Továbbá ezen szakaszban a 111. §-ban azt is javallja az országos kirendeltség, hogy midőn a választott bíróság egyik tagja meghal, vagy törvényes okoknál fogva bíróságáról lemond, ha ezen tagot előbb is nem egyik vagy másik fél a maga részére, hanem ketten közmegegyezéssel választották, de az új tagnak választásában az illető felek magok között megegyezni nem tudnának; az életben lévő, s a bíróságról le nem mondó többi közbírának legyen jussok magoknak az előbbi helyében egy új társat választani. Ezen javallatra nézve nem lesz felesleges megjegyezni azt, hogy a választott bírának említett jussa csak egy új tagnak választására terjedjen ki, és ezen jussal is egy közbízásnál csak egyedül egyszer élhessenek; mert a választott bírának ítélhe- tési jussok a feleknek bizodalmán alapul, és ha a törvénykezés hamarításának te-

kéntetéből megengedtetik is, hogy a bíróság egyik tagját akkor, midőn a felek magok között éránta megegyezni nem tudnak, a bíróság többi tagjai válósszák, ezen engedelmet szűk korlátok közé kell szorítani, mert egyébként megtörténhetnék az is, hogy a több ideig folyamatban lévő megbízási pereknél egyik és másik közbírónak egymásra következő halála vagy eltávózája után az ilyen válóosztások által a bíróság magát egészen újra alkotná, s végre mind olyanoknak kezére kerülne az ítélő hatalom, kikhez egyik vagy másik félnek semmi bizodalma nem volna, s akkor ezen nem szorosán törvényből eredő, hanem a felek bizodalmaiban gyökerezett hatalom valóságos alap nélkül szűkölködnék. Mivel továbbá mind ezen javallat, mind a közmegebízás helyes rendje megkívánják, hogy a választott bírák páratlan számmal legyenek, könnyen megtörténhetik, hogy egyiknek halálával vagy lemondásával a fentmaradott páros számú bírák egy új tagnak válóosztásában meghasonlanak, nem lévén ekkor senki közöttök, kinek elhatározó szava a vokok egyformasága miatt függőben lévő kérdést eldönthetné, csak egypár szóval is meg kell a hozandó törvényben jegyezni, hogy ily esetben az egész közbíróság megszűnván, a felek egymást új közmegebízásra ne erőltethessék, hanem félbeszakadt ügyöket a rendes ítélőszékek előtt folytassák.

A 3. cím a királyi táblán megítélendő perek soráról változtatás nélkül elfogadható.

A 6. *szakasza*. A bírói megítésről szóló 6. szakasz ellen semmi észrevétel nincs.

A 7. *szakasza*. A 7. szakasznak 143. §-a éránt megjegyeztetik az, hogy mivel a 141. § a perlekedésnek helyes rendével egyezőleg mind azon vádleveleket, melyek természetre, per útjára, s az illető bíróságra nézve egymástól különböző többféle követeléseket foglalnak magokban, mint halmozottakat leszállítatni rendeli; osztált és új osztált keresni ugyanazon egy perrel nem lehet, mert az osztálbéli pereknek a törvényszékek elrendeléséről adott véleményünk szerint ezután is szolgabírák, alispányok, vagy a kerületi tábla leend ítélő bírájok, az új osztálbéli per pedig a királyi táblának első bírósága alól elvétetvén, általunk is az illető vármegyének törvényszékén javalltatik folyamatba tétetni; e két pernek két különböző bíróság lévén ezután is törvényes megítélője, ugyanazon egy per alá nem tartozhatnak. Többnyire ezen szakasznak a vádlevelekről szóló egész tartalma helybenhagyható.

A 8. *szakasza*. Az idézésekről készült 8. szakaszban a 156. §-ban az javalltatik, hogy aki az osztálosaival még osztatlan adóst nem közös adóssága miatt idézteti, hogy keresetért az ilyen adóst is illető osztatlan javakból végrehajtás útján is elégséget kaphasson, az osztatlan és nem adós testvéreket is idéztesse. Igaz ugyan, hogy ezen mód által mentve lesz a hitelező mindazon kellemetlenségektől, melyek eddig az osztatlan javakra terjesztett bírói foglalásoknál magokat gyakran előadták, nyer hát egy ilyen értelmű törvény által a pereknek hamarítása, és nyer a nemzeti hitel is; de másrésztől igaz az is, hogy a nem adós osztatlan testvéreknek a megjelenéssel, és más egyéb törvényes lépésekkel költségek okoztatnak, s így azok önnön hibájok nélkül igazságtalanul károsíttatnak, ha tehát ezen javallat elfogadtatik is, világosan meg kell a hozandó törvényben jegyezni azt, hogy az ilyen eseteknél a pörét vesztő fél bírói

ítélet által köteleztessék megtéríteni mindazon költségeket, melyek a nem adós osztatlan testvéreknek okoztattak. Ezen szakasznak egyéb §-ai ellen nem támasztathatik semmi nehézség.

A 9. és a 10. szakaszokra. A felvételtől szóló 9., és a megjelenésről készült 10. szakaszban minden pernek felvételére, s az alperesnek megjelenésére három napi határidő rendeltetik, sőt ezen felül a meg nem jelenőnek tizenöt napok engedtetnek, melyek alatt meg nem jelenhetésének elegendő okát adván, a makacssági ítélettől felmentetik. Ezen rendszabás az országos kirendeltségnek azon javallatán alapul, mely szerint a szolgabírák és alispányok különös bírószkodásának eltörlése után minden perek folyvást együttülő rendes ítélőszékek előtt folynának, ahol az alperes érkezésének bévárása a bírákra nézve semmi különbséget nem tenne. Mivel azonban a törvényszékek elrendelésénél felhozott okok fontossága a szolgabírák és alispányok ítélő hatalmának tovább is leendő megtartását javasolják, ezekről pedig, kiket számos hivatalbéli foglalatosságai a perek felvételének helyén hosszabb ideig késni gyakran nem engednek, kívánni sem lehet azt, hogy a meg nem jelenőnek mentségeire más dolgait mulasztva egyhelyben 15 napokig várakozzanak; az országos kirendeltségnek ezen javallatát csak a királyi és kerületi táblákra kell szorítani, mert a nagyobb távolság, és az idézettre nézve egészen idegen vidékeken keresztül vezető út miatt könnyebben történhetnek olyan akadályok, melyek a legjobb szándékú nem makacs alperest is útközben gátolják.

Ellenben minden egyéb ítélőszékeknél az eddigi szokás szerint mind a pernek felvétele, mind a megjelenés a kiszabott határnapon okvetetlenül megtörténjék, és ha ezen napon a felperes ügyét felvenni, vagy az alperes megjelenni elmulasztanák, a másik félnek kérésére tüstént makacsságbéli ítélet hozattassék. Nehogy azonban a törvénynek ezen szoros rendelkezése által sok ártatlan, de szerencsétlenül utazó, vagy véletlen nyavalába esett alperes tetemesen károsíttassék, vagy másrésztől az eddig törvénytelenül szokásban volt parancsolatok a perek folyamatát továbbá is zavargassák, meg kell határozni azt, hogy a meg nem jelenő alperesnek harmadnapig tartó idő engedessék, mely alatt megjelenése elmulasztásának helyes és alapos okát, olyant tudniillik, mely megjelenését lehetetlenné tette, próbákkal bémagyúgyván, a makacsságbéli ítélet megsemmisíttessék, ellenkező esetben az ítélet is teljes erejében maradván, haladék nélkül végrehajttassék. Ezen engedelem azonban a felperesre ki nem terjed, mert annak volt elég ideje már előre a szükséges ügyésztől gondoskodni, ez tehát első napon tartozzék a pert felvenni, melynek elmulasztásával néki soha semminémű okok mentségül ne szolgáljanak, hanem az alperes a követelő levélnek párja mellett feloldoztatást kérhessen. Elegendő leendő az alpereseknek engedett harmadnapos idő haladék minden vármegyei bíróság előtt csak azért is, mert az első szakasznak 16. és 17. §-aiban az ügyészek rendelkezésének módja felette meg vagy könnyítve, és már emiatt is kevesebb nehézségekkel vagy az alperesek törvényes megjelenése összevetve, kevesebb kedvező engedelemmel kell tehát a makacsok ellen hozott szoros

törvények súlyát enyhíteni, mert az ilyen engedelmeik mindenkor valóságos sérelmei a törvénynek. Ha pedig már a makacssági ítélet kimondatott, s a mentségek felhozására határozott idő elmúlt, a hozott ítéletet semminémű parancsolat meg nem változtathassa többé, mert a bírói hatalom sérthetetlensége ítélőszékeinknek minden más hatalom egyenes befolyásától ment függetlenségét megkívánja. Végre felesleges volna még azt is említeni, hogy a makacssági ítélet után is hatalmában álljon akármelyik félnek az elvesztett per birtokon kívüli megújítása, mert ha ez is tiltva volna, némely ügyésznek feledékeny gondatlansága, sőt talán megvesztegetett részrehajlása pótolhatatlan kárt okozhatna sok perlekedőnek. Többnyire az említett 9. és 10. szakaszoknak minden egyéb javallatai ezen megjegyzések szerint módosítva, általában elfogadhatók.

A 11. szakaszra. A kifogásokról szóló 11. szakasznak hat első §-ai általában elfogadhatók, melyekhez még azt lehetne talán toldani, hogy nemcsak a követelő levélnek, hanem az idézésnek és felvételnek is olyan hibái, melyek azok világos értelmét el nem ölik, és csak mellékeseknek tekinthetnek, a pernek leszállítását magok után ne vonják, hanem a felperes fél kérésére bírói tollal megigazíttassanak. Megtörténhetik továbbá némelykor az is, hogy az idéző esküdtek bizonyság levelei véletlen hibából homályosak, és egyik vagy másik szükséges fő rész kimarad azokból, s általában hibás voltak miatt a pernek leszállítását okozzák; nehogy tehát a szegény perlekedők egy harmadiknak vigyáztalanságából eredő hibák miatt haszontalan költségekbe kevertessenek, szabad legyen ezentúl a bizonyság leveleknek, de nem magának az idézésnek alapos hibáit is pótolni, s a kifogást tévő alperes tartozzék a kezére adott idéző levelet támasztott nehézségének bém bizonyítására elő is mutatni.

De már ezen szakasznak utolsó §-a, mely a haszonbérlet a bérbeadónak bírói hatalma alól mind személyére, mind értékére nézve felmenti, ha csak egyébként is annak törvényhatósága alá nem tartozik, némely megjegyzéseket érdemel. Ugyanis köztapasztalás szerint a kisebb királyi haszonvételek kibérletői számtalanszor sem házzal, sem fekvő értékkel nem bíró nemtelen emberek, sőt gyakran zsidók, kiknek lakások vagy tartózkodások helye a haszonbérletnek kiteltével minduntalan változik. Gyakran vesznek az ilyen haszonbérletők lakásaik körében bort, gabonát vagy marhát is hitelben a szegény köznéptől, gyakran az adás-vevésbéli szerződések pörös kérdéseknek tárgyaivá válnak, de nemegyszer kérnek fel készpénzt is a tehetősebb lakosoktól; ha már az ilyen haszonbérletőket minden efféle adósságért szolgabíró előtt kellene perrel megkeresni, némely szegény tehetetlen adózó kéntelen volna inkább igazságos keresetét feláldozni, mert a költséges pernek számos kiadásait előkeríteni nem tudná; megtörténhetnék az is, hogy a távozni akaró haszonbérletőt, ki talán távolabb vidéken kívánna sorsán javítani, vagy a haszonbérlet követelő bérbeadó, vagy más hitelezői tartóztatnák le a pernek kimeneteléig, mely sokszor csak azért is eltartana egy, vagy másfél esztendeig, letartóztatott haszonbérletőnek ellenkövetelése lehetnek, s ekkor annak minden szerencséje, minden reménylhető nyeresége, sőt gyakran éllhetése is kockáz-

tatva lenne. Ha pedig az efféle letartóztatás tiltva volna, gyakran a követelést formálók kénytelenek volnának a bizonytalan tartózkodású adóst messze vidékeken keresni, sőt gyakran meg sem találnák azt, s ekkor világos követeléseik veszve volnának. Mivel pedig az eddigi törvénykezésnek célba vett javítása egyenesen, és méltán oda vagy on intézve, hogy az igazság minden panaszolkodónak minél pontosabban, hamarabb, és olcsóbban kiszolgáltassék, mivel továbbá kétséget sem szenved az, hogy az úriszékek előtt minden pernek gyorsabban, és kevesebb költséggel vége szakad, mint az ország akármely ítélőszéke előtt, mind a bérbe adó tulajdonosoknak bátorságára, mind a zsidók, korcsmárosok, mészárosok csalásainak úgy is annyira kitett adózó nép könnyebbségére, mind pedig a haszonbérlelőkön is könnyen történhető erőszakos károsítások eltávoztatására szükséges leendő a javallott törvényt oly módosítással világosítani, hogy a nemes ember haszonbérlelő mind személyére, mind vagyonára nézve (az urasági törvényhatóság alatt lévő ingatlan értéket kivéve) az illető nemesi bíróság alá tartozzék; azon nemtelen haszonbérlelőknek, kik egész részjóságot bírnak árendában, minthogy ezek a bérben bírt javakon a tulajdonosnak képviselői lévén magok is gyakorolják az uradalmi törvényhatóságot, szinte nemesi, vagy illetőleg királyi városi bíróságok ítéljék meg pörös ügyeiket, – azon nemtelen haszonbérlelők pedig, kik malmokat, korcsmákat, mészárszékeket, réveket, egyes házakat, általában valamely kisebb királyi haszonvételt bírnak árendában, s a bérben bírt házban vagy javakon laknak, habár ezekhez földek és rétek volnának is tartozandók, mihelyest a bérbevett értékre terjedő törvényhatóság nékiek különösen általadva nincs, minden a haszonbérlelői szerződésből eredett, vagy akármi más világos adósságbéli keresetekre, úgy szinte a kereskedési vételek, eladások, cserék, és egyéb ezekkel öszvekött kérdésekre, de csak ezekre nézve, azon földesúrnak tartozzanak ítélő hatalma alá, kinek fundusán vagyon lakások vagy tartózkodások helye, habár egyébként jobbágyok, zsellérek vagy cselédek nem lévén, az uradalmi törvényhatóság alá szorosan nem tartoznának is. Mivel pedig ezen rendszabás egyedül az igazság kiszolgáltatásának hamarításáért javasoltatik, olyan esetekben, midőn a bérben adó, vagy felette szegény, vagy több személyekből álló közbirtokosok, kik magok között az úriszék tartása végett megegyezni nem tudnak, egyszóval, midőn a bérbeadó nem tud, vagy nem akar úriszéket tartani, nehogy a célba vett hamarítás helyett több akadályokra leljenek a hitelezők, követeléseik megnyerésénél szabad legyen az adós haszonbérlelőt nemesi bíróság elejbe idézni, habár egyébként a mondottak szerint is oda nem tartoznék.

A 12. szakaszra. A fölpörösi hathatóságról készült 12. szakaszban, különösen a 188. §-ban azt javallja az országos kirendeltség, hogy a nemtelen alperes, ki ellen valamely nemes ember a nemesi jószágának tulajdonosi jussal nem bírhatása miatt pört mozdított, felperesnek személyes felperesi hathatóságát kérdésbe ne vehesse. Ezen javallat azonban nem egészen egyező a természetes igazsággal. Ugyanis hazánk törvényei csak azért adtak just és hatalmat minden valóságos nemesnek arra, hogy az ingatlan nemesi birtokot a nemtelennek kezéről per útján is elvehesse, mert nem akar-

ták engedni őseink, hogy a fekvő jószágok nagy részét holmi mesterséges utakon meggazdagodott nemtelen kereskedők, kik a hazának semmit nem szolgáltak, kezeikre vonják, – az ilyen pereknek tehát valóságos alapja, és egész érdeme az, hogy a felperes országunk valóságos nemese, az alperes pedig nemtelen, és így nemesi birtoknak tulajdonosa nem lehet. Legigazságosabb volna a nemeseknek ezen kizáró jussát végképpen eltörölni, de ha az fenntartatik tovább is, a perbe idézett szegény alperesnek megtiltani azt, hogy a felperesi kereset jussának valóságos alapját, a felperes nemességét, melyből áll törvényeink szerint a személyes felperesi hathatóság, kérdésbe vehesse, és annak bécizonyítását kívánhassa, valóban annyi volna, mint az alperes egész védelmének minden útját elvágni. De még a törvényeknek azon célja is, hogy nemtelenek a nemesi birtoknak tulajdonosi ne legyenek, könnyen el volna tévesztve, ha a felperes nemességét bécizonyítani köteles nem volna, mert gyakran megtörténhetnék, hogy a kétségbe sem vett nemeseknek örve alatt nemtelen ember fosztaná meg javaitól a másik nemtelent, márpedig csakugyan igazságosabb az, hogy a fekvő javak inkább azon nemteleneknek maradjanak birtokában, kikre vétel vagy örökösödés útján jutottak, mintsem hogy idegen, de szinte nemtelen embernek kezére kerüljenek. Törvény által kell tehát meghatározni, hogy az ilyen némű perekben az alperes mindenkor egyenes kérdést tehesen a felperesnek valóságos nemessége eránt, és pedig minden törvényes büntetés nélkül, mert a nemesség a pernek alapja, s ezt a felperes megbizonyítani mindenkor köteles. Annyival is inkább igazságos ezen határozás, minthogy az alperes némelykor drágán szerzett javaitól nem a beléölt pénznek, hanem a bíróiképpen felszámolt tiszta jövedelmek 6 procentumos²⁸³ tőkájének lefizetése mellett megválni kénytelen lévén, sorsa felette terhes; midőn ellenben a felperesek az ilyen perekből minden különös fáradság, minden különös érdem, sőt minden különös jus nélkül gyakran nem kevés hasznokat nyernek. Végre tekintet érdemel az is, hogy az országos kirendeltség ezen munkájának egyik szakaszában a nemességbe bizonyítására a vármegyéknek bizonyság levelei is elegendőnek javalltatik, ezáltal pedig a bécizonyítás módja felette megkönnyítettett, és kevesebb költségbe is fog kerülni. Egyébaránt ezen szakasznak minden §-ai elfogadhatók.

A 13. szakaszra. A perbe avatkozásról szóló 13. szakasznak 197. §-ára megjegyeztetik itt az, hogy a királyi fiscus²⁸⁴ midőn magát efféle perekbe avatja, nem csupán ex incapacitate,²⁸⁵ hanem a gyökeres jussok világos megmutatása után nyerhessen csak kedvező ítéletet, és hogyha hasonló eseteknél azon nemzetség, melyet a kérdéses javak valóban illetnek, szinte magát azon perben avatnia, jussainak a királyi fiscus ellen leendő bémutatása végett új perre ne utasíttassék, hanem azt mint béavató szinte teljesíthesse.

²⁸³ Hat százalékos kamatú.

²⁸⁴ Kincstár.

²⁸⁵ Birtoklásképtelenségből.

Tovább ezen szakasznak utolsó §-ában azon igen helyes javallat foglaltatik, hogy habár a felperes az elkezdett pert letenné, egyesség által végezné, vagy akármi módon elhagyná is, a perbe avatkozónak hatalmában legyen azon pert önnön neve alatt folytatni, mivel pedig megeshetik az, hogy a perbe avatkozó csak beavatkozási jussát képes megbizonyítani, de a célba vett keresetnek megnyerhetésére semmi oklevelek kezénél nincsenek, hanem reménységét a véle egy just tartó felperesnél lévő próbákban gyökerezi; a felperes azonban minden okleveleit csak párokban csatolta peréhez, és anélkül, hogy az eredetieket előadta, vagy a legfontosabbakról, melyek az alperesi ellenvetéseket leginkább megcáfolnák, még csak említést tett volna is, a perbe avatkozónak kijátszásával az alperessel megegyezett, hogy a felperesnek ezen tette a perbe avatkozónak jussát el ne ölje, azt kellene még ezen cikkelyhez toldani, hogy ilyenkor a perbe avatkozó magát a felperest a kereset tárgyát támogató, és véle is közös minden irományoknak közlésére, s hit alatti előadására új per nélkül ugyanazon pörbe idézhesse, s az irományok tartóztatói ellen rendelt büntetés alatt törvényesen kényszeríthesse. Ezen szakasznak egyéb §-aira semmi észrevétel nincs.

A 14. szakaszra. A 14. szakasznak első §-a a kölcsönös szavatosságot (evictio) minden terhes szerződésekre kiterjeszti, mely javallat elfogadtathatik oly megjegyzéssel, hogy az evictio ki ne terjedjen az eladott ingó javak minéműségre, melyeket a vevő még alku előtt megvizsgálhatott, mert egyébként minden adás-vevés, kivált a kereskedési tárgyaknál számtalan peres kérdéseket szülhetne. Azért azonban mindenkor felelni tartozik az eladó, hogy az eladott vagyon néki valóságos, és még senkinek le nem kötelezett tulajdona volt. Többnyire az egész szakasznak minden javallatai helybenhagyhatók.

A 15. szakaszra. Az irományok felfedezéséről, és a hit letételéről készült 15. szakasz észrevétel nélkül elfogadható.

A 16. szakaszra. A 16. szakasz a tanúknak kihallgatásáról és meghitelesítéséről sok hasznos, és valóban célarányos javallatokat foglal magában; az első §-ra nézve mindazonáltal megjegyeztetik, hogy mivel sokszor a 60 esztendő meghaladott esetnek bém bizonyítására egynéhány még életben lévő koros emberek tanúságán kívül semmi más próbák nincsenek, e tapasztalás bizonyítja pedig azt, hogy némely 80 esztendőt is meghaladott embereknek emlékezőtehetsége még nem egészen gyengült el, s azok a magok körében történt dolgokról serdülő ifjúságok korából is világosan, sőt gyakran az írások bizonyításával egyezőleg emlékeznek, midőn ellenben más ifjabbaknak elméjében a visszaemlékezésnek csak némely homályosan zavart álmokképei lebegnek, mert az alkotó természet a tanúknak megkívántató elme- és emlékezetbéli épséget is, valamint általában minden más lelki²⁸⁶ tulajdonokat az életkornak nem éppen egy bizonyosan meghatározott esztendejéhez kötötte, az említett §-nak rende-

²⁸⁶ Értsd: lelki.

lése, mely a Hármaskönyv első részének 39. cikkelyén²⁸⁷ alapulva, az emberi bizonyosságtételnek határidejét 60 esztendőkre kívánja szorítani, meg nem egyez a természetes igazsággal. Ugyanazért a perlekedők károsodásának eltávoztatása, és az igazság kinyomozhatásának tekintete az említett régiebb törvény eltörlését, és egy oly értelmű határozást kíván, mely szerint a tanúknak vallásai, ha azok egyébként világosan, környülállásosan és habozás nélkül bizonyítanak, ha különösen az elbeszélte eset tulajdon körökben történt, ha sorsokat neveltetésök és életök módját tekintetbe véve fel lehet rólok tenni, hogy az esetnek környülállásait érthették, megítélhették, s arról emlékezhetnek, és ha végre azon időpontban, melyről tanúságot tesznek, életkoroknak 16. évét már elérték, tökéletes hitelűeknek tekintessenek, habár vallásaik tárgya a 60 esztendőt meghaladta is. Végre felesleges volna megjegyezni azt, hogy a tébolodottak, a hamisan esküvők, és a törvényi becstelenítéssel bélyegzetek tanúságot ne tehessenek.

A 17. *szakaszra*. A 17. szakasz a törvényes időmúlásról, vagyis elidősítés jussáról²⁸⁸ (*praescriptio*) szól. Ezen szakaszban különös figyelmet érdemel a 257. §, melyben azt javallja az országos kirendeltség, hogy az egyházi rend a világi javakban, a világiak pedig az egyháziakban időmúlás által semmi just ne nyerjenek. Az elidősítés jussának polgári törvények által lett meghatározása éppen nem alapul a természetnek egyszerű törvényén, mely semmi bizonyos időhez nem kötve, változhatatlanul örökösnek rendeli a valóságos tulajdon sérthetetlenségét. De mivel a polgári társaságok közboldogsága a birtokosok értékbéli bátorságának állandóságával legszorosabb összefüggésben van, ezen állandóságot pedig egyedül az elidősítés jussának béhozása által lehetett minden habozó bizonytalanságoktól felmentve örökösön megállapítani, mind a régi, mind az újabb századokban Európa minden polgári szerkesztéseinél szorosan kötelező törvénné vált az elidősítésnek just adó hatalma. Kiterjesztették ezen elidősítést hazánk régi törvényei, különösen a Hármaskönyv első részének 78. cikkelye²⁸⁹ az egyházi javakra is, és valóban nem helytelenül, mert igazságtalanság volna egy oly törvény által, mely a természetes igazsággal ellenkezve, egyedül a polgári társaság közboldogságának tekintetéből lett szükségessé, a haza polgárainak csak egy részét terhelni, s a másik részt attól felmenteni. Világosan szól az említett 78. cikkely az egyházi javak ellen szolgáló időmúlásról, de ha volna is fent még valami nehézség és kételkedés, eloszlatja azt a királyi curiának 1747. esztendőben a tihanyi apátúrság ügyében hozott végső ítélete, mely által a felperes az alperesi elidősítésnek tekintetéből keresetétől elvettetett. Ezen törvénynek és törvényes szokásnak további fennmaradását pedig ugyanazon közboldogság és birtokbéli bizonyosság, mely minden időmúlásnak alapja, szorosan megkívánják. Ugyanis bizonyítják hazánk első hat százada-

²⁸⁷ A 60 éves határidőre a Hármaskönyv első része 39. címének 4. §-a hivatkozik a testvérek közötti kötelékek bizonyítása kapcsán.

²⁸⁸ Értsd: elévülés, elbirtoklás.

²⁸⁹ A Hármaskönyv első részének 78. címe az elévülés meghatározásáról ill. időhatáráról rendelkezett.

inak történetei, hogy királyaink határt nem ismerő ájtatos bőkezűsége az ország szép és nagy részét az egyházi rendnek birtokába adta. Olvassuk meg bár a püspökségeket, káptalanokat, apátságokat és szerzeteket alapító királyi adománylevelek tartalmát, tekintsünk a levelestárakba, vizsgáljuk meg a magános személyek nevében készült eladó vagy ajándékozó irományokat, bámulva fogjuk tapasztalni, hogy a most is valóban igen gazdag magyar egyházi rend sokkal, éspedig igen sokkal kevesebb javaknak ura, mint ami ezen levelek szerint neki adatott, vagy hajdan birtokában volt. Hazánk távolabb vidékeit nem is említve, csak körünkben is a zalavári, szentgotthárdi, tihányi, szentmártonyi apátságoknak, a veszprémi és zágrábi püspökségeknek s káptalanoknak a hajdan koronát őrző fehértvári custosnak²⁹⁰ adományleveleikben sok olyan faluk, puszták, váмок, halászatok és tizedek számláltatnak elő, melyek most világi nemzetségek kezén vagynak, kik bírt jussaik tiszta forrását bém bizonyítani talán képesek nem volnának, hanem ezen vagyonaik bátorságát az időmúlási törvényben gyökereszik, mert már századok múltak el, mióta ők és őseik a kérdéses javaknak kétségtelen tulajdonosai. A hazát pusztító vad ellenség dúlásai, a nemzet kebelét marcangoló belső háborúk zavarodásai sok birtokost kifosztottak ősi vagyonából; ezen nemzeti létünket végveszéllyel fenyegető szomorú idő szakaszban sok igaztalanság történt, sok hatalmas csak játszva sértette törvényeinket, mert erőszakoskodása a pártokra szakadott hazában büntetlenül maradt; sok egyházi javak kerültek ekkor erőszakos elfoglalás által világi nemzetségek kezére, de másrésztől bizonyosan voltak olyan egyházi személyek is, kik személyes ellenségeiket ősi javaikból kiverték, vagy harcba költözött ártatlan, de más vallást követő szomszédjaiknak védtelenül hagyott vagyonát elfoglalván, az egyházi javakhoz csatolták. Voltak esetek, melyekben az egyházi javakat, vagy a főpap személyét vitéz fegyverével oltalmazó nemest magok a főpapok ajándékozták meg egyházi javaikból, és vagynak nemzetségek, melyek ilyen javakból gyarapodván, már most ők is serény előmozdítói a nemzeti közboldogságnak; pedig minthogy az egyházi személy egyházi javakat el nem ajándékozhatott, ezen nemzetségek is nem igazságtalanul ugyan, de törvénytelenül nyerték javaikat, noha talán vérrel érdemlették meg azokat. Mindezen bizonytalan jussoknak habozó alapját csak az időmúlási törvény erősítette meg, fátyolt vont ez az elmúlt idők zavaros történeteire, melyeket ismét felelevenítve feszegetni valóban annyi volna, mint a legzavartabb tartalmú perek véghetetlen sorának bő forrását kinyitani, elpusztítani a sok vi-rágzó nemzetséget, őseinek erőszakos tetteiért büntetni sok ártatlant, egyszóval kockára vetni nemzeti boldogságunkat, mely az egyházi és világi rend javai között fent lévő igaz arány megtartását, s ezen két rend között szükséges egyetértő békességnek meg nem zavarását, kivált századunkban szorosan parancsolja. Úgy kell tehát a javal-lott

²⁹⁰ Őrkanonoknak, kincstartónak.

törvényt módosítani, hogy az időmúlásnak just adó hatalma mind a világiaknak az egyházi javakra, mind pedig viszont fennmaradjon.

Ami az elidősítés jussához kívántató esztendőök számát illeti, a Hármaskönyv első részének 78. cikkelye azt a kisebb királyi haszonvételekre és a királyi fiscusra nézve száz, az egyháziaknál negyven, a nemesi javaknál pedig harminckét esztendőkre határozza. Ami az elsőket illeti, a meghatározott száz esztendő tovább is megmaradhat, de azon kérdést, ha ugyan a királyi fiscusnak legyen-e hatalma az ország lakósainak javait elidősítés jussa mellett birtokában tartani, világos törvény által szükséges eldönteni. Tekéntetbe véve hazánk eddigi törvényeit, látható azokból, hogy a királyi fiscusnak örökösödési jussa csak a magvaszakadás és a felségbántás vagy hazaárulás eseteire vagyon szorítva, és ezen két eseten kívül (a királyi curia által a statutorul²⁹¹ hozott ítéletnek is hasonlatosságára) az ország lakósainak javait soha semmi szín alatt kezére nem veheti; de azonkívül is a királyi fiscusnak ebbéli jussáról semmi törvény nem emlékezik, holott az időmúlásnak esztendei minden más birtokosokra nézve világos cikkelyekben meg vagynak határozva, és valóban nincsen semmi ok, mely miatt a számos elsőségekkel bíró királyi fiscusnak hatalmát terjesztetni kellene, – az ez érdemben hozandó törvény által tehát az időmúlási jusnak jótéteménye a királyi fiscustól egyenesen megtagadtassék. A nemesi javak elidősítésére rendelt harminckét esztendő éránt nincsen semmi észrevétel, de már az csakugyan nem egyez meg a természetes igazsággal, hogy az egyházi rend a törvényeknek e részben is nagyobb jótéteményével éljen, s ellene a törvényes időmúlás csak 40 esztendő múlva teljék el. A keresztény hitnek hazánkban lett első elterjedésétől fogva csaknem az újabb időkig az egyházi rend úgyszólván egyedül maga volt a tudományoknak birtokában; ők voltak királyaink tanácsosai, ők voltak cancellariusok, a levelestárokban lévő országos oklevelek kezeiken voltak, sőt még a magánosok jussait tárgyzó irományok gondviselését is káptalanokra vagy szerzetesekre, egyszóval az egyházi rendre bízta törvényeink. Ők tudták hazai törvényeink tartalmát, mert nagy része azoknak az ő tollaiból folyt ki, leginkább hatalmokban állott tehát javaikra gondosan vigyázni, s a netalán elfoglalt egyházi vagyont az elidősítéstől ellenmondás vagy per mozdítás által megmenteni. Midőn a hazát fenyegető fegyveres ellenség veszélyt hozó közelítése minden magyar nemest fegyverre szólított, midőn a világi birtokos jószágát védelem nélkül, gyermekeit árván hagyva vérzett a harcban honja szabadságáért, akkor a káptalanok, szerzetesek és apátok, sőt püspökeinknek is nagy része klastromaiknak vagy váraiknak békés kebelében ültek, s az egyházi javakra gondosan vigyázhattak. A harcról hazatérő nemes, a gyakran írást nem tudó zászlósúr egyházi személyektől kértek tanácsot törvényes dolgokban is, tudhatták tehát ezek, de tudták is jussaik védelmének törvényes módjait, tudják ezen módokat most is, midőn századunk legvéresebb háborúi között

²⁹¹ Iktatásról.

sem nehéz a törvény oltalmát megtalálni, s ugyanazért helytelen és igazságtalan az említett törvénynek az egyházi rendet különösen kímélő engedelmé. Az újonnan hozandó törvényben tehát az egyházi javak elidősítéséhez szükséges esztendőök száma, szinte mint a nemeseké, harminckettőre határozassék.

Az időmúlás alvásáról ezen szakaszban semmi szó nem lévén, szükséges leend az új törvényben azon zavaros régiebb időket, melyekben az időmúlás alvónak mondatik, különösen és pontosan meghatározni, mert az eddigi törvények e részben egész pontosságú határozást nem tettek, különösen a Thököly zendülésének, és az octavalis²⁹² törvényszékek tartása elmulasztásának idejéről az 1681. esztendei 29. cikkely²⁹³ térszen rendelt, pedig a zendülésnek vége is, az octavalis törvényszékek tartásának elmulasztása is, az említett törvény esztendejének idejét jóval meghaladta, és most törvényt tudóink bizonyos alapon nem építhetik azon véleményöket, hogy az időmúlás ezen két nevezett okok miatt 1681. esztendő után is alvónak tartassék.

Az időmúlás félbeszakasztására nézve megjegyeztetik az, hogy mivel az ellenmondás némely esetekben az elidősítés jussát megsemmisíti, törvény által meghatározassék, hogy az ilyen ellenmondás nem titkon, magánosan, valamely káptalanban vagy hitelességgel bíró klastromban, hanem nyilván, a vármegyének, és pedig azon vármegyének, melyben a kérdéses javak fekszenek, közgyűlésén történjék, úgy, hogy ha a javak több vármegyékbe terjedjenek, minden illető megyének közgyűlésében felolvastassék az ellenmondás, midőn pedig nem fekvő, hanem ingó érték tárgya az ellenmondásnak, akkor ez azon megyében történjék, melyben a kérdéses értéknek használó birtokosa lakik. Igazságos leend ezen rendelés, mert az ellenmondás azt érdekli leginkább, kinek elidősítési jussát kívánja félbeszakasztani az ellenmondó; a dolog természetéből folyik tehát, hogy az ellenmondás ne titkon történjék, hanem nyilvános legyen, és az illetőknek tudtokra lehessen; szükséges továbbá ezen rendelés azért is, mert egyébként az időmúlási törvény által célba vett birtokbéli bizonyosság tökéletesen elérve soha nem lesz, minthogy az elidősítési jusban bizakodó birtokos soha nem tudhatja, ha ugyan nincsen-e az ország legtávolabb részében valamely káptalanban vagy hiteles klastromnak setét falai között egy olyan ellenmondás letéve, mely az ő vélt jussait egészen semmivé teszi. Többnyire ezen módosítások szerint az említett 17. szakasznak minden egyéb javallati elfogadhatók.

A 18. szakaszra. A patvarkodás²⁹⁴ büntetéséről szóló 18. cikkelyre megjegyeztetik, hogy ezen büntetésnek eddig a bírót illető része, szinte mint a törvényes ítélszékek elrendelésénél más birsagiumokról mondtunk, a vármegyei bíróságok előtt folyó pe-

²⁹² Nyolcados.

²⁹³ Az 1681:29. tc. az 1670-től kezdődő mozgalmak éveit (a mozgalmak végéig) kivette a törvényes élévülés alól.

²⁹⁴ Értsd: a perrel való törvény ellenes zaklatás.

reknél a vármegyének, a királyi városokban pedig a városnak házi pénztárába tétesék. Többnyire az egész szakasz elfogadható.

A 19. szakasza. A 19. szakasz az ügyész tetteinek visszavonásáról, és

A 20. szakasza. A 20. szakasz az ítélet tiltásról, minden észrevétel nélkül helybenhagyhatók.

A 21. szakasza. A 21. szakasz a pernek letételéről, s az ügyről való lemondásról szól. Nem lesz talán szükségtelen ezen szakasznál megjegyezni azt, hogy az olyan pereket, melyekben az alperes is ellenköveteléseket formál, és amelyekben vagy patvarkodásnak, vagy a helytelenül követelt hatalmaskodásnak büntetése kértetik a felperes ellen, minekutána már az alperesnek ezek eránt formált követelése a perbe vagy-
nak iktatva, a felperes ellenfelének megegyezése nélkül se le nem teheti, sem azokról le nem mondhat. Továbbá ezen szakasznak első §-ában azt javallja az országos kirendeltség, hogy a perről egészen lemondani akaró felperes semmi költséget megfizetni ne köteleztessék; mivel azonban a haszonatlan perlekedések megkevesítése miatt kötelessége a törvényhozó hatalomnak oda is kiterjeszteni figyelmét, hogy senki alaptalan perekkel polgártársait büntetlenül ne bosszonthassa, s ugyanazért maga országos kirendeltség is jónak vélte, hogy némely perekben az ügyét vesztett felperes minden alperesi költségeket tartozzék megtéríteni, ezen cél pedig eltévesztetnék, ha a bosszontásért mozdított pernek bizonyos, vesztét előre látó felperes arról minden költségpótlás nélkül lemondhatna; nehogy tehát ilyen eseteknél az alperesek igazságtalan károsodást szenvedjenek, a javallott §-t úgy kell módosítani, hogy a felperes azon perekről, melyekben az elvesztésnek esetére az alperesi költségek megtérítésében ítélet által is megmarasztatnék, csak ezen költségek lefizetése után mondhasson le végképpen. Többnyire az egész cikkely helybenhagyható.

A 22. szakasza. A pörös javakon fekvő summáknak, a javításoknak vagy rontásoknak felszámításáról készült 22. szakasz helyes és törvényes lévén, általában elfogadható. A 309. §-hoz azonban, mely szerint a zálogos javaknál a visszaváltó tulajdonos minden egyedül gyönyörűsége, nem haszonra szolgáló épületekért, melyek a zálogos szerződés engedelme nélkül tétettek, csak az épületszereknek árát tartozik, amennyire hasznokat veheti, megfizetni, nem ártana még azon világosítást toldani, hogy az ilyen épületszereknek megtartására és kifizetésére se lehessen a visszaváltót kényszeríteni, hanem a zálogos birtokosnak hatalmában álljon az egész épületet elbontani s az épületszereket eladni vagy elhordatni, mert gyakran az ilyen épületszereknek ára is nagyobb sommára mehet, és mivel az alperes csak akkor köteles a zálogot kibocsátani, midőn a fizetendő egész summája néki készpénzül leszámláltatik, az említett épületszerek ára is nehezíthetné a zálogos javak kiváltását, s ezáltal hátrálná az igazság serényebb kiszolgáltatását.

A 23. szakasza. A bírói ítéletről szóló 23. szakasz helyes és törvényes, – nem éppen felesleges azonban a félremagyarázhatóság elkerülése végett még azt is toldani ezen szakaszhoz, hogy minden ítélő bíró, az ország legfőbb ítélőszéket sem kivéve, min-

denkor egyenesen és egyedül a törvények világos rendelkezése szerint tartozzék ítélni, mely rendelkezéstől eltérni, vagy a természetes igazságra utalva, vélők éppen ellenkezni, soha semmi szín alatt szabad ne legyen. Mivel pedig az országos kirendeltség a királyi curiának minden eddigi ítéleteit vizsgálóra vette, s ami azokból szükséges vagy hasznos volt, javallatába foglalta, s így a hozandó törvények által pótolva lesz minden eddigi hiánosság; a királyi curiának azon ítéleteire, melyek ezen törvényekbe iktatva nem lesznek, sem védelemül utalni, sem azokban bírói ítéletet gyökerezni ne lehessen, mert a királyi curiának csak ítélő, nem törvényhozó hatalmat adtak törvényeink, a törvények rendelkezésén kívül terjesztett ítéletei tehát jövődőre is kötelező zsinórmértéket nem adhatnak, melyeknek a perlekedőket eddig is gyakran kétséges habozásban tartó bizonytalansága, számos és világos ellenkezései valóban sok igazságos panaszkodást okoztak.

A 24. szakaszra. A 24. szakasz a bírói ítéletek fellebbvitelének idejét és módját adja elő. Azt javallja ezen szakaszban, különösen a 331. §-ban az országos kirendeltség, hogy minden perek az ország legfőbb székeire is birtokon belül vitessenek fel, ha csak a két első bíróság tökéletesen egyező ítéletet nem hozott azokban, mert akkor a 347. § szerint csak végrehajtás után fognak a főbb ítélőszéken megvizsgáltatni. Ezen javallat szerint tehát a törvényszéktől minden pereknek, az úriszékektől pedig azoknak, melyekben az első ítéletet megmászította a törvényszék, birtokon belül kellene vizsgálás alá jutni a királyi táblánál, – azonban a javallat helyes és célrányos volta ellen számos, és valóban nem csekély fontosságú tekintetek harcolnak.

Ugyanis a törvénykezés módjának helyes elrendelésénél, különösen a fellebbvitel kérdésére nézve, két igen fontos szempontra kell főképpen figyelemmel lenni; egyik az, hogy az igazság kiszolgáltatása hirtelenkedés nélkül ugyan, de a lehetőségig hamaríttassék, a másik az, hogy a perlekedők ne csak egy bírónak függjenek határozásától, hanem önnön megnyugtatósokra ügyeiket főbb ítélőszéken is megvizsgáltathassák. A perek folyamatának nem a bírói ítélet, hanem azon ítéletnek végrehajtása vet csak egészen véget, mert a kereső fél csak akkor jut követelése tárgyának birtokába, fáradozásainak célját tehát csak akkor érte el. Ugyanazért sok időre halasztani a végrehajtást annyit tesz, mint a per folyamatának hosszabbítása által az igazság kiszolgáltatását késleltetni, márpedig az országos kirendeltségnek itteni javallata csakugyan sok időre nyújtana az ítéletek végrehajtásának teljesíthetését, mert az ítélőszékeknek új elrendelése után is bizonyosan sokkal számosabb leendő a királyi táblát elfoglaló pereknek sora, mintsem hogy a feljebbvitelt ügyeknek megvizsgálása rend és sor szerint legalább egy-két évekig ne késsék, és ez a perét nyerő felperesnek költséget is okoz, mert a birtokban maradott alperes feljebbvitelt ügyének eldöntését nem fogja siettetni, a felperesnek kell tehát ügyére számos költségekkel felvigyázni, s avégett drága bérért ügyészt is tartani; de káros is lesz, mert sok időre terjedő várakozás után juthat csak keresetének óhajtott céljához. Továbbá ha figyelemmel tekintetbe vétetnek a vármegyéi bíróságai előtt folyó szokott pereknek tárgya és érdeme, ha meggondoltatik, hogy ezen

pereknek igen nagy része a királyi táblának főbb megvizsgálása alá ez ideig soha nem került, mert a pert vesztett alperesek végrehajtás után nem látták érdemesnek a fellebbvitel költségeit is kockáztatva, főbb ítélet alá bocsátani ügyeiket, melyeknek igazságtalanságáról önnön magok is meg valának győződve; ha azonban a pöröknek birtokon belül leendő fellebbvitele megállapítatik, minden vesztő alperes hasznos birtokba maradván, perét csak azért is feljebb viszi, hogy időt nyerhessen, és más birtokának hasznát vehesse; ha mindezek megfontoltatnak, kétségbe hozhatatlanná válik, hogy a törvénykezésnek folyamata a célba vett siettetés helyett újabb késleltető gátokkal lesz halmozva, a királyi tábla pedig könnyebbülés helyett számosabb perekkel fog terhelve lenni.

Végre számtalanok valának eddig az ország lakosainak panaszai törvénykezésünk rendének lassúsága ellen, és valóban ezen panaszok nem egészen alaptalanok. Adósságbéli pereinknek gyorsabb folyását a nemzeti hitelnek emelkedése, és országunk kereskedésének előmenetele, két igen fontos ösztönök parancsolva kívánnák; az egyenes, és világos örökösödésbéli ügyek serényebb haladásának szükségét pedig annyira érezték nemzetünknek az 1825-i országgyűlésen egybegyűlt képviselői, hogy annak hamarítására törvénycikkelyt is javallottak, mely az országos kirendeltség munkáinak rendes felvételére halasztatott. Ha már ezen említett két rendbéli pereknek lassú folyamata méltán okot adott eddig is a panaszra, holott a fellebbvitel mindeniknél (a tizenkétezer forintot meghaladó adósságokat kivéve) csak birtokon kívül volt megengedve, s az ítéletét tüstént végrehajtás követte, mi lesz reménylendő, ha az országos kirendeltség javallata elfogadásának esetére ezen perek a végre hajtás előtt még egypár évekig a királyi táblán hevernek, és minő meglepődést fog szülni hazánk lakosainak szívében, ha majd látni fogják, hogy az igazság kiszolgáltatásának reményelt hamarítása helyett ellenkező eszközöltetett, éppen azon két rendbéli perek, melyeknek gyorsabb elintézése oly számos, oly forró óhajításoknak tárgya volt, ezentúl egypár esztendővel még későbbben fog véget érni. Nem vezetne tehát haszonra az említett javallatnak elfogadása.

De ellenben az első bírósági ítéleteknek tüsténti végrehajtása sem egészen volna célrányos azért, mert nem szerezne megnyugtatót a perlekedőknek, és gyakran egyetlenegy ítélőszék bírói hatalmától függesztené fel a legkényesebb kérdéseknek eldöntését is, mivel sok ügyét vesztett fél a talán költséges és bizonytalan kimenetelű fellebbvitelről végrehajtás után le is mondana. Olyan rendszabás szükséges tehát a fellebbvitel érdemében, mely a feljebb megállapított két szempontot egyesítve, a perlekedőket terhelő számos költségek nélkül könnyen eszközölhető legyen, ezen célnak pedig leginkább megfelelne egy oly törvény, mely szerint minden perlekedőnek ügyét az első bíróság ítéletének végrehajtása előtt még egy több személyekből álló rendes ítélőszék vizsgálná meg, s ennek határozása tüstént végrehajtásba menne, habár az első bíróság ítéletével egyező nem volna is; szabad lévén mindenestre a meg nem elégedőnek ügyét birtokon kívül feljebb is vinni. Ha tehát ezen rendszabás az ítélőszékek

elrendeléséről adott véleményünkhöz, melyben a szolgabírák és alispányok egyenes bírószkodásának fenntartását kívántuk, alkalmaztatjuk, minden per az úriszékektől, a szolgabíráktól és alispányoktól a törvényszékre birtokon belül, onnan pedig a főbb ítélőszékekhez birtokon kívül vitetnék; azon egynehány perek, melyek a kerületi táblák és a vármegyék törvényszékei előtt fognak folyamatba tétetni, a királyi táblán birtokon belül a hétszemélyű táblán birtokon kívül fognak megvizsgáltatni, a királyi városok pereit pedig a tárnokszékre birtokon belül, onnan feljebb birtokon kívül kerülnének; végre a királyi tábla elejbe tartozó ügyek végrehajtás előtt a hétszemélyes táblán is vizsgálat alá vétetnének.

Teljesítve lesz ezek szerint mindaz, ami feljebb szükségesnek állíttatott, lesz minden pernek egy több tagokból álló rendes felsőbb bírósága is, mely azt végrehajtás előtt megvizsgálja, – nem fog ezen vizsgálás hosszas időhaladékba kerülni, mert minden vármegyének törvényszéke csak egy kis szorgalom mellett is minden hátramaradás nélkül könnyen elgőzheti az elébe vitt pereknek megvizsgálását, a perlekedők nagy költségekkel nem terhelhetnek, mert minden per a törvényszékhez eredetben küldetik fel; végre megmentetik a királyi tábla is sok haszontalan és időt vesztegető pereknek megvizsgálásától, mert birtokon kívül csak igen kevés alperes, csak az elvesztett ügyének alapos igazságában felette bizakodó fogja perét feljebb vinni, s a fellebbvitel bizonytalan sikeréért a per leíratásának számos költségeit, és más egyéb nem csekély kiadásokat kockáztatni. Igaz ugyan, hogy azon egynehány perek, melyek a törvényszékek és a kerületi tábláknak első bírósága elejbe lesznek tartozandók, végrehajtás előtt fognak a királyi táblához kerülni, de ezen perek valóban csekély számúak, és amúgy is olyanok, melyeknek egy részében eddig is meg volt engedve a végrehajtás előtti fellebbvitel, rész szerint pedig előbb a királyi táblához lévén tartozandók, ott még hosszabb ideig folytak.

A mondottak szerint lehet és kell a fellebbvitelről javallott 331. és 347. §-ait módosítani; a többi §-ok pedig, a hit letétellel végzett pereknek, és a pert leszállító ítéleteknek fellebbviteléről, a tanúságot tenni nem akarókról és a makacsokról, a fellebbvitel idejéről és módjáról, az újító perek főbb megvizsgálásáról, s több e tárgyat érdeklő kérdésekről javallott törvények helyesek és igazságosak lévén, általában elfogadhatók. Nem felesleges azonban itt is megjegyezni azt, hogy a fellebbvitelnek ezen megállapított rendét semmiféle parancsolat soha semmi szín alatt meg ne háboríthassa, s az ilyen értelemmel netalán kiadandó parancsolatok se a felet ne kötelezzék, se a bírót ítéletének végrehajtásában soha ne gátolhassák.

A 25. szakaszra. A 25. szakasz a bírói végrehajtás visszaveréséről, és

A 26. szakaszra. A 26. az ellentállásról valóban igen helyes, és célarányos javallatokat foglalnak magokban, melyek általában helybenhagyhatók, egyedül a 393. § eránt, mely a bírói végrehajtás után erőszakosan visszafoglalt javakra is kiterjesztvén a rövid visszahelyeztetésnek útját, az erőszakos foglaló ellen különös perrel keresendő hatalmasságbéli büntetést rendel, tétetnek némely megjegyzések.

Ugyanis nincsen az igazság gyors kiszolgáltatásának tetemesebb akadálya, mint a bírói ítélet végrehajtása által elfoglalt javaknak erőszakos visszafoglalása. A hatalmaskodót gyakran rosszul vizsgált jussainak hibás ismerete téveszti el, gyakran kétségtelen sajátjának hiszi azt, amit erőszakosan elfoglal, és mivel törvényeinek a valóságos tulajdonnak védelmére még az erőszakot sem tiltják, vélt sajátjában hatalmaskodni talán nem is akart. A bírói foglalat visszaveréssel vagy ellentállással gátoló csak törvényes eszközzel él, mert az egyszeri ellentállást csaknem minden perben megengedik törvényeink, ha tehát a hatalmaskodó, vagy ellenálló vélt igazságát békéltetni nem tudja, ha törvénytelenül használta a törvények által egyébként nem tiltott eszközöket, azon büntetés, mely e részben ellene határozva vagyon, méltó és elegendő fenyegetésként tette. De az erőszakos visszafoglaló törvényes eszközzel nem élt, mert a visszafoglalást mindenkor és minden esetben tiltják törvényeink; ismérhette is jussainak mibenlétét, mert azt a végrehajtással is megerősített bírói ítélet néki bőven és világosan megmagyarázta, nincs tehát semmi mentsége vétke tette, mellyel a bírói tekintet vakmerően gúnyolva polgári törvényeink sérthetetlen szentségét megtapodta. Midőn a világos igazságot követelő felperes az alperes minden mesterkedő mentségeinek ellenére is hosszas és költséges perét végre csakugyan megnyerte, midőn az ítélet teljesítését gátoló ellentállásnak színlett okait megcáfoltatván, a végrehajtás csakugyan megtörtént, s a pernek megítélt tárgya a perlekedőnek birtokába adatott, bé van már fejezve a pernek egész folyamata, melynek isméti erőszakos felzavarása nemcsak a birtokosnak jussait csorbítja, hanem sérti a törvényhozó hatalomnak tekintetét is, mely az igazság kiszolgáltatásának jussát és kötelességét a rendes törvényes bíralmak kezeibe adta. Felette szükséges tehát az ily vakmerő tetteket súlyos és könnyen eszközölhető fenyegetésként gátolni. Ugyanazért nem lesz talán helytelen a javallott 393. §-t úgy módosítani, hogy a visszafoglalás által megsértett fél rövid visszahelyeztetés útján nyerhessen orvoslást, s a visszahelyeztető ítélet szokott hatalomkar által is eszközöltessék; efelett pedig az erőszakos foglalat minden kárnak és költségnek megtérítésén kívül az értékbéli közbátorságot megzavaró vétke tetteért 500 forint conventios²⁹⁵ pénz büntetést szenvedjenek, melynek fele a felperest, fele a törvényhatóság házi pénztárát illesse, és ezen büntetés eránt különös pert mozdtítani szükséges ne legyen, hanem azt a visszahelyeztető bíróság haladék nélkül megítélhesse, s a megfizetést az alperesnek minden értékére kiterjesztett, s egyenesen a felperest illető szabad választás szerint tüstént eszközölje, a meg nem elégedő nem fellebbvitel által, mely egyáltalában tiltva legyen, hanem csak a törvényes bíróság előtt, újítás formában kezdendő rendes per által kereshessen sérelmének orvoslást.

²⁹⁵ Ezüstforint, azaz pengőforint.

A 27. szakaszra. A 27. szakasz a bírói ítéletek végrehajtásáról szól. Ezen szakaszban a 397. § azt kívánja, hogy minden végrehajtások különös kiküldésnek következősében történjenek, mely rendszabás csak a több személyű elrendelt ítélőszékekre alkalmaztatható; megjegyeztetik azonban, hogy a szolgabírák és alispányok mindenkor magok törvényes segédjeikkel együtt teljesítsék a végrehajtást, és az egész bíróság helyett annak egyik tagját kiküldeni, minthogy a végrehajtó bíróságnak elintézésétől is sok fontos kérdések függenek, soha szabad ne legyen, hacsak a költségek kevesítésének tekintetéből ez éránt a perlekedők magok meg nem egyeznek.

A 410. §-ra megjegyeztetik, hogy a bírói foglaltságoknál ne csak helybéli, hanem szomszéd helységi bősűsök is használtathassanak, hacsak ellenek törvényes kifogás nincs.

A 430. §-nak azon rendelkezését, hogy az ítélet végrehajtására szolgáló értéket kijelteni mindenkor a vesztő félnek legyen hatalmában, hacsak a választási jus szerződés mellett által nem adatott, oly változtatással lehet csak elfogadni, hogy a nemzeti hitel megállapításának tekintetéből minden világos adósságbéli keresetknél a választási jus egyenesen a hitelezőt illesse, még akkor is, ha az különösen kötelezve nem volt.

A 433., 440. és 441. §-ok hatalmat adnak az adósságot követelő felperesnek, hogy esztendő alatt a bíróiképpen elfoglalt ingó javakat nyilvános árverés útján örökbe, az ingatlanokat szinte kótyavetye által haszonbérbe, vagy bírói zálogba eladhassa, és némely a következő §-okban elszámolt figyelmeztetések megtartása mellett azon kárt, mely ezen javak olcsóbb eladásából következik, a bírói foglaltság folytatása által az alperesnek értékéből pótolhassa. Helyes ezen rendszabás, és a hitelezők bátorságára nézve valóban hasznos, valamint azonban egyrészt a hitelezők kijátszásának eltávolítása tárgyoztatik, úgy másrészt felette szükséges a fizetni nem képes adósokat gyakran igazságtalanul zsaroló hitelezők lehető csalfaságainak is gátot vetni. Nehogy tehát némely hitelezők akkor, midőn a bírói foglaltság által kezeikre került javakat nyilvános árverés által eladják, alattomos mesterséggel másokat az árverésről lebeszélvén, az eladandó vagyont magok ismét különös megbízottaik által, mint legtöbbet ígérők, a végrehajtáskori bősűnél olcsóbban magokhoz vonják, s az árbéli különbséget ismét az adósnak értékéből pótolva kétszeresen nyerekedjenek, törvény által kell meghatározni, hogy az eladó maga soha semmi szín alatt az ilyen jószágot, melyet a bírói foglaltság summájában megtartani nem akarván eladott, kezére többé ne vehesse, vagy ha azt ismét kezére veszi, mindent, amit az alperestől kárpótlás fejében másodízben elfoglaltatott, tüstént visszafizetni tartozzék, melyet ha cselekedni vonakodnék, hatalma legyen az alperesnek helytelenül tett fizetési per által elégtételt szerezni.

A 454. § az erejét vesztett ítéletnek felelevenítésére nemcsak a szokott törvényes utat, hanem a vármegyének végzését, s az eddig is szokásban volt főbb parancsolatokat elegendő eszközöknek javallja. Igaz ugyan, hogy ezen módok a perlekedő feleknek nagy könnyebbségére szolgálnának, mivel azonban az ítélet erejének elenyészése több-

nyire a felperes gondatlanságából következik, éppen nem igazságtalan az, hogy ezen gondatlanságért az ítélet erejét újító pernek költségeivel terhelte. Továbbá a vármegyék közgyűléseinek hatásköréhez valóságos perbeli kérdésnek elintézése szorosan véve nem is tartozhatik, a főbb parancsolatok pedig jobbra mindenkor a törvénykezés rendes folyamatát zavarják meg, s az egészre nézve inkább káros, mint hasznos befolyással vagynak; de amúgy is a dolog természetével egyezőbb az, hogy amit ítélőszék határozott, azt, ha elavult, ismét ítélőszék újítsa meg, mert könnyen megeshetik, hogy az ítélet ereje nem véletlen gondatlanságból enyészett el, hanem azért, mert a felek magok között megegyezvén, a végrehajtás szükséges nem volt, ha tehát a felperes egyezését megbánván, az ítélet megújításáért vagy felsőbb helyre, vagy a vármegyének gyűlésére folyamodnék, el kellene még előbb azon kérdést is dönteni, hogy az ítélet megújítását valami törvényes akadály nem gátolja-e? A főbb parancsolatot kiadók és a vármegyéknek közgyűlései pedig az ilyen kérdések vizsgálásába nem ereszkednek, de nem is ereszkedhetnek, mert ahhoz sem idejük, sem jussok nincsen. A javallott módok tehát elfogadhatók nem lévén, szükséges leendő az eddig szokásban volt parancsolatok eltörlését világos törvény által kifejezni, s az ítéletek elenyészett erejének megújítását egyedül a szokott per útjára szorítani, mely pert azon esetekben, midőn a felperes a megítélt vagyonhoz lévő jussát eladta vagy másnak által engedte, a vevő vagy engedményes, mint a felperes jussainak képviselője, vagyis inkább folytatója, önnön maga neve alatt is elkezdhesse. Többnyire az ítélet erejét újító pereknek mi módon leendő folytatásáról javallott rendszabásokat, s általában ezen szakasznak minden egyéb intézeteit is észrevétel nélkül el lehet fogadni.

Végre a már végrehajtott bírói ítéletnek főbb törvényszéken lett megváltoztatását követő, vagy az újított perekből származó bírói visszafoglalásról az országos kirendeltségnek ezen munkájában semmi különös javallat elő nem adatik, pedig eddigi törvényeink e részben sem egészen tökéletesek. Az ilyen visszafoglalásoknál mindenkor méltó a figyelemre azon tekintet, hogy az elsőben nyertes fél helytelenül ugyan, de nem önkényesen, nem rossz lélekkel, hanem törvényes ítélet következtében lépett a bíróképpen elfoglalt javaknak birtokában, ezen tekintetre tehát különösen ügyelve, nem volna felesleges világos törvény által megállapítani e következőket.

1-ször. Minthogy az első ítéletet megváltoztató felsőbb ítélet az első végrehajtást is megsemmisíti, mindennek az első végrehajtás előtti állapotra kell visszalépni; ha tehát a bíróképpen elfoglalt érték természetben még megvagyon az elsőben nyertes félnek kezén, azt természetben, és pedig a végrehajtáskori állapotban kell előbbi birtokosának általadni, következve minden valóságos hasznos hajtó javításokat, úgy ellenben minden szántszándékos vagy vétkezes gondatlanságból eredett pusztításokat a visszafoglaló bírónak meghatározása szerint kötelesek a felek egymásnak megtéríteni.

2-szor. Mivel minden érték törvényeink rendelkezése és a dolog természete szerint csak valóságos urának hajthat igazságos hasznát, az első végrehajtáskor elfoglalt javaknak valóságos ura pedig bizonyosan az volt, kinek azokat az első ítéletet megváltóztató bíró visszarendeli, minden időközbeli haszonvétel is egyenesen őtet illeti. Ugyanezen igazságon alapul ellenben az is, hogy midőn az elsőben nyertes felperes vétel vagy zálogos summának, javításoknak, vagy épületek árának fejében az első végrehajtáskor valamit fizetett, a javaknak visszafoglalásakor nemcsak ezen pénzét, hanem annak törvényes kamatait is visszakapja.

3-szor. A visszafoglalandó értéknek előre nem látható véletlen esetből eredett részes vagy egész elpusztulását a tulajdon szenvedjen, mert „casus nocet domino”,²⁹⁶ az ilyen pusztulást tehát az elsőben nyertes fél ellenfelének megtéríteni nem köteles, rész szerint azért, mert nem ő, hanem a másodszor nyerő volt a valóságos tulajdonos, de azért is, mert jólelkű használó lévén, a véletlen esetből károkért kezességgel nem tartozik.

4-szer. Ha az első végrehajtáskor elfoglalt érték készpénz, vagy más olyan ingó vagyon volt, mely készpénzen eladtván, természetben többé vissza nem kerülhet, a visszafoglaláskor nyertes fél szinte készpénzbéli kielégítést követelhet; ha pedig a megmarasztott fél készpénzt adni nem tudna vagy nem akarna, minden ingó és ingatlan értékéből szabadon választhasson a nyertes fél, mert a természetes igazság megkívánja, hogy egyik a másiknak kárával ne gyarapodjék, gyarapodnék pedig az, ki a kapott készpénz helett holmi haszontalan javakat adna vissza a másik félnek kielégítésére.

5-ször. Mivel az ingatlan javak végrehajtás után idegen kezekre is kerülhetnek, s az elsőben nyertes fél azokért készpénzzel elégitetik ki az általvevő által, ilyen esetekben a bírói visszafoglalás mind a valóságos birtokosnak, mind az elsőben nyertes eladónak bíróiképpen tudokra adassék, s a fekvő javak a másodszor nyertes félnek mindenesetre természetben adassanak vissza; a pusztításoknak és javításoknak pedig minden lehető kérdését, úgy szinte a valóságos használónak azon követelését, melyet lefizetett pénzéért az általtett bírói zálog kieresztése után az általadó ellen formálhat, rövid úton a visszafoglaló bíróság intézze el, és ha az általadó fél a felvett summát a valóságos használónak visszafizetni képes nem volna, vagy azt tenni vonakodnék, ellene választás szerint folytattassék a bírói foglalás, mert a bírói zálogot mindenesetre ingyen ki kell eresztetni, a jólelkű általvevő pedig nem károsodhatik; de amúgy is ezen kétféle követelés egymással legszorosabb egybekötöttségben van, és sokkal világosabb, mintsem hogy az új pernek haszontalan költségei feleslegesek ne volnának.

6-szor. Nehogy azon eseteknél, midőn az elsőben nyertes félnek semmi, vagy legalább elegendő értéke nincsen, mely a bíróiképpen elfoglalt javakon eshető károsodá-

²⁹⁶ A dolog megsemmisülésének kárát a tulajdonos viseli.

sok erejéig az ítélet fellebbeviteléből vagy perújításból visszafoglalást reménylő félnek bátorságul szolgálna, a másodsor nyertes fél pótolhatatlan károsodást kénytelenítenék szenvedni, ha az elsőben nyertes elegendő bátorságot mutatni nem képes, a bíróiképpen elfoglalt érték bírói zár alatt legyen mindaddig, még a fellebbevített pernek vége nem szakad, e részben tehát az 1715. esztendei 28. cikkelynek²⁹⁷ rendelkezése, mely szerint ilyen esetben a kérdéses érték az elegendő bátorságot mutatni tudó félnek birtokában hagyni parancsoltatik, egészen eltöröltessék, mert ezen rendelkezés mellett birtokon belül vinné fel perét a vesztes alperes, annak főbb megvizsgálását nem sürgetné, s a fellebbevitelről javallott törvénynek kijátszása mellett a felperes fél igazságos követelésének csak igen sok időre érne végét, – sőt még a bírói zárnak is oly korlátok közé kell szoríttatni, hogyha a zárt kérés fél perét három holnapok alatt valósággal feljebb vinni vagy újítani elmulasztotta, minden bírói zár azonnal megszűnjön.

Vége 7-szer. A bírói foglalásnak költségeit mindenkor az fizesse, ki ellen a végrehajtás intéztetett.

A 28. szakaszra. A perújításról szóló 28. szakasz általában helyes és elfogadható. Nem lesz azonban felesleges még ezen szakaszhoz toldani azon rendelkezést, hogy midőn az alperes szavatosait (evictores) is idéztette az első perbe, de azok minden kezesség terhétől felmentetvén, az alperes ügyét egyedül maga védelmezte, és meg is nyerte, később azonban a felperes ugyanezen ügyet ellene ismét megújítja, néki is hatalmában álljon előbb feloldozott szavatosait ismét újra idéztetni, mert valamint a felperes elvesztett keresetének békabizonyítására szolgáló új próbákat talált, úgy ő is lelhetett olyan okleveleket, melyek mellet előbb feloldozott szavatosainak kezesség-béli köteletségét bé tudja bizonyítani, mely eránt új perre utasítani az alperest valóban igazságtalan volna. Többnyire az újított pert követhető bírói visszafoglalásnak módja már feljebb bőven kifejtetett. Vége nem szükségtelen talán megemlíteni még azt, hogy birtokon belől pert újítani soha semmi szín alatt, még főbb parancsolat mellett se legyen megengedve.

A 29. szakaszra. A számadási perekről szóló 29. szakasz egészen elfogadható. Mivel azonban megtörténhetik az is, hogy a számadások el nem készítéséért letartóztatott tisztet valamely földesúr távolabb vidékeken más vármegyében, sőt talán más országban lévő jószágára hurcoltatja, csak hogy ismérőseinek, jó barátinak résztvevő köréből egészen kiszakasztva, gyakran alacson bosszúból, kénye szerint zaklathassa, meg kell a hozandó törvényben világosan említeni, hogy a letartóztatott számadót azon vármegyéből, melyben szolgálatának helye kebeleztetik, kivinni szabad ne legyen, kivéven azon egy esetet, ha a tisztnek kezére bízott jószág csak egy csekély része egy, a szomszéd megyében elterült nagyobb urodalomnak, mert akkor hatalma legyen a földesúrnak letartóztatott tisztjét uradalmának fő helyére, hol minden ura-

²⁹⁷ Az 1715:28. tc. az ítélőmesterek bíraskodása alá ill. illetőségéhez tartozó ügyeket határozta meg.

dalmi ügyei végeztetni szoktak, általkésértetni, de ez a hatalom is csak a szomszéd vármegyékig terjedjen, s az ilyen általvitelt mindenik megyebéli tisztviselőnek tüstént bejelenteni szoros kötelessége leend a földesúrnak. Amely földesúr pedig a törvénynek ezen rendelkezését megszegi, a meghurcolt tisztén lehető minden keresetét elvesztvén, azon felül mint kegyetlenkedő a tiszi ügyésznek felperessége alatt azon büntetést szenvedje, mely a büntető törvénykönyvben a kegyetlenkedők ellen határozatik.

A 30. szakaszra. A hitelezőket öszve hívó pernek elrendeléséről készült 30. szakasz sok helyes, törvényes és igazságos rendszabásokat foglal magában. Megjegyzést érdemel azonban az 515. §, mely eddigi törvényeink értelmét továbbra is szorosan megtartván, adósságokért az örök hagyományos javakat, ha csak királyi megerősítés nélkül nem szűkölködnek, elfoglalni nem engedi.

Ha az országos kirendeltség által javallott törvények megítélésénél csak azon tekintetet kellene fontolgatnunk, hogy a haza közjává, s nemzeti boldogságunk fel-emelésére mi volna hasznos, mi volna célarányos, ha polgári szerkeztetésünk némely részeit változtatni akarnánk, ha szabad volna belévágnunk egy oly törvénynek fészegésébe, melyen nemzeti létünk egyenesen ugyan nem alapul, de mely az alapos törvények által is meghatározott tulajdonosi jussal szorosan öszveszőve szinte sérthetetlen, sok, és valóban igen fontos okok tanácsolnák a nemzetségek örökös hagyományainak általános eltörlését, mivel azonban a célba vett újításoknál mindezen tekintetekre figyelmeznünk, s alapos törvényeink korláti között mindenkor megmaradni szoros kötelességünk, mivel továbbá az értékbéli közbátorság megkívánja, hogy hazánk polgárai szerzeményeiknek kétségtelen urai lévén, azokról maradékaikra nézve is szabadon tehessenek rendelést, valóban kívül van hatalmunknak körén a nemzetségek örök hagyományait ezúttal megsemmisíteni, noha jól tudjuk, hogy az a nemzetiség tiszta bélyegét híven megtartó régiebb őseinknél egészen ismételten lévén, csak 1687. esztendő óta jött nálunk divatban, noha látjuk azt is, hogy az első alapítóknak sok érdemes maradékira nézve nem egészen igazságos; azt pedig érezzük, hogy mivel az alapítóknak akarata magát az örök természet mindenható hatalmát is nem kötelezhette arra, hogy a test és lélek jelesebb tulajdonit is az elsőszülöttséghez kapcsolja mindenkor, néha ezen egész intézet hazánk közügyére káros befolyású, sőt mivel a mulandóságnak mindent eldöntő szeghetetlen törvényével is küszködni akar, még a természetes igazság rendével is ellenkezni látszatik.

Ámbár azonban az általános eltörlésről itten szó nem lehet, kötelessége mindazonáltal a törvényhozó hatalomnak oly eszközöknek törvényesítéséről gondoskodni, melyek az efféle intézetünknek nemzetek felemelkedésére lehető káros befolyását gátolják. A nemzetségek örök hagyományainak pedig hazánk közjává nézve legkárosabb következése volt az, hogy az adósságokért bíróképpen el nem foglaltathatván, a hitelezők követeléseinek kielégítésére soha nem szolgáltak.

Ugyanis köztapasztalás bizonyítja hazánkban, hogy a közhagyományi javakat bíró néhány nagyjainknak költséges fényűzése sok szegény, de iparkodó polgárt megvakított már, sok jólelkű hitelezőnek pedig rútul megcsalta nyílt bizodalját, ki szinte kegyelemnek tartá, ha keservesen szerzett vagyonát maradékainak vélt bátorságára ilyen főúrnak kölcsönözhetette, minthogy attól a kamatokat pontosan megkapja, sőt némely felmondott tőkék is haladék nélkül letétettek, mert a fizetendő summákat számos új kölcsönözések pótolták. Így tartott ez egy ideig anélkül, hogy a kölcsönözők nagy része tudhatta volna, miből áll az adósnak kétségtelen tulajdona, és mi az, ami nemzetségének egy talán több századok előtt kihirdetett királyi helybenhagyás által megerősítve lévő örök hagyománybéli javaihoz nem tartozván, a követelések valóságos bátorságára szolgál. Az ilyen külső színen és erőltetett pontosságon épült, de valóságos alap nélkül szűkölködő csalóka hitel azonban halandó embernél örökös nem lehet, mert a jövedelmeket bőven meghaladó költségek, a kamatok és felmondott tőkék kielégítésére tett újabb kölcsönzések végre csakugyan fizetésbéli tehetetlenséget vonnak magok után, és mivel az adósnak valóságos sajátja számos adósságainak csak igen csekély részét pótolja ki, az örök hagyományos javaknak elfoglalása pedig tiltva vagyon, gyakran megtörténik, hogy az adósnak halálával sok szegény hitelezőnek minden vagyon, sok szegény árvának egyetlen reménye, sőt nemegyszer a csalódott külföldiek előtt országunk egész nemzeti hitele sírba száll, arra pedig csakugyan nem terjedhet ki az örök hagyományokat alapítók szabad rendelkezésének hatalma, hogy intézeteik által századok múlva is ily káros következtések szerzői legyenek.

Törvény által kell tehát a nemzeti hitel felemelésének tekintetéből is meghatározni azt, hogy midőn az adósnak minden saját vagyon, nem elég hitelezőinek kielégítésére, a fizetetlenül maradt adósságok pótolása az örök hagyományos javakból is eszközöltessék; az ilyen javak azonban mindenkor csak bírói zálogok maradván, a nemzetségnek tulajdonától el soha nem szakaszthatnak, még akkor sem, midőn azokhoz valamely királyi városokban lévő házak, vagy valamely más urodalom törvényhatóság alatt fekvő szőlő, vagy más efféle vagyon tartozik. Annyival igazságosabb leendő pedig ezen új rendszabás, minthogy minden nemzetségnek felette könnyű törvényes módjai vagynak az adósságokat halmozó pazarlót egy annak idejében eszközöltött zár által nemzetségének megkárosításában akadályoztatni, s így az örök hagyományt alapító végrendeletének sérthetetlenségét eszközölni anélkül, hogy más jólelkű hitelezők értéke szenvedjen csorbulást.

Ugyanezen szakasznak 526. §-a azt rendeli, hogy midőn az adósnak értéke minden adósságainak pótolására nem elegendő, a perbeli költségek egy hitelezőnek sem fognak megítéltetni, hanem azokat mindenik maga leendő köteles viselni. Mivel azonban törvényeink szava és lelke szerint az elsőséggel bíró hitelező bízonyított követeléséből mindaddig semmit el nem veszthet, míg az adósnak valamely értéke vagyon, ha-

bár a sorban ötöt követők semmit sem kapnának is, mivel továbbá az 1659. eszteni 31. cikkelynek²⁹⁸ rendelete szerint a perbeli költségek is egy részét teszik a hitelezők törvényes követelésének, valóban igazságtalan volna a jólelkű gondos hitelezőt, ki pénzének bátorságba helyeztetésére semmit el nem mulasztott, azért, mert őutána mások is számosan kölcsönöztek a pazarlónak, perbeli költségeitől megfosztva károsítani. Ezen törvényeink lelkével meg nem egyező § tehát, mely a hitelezők öszvehívására mozdított pereket a külföldi *crimalis*²⁹⁹ pereknek formájához hazánkban is egy lépéssel közelebb vinné, el nem fogadható.

Az 529. §-ra megjegyeztetik, hogy mivel a főbb parancsolatoknak a törvénykezés rendes folyamatára gyakran káros következményeik vagynak, ugyanazért általános eltörölések javallatott. Az ezen §-ban említett esetben is követelését a hitelező nem parancsolat, hanem ítéletet újító per által keresesse. Többnyire ezen szakasznak egyéb §-ai ellen semmi észrevétel nincs.

A 31. szakaszra. A törvényes zárokul készült 31. szakaszhoz nem volna talán felesleges még azt is hozzáadni, hogy midőn a másnak tőkepénzét letiltó, vagy ingó vagyontát zár alá vetető felperes törvényesen folyamatba tette követelését, perét azonban vagy gondatlanul, vagy készakarva késleti, tartozzék az ítélő bíróság a per kezdetétől két terminus alatt a zárnak vagy letiltásnak helyes, vagy helytelen voltáról ítélet által határozást tenni, mert egyébként az alperesnek sajátja minden oltalom nélkül az ellenfél bosszontó önkényének volna kitéve. Továbbá nehogy a letiltás által valakit életének fenntartására szükséges jövedelmeitől csak ideiglenesen megfosztani, s a letiltás törvényes voltának elintézéséig gyakran ínség és nyomorúság örvényébe taszítani lehessen, szükséges leendő a hozandó törvénynek rendelkezését úgy módosítani, hogy a tőkepénzek és haszonbérbe adott javak letiltását az esztendőként fizetendő kamatokra és jövedelemre kiterjeszteni ne lehessen, hanem ezek mindenkor egyenesen a hitelezőnek vagy engedményezésének szabad rendelkezése alá tartozzanak, hacsak a törvényes bíróság rendes ítélet által ezekre nézve is különös megszorítást nem tesz. Végre még ezen cikkelyhez megjegyeztetik az is, hogy a fizetést késleltető a folyamatba tett pereket felfüggesztő, vagy a hitelezők pereinek elkezdhetését gátló parancsolatok kiadásai, hacsak a hitelezők öszvehívása nem tárgyzottatik általok, minthogy ezek a törvénnyel, természetes igazsággal, és a nemzeti hitelnek emelkedésével egyenesen ellenkeznek, általában tiltva legyenek, s azokat soha semmi szín alatt semmi törvényes ítélőszék el ne fogadhassa.

A 32. szakaszra. A szóbeli perlekedésekről készült 32. szakasz észrevétel nélkül helybenhagyható.

²⁹⁸ Az 1659:31. tc. arról rendelkezett, hogy az adóssági keresetekben a költségek is megítélendők.

²⁹⁹ Hitelbukási.

III.

A POLGÁRI TÖRVÉNYEK JAVALLATIRÓL

Hazánk polgári törvényeinek a hajdankor lelkével egyező rendelkezései helyesek, és minden részben igazságosak, vagy legalább nemzeti jobblétünk eszközzésére célozók valának akkor, midőn azokat polgári törvénykönyvünkbe iktatták őseink; most azonban nemzeti csinoskodásunk haladásával változván az idő szelleme, sok régít el kell törölni, sok újat alkotni, sokat javítva változtatni, hogy törvénykezésünk folyamatát az ítélő bírának bizonytalan önkényétől felmentsük. De mivel az eddig tett alkuk és kötelezések, az eddig kötött szerződések fennálló törvényeink oltalma alatt készültek, nehogy a szerződő feleknek a törvény szentségében gyökerezett igazságos bizodalma megcsalódjék, s ezáltal a legzavartabb pereknek bő forrása megnyitván, országunk közcsendessége szenvedjen csorbulást, világosan meg kell a törvényben jegyezni, hogy ami eddig történt, csak az eddigi törvények rendszabása szerint intéztessék el, s a megállapítandó változtatásoknak egyedül az ezután történendők lehessenek tárgyai.

Ezen előrebocsátott megjegyzés után az országos kirendeltségnek javallatra következő észrevételek tételnek. Ugyanis

Az első cikkelyre. *De donationibus regiis in genere.*³⁰⁰

1-ször. Hazánk régiebb törvényei, különösen a Hármaskönyv első részének 13., 16., 22., 25., 26., 36., 64., és több más cikkelyei³⁰¹ csak öt különböző címet ismernek, melyekből legalább egyiken alapulni kellene minden királyi adománylevélnek, hogy az törvényesnek és teljes erejűnek tekintethessék, tudniillik a magvaszakadást, a felség- vagy hazasértést, az új adományt, a királyi helybenhagyást, s a királynak világos vagy elrejtett igazát; legújabb időkben azonban készültek oly királyi adománylevelek is, melyek egyedül a fegyver hatalmas foglalásának jussára utalván, az elszámolt adományi címekről még csak említést sem tesznek, s ilyen a többek között az is, mely által báró Kraynak nemzetsége még 1800. esztendőben Topolya helységet nyerte Bács vármegyében.

Igaz ugyan, hogy országunk azon részei, melyek a hatalmas töröknek több mint százados birtokából vérrel és fegyverrel foglaltattak vissza, nagy részben a királyi kamara kezére kerültek, de ellenben igaz az is, hogy ezen javak törvény és igazság szerint azon nemzetségeket illették volna, melyek a töröknek pusztító foglalása által

³⁰⁰ A királyi adományokról általában.

³⁰¹ A Hármaskönyv első részének 13. címe általában rendelkezett a királyi adományokról és azok neeiről. A 16. cím a hűtlenség vétke és a főbenjáró ítélet kapcsán, a 22. cím a magszakadást magyarázva, a 25. cím a királyi jog címén igazságtalanul felkért birtokokról szólva, a 26. cím a magvaszakadás címén jószágot felkérők terheiről rendelkezve, a 36. cím a királyi új adományt rögzítve, a 64. cím pedig a királyi jóváhagyás meghatározásáról írva érintette a királyi adománylevelek jogcímét.

fosztattak meg azoknak bírásától, s a fejedelemnek mint magyar királynak csak anynyiban volt ezen javakhoz törvényes jussa, amennyiben az említett nemzetségek, magvaszakadás, felségsértés, vagy árulás miatt elvesztették időközben hajdani jussaikat, mert a nemzeti vérrel kivívott fegyveres visszafoglalás sem a magánosoknak elnyomott törvényes igazát el nem ölte, sem a fejedelemnek újabb just nem adhatván, a nemzetségek régi gyökeres igazának visszaállításában akadályul nem lehet, – így tekintették hazánknak már előbb visszafoglalt részeit az 1715. esztendei országos gyűlésen egybegyűlt őseink, kik az udvar által már előbb kinevezett biztosok helyett a 10. cikkelyben³⁰² különös választmányokat állítottak fel, melyek a magános nemzetségek jussait megvizsgálják, és még inkább így tekintették azokat későbbben az 1741. esztendőnek országos rendei, midőn a nemzetségi jussok sérthetetlenségének tekintetéből minden vizsgálódó biztosságokat, mint nemzeti törvényeinkre nézve felette sérelmeseket a 21. cikkely³⁰³ által végképpen eltörölték, de sem ezek, sem amazok el nem ismérték soha fejedelmünknek azon jussát, hogy a visszafoglalt tartományokban lévő magános birtok egyedül a fegyvernek hatalmánál fogva királyi fiscust illethessen. Mivel pedig az 1791. esztendei 36.,³⁰⁴ és az 1792. esztendei 13. cikkelyek³⁰⁵ a későbbben visszafoglalt vidékeken lévő javakat is jutalomra méltó hazafiaknak rendelik ajándékoztatni, hogy egyrészt ezen törvények is teljesedjenek, másrészt pedig egy egészen új, hajdan éppen ismételten, és nem törvényes adományi címnek általános béhozása nemzetünk egyes tagjainak régi gyökeres jussait, melyek szerint a visszafoglalt, és némely ezután netalán visszafoglalandó tartományokban hajdan jószágokat bírtak, tetemesen csorbítja, vagy azok visszaállítását (jus postliminii) törvény és igazság ellen gátolhasa, világos cikkely által kell meghatározni, hogy a fent elszámolt öt adományi címen kívül soha semmi más nevezeték alatt teljes erővel bíró királyi adománylevelet kiadni szabad ne legyen.

Továbbá 2-szor. Minthogy országunk legjelesebb törvénytudói között kétséges vetélkedések forognak fent azeránt, hogy a felség- vagy hazasértés címe alatt lehet-e királyi adomány által oly javakat is megnyerni, melyek csak jussal illetik a királyi fiscust, de mivel a felségsértő vagy hazaáruló ellen törvényes ítélet nem hozattatott, azok a királyi fiscusnak kezére valósággal még nem kerültek; minden bizontalanság eloszlatására világos törvény által kell meghatározni, hogy az említett cím alatt csak azon javakat lehessen elajándékozni, melyek a vétkes ellen hozott megmarasztó bírói ítélet által már valóságosan a királyi fiscusnak kezén vagynak, – mert az 1723. eszten-

³⁰² Az 1715:10. tc. az újszerzeményi bizottság felállításáról rendelkezett.

³⁰³ Az 1741:21. tc. törölte el az újszerzeményi bizottságot.

³⁰⁴ Az 1790:36. tc. II. József császár és király adományairól, valamint a kamarai jószágok felosztásáról rendelkezett.

³⁰⁵ Az 1792:13. tc. az 1790:36. tc. végrehajtását szorgalmazta.

dei 5. cikkely³⁰⁶ is azt rendeli, hogy a megmarasztás előtt igaz jussaiban senkit a királyi fiscus háborgatni ne merjen; ezen törvény pedig csakugyan ki lenne játszva, ha az adományt nyerő a meg nem marasztott birtokosnak javait az ajándékozó fiscusnak jussánál fogva kezére venni törekednék.

Végre 3-szor. Ugyanitten lehetne még arról is említést tenni, hogy a királyi adományok, kivált az újabb időkben, sok ismételten nevű méltatlanokra pazaroltattak, sőt hazánk tetemes sérelmével, világos törvényeink ellenére gyakran csupán pénzért a fekvő javakon felül magyar nemesség is ajándékozott, – holott ez csak az érdemnek lehetne jutalma; mivel azonban az 1825. esztendei országgyűlésről az irományok 1056. lapján lévő felírás mellett nemzetünknek ezen sérelme már felterjesztetett, és az 1449. lapon látható kegyes királyi válaszban meg is ígérte már Őfelsége, hogy az ország ebbéli panaszára méltó tekintettel leend, újabb törvény e részben felesleges volna; ha mindazonáltal más megyék követi bé tudnának valamely azolta kiadott hasonló minéműségű királyi adománylevelet bizonyítani, akkor a panaszok ismételése mellett szükséges leend a hozandó törvényben régi törvényeink megsértett erejét helyreállítani, sőt világosan azt rendelni, hogy a pénzért adománylevelet nyerőnek nemessége, ha csak érdemeit bébizonyítani nem képes, a legközelebbi országgyűlésen akár mely vármegyének panaszára világos törvény által megszüntetessék. A kevert királyi adományokról a kereskedői munkában tett azon észrevétel, hogy az ilyen adományokért fizetet sommáknak egy része mindenkor a nemzeti közpénztárba folyjon, ezennel csak általában ismételtetik.

A 2. cikkelyre, *De consensu regio*,³⁰⁷

A 3. cikkelyre, *De nova donatione*,³⁰⁸ nincs semmi észrevétel.

A 4. cikkely, *De donatione palatinali*³⁰⁹ hatalmat ad országunk nádorának az eddigi törvények szerint harminckét jobbágyülésnek elajándékozhatására, és megjegyzi világosan azt is, hogy az említett mennyiségben a pusztai vagy majorbéli birtok éppen nem foglaltatik.

Hazánk törvényei több helyeken világos említést tesznek a sessiokról,³¹⁰ gyakran arányul rendelik azokat a közterhek viselésében, egy sessionak valóságos mennyiségét azonban sehol meg nem határozzák, – maga is az országos kirendeltség munkájának folytában több helyeken a sessiok számát veszi fel szorosan megtartandó zsinórmértéknek, különösen a polgári törvények javallatinak 12. cikkelyében az ezután felállítandó nemzetségi hagyományok legnagyobb mennyisége csak 500 sessiokra ha-

³⁰⁶ Az 1723:5. tc. a magyar nemesség különös kiváltságait erősítette meg.

³⁰⁷ A királyi beleegyezésről.

³⁰⁸ Az új adományról.

³⁰⁹ A nádori adományról.

³¹⁰ Telkekről.

tároztatik, a Publico politicumokról³¹¹ készült munkájában pedig az országgyűlési követek költségeit fizetni segítő mágnások birtoka szinte sessiók szerint rendeltetik felszámoltatni, de sehol tökéletesen kifejtve nincsen az, hogy minden tekintetben, mindennemű birtokhoz alkalmaztatva mit és mennyit kell egy sessionak tartani. Az, amit a kirendeltség ezen helyen a nádorispány adományának mennyiségéről határoz, hogy tudniillik a sessiók alatt mindenkor csak az egész jobbágyülések értetődven, a pusztai vagy majorbéli birtokra semmi tekintet ne legyen, bizonyos, és mindenhol változhatatlan zsinórmérték gyanánt el nem fogadtathatik, mert a majorbéli vagy pusztai birtok holdszámra is becsesebb és hasznosabb lévén a legjobb vidékű jobbágyülésnél, ezen arány mellett a közterhek viselésében azok szenvednének leginkább, kik terjedett pusztáikat megnépesítvén, hazánknak a népesedés szaporodásából eredő közjaváért magános ön hasznokat feláldozták. Nem felelne meg továbbá ezen határozás azon hasznos, sőt felette szükséges célnak, melyet az említett 12. cikkely jótevő rendelete kíván eszközteni, hogy tudniillik a netalán még felállítandó nemzeti hagyományok javait bizonyos mennyiségre szoríttassanak, – mert ha a meghatározott 500 sessiók alatt csak az egész jobbágyülések értetnek, s a hagyományt alkotónak hatalom adatik, hogy ezen jobbágyüléseken kívül akármely nagy kiterjedésű pusztákat vagy majorbéli birtokot kapcsolhasson még hagyományához, nem lesz a nemzeti hagyományok kiterjedése megszorítva, és nem lesz valóban lehetetlen hazánk termékeny, de néptelenebb vidékein oly nemzeti hagyományokat alapítani, melyeknek kiterjedése némely német hercegségekkel vetélkedik, – az ilyen magyarázástól tehát az is következhetnék, hogy a legszebb, leghasznosabb birtokok nemzeti köziparkodásunk kárával egy-két hatalmas birtokában jutván, más kisebb nemzetségekre nézve holt kezekre kerülnének, sőt még idővel még azon nyilvánvaló kárt is szülhetne a kirendeltségnek ezen cikkelybéli tárgyról tett magyarázatja, hogy a nemzeti hagyományt alapítani kívánó, vagy annak valóságos birtokosa terjedtebb pusztáiba sem telepítene gyarmatokat, mert félne, hogy jobbágyüléseinek száma az ötszázra határozott mennyiséget meghaladja.

Egy sessionak mennyisége hazánk történeteinek különböző szakaszaiban különféle értelemben vétetett; Ulászló³¹² 6. decretumának 3. cikkelyében³¹³ a sessio vagy porta mind egynek állítatik, 1546. esztendőben pedig az 5. cikkely³¹⁴ szerint egy porta csak a népes és földdel bíró sessiohoz hasonlítatott; a királyi fiscus 1791. esztendőben az országgyűlés irományainak 451. lapján lévő kérelmében azt kívánta, hogy a

³¹¹ Közjogi tárgyakról.

³¹² Jagelló Ulászló (1456-1516), 1490-től II. Ulászló néven magyar király.

³¹³ II. Ulászló király 6. decretumának 3. cikkelyében (1507:3. tc.) nem esik szó sessióról vagy portáról (az a törvényszékek tartásáról rendelkezik).

³¹⁴ Az 1546:5. tc. a király részére egy forint, a királyné részére pedig ötven dénár védelmi segély felajánlását rögzítette.

sessionak neve alatt mindennemű jobbágyülés, akár egész, akár fél, akár csak egy fertály legyen is az, különbség nélkül értetődjék, – minden vármegyék a segedelempek és koronázási ajándékok fizetéseinél magok határoztak meg egy bizonyos mennyiségű birtokot vagy jövedelmet, mely a kivetésben arányul szolgáljon, s ezen mennyiséget sessionak nevezték, de az ilyen sessiók is semmi valóságos állandó alapon nem épülvén, változók és bizonytalanok valának, voltak némely törvénytudók, kik egy sessiót a Hármaskönyv első részének 133. cikkelyében³¹⁵ magyarázott királyi mérték szerint kívánták felszámoltatni, ily módon azonban egy sessionak mennyisége közel hét egész jobbágyülésnek kiterjedésével felérne.

Már ennyi sok habozó bizonytalanságok között csakugyan szükséges, hogy a törvény egy oly világos rendszabást hozzon, mely szerint egy sessionak mennyisége még a pusztai vagy majorbéli birtoknál is mindenkor bizonyos és meghatározott legyen. Az 1790. esztendei országos kirendeltség e részben azt javallja, hogy a pusztai vagy majorbéli birtokból 50 egész hold 12 száz quadratöllel mérve tekintessék egy sessionak; mivel azonban hazánk némely részein a jobbágyülésnek egész mennyisége csak 27 holdakból, más vidéken pedig 60 holdakból áll, a majorbéli birtokra mindenhol 50 holdot határozni, csak azért sem volna helyes és igazságos, mert a majorföldek hasonló mennyiségben is mindenkor több hasznot hajtának tulajdonosaiknak, mint a legboldogabb helyheztesztű jobbágyülés; törvény által kell tehát meghatározni, hogy a sessio név alatt mindenkor egy egész jobbágyülés, a majorbéli vagy pusztai birtokokból éppen annyi hold szántóföldek vagy rétek vétessenek fel egy sessiora, amennyi ugyanazon helyen egy jobbágyüléshez kívántatik; a legelőt, szőlőt, erdőt és királyi haszonvételeket ide nem értve, mert ezek a közterhek viselésénél tiszta jövedelmeik szerint jöhetnek számlálás alá. A javallott 4. cikkely tehát úgy módosíttassék, hogy a nádorispányi adomány csak 32 sessiora terjedjen ugyan, de egy sessionak mennyisége a feljebb előadott határozás szerint számláltassék. Többnyire ezen cikkely ellen semmi észrevétel.

Az 5. cikkely, *De statutione*,³¹⁶ helyes és elfogadható; mivel azonban a beiktató parancsolatokról, melyeknek különbségeit és hatások körét a Hármaskönyv első részének 34. cikkelye³¹⁷ világosan említi, az országos kirendeltség munkájában szó sem tétetik, nem volna felesleges itten megjegyezni azt, hogy azon beiktató parancsolatok, melyek „dicitur nobis”³¹⁸ záradékkal adattak ki, habár a királyi adománylevél elő nem mutattatik is, a valóságos birtoknak védelmére mindaddig sikeresek legyenek, még a kereső felek bővebb ellenpróbákkal jussaiknak valóságát bé nem bizonyítják. Annyival inkább szükséges az új törvényben ezt világos meghatározással kifejezni, minthogy

³¹⁵ A Hármaskönyv első részének 133. címe az ingó és ingatlan javak becsűjéről rendelkezett.

³¹⁶ Az iktatásról, bevezetésről.

³¹⁷ A Hármaskönyv első részének 34. címe az adományok iktatóleveleinek különböző záradékairól szólt.

³¹⁸ „Mondatik nekünk”, mondják nekünk.

törvényeink, különösen a Hármaskönyv első részének fent említett 34. cikkelye minden ilyen záradékkal kiadott iktató parancsolatoktól az adománylevelek előadása nélkül a bizonyító erőt egyenesen megtagadja, a királyi curianak ítélete pedig (Plan. tab. de rad. jur. pag. 62. decis. 6.³¹⁹) oly megkülönböztetést tesz, hogy az említett formájú parancsolatok más birtokának megnyerésére ugyan semmit ne érjenek, de a békességes birtoknak oltalmára mindenkor elegendők legyenek, – és mivel ezen különböztető magyarázat a természetes igazsággal a birtokbéli bátorság állandóságával, és az egyébként véget alig érő perek forrásainak elfojtására célzó törekedéssel tökéletesen egyező, helyes leendő annak elfogadása.

Továbbá hasonlóul törvénné kell tenni az 1790. esztendei kirendeltségnek az 5. cikkely 6. §-ában előadott javallata szerint a királyi curianak azon ítéletét is (Plan. tab. et puritate stationis pag. 152-a dec. 1-a³²⁰) mely szerint a férfiak a leányágnak kezén és birtokában lévő javakra új adományt nyervén, a béiktatás tisztaságából keresetet nem formálhatnak a leányág ellen, habár az ellent nem mondott volna is, mert ily esetben a törvényekkel, különösen a Hármaskönyv első részének 37. cikkelyével³²¹ egyező az, hogy a két ág jussainak mibenléte különös per útján határozassék el.

A 6. cikkelyhez, *De contradictione*,³²² hozzá kell még azt is adni, hogy azon adományleveleknél, melyek egyik vagy másik nemzetségnek felség- vagy hazasértésén alapulnak, nem elegendő a megajándékozottnak bém bizonyítani azt, hogy azon nemzetségnek javaiból mások is hasonló címmel nyertek már, és bírnak királyi adományokat, hanem a haza- vagy felségsértés világos megmutatása szükséges, mert amint a királyi curia (Plan. tab. ad dandam, et recip. contrad. rationem pag. 72. de. 27.³²³) világosan és helyesen mondja, az adományleveleknek címeit bém bizonyított valóságon, nem kétes gyanításokon kell alapítani.

Ugyan itten kell azt is világos törvénybe iktatni, ami eránt eddig némely bizonytalan kérdések forogtak fent, hogy tudniillik a megajándékozottnak nemessége mindenkor kétségtelen maradjon, habár királyi adománylevelének erejét az ellenmondók próbái semmivé tették is. Ugyanezen 6. cikkelynek 11. §-át az ügyészeknek adandó donatorról a választmányának többsége³²⁴ helyesnek és az igazsággal egyezőnek találván, elfogadta. Némelyek³²⁵ azonban az 1619. esztendei 36.,³²⁶ és az 1655. esztendei

³¹⁹ Királyi kúriai döntvénytár. A gyökeres jogról. 6. döntvény 62. oldal.

³²⁰ Királyi kúriai döntvénytár. A beiktatás tisztaságáról. 1. döntvény 152. oldal

³²¹ A Hármaskönyv első részének 37. címe az új adomány kétféle értelmét magyarázta.

³²² Az ellentmondásról.

³²³ Királyi kúriai döntvénytár. Az ellentmondás okának adására és elfogadására. 27. döntvény 72. oldal.

³²⁴ Az ügyészeknek adandó donatorról a választmányának többsége – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: a kirendeltség.

³²⁵ Némelyek – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: Méltóságos első alispány, Skublics Károly és Forintos József táblabíró urak.

32. cikkelyekhez³²⁷ képest azt kívánták, hogy mindazon ügyészek, teljes hatalmú képviselők és igazgatók, kik principalisaiknak³²⁸ pereit vezetik, azoknak javaira királyi vagy nádori ispányi adományt ne nyerhessenek, s habár ellenek bé nem bizonyíthatnák is, hogy annak irományai kezeiken forogtak, kinek javaira adományt nyerének, s a kirendeltség által javallott tisztító hit helyett ők, mint adományosok köteleztessenek bébizonyítani, hogy principalisaik gyengébb jussú javairól tudományokat nem azoknak irományaikból, hanem más valamely kútfőből vették.

A 7. cikkely, *De aequalitate juris inter sexum et sexum*,³²⁹ nincs semmi észrevétel.

A 8. cikkely, *De quartalitiis*,³³⁰ a leányi negyednek közönséges böcsű (communis aestimatio) szerint leendő kiadását határozza meg, ezen közönséges böcsűre nézve pedig azt rendeli, hogy mivel Werbőczynek idejétől fogva minden vagyonnak ára tetemesen nevelkedett, a közönséges böcsű is ezen nevelkedés tekinteténél fogva mindenre nézve tízannyira emeltessék, mint amennyi Werbőczy Hármoskönyvének első részében, a 133. cikkelyben elszámoltatik; ezen felemelés azonban csak önkényes, és sem törvényes, sem valóságos gazdasági alapon nem épült, mert némely vagyonnak ára, a nevezett időtől fogva talán tízszer-nél többre is nevelkedett, midőn ellenben más érték hajdani böcsűben nem sok nagyobbodást nyert, sőt talán vesztett is, mert a nemzeti csinosodás, az idő szelleme, s az ezzel járó közönséges ízlés nem tartott mindenre nézve tökéletes súly eránt, így példának okáért az említett 133. cikkely szerint Werbőczynek idejében egy közönséges kifolyó halastó, melynek különös rekeszei sem voltak, éppen annyira böcsültetett, mint egy királyi mértékű jó erdő, – a királyi mérték pedig az ezen cikkelyben feljegyzett arány szerint közel harmadfél száz holdot tett 1200 ölével számolva, ugyanazon halastó többet ért akkor, mint a legjobb felülcsapó malom, melynek elegendő vize nyáron sem fogy meg soha; századunkban pedig úgy hisszük, kevés halastó vagyon, melyet ilyen csere mellett valaki magáévá tenni kívánna. Nem volna tehát igazságos a 133. cikkelyben elszámolt közönséges böcsűt minden vagyonra nézve tízszeresen felemelni, de nem is szolgálhatna ezen felemelt böcsű változhatatlan arányul, mert a vagyonnak érteke valamint eddig, úgy ezután is a haza körülményei szerint, időnként szállni vagy emelkedni fog. Sokkal helyesebb és igazságosabb leendő tehát a közönséges böcsűnek meghatározását nem pusztán önkényen, hanem törvényes alapon építeni, melyen az már Werbőczynek idejében gyökerezett, és mivel az említett 133. cikkelynek 3. §-a szerint a közönséges

³²⁶ Valójában az 1609:36. tc-ről van szó, amely kizárta az adományozásból az ügyvédek és titkárok bizonyos körét.

³²⁷ Az 1655:32. tc. az 1647:135. tc. rendelkezéseit a királyi és országos bizottságokra, az 1609:36. tc-t pedig a káptalanok és konventek titkáira és jegyzőire, valamint az ügyvédekre is kiterjesztette.

³²⁸ Uraik.

³²⁹ A nemek közti jogegyenlőségről.

³³⁰ A leánynegyedről.

böcsü a valóságos örökös böcsünek csak egytized része volt, új törvény által határozassék meg, hogy ezentúl a közönséges böcsü ne a 133. cikkelyben elszámolt menyiség szerint vétessék fel, hanem az örökös becsünek egytized részét tegye mindenkor; így legalább bizonyos és igazságos lesz az, mert a vagyonnak böcsével hasonló arányban fog nevelkedni, és törvénytelen sem leend, mert azon állapotra vonatik vissza, melyben első törvényes rendeltetésének idejekor volt, – az így módosított közönséges becsü szerint lesz tehát ezentúl a leányi negyed kifizetendő.

Ugyanezen cikkelyhez megjegyeztetik az is, hogy mivel az első szerző maga nemzetsége között végrendelése által szabadon határozást tehet, és azon javakat, melyeket egyedül fiágra nyert, adományban mind a két ágra szállíthatja, ilyen esetekben azonban a fiágnak kihaltával a királyi fiscus azon javakat igaz jussal kezére veszi, nehogy akkor a jószágtól eleső leányág, mely még a leányi negyedet meg nem kapta, ebbéli jussaiban csorbulást szenvedjen, világos törvény által határozassék meg, hogy a királyi fiscus azon szín alatt, mintha a leányág az őtet nem illető javaknak több százados bírásából úgy is elég hasznót nyert volna, vagy akármi más okból is a leányi negyed törvényes kiadását meg ne tagadhassa, mert a királyi fiscusnak azon javak jövedelmeihez mindaddig semmi köze nem volt, míg a fiág egészen ki nem halt; de amúgy is a Hármaskönyv első részének 29. cikkelye³³¹ szerint a királyi fiscus az ilyen javakat el nem foglalhatja, míg az özvegynek és leányoknak jussaikért eleget nem tesz.

A 9. cikkely, *De jure capillari*³³² változtatás nélkül elfogadható.

A 10. cikkely, *De juribus viduarum*,³³³ az özvegyi tartás, a jegypénz és az asszonyi hozomány eránt hasznos és helyes rendszabásokat javall. Az özvegyi tartás eránt igazságos a kirendeltségnek azon javallata, hogy midőn az elhalálozott férjnek gyermekei maradnak, az özvegy akkor özvegyi tartás fejében csak annyi részt kívánhasson férjének javaiból, amennyi egyik gyermeknek fog jutni osztályába, – de a mag nélkül elhaló férjeknek özvegyei már egészen más tekintetet érdemelnek; meg kell itt azon özvegyeket, kiknek férjeik tetemesebb értékekkel bírtak, különböztetni a szegény sorsú, csekély birtokú nemeseknek özvegyeitől, kik férjeiknek halála után gyámoltalan ínségre jutnának, ha őket a törvény özvegyi tartásaik nagy részétől megfosztaná, – nem lesz tehát igazságtalan az országos kirendeltségnek javallatát úgy módosítani, hogy ahol az elhalt férjnek elegendő értéke maradt, ott özvegyi tartás fejében az özvegy férjének csak fele értékét tarthassa meg; az olyan kis vagyonú nemeseknél pedig, kiknek minden vagyonaik alig voltak elegendők az éltetésre, kik szükségüket nem annyira csekély javaiknak jövedelmeiből, hanem nagy részben szorgalmok által, szolgálatok vagy hivatalok rendes jövedelmeiből pótolták, s ugyanazért méltán tartá-

³³¹ A Hármaskönyv első részének 29. címe a magvaszakadás címén elnyert adomány esetére szolgáló eljárást szabályozta.

³³² A hajadoni jogról.

³³³ Az özvegyek jogairól.

ni lehet, hogy elholtak után gyámoltalan özvegyeik kenyeret kereső férjeiktől megfosztva, ha még a javaknak felétől is elesnek, végső szükséggel fognak küszködni; az özvegy férjének minden javait tartása fejében kezénél megtarthassa, mert az asszony, ki életkorának virágában bizodalma, egész boldogságát és ifjúságának legszebb reményeit férjének sorsához kötötte, ki jót és rosszat, szerencsét és nyomorúságot, ínséget és örömet mindenkor megosztott férjével, és életének legszebb éveit a közös kenyérkeresésben, a közös szükségek legyőzésében töltötte, méltán megkívánhatja, hogy elaggott korában férjének ősi vagyona legalább a végső ínségtől mentessé tegye; és valóban a természetes igazság szerint is több jussal kívánhat az ilyen özvegy férjének javaiból illendő ételmet, mint azon mellékes atyafi, kinek minden érdeme csak abban áll, hogy a sorsnak vakon játszó kénye őtet a mag nélkül elholtal egy nemzetiségből származtatta. Nehogy azonban egy ilyen kivétel az egész törvény jótévő rendelkezését sikeretlenné tegye, nehogy a történhető eseteknek ezen kivételhez leendő alkalmaztatása csupán az illetőknek önkényétől, vagy a hosszas törvénykezés költséges útjától függjön, törvény által kell még azt is meghatározni, hogy midőn valamely csekély értékű szegény nemes ember mag nélkül elhalálozott, a javakhoz just tartó mellékes atyafiak kérelemlevél által a vármegyének közgyűléséhez folyamodván, egy kiküldöttséget kívánjanak, mely az elhalálozottnak minden javait, és azok jövedelmét, a rajtok fekvő terheket, és minthogy az özvegynek élhetése tette szükségessé ezen kivételt, annak tulajdon értékét is vizsgálóra vevén, meghatározzák, ha ugyan az özvegy férje javainak feléből sorsához illendően élhet-e, vagy ezen kivétel jótéteménye neki elkerülhetetlenül szükséges, és ezen határozáshoz képest intézzék el azt is, hogy férjének javaiból mennyit tarthat meg özvegyi tartása fejében, mennyit köteles az illető örökösöknek kibocsátani; mely intézetek tüstént teljesítésbe vetessenek, – szabad lévén a meg nem elégedőnek vélt sérelmét törvényes úton orvosolni. Továbbá minthogy az országos kirendeltségnek munkájában semmi rendelkezés nem tétetik az olyan özvegynek tartásáról, kinek férje tulajdon testvéreivel is osztatlanul, vagy még a szülőknek életében halálozván el, semmi különös osztálbeli javakat nem bírt, melyek hitvesének özvegyi tartásul szolgálhatnának; nehogy ezen esetben az özvegynek törvényes jussai csak másnak kegyelmétől fűggenek, meg kell törvény által határozni, hogy az ilyen özvegy férjének osztályosait ugyan mindenkor, annak életben lévő szülőit pedig akkor, midőn a házasság azoknak megegyezésével köttetett, az örökösödési pernek bírása előtt törvényes úton is kényszeríthesse, hogy az ősi javaknak egyébránt férjét illetett részéből méltán követelt özvegyi jussai törvényes mennyiségben, haladék nélkül kiadhassanak; mert ha világos törvényeink, különösen a Hármaskönyv első részének 54. cikkelye³³⁴ magának a fiúnak is hatalmat ad arra, hogy szülői megegyezéssel elvett hitvesének táplálhatása tekintetéből tulajdon édesatyját is szoríthas-

³³⁴ A Hármaskönyv első részének 54. címe a fiút anyai jogen illető birtokokról rendelkezett.

sa néki járandó ősi osztály részének kiadására, sokkal inkább megkívánja az özvegyek gyámoltalan sorsának tekintete, hogy jussaik bátorságára sikeres intézetek tétessenek. Sőt mivel a Hármaskönyv első részének 53. cikkelye³³⁵ még más esetekben is ad hatalmat a fiúnak, hogy atyját osztályra kényszerítse, nem volna helytelen az özvegyi tartás kiadásának említett köteleességét mindezen esetekre kiterjeszteni, és a hozandó törvényt úgy alkotni, hogy minden özvegy, kinek férje törvény szerint követelhetne volna tulajdon szülőin is az ősi javakból osztály részét, férjének halála után az özvegyi tartásra nézve hasonló jussal bírjon. A jegypénzekre nézve szükséges megjegyezni azt, hogy mivel az országos kirendeltségnek helyes véleménye szerint a kötelezett jegypénz az ősi javakat nem terhelheti, a polgárookra és jobbágyokra nézve pedig eddigi törvényeink semmi törvényes jegypénzről említést nem tesznek, világos törvény által rendeltessék az, hogy mind a polgároknak, mind a jobbágyoknak mérséklett mennyiségben kötelezett jegypénzei még az ősi javakból is kifizetessenek; de ha a jegypénznek mennyisége a javak értékéhez képest felette nagy volna, azt az illető örökösök az úriszék vagy városi tanács előtt mozdítandó per útján mérséklett mennyiségre leszállíthatassák, – azt azonban világosan meg lehetne említeni, hogy a kötelezőnek díját meghaladó jegypénz az ősiekből soha ne fizetessék, de ezen díjnak egynegyed részénél kisebb se legyen az. Többnyire a javallott törvénynek egyéb rendszabásai a polgárok és jobbágyok hozományára, s amennyire az illető földesurak igazaival egyezők, özvegyi tartásaikra is kiterjedjenek. Végre minthogy azon kérdés, ha vajon a férjénél előbb meghalálózó feleség jegypénzéről szabad rendelést tehet e, még most is kétes vitatások tárgya, és csak a királyi curiának (Plan. tab. de aquisit. mobil. pag. 312. dec. 7-a³³⁶) világos ítéletén alapul azon vélemény, hogy a törvényes jegypénz ilyen esetben is szabad rendelése alá tartozzék az asszonynak; e részben a heányosságot elhatároló törvény által pótolni szükséges. Tekintetbe vévén azt, hogy a jegypénz törvényeink által az özvegyek sorsának javítására vagy leginkább rendelve, a férje előtt elhalálozott asszonynak pedig efféle segedelemre szüksége nincsen, tekintetbe vévén továbbá még azt is, hogy az asszony hittel pecsételt köteleességénél fogva férjét, ki miatt szülőinek ápoló karjait, az atyai házat, és minden vérséget elhagyott, ki őtet táplálja és oltalmazza, mindenen felett tartozik szeretni, köteles tehát azzal is, amit férjének értékéből követelhetne, halálának esetére férjét boldogítani; oly értelmű törvényt kellene alkotni hogy midőn a férje előtt elhalálozó asszonynak azon férjétől gyermekei nincsenek, a törvényes jegypénzről atyjafiainak, vagy más idegennek javára szabad rendelést ne tehessen, hanem az férjének kétségtelen tulajdona maradjon, ha azonban említett férjétől gyermekei vagynak, a jegypénzt azoknak, vagy azok közül egyiknek szabadon hagyhassa, mert ilyen esetben cselekedete az anyai szere-

³³⁵ A Hármaskönyv első részének 53. címe az apa és a fiú osztozásának eseteit sorolta el.

³³⁶ Királyi kúriai döntvénytár. Az ingó javaknak, hozománynak, hitbérnek és jegyajándéknak megszerzésére indított perekről. 7. döntvény 312. oldal.

tetnek legtisztább forrásából eredett, és az atya is köteles gyermekeinek boldogítására törekedni, sőt megeshetik az is, hogy az életben maradt férj ismét megházasodván, második hitvesével is gyermekeket fog nemzeni, az pedig csakugyan nem volna igazságos, hogy a második asszonynak gyermekei az első hitest illető jegypénzből részesüljenek, midőn az ő édesanyjok, ki férjét eltemette, az őtet illető jegypénzt közosztály alá nem ereszt. Egyébaránt ily módosítások mellett az egész cikkely elfogadható.

A 11. cikkely, *De testamentis*³³⁷ helyes és elfogadható rendszabásokat foglal magában, de mivel ezen cikkely az egyházi rendnek végrendeletéről még csak említést sem tesz, e tárgy pedig a törvényhozó hatalomnak különös figyelmét csak azért is megkívánja, mert a most fennálló szokás nagy részben csak magános szerződésen, és önkényből eredett főbb parancsolatokon alapul, ezen hiánosság pótolására különös megjegyzés szükséges.

Nem ismérnek nemzetünk régiebb törvényei semmi megszorítást, mely a magyar főpapoknak a természetes igazságban, és országunk alapos törvényeiben gyökerezett szabad rendelkezési jussát valóságos szerzeményeikre nézve csak legkevesebbet is gátolná, sőt III. András alatt az 1298. esztendei 28. cikkely³³⁸ világosan azt rendeli, hogy a püspökök önnön szerzeményeikről mindenkor szabad tetszésök szerint teheszenek határozást. Később azonban, a 16. és 17. századokban számos vetélkedések támadtak a királyi fiscus és a főpapság között; sok megszorító királyi parancsolatok adtak ki, s ezek ellen a jussaik sérelmét nehezen szenvedő egyházi rend sok panaszokat terjesztett elő, míg végre Kollonich Leopold cardinalis³³⁹ és esztergomi érsek a magyar főpapok nevében azok végrendeletéről éránt 1702. esztendőben december 10-én a királyi kamarával örökös szerződésre lépett. Nem vala Kollonich a magyar egyházi rend által ezen alkura meghatalmazva, s noha mint országunk primása, feje volt is az egyházi rendnek, hatalma mégsem terjedhetett annyira, hogy akarata minden egyéb főpapoknak, és későbbi követőiknek örökös kötelező arányul szolgáljon. Nem is hallgatták el Kollonich önkényes tettét hazánk főpapjai, s nemcsak magános ellentmondásokban, hanem az országgyűlésen is nyilván panaszolkodott az egyházi rend ezen szerződésnek némely sérelmes pontjai ellen, mint az 1715. esztendei 16. cikkely bizonyítja. Ez volt az oka, hogy Kollonichnak alkuja egész kiterjedésében törvénykönyvünkbe sohasem iktatott, hanem az említett 16. cikkelyben arról csak rövid említést tétetik, s az egyházi rend számos panaszainak megbírálása különös választ-

³³⁷ A végrendeletekről.

³³⁸ Az 1298:28. tc. értelmében a püspökök korlátozás nélkül, szabadon végrendelezhettek saját tulajdonaikról.

³³⁹ Kollonich Lipót gróf (1631-1707), 1686-tól bíboros, 1692-től a bécsi udvari kamara, 1694-től a titkos tanács elnöke, majd egy évvel később a király esztergomi érsekké nevezte ki. Ezt a méltóságát haláláig viselte.

mányra bízattatik, addig pedig, míg ezen választmány munkáját béfejezi, a szerződés tartalma általában, de csak ideiglen elfogadtatik. Mivel azonban az említett választmány soha semmi munkát közhírré nem tett, az ideiglen elfogadott szerződés némi változtatásokkal egész mostanig zsinórmértékül szolgált.

De habár Kollonichnak teljes hatalma lett volna is kötelezése által egy oly örökös és változhatatlan törvényt szabni, melyet követőinek elmellőzni vagy megszegni szabad nem volna, elvesztette mindazonáltal már ezen alku szerződésbéli kötelező természetét azon önkényes választások miatt, melyeket az egyik szerződő fél a királyi fiscus a papságnak megegyezése nélkül utóbb ezen alkura nézve főbb parancsolatok mellett eszközölt. Ugyanis Kollonich szerződésének 4. és 6. pontjai világosan azt rendelik, hogy a végrendelet nélkül elhalálozott főpap szerzeményeinek azon egy harmadrésze, melyről királyi megegyezés nélkül is szabadon rendelést tehetett volna, mindenkor az elhalálozottnak atyjafiai illesse, ha pedig atyjafiai nem volnának, akkor ezen harmad rész is, valamint szinte a megüresült egyházi javaknak jövedelme is az egyház és királyi fiscus között legyen felosztandó; ezen szerződésbéli határozást azonban Mária Teréziának 1776. esztendőben februarius 13-án kiadott parancsolata végképpen eltörölte, és mind a szerzeményeknek harmad részét, midőn atyafiaik nincsenek, mind a megüresült egyházi főbb hivatalok egész jövedelmét a királyi fiscus számára elfoglaltatni rendeltette. Ugyanezen főbb parancsolat zsinórmértéket szab a végrendelet nélkül elhalálozott kisebb egyházi rendbélieknek szerzeményeire nézve is, pedig ezekre Kollonichnak szerződése kiterjesztve nincsen.

Ezek szerint Kollonichnak szerződése már első alkotásakor törvénytelen lévén, a magyar egyházi rendnek országgyűlésén előadott panasza és ellenmondása által is meg vagyon sebesítve, szoros és örökös kötelezést tehát nem vonhat maga után; az 1715. esztendei 16. cikkely, mely annak rendszabásait ideiglen elfogadta, csak azon bizodalmon alapította határozását hogy az evégre rendelt választmány minden panaszokat megvizsgál, eloszlat minden nehézséget, azt, ami netalán törvénytelen, meg-orvosolja, s általában a szerződésnek minden helytelenségeit módosítja; ezen alapul szolgáló bizodalmat azonban megcsalta a következés, mert a választmány mindezekből semmit nem cselekedett, sőt az óhajtott orvoslás helyett a királyi fiscusnak későbbben tett önkényes változtatásai még újabb sérelmeket okoztak, – most tehát csakugyan kötelessége lesz a törvényhozó hatalomnak minden magános szerződések eltörlésével ez érdemben is világos törvényt alkotni; mert helytelen, sőt veszedelmes az, midőn a szabad polgári szerkesztetéssel bíró hazában a polgárok egy részének jussait nem világos törvények, hanem alaptalan szerződések, vagy önkény szerént változható parancsolatok szorítják meg, és nem a törvény, hanem bizonytalan habozású rendszabások szolgálnak zsinórmértékül.

A magyar főpapok szabad rendelkezésének egyébként éppen nem igazságos megszorítását Kollonichnak idejében is csak azon egy tekintet javasolta, hogy gazdag szerzeményeiből a magyar anyaszentegyház is gyarapodjék, hazánk pedig a vad ellen-

ség pusztításából eredő véghetetlen nyomorúságában segédet és enyhülést nyerhesen. Ha mindazonáltal vizsgálóra vesszük országunk azon főpapjainak tetteit, kik Kollonich alkujának előtte viselték az egyházi főbb hivatalokat, ha többeket elmellőzve, csak Pázmáynak, Lippaynak, Szelepcsényinek és Széchenyi Györgynek³⁴⁰ közhasznú jeles intézeteit és hagyományait összevesszük a későbbben élt főpapok minden áldozatival, ha végre figyelmező tekintetet vetünk magának az alkut kötő Kollonichnak élete folytára, ki nemcsak főpap társainak jussait csorbította meg, hanem a történeti bizonyítások szerint országunknak több századok olta szabad polgári szerkesztését is felforgatni tanácsolta, és ezért polgártársainak tiszteletét, sőt a fontolatlan tanács káros következményei miatt fejedelmének kegyelmét is elvesztvén, mindenektől megvettette, a hazájának pedig, és a magyar anyaszentegyháznak keveset használva végezte életét, kénytelen leszünk megvallani, hogy a megszorításnak óhajtott célja csaknem egészen eltévesztetett, s a magyar egyházi rend jussainak ezen sérelme hazánk közügyére nem sok hasznót, nem sok fényt derített. Igazságos tehát az egyházi rendnek eddig elnyomott jussait világos törvény által helyreállítani. Ugyanazért a hozandó törvénynek az legyen tartalma, hogy minden egyházi személy, akár főpap legyen is az, akár kisebb egyházi hivatalt viseljen (a szerzeteseket ide nem értve) valóságos szerzeményeiről minden különös királyi helybenhagyás nélkül, szabadon tehessen végrendelést, s ezen végrendelések eránt támadható minden kérdések az ország közönséges törvényei szerint intéztessenek el. Midőn azonban valamely egyházi személy végrendelés nélkül halálozott el, annak szerzeménye papi hivatalának a fejedelemtől nyert javainak az emberiségnek, és a közjónak tekintetéből a kereskedői munkára tett észrevételhez képest négy egyenlő részre osztassék fel, melyből egy rész a nemzeti közpénztáré, egy rész az egyházé, egy rész az atyafiaké, végre a 4. rész a főpapoknál a királyi fiscusé, a kisebb egyháziaknál pedig szegényeké legyen, és midőn az elhalálozottak semmi atyafia nincsen, akkor az egyébként ezeket illető rész is a nemzeti közpénztárt illesse; megjegyeztessék végre még az is, hogy az egyházi személyeknek olyan ingatlan vagyoni, melyeket uradalmi törvényhatóság alatt bírnak, úgymint szőlők, házak, szabad adású szántóföldek, rétek és irtások, minthogy ezekben az örökösödés törvény és igazság szerint a földesúrnak jussaihoz tartozik, az említett felosztás alá soha ne kerüljenek.

Ezen cikkelyhez megjegyzésképpen hozzáadatik még az, hogy mivel törvényeink értelmére szerint senki valóságos szerzőnek nem tekintethetik addig, még elidegenített ősi vagyoni vissza nem pótoltnak, vagy az általa tett adósságok kifizetve nincsenek, ha hogy valaki ősi javait nagyobb adósságokkal terhelvén, vásárlott vagyonáról mégis végrendelést tesz, nehogy végrendelésbéli örökösei a nékiek hagyott értéket

³⁴⁰ Az említett főpapok mindegyike az esztergomi érsekségig jutott. Pázmány Péter 1616-1637, Lippay György 1642-1666, Szelepcsényi György 1666-1685, Széchenyi György 1685-1695 között viselte ezt méltóságot.

kezekre vegyék és elpazarolják, az adósságok pedig a meglévő ősieken maradván, ezáltal a törvényes örökösök károsodjanak, az illető törvényhatóságok kötelessége legyen, mielőbb a károsodást távoztatni akaró fél ezeránt próbákkal gyámolítva folyamodott, a másik félnek meghallgatása mellett minden ilyen javakat törvényes zár alá venni, mely azonban tüstént megszűnjék, ha a folyamodó három hónapok alatt a végrendelésnek egész vagy részes megrontására mozdítandó perét folyamatba nem tette.

A 12. cikkely, *De senioratu et jure primogeniturae*,³⁴¹ a törvénykezés elrendelésének 30. szakaszára, az 515. §-ra és a polgári törvények javallatinál a 4. cikkelynél tett megjegyzésekhez alkalmaztatva helybenhagyható.

A 13. cikkelyre, *De divisione inter fratres in casu planae successionis suscipienda*,³⁴² világosabb kifejtés végett megjegyeztetik, hogy az osztály teljesítésének itten javallott rövidebb módja csak akkor vétethessék eszközésbe, midőn az örökséget követelőnek, és az elhalálozottnak származási összefüggések köztudomány szerint tökéletesen világos, mert akkor, midőn ezen atyafiságos összefüggésnek bém bizonyítása bővebb próbákat kíván, úgy szinte midőn az örökséget tartóztató valóságos birtokos vagy záloglevelet, vagy örökbe vallást hoz elő birtokának védelmére, a kiküldöttség semmi jussok és próbák vizsgálgatásába nem ereszkedhetvén, munkálódását azonnal megszüntetni, s a követelő feleket törvényes útra igazítani leendő köteles. Tartozzék továbbá a követelést formáló örökös azon naptól kezdve, melyen az örökösödés reá nézve valósággal megnyílt, egy esztendő alatt folyamadását ez érdemben a közgyűlésre bémutatni, ellenkezőleg pedig örökségének megnyerhetését ezen rövid úton többé ne eszközölhesse. Aki azonban az örökösödésnek megnyílásakor hazánknak határain kívül tartózkodott, vagy az örökséget tartóztatónak gyámsága alatt volt, arra nézve megtérésének vagy a gyámság alól lett felszabadulásának napjától kezdve számláltassék a megkívánt egy esztendő.

Végre ezen cikkelyhez hozzáadatik, hogy midőn az osztozó testvéreknek egyike már előbb eltávozván, holléte nem tudatik, ha csak annak haláláról bizonyos és tökéletes próba elől nem adatik, az osztóztató bíróság annak részére esendő osztályrészt különösen kimunkálván, kimetszván, csak ideiglen adja a többinek birtokába, és azt mindenesetre különös bírói letiltás alá vegye, ha pedig az eltávozott 32 esztendőök lefolyta alatt visszatérne, és testvéri öszveköttetése ellen a javak birtokosai által semmi kérdések nem támasztatnának, osztályrésze néki az illető törvényhatóság hatalmával, rövid úton, per nélkül kiadassék, – de ha a kérdéses testvérnek visszatérte 32 esztendőnél utóbb történnék meg, örökösödését csak törvényes úton követelhesse.

³⁴¹ Az idősebb és az elsőszülöttségi jogról (a hitbizományról).

³⁴² Az atyafiak közti osztályról világos örökség átvétele esetén.

A 14. cikkely, *De successione ab intestato*,³⁴³ nem tesz említést a jobbágyok örökösödésének rendéről, mivel azonban köztapasztalás bizonyítja, hogy e tárgyra nézve hazánk minden vidékein, minden helységben, sőt némelykor ugyanazon egy helységben is az egyik és másik földesúrnak jobbágysai között egészen különböző szokás uralkodik, gyakran ezen szokás változó bizonytalan és önmagával is ellenkező, mert semmi talpköven nem épült, s ugyanazért a kétséges kérdések megítélésében igazságos arányul nem szolgálhat, – de valóban meg sem férhet az egy jól elrendelt polgári szerkesztetésnek törvényes rendszerével, hogy akármely esetben is, különösen pedig egy oly fontos, oly gyakran előforduló, s majdnem minden polgárt érdeklő kérdésnél, mint az örökösödésnek kérdése, nem a szorosan meghatározott polgári törvények, hanem azokkal ellenkezőleg, a bizonytalan forrású helybéli szokásnak hatalma szabjon állandó zsinórmértéket, mely egykor talán az uradalmi tisztnak önkényes kedvezéséből, nem pedig a helység lakóinak közmegegyezéséből vette legelsőbb kezdetét; valóban szükséges a jobbágyok örökösödésére nézve meghatározott világos törvényt alkotni. Tekintetbe véven pedig a jobbágyi birtoknak törvényes természetét, az igazsággal leginkább egyező volna egy oly törvényes rendszabás, hogy minden eddig fennálló helybéli szokásoknak általános eltörlésével a jobbágyok ősi vagyonában, és a végrendelet nélkül hátrahagyott szerzeményekben is annak mind a két ágon lévő maradéki különbség nélkül egyformán osztozzanak; a mellékes atyafiaknak, a hiteseeknek és özvegyeknek örökösödése az e részben hozott egyéb törvényeknek rendelkezéséhez alkalmaztassék. Többszörre az egész 14. cikkely elfogadható.

Ezen helyen javallott az 1790. esztendei országos kirendeltség 17. lapján, a XVI. számmal jelelve egy különös törvényágozatot, mely a hazából kiköltöző polgártársainknak, és az itt letelepedett idegeneknek örökösödését tárgyalta, de azt a mostani kirendeltség egészen elhagyandónak véli. Mivel azonban az 1790. esztendei kirendeltségnek fontos okai, melyekkel a javallott ágozatot támogatta, nincsenek ezen új munkában megcáfolva, sőt elkerülhetetlenül szükséges is az elköltöző magyarok önkényének, mellyel az itt hagyott vérségnek igaz jussait gyakran csorbítják, törvény által gátot vetni, helyes és elfogadható leendő az 1790. esztendei kirendeltség által javallott cikkelynek minden rendszabása, melyért is az említett egész cikkelyt hozandó törvényeink sorába felvenni nem volna felesleges.

15. cikkely, *De mutua conjugum successione*,³⁴⁴ helyes és általában elfogadható. Az özvegyek örökösödésének tárgyában mindazonáltal megjegyeztetik az, hogy a Hármaskönyv első részének 101. cikkelye,³⁴⁵ mely az ötven számot meghaladó ménesből az özvegyet egészen kizárja, semmi helyes és igazságos alapon nem épülvén, eltöröltes-

³⁴³ A végintézkedés nélküli öröklésről.

³⁴⁴ A kölcsönös hitvesi öröklésről.

³⁴⁵ A Hármaskönyv első részének 101. címe értelmében az özvegyek csak akkor örökölhettek ménest, ha abban az állatok száma nem haladta meg az ötvenet.

sék, és ezen új törvénynek erejével az özvegy még a legnagyobb ménesekben is osztozhassék gyermekeivel. Továbbá ezen cikkelynek utolsó §-a, mely a polgárok közszerzeményéről szól, világos említéssel a jobbágyokra is kiterjesztessék.

A 16. cikkely, *De successione fisci regii*,³⁴⁶ ha annak rendszabása, különösen a 13. §-nak értelme kiterjed oda is, hogy a mag nélkül elhalálozott nemes embernek más földesúr fundusán bírt háza, földjei, szőlője, s az ezeken lévő minden épületek és javítások ingyen az illető földesúrra szálljanak, változtatás nélkül elfogadható.

A 17. cikkely, *De inventis thesauris*,³⁴⁷ a kereskedői munkában tett azon észrevétel szerint, hogy a talált kincsek nem három, hanem ezentúl négy részekre legyenek felosztandók, s az egynegyed rész nemzeti közpénztárunkat illesse, módosítva helybenhagyhatók.

A 18. cikkelyre, *De communicatione et repetitione litterarum*,³⁴⁸ és

A 19. cikkelyre, *De transumptis*,³⁴⁹ általában megjegyeztetik, hogy az ezen tárgyak eránt mozdítandó perekben a bírószkodási hatalmat világos törvény által a szolgabírákra kell általruházni, kiket már ezen perekben a királyi curianak ítélete is (Plan. tab. de repet. litterarum pag. 154. dec. 4-a³⁵⁰) törvényes bírának állít.

A 20. cikkelyre, *De divisione*,³⁵¹ nincs semmi észrevétel.

A 21. cikkelyre, *De nova divisione*,³⁵² megjegyeztetik az, hogy némelykor az osztozó férfi testvérek nem tekintvén a javaknak jussbéli különbségét, egyedül a gazdálkodásbéli könnyebbségért egyik vagy másik testvérnek mind olyan javakat adnak, melyek csupán csak fiágot illetnek, midőn ellenben a harmadiknak egész osztályrésze mind a két ágot illető javakból áll, következőleg idő multával az egyiknek leány, a másik férfi maradéki tetemesen károsodhatnak, megtörténhetik pedig az is, az új osztálybéli pert, mellyel ezen sérelmet orvosolni kellene, már folyamatba tenni nem lehet, mert egyik vagy másik osztozó fél minden javait elidegenítvén, a szükséges commassatio³⁵³ többé meg nem történhetik, nehogy ekkor az osztozó felek maradékinak valóságos sérelme mások pazarlásai miatt orvosolhatatlan maradjon, törvény által kell meghatározni, hogy ilyen esetekben, midőn tudniillik új osztálybéli pert kezdeni nem lehet, az osztályrészek úgy tekintessenek, mintha valóságos cserék lettek volna, és a különb természetű javak mennyisége számlálásba vétetvén, minden testvérnek javaiból annyi tekintessék fiágot, és annyi másrésről leányágot is illetőnek, amennyi őtet egyiktől

³⁴⁶ A királyi kincstár örökléséről.

³⁴⁷ A kincstalálásról.

³⁴⁸ A közlő és (szökevény jobbágyot) visszakövető levelekről.

³⁴⁹ A (hiteles) másolatokról.

³⁵⁰ Királyi kúriai döntvénytár. A levelek visszakérésére indított perekről. 4. döntvény 154. oldal.

³⁵¹ Az osztályról.

³⁵² Az új osztályról.

³⁵³ Az egyesítésről.

is, másiktól is illetné, ha ezen javakat mind különösen felosztották volna. Többnyire ezen egész cikkely elfogadható.

A 22. cikkelyre, *De proportionem communium territorii beneficiorum ex usu*,³⁵⁴ némely nem csekély észrevételek adják elő magokat.

Ugyanis

1-ször. Az országos kirendeltség ezen javallott cikkelyben a közbirtokossági haszonvételek arányát tárgyzó perekből egészen kizárja a törvényes időmúlásnak just adó hatalmát, és ezen haszonvételeket a vérségi közös javakhoz hasonlítván, egyenesen azt rendeli, hogy mindaz, amit egyik vagy másik birtokos a közös haszonvételekből elfoglalt, tőle még 32 esztendő múlva is elvételvé, közosztály alá tartozzék. Mint-hogy azonban törvényeink világos határozása véget nem érő perlekedések meggátolása miatt még oda is kiterjesztették az időmúlásnak törvényes erejét, hogy midőn valaki szomszédjának vagy másnak akárkinek birtokát, sőt egész határát, melyhez talán soha semmi jussa nem volt, erőszakkal elfoglalja, és foglalását 32 esztendeig háborgatás nélkül valósággal bírja, minden gyökeres jus és igazság nélkül csupán az időmúlásnak eltöltével is sikeresen védelmezhesse birtokát, nem lehet valóban semmi helyes és törvényes okot felhozni, mely az időmúlás erejének a közös haszonvételek elfoglalására leendő kiterjedését gátolhatná, annyival is inkább, minthogy azokhoz magának a foglalónak is egy részben kétségtelen jussa volt. Igaz ugyan, hogy a vérség közös jussaiban törvényeink sem adnak helyet az elidősítésnek, mert a vérség kötelelt, s az ebből eredő kölcsönös bizodalmat és szeretetet nem akarták őseink egy oly törvénynek megszorító rendelkezése alá vetni, melyet a természetes igazsággal is ellenkezőleg, csak a polgári társaság közboldogsága tett vala szükségessé, de másrésről igaz csakugyan az is, hogy a közbirtokosság nem mindenkor vérségi közös jussokon alapul, mert gyakran vételek, cserék és végrendeletek, sőt gyakran az első megszállás és foglalás is olyan nemzetségeket tévének valamely határnak birtokosivá, melyek egymással legkisebb atyafiságos öszveköttetésben nincsenek; ezekre nézve tehát megszűnnek a törvény kivitelének okai, melyek csak ó vérségi jussok sérthetetlen szentségét kívánták kémélni. Továbbá sok foglalás akkor, midőn legelsőben történt, még csak távolról sem sértette meg érezhetőleg a többi közbirtokosnak jussait, mert a míveletlen földnek, az erdőnek vagy közlegelőül szolgáló gyepeknek oly terjedett vala mennyisége, hogy a foglalás után is több maradt közhasználás alá, mint aminek a birtokosok hasznát venni képesek valának, ugyan azért az efféle foglalásokat is nem csak nem gátolták, hanem önkényes elnézésök által mind egy helyben hagyták azok, kiknek azt megakadályozni kétségtelen jussok lett volna, — magát a közjót tekintve pedig nem kárt, sőt hasznos eszközlő némely foglaló, mert a pusztá vadont kiragadván hajdani míveletlen állapotából, szorgalma által nevelte a nemzeti köziparkodás-

³⁵⁴ A föld-közbirtokosságok haszonvétebeli arányosításáról.

nak gyümölcsseit, ha tehát a törvénynek javallott rendelése szerint minden foglalások közosztály alá lennének tartozandók, büntetve volna azon iparkodó gondos földművelő, ki az első művelésnek költségeit bizonytalan reményekért kockáztatva nevelte hazánknak közkincsét, s annak egyenes kárával a vigyázatlan henyélőnek maradéki gyarapodnának; rosszabb volna sorsa minden közbirtokosnak, mint akármely idegené, kinek az időmúlás jussát egyenesen megengedik törvényeink; felbomlanának a százados osztályok, cserék és eladások, melyeknél a hajdani foglalások valóságos kétségtelen birtok gyanánt vétettek tekintetbe, ezen felbomlások pedig a legterhesebb perlekedéseket szülhetnék, – egyszóval a fekvő birtoknak a vagyonbéli közbátorsággal öszveszőtt állandósága számos ingadozó változásoknak lenne kitéve. Szükséges tehát a hozandó törvényt úgy módosítani, hogy a törvényes időmúlásnak just adó hatalma, minden közbirtokosságbéli haszonvételekre kiterjedjen.

Azt is javallja 2-szor az országos kirendeltség, hogy a közös haszonvételeknek arány szerint leendő felosztásánál csak a valóságos régi jobbágyülések mennyisége szolgáljon zsinórmértékül, de ezen javallat sem leendő általában elfogadható. Mert ha a jobbágyülések alatt csak azok értetődnek, melyek az urbárium béhozásakor már meglévén, a régi urbáriumban is bennfoglaltatnak, gyakran megtörténhetik az, hogy olyan földesúr, kinek nemzetsége hajdan csak zselléreket bírván, a régi urbáriumban feljegyzett jobbágyülésekből semminek ura nem volt, éspedig azért nem volt, mert egy csak szóval végzett, de írásban nem foglalt régiebb osztályban, melyet előmutatni vagy bébizonyítani nem képes, néki a földdel bíró jobbágyok helyett csak zsellérek jutottak, a közös haszonvételek felosztásakor vagy éppen semmit, vagy nemesi telkéhez mérve csak igen csekély részt fog nyerni, holott az egész határnak legnagyobb részét bírja, és már most számos jobbágysága van, mert nagy kiterjedésű major földjeiből új jobbágyüléseket alkotván, a hajdani zselléreket telekes jobbágyokká tette, s ezáltal az közadó fundusát is gyarapította, sok szegény köznépnek pedig bizonyos élelmet adott. Ha ellenben a régi jobbágyüléseken kívül minden azolta alkotott, és most valósággal meglévő jobbágyülések is számlálás alá vétetnek, könnyen megeshetik, hogy az, aki majorbéli foglalásaiból jobbágyüléseket alkotott, és elegendő belső fundusa nem lévén, az ebbéli hiánosságot jobbágyainak engedett külső telekkel pótolta, jobbágyüléseinek száma szerint a közös haszonvételek legnagyobb részét birtokostársainak kettős kárával magához ragadja. Legtanácsosabb volna tehát az említett javallatot úgy változtatni, hogy ahol a szármozási járandóság kétségen kívül világos, ott egyenesen és egyedül az szolgáljon a felosztásban arányul, ahol pedig ezen járandósághoz némely kérdések férnek, vagy azt kifejtteni semmiképpen nem lehet, ott a valóságos belső telekek, melyek a közbirtokosoknak harminckét esztendő oltá kétségtelenül és minden háborgatás nélkül valóságosan birtokában vannak, hitelesen felmértetvén, hold számra véve legyenek az arányos pernek kulcsai, mert eddig is a belső telekek jussánál fogva használták a közbirtokosok közös haszonvételeiket; az idegen vevők gyakran csak ezen jus miatt fizették meg nagyobb áron a kisebb kiterjedésű belső tele-

ket, a kirendeltség javallatának elfogadása által azonban sok ilyen telek, mely egykor talán csak zsellérház vala, régi jobbágyülésnek tehát nem tekintethetik, a közös haszonvételekből egészen kizáratnék, s így a vevőknek az eddigi törvényes szokásban gyökerezett bizodalma meg volna csalva; minden efféle csalódás pedig a törvényhozó hatalomnak a lehetőségig gátolni fő kötelessége. Hogy ezen felosztási zsinórmérték éppen nem igazságtalan, maga az országos kirendeltség is elisméri javallott cikkelyének 6. §-ában, ahol szinte a belső telekek mennyisége rendeltetik arálynak olyan határookban, melyekben a régi jobbágyülések minéműségét és valóságos számát zavart állapotok miatt megtudni nem lehet, ha tehát ilyen határookban nem igazságtalan az, nincsen semmi fontos ok, miért ne lehetne azt az eddigi szokás szerint általános kulcsnak elfogadni, és miért kellene inkább a hozandó törvénynek sikerét mindazon nehéz megfektetésű kérdések alá kitenni, melyekkel a perlekedő felek a jobbágyülések meghatározásában küszködni kénytelenek lennének.

A puszták arányos felosztásánál éppen nem lehet a jobbágyülések mennyiségét zsinórmértékül használni, mert számos puszták találtak hazánkban, melyek népesítve soha nem valának, vagy ha voltak is, a hajdani jobbágyülések mennyiségét azokban kinyomozni már ma nem lehet; mivel pedig némely pusztáknál a szármozási járandóság sem tökéletesen világos, és az is megtörténhetik, hogy egyik vagy másik birtokos a közel fekvő faluban lévő majorjához használván pusztabéli telkeit, nem bír semmi belső fundust a pusztának határában, azért azonban a közös haszonvételekből ki nem rekesztethetik, de amúgy is pusztákon a belső teleknek mekkorasága jobbra csak a birtokosnak önkényes foglalásától függ, ezek eránt célarányosabb leendő azon határozás, hogy ahol szármozási járandóság nem találtatik, a közös haszonvételeknek felosztásában minden pusztai birtokosnak egész valóságos birtoka, melyet 32 esztendőől fogva nyilván és háborgatás nélkül folyvást használt, szolgáljon arányul, mert a pusztákon hamarébb elnézi minden közbirtokos azt, midőn egyik vagy másik a majorja mellett lévő tulajdon szántóföldjéből még egypár holdot kerít udvarához, mint azt, ha 10 vagy 20 holdot a közös erdőből kiirt, vagy annyit a legelő gyepből elfoglal, pedig sokkal több különbséget szül a felosztásnál két hold belső telek, midőn a belső telek mennyisége szolgál zsinórmértékül, mint tíz, sőt gyakran száz hold szántóföld akkor, midőn az egész birtoknak kiterjedése teszi kulcsát az arányos osztálynak.

Végre 3-szor. 10. §-ban az egész határnak tagos elosztását javallja az országos kirendeltség oly móddal, hogy a major földek is commassaltatván,³⁵⁵ minden birtokosnak egy tagban adassanak ki; az előbbi major birtoknak mennyiségére pedig, és minéműségére különös tekintet lévén, minden különbség és ebből eredhető hiányosság kipótoltassék. Óhajtani lehetne valóban, hogy ezen törvényjavallat mindenhol sike-

³⁵⁵ Egyesítvén.

resen eszközölhető volna, de a gazdálkodásbéli köztapasztalás bizonyítja, hogy hazánk némely vidékein, és különösen ezen megyének nagy részében a földek szerencsétlen fekvése és minéműsége valóban győzhetetlen gátokat vet a tagos osztályok igazságos teljesítésének. Vagynak tudniillik olyan határok, melyeknek egy része a faluhoz közel, vagy a völgyek ölében bújva termékenységű, és iparkodás mellett bőven megjutalmazza fáradságát a földművelőnek; midőn ellenben a dombok meredek oldalai, s a határszélén lévő dűlők csak alig adják az elvetett magot kétszeresen vissza, pedig ilyen dűlők-nél a minéműségnek hiányait mennyiséggel pótolni nem lehet, mert valóban mindent felszámolva, tíz holdnak a sok munka, sok elvetett mag után bevett tiszta jövedelme sokszor nem ér fel a másik dűlőben fekvő egy-két holdnak valóságos hasznával. – Sok dűlőnek vízárkok által özszeszaggatott oldalában csak alig lehet egy-két holdot használni, pedig az egész dűlőt a felosztás alul kihagyni sem lehetne, és mégsem találkoznék olyan birtokos, ki azt egész osztályában elfogadni kész volna. Továbbá megyénkben a határok kisebb terjedése miatt sok és költséges épületek vagynak minden gazdaságnál, és midőn országunk alsó vidékein sok terjedt gazdaságnak minden épülete csak egy cselédház, egy-két földgunyhók, és legfeljebb egy-két istálló, nálunk akkor a sokkal kisebb jószág is aklokkal, istállókkal, cséplő, szénás, sőt némelykor gabonás pajtákkal is terhelve vagyon, mert csekély termelésünket gondosan őrizzük, s azt az időjárás viszontagságainak bétakarítás után is kitenni nem igen merjük, – ha tehát itt is hatalmában állana minden birtokosnak többi közbirtokos társait tagos osztályra per által is kényszeríteni, könnyen megeshetnék az, hogy egyik vagy másik birtokos, kinek a faluhoz közelebb esvén eddig minden birtoka, tulajdon lakóháza körül minden szükséges gazdasági, nem csekély értékű épületekkel fel vala készülve, most egész osztályát a határnak legtávolabb részében kapja, kénytelen lesz tehát költséges épületeit elbontatva tagos osztályára általtétetni, vagy ha ezt véghezvinni tehetetlen lenne, gazdasága pusztulásra jut, s akkor a javallott törvény által célba vett hasznokat nem igen fogja érezni, pedig ilyen vidékeken, mint amilyen megyénknek nagyobbik része, számos hasonló esetek történhetnének. Továbbá némely határookban az egyik vagy másik birtokos nem csekély áldozatokkal cserélte össze másokkal földjeit, mert egyiknek többet adott, a másiknak készpénzt fizetett, csak hogy birtokát majorjához közelébb, vagy valamely jobb dűlőbe vonhassa; az osztózók mindenkör különös tekintetben vették az egyik vagy másik testvérnek jutott földek helyheztetésit és minéműségét, a jószágot vásárlók hasonló tekintetek miatt jobb áron fizették a megvett javakat mindezen eseteknél, tehát a valóságos birtoknak mostani helyheztetésén terhes szerződések épültek, melyeket eldönteni vagy kijátszani soha nem függhet egy harmadiknak önkényétől, kivált midőn még jussainak sérelméről sem panaszkodhatik. Ha azonban a tagos osztályok eszközölhetése pernek tárgyává tétetik, minden birtokosnak hatalmában leend az efféle szerződések alapját megrontani, mert kényszerítheti birtokostársait, hogy régi birtokaiktól megváljanak; a helyheztetésnek és minéműségnek igazságos pótolása pedig csak azért sem leend általában tökéletes,

mert elhatározását nem valamely törvényben gyökerezett állandó zsinórmérték, hanem a bíróságnak bizonytalan és gazdasági tapasztaltságához képest változó önkénye fogja vezetni.

Jobb volna tehát itt is, valamint a kilencedek bérbeadásánál csak tanácsló, nem pedig kötelező törvényt alkotni, mert ahol a tagos osztály minden közbirtokosnak hasznos, ott jobbára minden erőltetés nélkül is eszközölni fogják azt a birtokosok, mihelyest hasznos voltáról meggyőződnek, ahol pedig az valóságos kárt okoz valamelyik birtokosnak, ott már magában igazságtalan, mert a természetes igazság és a tulajdonnak sérthetetlen jussai nyilván tiltják, hogy egyiknek gyakran talán százados birtokát háborgatni, sőt csorbítani lehessen a másik birtokos jobb létének eszközléseért.

De ha mindezek mellett a tagos osztályok törvényes megállapítása csakugyan erősen sürgettetnék, szükséges a hozandó törvénynek kötelező hatalmát csupán csak olyan határokhoz szorítani, hol a dűlők földkeverékének és helyheztetésének egyforma, vagy legalább egymáshoz közelítő minéműsége a különbségbéli hiányoknak pótolását vagy éppen szükségtelenné, vagy könnyen eszközölhetővé teszi; de ott is mindenkor csak úgy történhessék tagos osztál, hogy a jobbágyok regulatiojának teljesítése, és a nekik járandó legeltetőnek kimetszése után a fennmaradott dűlőkből mindenkor a legkisebb birtokos választhasson legelsőben, és a választhatási jus a birtok mekkoraságának fordított rendje szerint illesse a közbirtokosokat, s a valóságos birtoknak egész mennyisége szolgáljon arányul.

A könnyen felosztható közlegelők azonban, a berkek és erdők, egyszóval mindazok, amik eddig is közösek lévén, senkinek különös kizáró bírásában nem voltak, hogy ha helyheztetésük megengedi, minden határban tagokban osztassanak fel, és ezen osztálynak teljesítését per útján is lehessen eszközölni, de a jobbágyokat illető közlegelő soha legkisebb törvénytelen csorbulást ne szenvedjen. Többnyire a javallott cikkelynek minden egyéb rendszabásai ezen elszámolt módosításokhoz alkalmaztatva helybenhagyhatók.

A 23. cikkelyre, *De sublatione curialium beneficiorum*,³⁵⁶ nincsen semmi észrevétel.

A 24. cikkelyre, *De metis ex usu et privilegio*,³⁵⁷ megjegyeztetik az, hogy mivel olyan helyeken, ahol semmi kérdés nem volt ugyan a határok között, hanem az elpusztult határjelek megújítása, vagy új halmoknak hányása volt csak szükséges, ezen foglalatosság teljesítését az eddigi törvényes szokás szerint egy arra megkért szolgabíró segéd esküdtjével együtt mindenkor eszközölhetette, most sem leendő szükséges a régi szokást e részben megváltoztatni; meg kell tehát a szolgabíráknak kezénél továbbra is hagyni azon hatalmat, hogy a határt járó felek kölcsönös megegyezésénél fogva

³⁵⁶ A nemesi haszonvételek eltörléséről.

³⁵⁷ A szokásos és a kiváltsággal megállapított határokról.

halmokat hányathasson, mert ezek munkálódása költséget sem kíván annyit, mint az országos kirendeltség által javallott azon kiküldöttségek, melyeket a vármegyének kellene kinevezni, s így a felek kevesebb terheltetéssel érhetnék céljokat, hamarább is megtörténhetnék a határjárás, mert a felek által megkért szolgabírónak, ki úgyszólván nem ítélő, hanem csak törvényes bizonyság lehet, és egész hatásköre tüstént megszűnik, mihelyest a felek között határbéli villongások támadnak; a vármegyének különös kiküldetésére szüksége nem lévén, a felek sem volnának kénytelenek gyűlésre várakozni, a javallott kiküldöttségek azonban kiküldés nélkül nem munkálódhatnának, és hatalmuk sem lehetne nagyobb, mint eddig a szolgabíráké volt, mert ahol kétséges kérdések eldöntése forog fent, ott törvényeink szerint csak az alispány mint törvényes bíró vagy on ítéltő hatalommal felruházva.

Ugyanezen cikkelynél kell ismételni hazánknak azon sérelmét, melyet az országosan összevgyűlt rendek már 1811. esztendőben, és későbbben 1826-ban (acta comit. tom. 2. pag. 1275.³⁵⁸) felterjesztettek, hogy tudniillik némely a határbéli perekben az alispányoknak törvényes ítéletét, hazai törvényeink világos rendelkezésének ellenére a nagyméltóságú magyar udvari cancellaria saját önkényes hatalmával eldöntötte, s ezáltal a törvénykezésnek rendszerét egészen megzavarta. Világosan ki kell tehát fejezni a hozandó törvénycikkelyben, hogy a határbéli perek rendes és törvényes bírának ítéletét a nagyméltóságú magyar udvari cancellaria soha semmi szín alatt meg ne változtathassa, hanem a sérelemtől panaszolkodó fél egyenesen, és egyedül rendes ítélőszékeink előtt törvényes úton nyerhessen orvoslást.

A 25. cikkely, *De decimis clericalibus ex jure et usu*,³⁵⁹ helyes és elfogadható. Nem lenne azonban felesleges a hozandó törvényben még azt is világosan kifejezni, hogy mivel a papi tized a jobbágnak semmi későbbben tett foglalásaiból, irtásföldről vagy utóbb beültetett szőlőjéből törvényesen éppen nem járandó, a tizedet haszonbérben bíró földesúr pedig egyedül a bérbeadónak lévén képviselője, jussait többre nem terjesztheti; papi tizednek neve alatt soha semmi földesúr az irtásföldről és más efféle későbbi foglalásokból, melyekből maga tizedet adni nem engedne, ha az egyházi személy természetben szedné tizedeit, jobbágyságtól semmi szín alatt ne követelhesse, habár ezen bitanglott jussnak használásában mindeddig benn volt is, s az ezeránt panaszolkodó jobbágyoknak rövid panaszos per útján a sérelmet orvosló igazság haladék nélkül kiszolgáltassék, megmaradván amúgy is minden földesúrnak azon jussa, mellyel az urbáriális munkában kifejezett mód szerint a jobbágyok kezénél lévő irtásföldet visszaválthatja, vagy azok eránt új szerződésre léphet.

A 26. cikkelyre, *De fassionibus perennalibus, et eas celebrandi modo ac loco*,³⁶⁰ különösen a 3. §-ra nézve megjegyeztetik, hogy a hiteles káptalan vagy klastrom³⁶¹ valóságos két

³⁵⁸ Országgyűlési irományok 2. kötet 1275. oldal.

³⁵⁹ A szokás és jog szerinti papi tizedről.

³⁶⁰ Az örökvallásokról és azok véghezvitelének módjáról.

tagjának a káptalan által leendő kiküldése csak akkor legyen szükséges, midőn azok káptalan vagy a klastrom kebelén kívül veszik által az eladónak örök bévallását, magában a klastromban vagy káptalanban pedig elég legyen mindenkor csupán csak két tag előtt, minden kiküldés nélkül is az örök bevallást kijelenteni, mert egyébként az is könnyen megtörténhetnék, hogy a kiküldő káptalan vagy convent több tagoknak be-
tegsége, vagy távolléte miatt teljes számmal össze nem ülhetvén, a kiküldés meg nem történhetnék, s ekkor a bevallónak költséges várakozása, vagy terhes utazásának ismételése lenne szükséges, a felek terhelését pedig minden lehető módon elmellőzni fő kötelesség. Ugyanezen cikkelynek 7. §-a csak oly értelemmel lesz elfogadható, hogy a leányág a fiágot illető javakra nézve csak akkor nem bír vételbéli elsőbbséggel, és csak akkor nem kívánhatja az azok eladásánál az előintést, midőn azon javak magában az adománylevélben egyedül fiágra vagynak ajándékozva.

A 27. cikkelyben, *De praemonitione fassionibus praemittenda*,³⁶² nem volna felesleges megemlíteni, hogy az előintés, úgy szinte az örök bévallásnak kihirdetése, melyet a feljebbi cikkely javall megrendeltetni, a vármegyének kisebb gyűlésében soha meg nem történhessék, és ha megtörténik, azon oknál fogva, hogy a kisgyűlésnek jegyzőkönyve a közgyűlésen úgy is felolvastatik, néki soha semmi erő nem tulajdoníttassék, mert az előintésnek, és az említett kihirdetésének fő célja a köztudomány, ezt pedig kisgyűlésen kevesebb sikerrel lehet elérni, habár a jegyzőkönyv közgyűlésen felolvastatik is, minthogy az ilyen felolvasás közben némely csekélyebb érdemű tárgyak a figyelmet könnyen elfutják.

A 28. cikkely, *De necessariis, et rationabilibus fassionibus*³⁶³ készült. Hazánkban a nemzeti szorgalomnak gyorsabb terjedését, s országunk közhitelének emelkedését semmi hathatósabban nem eszközölné, mint egy oly törvény, mely szerint az ingatlan ősi nemes birtoknak örökös eladása mindenkor változhatatlan maradna, s azt a vérségnek soha semmi szín alatt felbontani, vagy kérdés alá venni szabad nem volna; de másrésztől valóban fontos, és figyelemre méltó tekintetek ellenzik egy ilyen törvénynek alkotását, mert annak oltalma mellett a gondatlan pazarló tulajdon vérségét, sőt gyakran önnön magzatit is végképpen kifoszthatná mindazon javakból, melyek őseitől fáradtság és érdem nélkül jutottak kezére, néhány terjedtebb birtokú hatalmas nemzetségek pedig tartózkodás nélkül magokhoz vonnák a fekvő javaknak legnagyobb részt, s ezáltal országunk kisebb nemzetségének nem csekély része lassanként minden birtokából kipusztulna; jobb tehát e részben fennálló törvényeinket, s a hajdankornak ezen törvényekben gyökerezett régi szokását tovább is fenntartanunk. Mivel azonban nemcsak az eladóknak nemzetségi jussai kívánnak kémélést, hanem a vevők tulajdonának állandó bátorsága is megérdemli a törvényhozó hatalomnak gondosabb figyel-

³⁶¹ Értsd: hiteles helyek – hiteles (közokirat kiállítására jogosító) pecséttel rendelkező egyházi testületek.

³⁶² A bevallások előintéséről (előzetes megintéséről).

³⁶³ A (vég)szükségből tett és az okszerű bevallásokról.

mét, szükséges leend fennálló törvényeinket, s a kirendeltség által javallott ezen cikelyt oly móddal változtatni, hogy e kettős cél legalább csak valamennyire is egyesüljön, és valamint egy részről az ősi fekvő birtoknak határtalan örökös elidegenítéséből eredő károsodást az illető vérség annak idejében törvényes úton orvosolhassa, úgy szinte más részről a megvevőnek tulajdona se légyen örök időkre kitéve mindazon bizonytalan habozású változásoknak, melyek azt a vérség törvényes lépései által még századok múlva is érhetnék. Törvény által kell tehát meghatározni, hogy az eladó fél halálának napjától számlálendő harminckét esztendő után az igaz lélekkel kötött örök bévallást senki többé fel ne bonthassa, s a megvevő vagy annak maradéki vásárlott javaik birtokát a törvényes időmúlásnak just adó hatalmával védelmezhesse, mely időmúlást sem ellenmondás, sem pusztá bírói megintés félbe ne szakaszthasson, hanem a jussával élni akaró köteles legyen a megvett javak valóságos birtokosát, vagy az egész vételbéli sommának megkínálásával bíróiképpen megintetni, s az időközben történt javításokért is tüsténti kielégítést ajánlani, vagy azt a bévallás eldöntésére törvényes bíróság elébe perbe idéztetni, mely lépések által a kérdéses javakat kibocsátani, mégis vonakodó birtokosnak elidősítése jussa félbeszakadván, a már eltöltött időt soha mentésül fel ne hozhassa, hanem időmúlása csak akkor légyen tökéletes, ha az említett mód szerint történt megintés vagy idézés után ismét 32 esztendőt eltöltött a vett javaknak birtokában. Nehogy azonban a pernek pusztá kérdése által is minden pénz nélkül előlhessék az illető vérségbéliek a vevőnek jó lélekkel szerzett igazát, a hozandó törvénynek rendelése kiterjedjen oda is, hogy midőn a perbe idézett vagy megintetett birtokos vételbéli pénzének és javításainak kifizetését kérvén, a per alatt lévő javak kieresztését megajánlja, a pert mozdító kereső fél pedig a javakon fekvő sommát ezen ajánlásnak napjától, vagy a bírói törvényes ítéletnek hozásától számlálendő három holnapok alatt le nem teszi, kezdett pere tüstént le szállítatván, úgy tekintessék, mintha soha kezdve nem lett volna, és a valóságos birtokos időmúlási jussának félbeszakasztására semmit ne érjen. Többnyire a most kimagyarázott kétféle módon kívül sem az erőszakos háborgatás, sem akármely egyéb törvényes vagy törvénytelen cselekedet a vevő fél időmúlási jussának félbeszakasztására vagy eldöntésére törvényes erővel soha ne bírjon.

Ami végre a mellékes vérségnek jussait illeti, fennálló törvényeink szerint ezek csak akkor vehetik a bévallásnak helyes voltát per által kérdés alá, midőn az eladónak vagy maradékinak magvaszakadtával az eladott javakban is őket illetné az örökösödés, ebből tehát egyenesen az következne, hogy a mellékes vérség ellen szolgáló törvényes időmúlásnak kezdete is csak ezen örökösödés megnyílásának napjától lenne számlálendő. Mivel azonban ekkor azon óhajtott cél, hogy a tulajdonnak állandó bizonyossága valahára csakugyan eszközöltessék, tökéletesen elérve soha nem volna, mert a vevőnek nemzetségét több századok előtt szerzett birtokától is megfoszthatná az eladó fél vérségének azon mellékes ága, mely az eladott javakban csak most nyert legelsőben örökösödést, ily hosszas idők után pedig a megvevőnek maradéki

között azóta történt számos osztályok felforgatása legterheesebb pereket szülhetne, sőt a hajdan idők régen elfejtett környülményeiből eredő bevallások szükséges vagy helyes voltát kifejtteni, valóban felette nehéz, némelykor pedig lehetetlen is volna, törvény által határozassék meg az is, hogy az elidősítés jussának kezdete még a mellékes vérség ellen is egyenesen az eladó fél halálának napjától számláltassék, és ha annak törvényes maradéki az időmúlás hatalmát félbe nem szakasztották, a mellékes vérségnek pert mozdítani csak akkor legyen jussa, midőn az örökösödésnek rendje még az időmúlásnak bétölte előtt reászállott. Ezen törvény, melyet a birtokbéli közbátorság tekintete szükségessé tesz, igazságtalan nem leend csak azért is, mert a mellékes vérség a bévallást előző megintés által jókor lévén figyelmeztetve, jussával szabadon élhetett, s az áruba bocsájtott ősi javak tulajdonát nemzetségének birtokában megtarthatta volna, jussa pedig annyira nem terjedhet, hogy amit egykor tudva helybe hagyott, vagy legalább elnézett, azt századok múltával is felforgathassa, s ezáltal másnak törvényes igazát örökös bizonytalanságban tartsa.

Egyébaránt az országos kirendeltségnek ezen cikkelyben tett minden egyéb javalati helyesek és elfogadhatók.

A 29. cikkelyre, *De fassionibus perennalibus in liberis regiisque civitatibus districtibus item separatas portas habentibus, nec non oppidis celebrandis*,³⁶⁴ nincs semmi észrevétel.

A 30. cikkelyben, *De invalidatione fassionum ex praeiudicio*,³⁶⁵ különösen pedig ezen cikkelynek 2. §-ában törvény által javallja meghatározatni az országos kirendeltség, hogy midőn valaki a neoquistica commissio³⁶⁶ alá tartozó részeken fekvő javakat, melyek nemzetsége által hajdan örök bévallás mellett elidegenítették, ezen bévallás eldöntésére mozdított perrel kívánná visszanyerni, s ezen javak a királyi fiscusnak, vagy valamely adományosának vagynak valóságos birtokában, köteles legyen a követelő felperes tulajdon nemzetsége régi gyökeres jussainak kétségtelen valóságát bizonnyítani, véleményét az országos kirendeltség azon ítéletekben gyökerezi, melyeket a neoquistica commissiónak végső eltörlése után 1741. és következő esztendőkből hozott a királyi curia, – mivel azonban ezen ítéletek egészen eltérnek, sőt egyenesen ellenkeznek az ítélőszékeknek régiebb törvényes szokásával, és amúgy is constitutio-nalis³⁶⁷ törvényeink lelkével meg nem férnek, azok a hozandó törvénynek helyes és ingatlan alapul nem szolgálhatnak. De valóban az igazsággal sem volna egyező az, hogy a királyi fiscus, ki az ilyen javakra nézve csak a megvevőnek lehet valóságos képviselője, több és fontosabb próbákat kívánhasson az örök bevallás felbontásáért perlekedőtől, mint amit ez a megvevőnek nemzetsége ellen felhozni tartoznék, mert

³⁶⁴ A szabad és királyi városokban, hasonlóképpen elkülönített jószágokkal bíró kerületekben és nemkülönben a mezővárosokban fogatanosított örökvallásokról.

³⁶⁵ Az örökvallások jogsérelem miatti megerősítéséről.

³⁶⁶ Újszerzeményi bizottság.

³⁶⁷ Alkotmányos.

ha vagynak a megvevő jussain kívül más elrejtett királyi jussok is, melyek mellett a per alá vett javak a királyi fiscust illetik, azt nem a felperesnek, hanem az állító fiscusnak kötelessége világosan kifejteni. Azonban a 4 ./. alatti különös vélemény mind-ezen, és több más okokat oly bőven és helyesen előadta, hogy azokat itten ismételni felesleges volna, hanem a kirendeltség javallata helyett egyenesen az említett különös vélemény lesz helybehagyható.

A 31. cikkelyre, *De invalidatione fassionis ex neglecta praemonitione*,³⁶⁸ nincs semmi észrevétel.

A 32. cikkely, *De recessu a fassione*³⁶⁹ változtatás nélkül elfogadható.

A 33. cikkely, *De transactionibus*,³⁷⁰ Különösen a 3. §-ban azt rendeli az országos kirendeltség, hogy a brachialis³⁷¹ perekből eredett olyan egyességek, melyek mellett valamely fekvő birtoknak tulajdonosi jussa másra ruháztatik, dönthetetlenek ne legyenek. Szükséges leendő azonban ezen javallatra nézve megjegyezni azt, hogy mivel a bírói végrehajtást akadályoztató ellentállás, és az ebből eredett ellentállási per gyakran megelőzik az alapos pernek legfőbb megvizsgálását, könnyen megtörténhetik, hogy az alapos perbe hozott, de feljebbvitelt első ítéletet a legfelsőbb ítélőszék még akkor is megváltoztatja, midőn már az ellenállási per végképpen befejeztetett; ilyen esetben tehát tökéletes bizonyossággal általában állítani nem lehet azt, hogy a pernek kimenetele már semmi kétség alatt nincs, oly világosítást kell a hozandó törvényhez toldani, hogy mindaddig, még fellebbezés, megtiltás, vagy más törvényes segedelem mellett reménye lehet a perét vesztett félnek, hogy ugyanazon perben az első ítélet kedvezőbbre változik, bizonytalan lévén a perlekedésnek kimenetele, szabad legyen teljes erejű felbonthatatlan egyességet kötni, habár ez a brachialis pernek folyamata alatt történik is, – ugyanezen oknál fogva teljes erővel bírjanak mindazon egyezések is, melyek a visszaverési perekben készültek, mert törvényeink rendelkezése szerint a visszaverés jótéteménye mellett hatalmában áll a vesztő félnek ismét az alapos per érdemének feszegetésébe bocsátkozni, s a követelésnek törvényes voltát előbb felhozni elmulasztott új ellenpróbáival ostromolni; nem lehet tehát a visszaverési pernek végső befejezéséig magát az alapos pert is elvégzettnek mondani. A pernek birtokon kívüli megújítását azonban nem kell az említett törvényes segédek sorába tartozónak tekinteni, mert ámbár ezáltal is reménylhetni némelykor az első perbeli törvényes ítéletnek megváltoztatását, az újító per mindazonáltal egészen új per lévén, azt az előbbi per valóságos folytatásának nem nevezhetni; midőn tehát az első per már egészen befejeztetett, azon szín alatt, mintha a vesztő fél által netalán kezdendő új pernek kétséges kimenetele magát a megnyert pernek tárgyát is bizonytalansággal

³⁶⁸ A(z örök)vallás megerősítéséről az elmulasztott megkínálás miatt.

³⁶⁹ A(z örök)vallástól való visszalépéstől.

³⁷⁰ Az egyezségekről.

³⁷¹ Karhatalommal való végrehajtás iránti.

fenyegetné, dönthetetlen egyességeket kötni nem szabad, de midőn az újító per csakugyan folyamatban legyen, s az újabb próbák is felhozattak, már akkor a per kimenetele csakugyan kétséges lévén, azon teljes erejű végegyesség, mellyel az béfejeztetik, csakugyan felbonthatatlan legyen.

A 34. cikkely, *De cambiis*,³⁷² helyes és elfogadható. Itten azonban említést érdemel a királyi curianak (Plan. tab. ad invalid. cambii pag. 104. dec. 3.³⁷³) azon ítélete, mely szerint akkor, midőn a cserélni akarót valamely vérségbéli mellékes atyafi bírói megintés által mindazon cserebéli hasznokkal és elsőségekkel kínálja, melyeket az a véle cserélő idegentől várhat, de a bírói megintésnek és említett kínálásnak ellenére is a csere csakugyan idegennel köttetik meg, az intetőnek hatalmában álljon ezen cserét törvényes úton felbontani, vagyis inkább magára ruháztatni. Mivel azonban a Hármaskönyv első részének 70. cikkelye³⁷⁴ szerint minden ellenmondás és megintés sikertelen a cserék törvényes erejének megrontására, azt pedig, hogy a cserélni akarónak gazdálkodási szándékához képest melyik jószág volt hasznosabb és alkalmasabb, kivált idő múltával, tökéletesen meghatározni majdnem lehetetlen, minden félreértések elkerülése végett a királyi curianak feljebb említett ítéletét nem hallgatással kell elmellőzni, hanem a hozandó törvénynek világos szavaival jövődöre végképpen megszüntetni.

A 35. cikkely, *De praescriptione*.³⁷⁵ Mindazon észrevételekhez, melyek a törvénykezés rendében a 17. szakaszra, s a polgári törvények javallatinál a 28. cikkelyre tettek, szorosan alkalmaztatva helybenhagyható.

A 36. cikkelyre, *De pignoribus et ea celebrandi modo ac loco*,³⁷⁶ úgy színte

A 37. cikkelyre, *De praemonitione pignoribus praemittenda*,³⁷⁷ nincs semmi észrevétel.

A 38. cikkelyhez, *De realitate devolutione et localitate pignoris*,³⁷⁸ nem volna felesleges még azt toldani, hogy midőn a zálogot kereső az elzálogosított részjószágnak mennyiségét, vagy az ezen cikkely 6. §-ában elszámlált kivételek esetein kívül annak helyheztesztését bém bizonyítani nem képes, habár a zálognak valósága kétségtelen is, soha semmiféle bírói határozás ne kényszerítse a zálogos birtokost arra, hogy a zálogban bírt részjószágnak mennyiségét és helyheztesztését kimutassa, vagy helyette a felperesnek valamit általadjon, hanem ilyen esetben az alperes a követelő fél által felhozott próbáknak tökéletlensége miatt feloldozást nyerjen, mert igazságtalanság volna

³⁷² A cserékről.

³⁷³ Királyi kúriai döntvénytár. A jószágcsere megerősítésére indított perekről. 3. döntvény 104. oldal.

³⁷⁴ A Hármaskönyv első részének 70. címe a birtokok cseréjéről rendelkezett.

³⁷⁵ Az elévülésről.

³⁷⁶ A zálogolástról és foganatosításának módjáról és helyéről.

³⁷⁷ Az előintésekről a zálogolásnál.

³⁷⁸ A zálog valóságáról, háramlásáról és helyeztetéséről.

valakitől azt kívánni, hogy maga szolgáltatson fegyvert önnön kárával ellenfelének kezébe.

A 39. cikkelyben, *De conditionibus pignoris*,³⁷⁹ világosan kifejeztessék az is, hogy midőn a zálognak ideje harminckét esztendőnél többre köteleztetik, az egész zálog ezen egy törvénytelen feltétel miatt semmivé ne legyen, sem kiváltásának ideje csupán önkénytől ne függjön, hanem az esztendő száma már magában 32 esztendőre szálljon, a valóságos szerzeményeket pedig mindennemű feltételek mellett szabadon adhassa zálogba a szerző, mert ezeket tökéletes jussa vagyon el is ajándékozni, nem lehet tehát megtagadni tőle azon just, hogy szerzeményét kénye szerint leköthesse.

A 40. cikkelyre, *De summis pignoratiis*,³⁸⁰ megjegyeztetik az, hogy ezen cikkely első §-ának azon rendelkezését, mely szerint a zálogos summák mindenkor azon pénz nemében legyenek visszafizetendő, melyben felvételtek, minden terhes szerződésekre, melyekben valamely egykor felvett készpénzbéli sommának visszafizetése tárgyoztatik, általában kiterjesztessék, mert ezt a természetes igazság, és a más kárával senkit gazdagodni nem engedő világos törvényeink szorosan megkívánják.

A 2. §-ra megjegyeztetik, hogy a zálogos birtoknak azon hiányosságai, melyek a birtokosnak vétké nélkül, vagy véletlen esetekből származtak, vagy a zálogban adó tulajdonos jussainak gyöngesége miatt mások által mozdított perekből eredének, ezen §-nak rendelkezése alá ne tartozzanak, és ilyen esetekben köteles legyen a zálogot visszaváltó lefizetni az egész zálogos sommát, mert a zálogos birtok megcsorbulásának nem a zálogos birtokos lévén oka, károsodást nem szenvedhet annyival inkább, minthogy már azáltal is vett, hogy az egész zálogos sommának törvényes kamatai helyett a zálogba vett egész birtoknak jövedelmét, mely egyébként ötöt illette volna, nem húzhatta, mert maga ezen birtok csorbulást szenvedett.

A 41. cikkelyre, *De meliorationibus et deteriorationibus*,³⁸¹ következő észrevételek adják elő magokat.

1-ször. Mivel a véletlen esetek mindenkor a valóságos tulajdonosnak kárára szolgálnak, világosan említessék a hozandó törvényben, hogy az ilyen előre nem látott, és el nem hárítható károsodásokat a zálogos birtokos megtéríteni nem köteles, ugyanazért a véletlen eset által pusztulásra jutott, és a zálogos birtokos által újra felépített szükséges épületeknek árát köteles a zálogot kiváltó megtéríteni még akkor is, midőn a zálogos birtokosnak szerződés szerint egyébként épületeket tétetni hatalma nem volna.

2-szor. Noha a királyi curiának ítélete szerint (Plan. tab. pag. 45. dec. 5. et 7.)³⁸² az isteni tiszteletre szolgáló építéseket a visszaváltó kifizetni nem tartoznék, midőn azon-

³⁷⁹ A zálogolás feltételeiről.

³⁸⁰ A zálogszegésekről.

³⁸¹ A javításokról és rongálásokról.

³⁸² Királyi kúriai döntvénytár. 5. és 7. döntvény 45. oldal.

ban az efféle épületek a patronatus³⁸³ jussánál, vagyis inkább kötelességénél fogva készültek, következve még a tulajdonos által is szükségképpen megtétettek volna, azoknak árát a visszaváltó köteles légyen megtéríteni.

3-szor. Midőn a záloglevélben hatalom adatott a hasznos építésekre, s ezen hatalomnál fogva kertet készített a zálogos birtokos, ezen kertért nem a reá tett költséget, hanem a királyi curianak (Plan. tab. pag. 45. dec. 8.³⁸⁴) eddigi ítélete szerint a fák valóságos hasznának felszámhlása szerint, annak valóságos értékét fizesse meg a kiváltó tulajdonos.

4-szer. A zálogos java rendkívül való jövedelme, mint példának okáért a talált kincsnek a föld birtokosait illető része, vagy valamely mag nélkül elhalálozó jobbágy-nak öröksége, ha csak ezek eránt a záloglevélben különös határozás nem tétetett, mindenkor a zálogos birtokost illesse, mert egyébaránt a jobbágyok utáni örökösödések felszámhlátásából, kivált a terjedtebb és régiebb zálogoknál véghetetlen perek szármoznának.

Végre 5-ször. Fennálló törvényeinknek, különösen az 1638. esztendei 29. cikkelynek³⁸⁵ azon rendelkezését, hogy a világos zálogot kibocsátani nem akaró, ha minden a zálogon fekvő pénzével megkínáltatott, az egész sommát elvesztvén, tartozzék a zálogot is kiereszteni, végképpen el akarja törteni az országos kirendeltségnek javallata. Mivel azonban a zálogokat, kivált pedig a bírói foglalásbéli zálogokat igazságtalanul tartóztatók csak azért is kemény büntetést érdemelnek, hogy uzsoráskodó vonakodásaik által a valóságos tulajdonosoknak tetemes kárával szaporítják a pereknek számát, de amúgy is az igazság kiszolgáltatásának hamarítása megkívánja, hogy a követelők tulajdonaik serényebb és könnyebb megnyerhetésében a lehetőség segítessenek, szükséges leend az országos kirendeltségnek javallatát úgy módosítani, hogy a zálogos sommának elvesztéséről szóló törvényeink, és a királyi curianak hasonló tartalmú törvényes ítélete (Plan. tab. nucleus pag. 236. N-ro 89. in causa Akáts contra Könye³⁸⁶) legalább a bírói zálogokra nézve a magok erejében eddig mód szerint tovább is fenntartassanak. Többnyire ezen egész cikkely helybenhagyható.

A 42. cikkelyre, *De contractu sponsalístico*,³⁸⁷ nincs semmi észrevétel.

A 43. cikkely, *De vinculis*,³⁸⁸ általában helybenhagyható. Nem volna mindazonáltal felesleges ezen cikkely 3. §-ának rendelkezését, mely szerint a kölcsönzéseknél a kötésnek egész mennyisége csak egytized részét teheti az egész sommának, világosan ki-

³⁸³ Kegyuraság.

³⁸⁴ Királyi kúriai döntvénytár. 8. döntvény 45. oldal.

³⁸⁵ Az 1638:29. tc. arról rendelkezett, hogy miképpen lehet segíteni azon, aki hatszáz forint erejéig elzálogosított birtokra nézve a vármegye bírói ítéletével szemben lett pervesztes.

³⁸⁶ Királyi kúriai döntvénytár. 89. szám 236. oldal. Akáts kontra Könye ügy.

³⁸⁷ Az eljegyzés(i szerződés)ről.

³⁸⁸ A bánatpénzekről.

terjeszteni minden szerződésekre, s a hozandó törvényben azt rendelni, hogy a kötésnek sommája a szerződés egész tárgyának egytized részét soha meg ne haladhassa, midőn pedig azt meghaladja, minden különös per nélkül tartozzék a kötet megítélő bíróság annak mennyiségét az említett tized részre leszállítani. Továbbá minthogy a kötés a szerződést megszegőnek önkényt felvállalt büntetése, nem pedig a visszalépés által okozott károknak pótolása, midőn egyik szerződő fél a szerződésnek pontjait megszegi, a természetes igazság és a terhes szerződések kötelező erejének változhatatlan bizonyossága megkívánják, hogy a másik fél egyedül a kötéssel megelégedni ne tartozzék, hanem jussa legyen a kötésen kívül még a szerződésnek teljesítését is, úgy szinte minden károkat, vagy megszűnő nyereségét törvényes úton követelni, mert ha az egyik, vagy másik félnek hatalma leend, hogy felvállalt köteleességétől a kötésnek lefizetése által magát mentessé tehesse, gyakran ugyanazon eszköz, melynek a szerződések pontos megtartását kellett volna bizonyossá tenni, azoknak önkényes megszegését fogja könnyíteni; midőn azonban az alkura lépők nem valószínűs kötet, hanem az alkut megrontó által fizetendő bánatpénzt határozták meg szerződéseikben, teljes szabadságok leend szerződésbéli jussaikkal élni.

A 44. cikkelyre, *De debitis*,³⁸⁹ megjegyeztetik az, hogy mivel a törvénykezés rendénél a 27. szakasznak 430. §-ára tett észrevétel szerint ezentúl a hitelezőnek minden valószínű és világos adósságbéli keresetben szabad választási jussa lesz, a 44. cikkely 3. §-ának azon rendelkezése, hogy a választási jussal bíró hitelező elhalálozott adósának csak egyik gyermekét vagy örökösét tartozzék perbe idézni, minden világos adósságokra kiterjesztendő lesz, ez azonban osztályosait azon perbe evictiora idézheti.

A 45. cikkelyre, *De mutuo per sic dictas partiales obligatorias contracto*,³⁹⁰ nincs semmi észrevétel.

A 46. cikkely, *De foenore*,³⁹¹ változtatás nélkül elfogadható. Mivel azonban a bírói kézre letett pénzekről sem itt, sem más helyen említést nem tesz az országos kirendeltség, ezen tárgynak minden lehető kétséges félremagyarázásoktól leendő felmentése végett a törvényben világosan meghatározassék, hogy midőn valaki a bírónak kezére bizonyos sommát letesz, mindenkor meghatározza, hogy azon summával a bírónak kit kellene előbb megkínálni; mert a bíró más pénzének ok nélkül őre nem lehet, és a letett sommát is csak akkor kell valószínűs bírói kézen lévőnek tekinteni, midőn a megkínált illető fél azt felvenni nem akarta, és a törvényes huszadrész is csak ezen időtől kezdve lesz járandó. Ha tehát valaki csak olyan kinyilatkoztatással tenne le valamely sommát, hogy az bizonyos pernek lefolytáig a bírónak kezén maradván, akkor a nyertes félnek adassék által, azt a bírónak elfogadni szabad ne legyen,

³⁸⁹ A tartozásokról.

³⁹⁰ Az úgynevezett részleges adósságlevelek általi kölcsönszerződésről.

³⁹¹ A kamatról.

mert a pereknek kétes kimenetele miatt a pénzek, hogy minden haszon nélkül ne heverjenek, vagy letiltással, vagy törvényes zárral lesznek illetendők.

Továbbá midőn valamely pénz bírói kézre letétetett, azon bíró, ki a pénzt átvette, a sommának mennyiségéről és kezén létéről a vármegye gyűlésének jelentést tenni tartozzék; ha pedig ezen tisztviselő meghalna vagy hivatalát elhagyná, az illető törvényhatóság tőle vagy örökösitől számot vévén, a letett pénzt addig is, még az értesítendő letévő eránta más intézeteket tesz, a közpénztárba tétesse, a törvényes huszadrész pedig akkor, midőn a pénz a bírói kéztől végképpen elvétetik, mindazon tisztviselők között, kik az említett idő alatt arra gondot viseltek, egyformán légyen felosztandó.

A 47. cikkely, *De usuraria pravitate*.³⁹² A kereskedői munkában tett azon észrevételhez, hogy az uzsorásoknak elvesztett tőkepénzei legalább egy részben a nemzeti köz kincstárt illessék, alkalmaztatva helybehagyható.

A 48. cikkelyre, *De debitis per minores contractis*,³⁹³ nincs semmi észrevétel.

A 49. cikkely, *De intabulatione et ejus effectu*.³⁹⁴ Sok elfogadható célarányos rendszabásokat foglal magában, vagynak mindazonáltal némely pontjai, melyek különös észrevételt érdemelnek.

Ugyanis 1-ször. A 6. §-ban azt javallja törvény által meghatározatni az országos kirendeltség, hogy a hitelezőknek azon elsősege, mely az adósságok törvényes béjegyzéséből származik, a valósággal béjegyzett kereskedőknek csak ingatlan javait illethesse; midőn tehát ezekből a hitelezők bé nem jegyzett követeléseinek pótolása ki nem kerül, az adósnak ingó vagyonából minden hitelező kétségtelen követelésének egy részét arány szerint elvesztvén, elsőségbéli különböztetés nélkül nyerjen elégtételt. Ellenkezik ugyan ezen javallat fennálló törvényeink lelkével és a hitelezőket öszvehívó pereknek rendszerével, de mivel ezen rendszabás egyedül a béjegyzett kereskedőkre vagyon szorítva, nemzeti köz hitelünk pedig, és a kereskedelem virágzása megkívánják, hogy a valóságos kereskedő, kit foglalatosságai más nemzeteknek kereskedőivel gyakran öszveköttetésbe hoznak, a pénz- és kereskedésbéli tárgyakra nézve más nemzetekéhez a lehetőségig hasonló törvényeknek légyen alávetve, – nem lesz törvénykezésünk rendének sérelmére, ha ezen célba vett változtatást elfogadjuk. Nehogy azonban idővel ezen újítás első rendeltetésének korlátin túl hatván, erőltetett magyarázások által messzebb is áradjon, nem volna felesleges a kirendeltségnek javallatát csak azon megszorítás mellett hagyni helyben, hogy a hitelezőknek törvényes elsőségi jussa nemcsak minden ingatlan fekvő javakra, házokra és egyéb épületekre, hanem az ezekre ruházott javításokra, továbbá mindazon ingókra, melyek az ingatlan javakhoz tartozók, következve gazdaságbéli készületekre, marhákra, házi bútorokra,

³⁹² Az uzsorabeli gonoszságról (az uzsoráskodásról).

³⁹³ A kiskorúak által csinált adósságról.

³⁹⁴ A betáblázásról és hatásáról.

egyszóval mindenekre, melyek nem valóságos készpénzül kölcsönözött, és más pénzbéli követelésekből, vagy az adósnak kereskedési portékáiból állanak, egyenesen ki-terjedjen.

2-szor. A 13. §-nak azon javallata, hogy midőn az adós olyan jószágait, melyek békjegyzett adósságokkal vagynak már terhelve, valakinek eladja, idő múltával a hitelezők békjegyzett követeléseiket a megvevőn és annak maradékin is kereshetik, ha az eladónak elegendő vagyona nincsen, valóban törvénytelen, és elfogadása sok káros következtetéseket szülne.

Ugyanis vagynak birtokosok, kiknek javait oly számos békjegyzett adósságok terhelik; most azoknak kifizetésére bírói foglalás mellett az egész jószág csak alig volna elegendő, most az ilyen birtokos örök bévallás mellett eladván javait, jószágának szerencsés helyheztetése, s a fekvő nemesi birtok örökségének becse miatt oly sommát kaphat azokért, melyből hitelezőinek tökéletes kielégítése után is annyit tarthat meg magának, amivel háznépét ínségtől, nyomorúságtól megmentheti, sőt sorsához illendően táplálhatja; de ha az országos kirendeltségnek javallata helyben hagyatik, nem találkozik olyan vevő, ki pénzt adjon az így megterhelt javakért, és igaz lélekkel szerzett sajátjának bátorságát örök bizonytalanságnak kitegye. Gyakran az eladósodott birtokos csak azért, hogy adósságaitól menekedjék, birtokának egy részét elárosítja, s ezáltal megtartott javait bátorságba helyhezseti, de ha ezen javallott rendszabás törvénné válik, melyik vevő bátorkodik tetemes nyereség nélkül annak méregetésébe bocsátkozni, hogy az adósnak valóságos birtoka, melyből időközben egy részt még per által is elveszthet, mennyire haladja meg békjegyzett adósságainak sommáját; akkor pedig, midőn az adósnak több vármegyékben terjednek el javai, melyek együttvéve minden adósságainak mennyiségét sokszorozva felülmúlják, de az adósságok nagy részben ott vagynak békjegyezve, hol az eladandó jószágok fekszenek, minthogy a venni szándékozó sokszor nem isméri az eladónak távolabb vidéken lévő más javait, az áruba bocsátott, de békjegyzett adósságokkal terhelve lévő jószágot megvásárlani senki nem meri; meg lenne tehát gátolva minden birtokos kétségtelen sajátjának szabad használatában, – a vásárlások bátorságának kockáztatása által megszoríttatnék a köziparkodás, a nemesi fekvő javaknak eddigi valóságos értéke pedig tetemesen megcsökkenne, és ez a hitelezőkre nézve sem volna nyereség, mert követeléseiknek egész bátorsága gyakran egyedül a fekvő javaknak becsén alapul; sőt valóban a köztapasztalás bizonyítja, hogy a javak egy részének jókor történt eladása nemcsak egész nemzetségeket mentett meg a pusztulástól, hanem a hitelezőket is követeléseikhez juttatta, kik kölcsönözött pénzeiknek veszteség és per nélkül, készpénzben, vagy könnyen pénzzé változható javakban leendő visszanyerésén már magok is kezdenek kételkedni. Nem oszlatja el mindezen nehézségeket a következő 14. §-nak azon javallata, hogy midőn a vásárló mindent békjegyzett adósság tulajdonosát követelésének bátorságba helyheztetésére bíróiképpen felszólította, és idő múltával is bé tudja bizonyítani, hogy az adósnak még akkor, midőn az eladás történt, elegendő vagyona

maradott békjegyzett adósságainak pótolására, az elégtétel terhétől felszabaduljon, mert ezen módosítás a bírói megintéseknek költségeivel, melyek a hitelezők nagyobb száma miatt gyakran nem csekélyek lehetnének, vagy a vevőt igazságtalanul terhelné, vagy károsítaná az eladót, minthogy a vevő minden efféle költségeket annak beszámílna, de azonkívül is ezáltal még fel nem szabadulnának a vásárlók azon felette terhes kötelességtől, hogy az eladónak értékbéli körülállásait számba vegyék, és arról még esztendő múlva is feleljenek, ami pedig csak azért sem igazságos, mert az idők változása szerint a fekvő javaknak valószínű értéke is tetemesen változhatik, és ezt a venni akaró előre nem láthatja; így példának okáért az a vevő, ki 1816. esztendőben még elég bátorságot látott az eladónak megmaradó vagyonában annak minden békjegyzett adósságaira nézve, tetemesen csalódhatott volna, mert ezen idő oltá 1824. esztendeig az eladónak jószága is, mint szinte minden más javak, pénzre számlált értékében felére leszállott, a békjegyzett adósságok tehát abból már ki nem kerülénének.

Félre vetvén tehát a kirendeltségnek említett javallatát, a hitelezők bátorságára és a titkos eladások által történhető csalfa kijátszások meggátolására is figyelmezve, törvény által azt kellene meghatározni, hogy midőn az eladónak áruba bocsátott javait békjegyzett adósságok terhelik, tartozzék a megvevő három hónappal előbb, mint a jószágnak árát lefizetné, az örök bévállást vagy záloglevelet közgyűlésen kihirdettetni, és a vételnek vagy zálognak sommájából ezen három hónapokig legalább annyit magánál tartóztatni, amennyit a békjegyzett adósságok egész sommája, s a kötelező levelek kiadásának napjától számlálendő kamatok tesznek, amit azonban a kamatokból időnként az eladó lefizetett, ha kétségtelen nyuglevelekkel békbizonyítani képes, azt a megvevőnek letartóztatni sem hatalmában, sem kötelességében ne álljon. Ezen idő alatt a hitelezők akár per mozdítás, akár törvényes zár, vagy bírói letiltás által követeléseiket bátorságba helyhezteszik, ugyanazért a vevő továbbá semmi felelettel köteles ne legyen, aki azonban vásárlásának kihirdetését elmulasztja, vagy az eladót három hónapok előtt kielégíti, azt minden károkért a kezeskedés méltán terheli.

Az 50. cikkelyre, *De classificatione debitorum*,³⁹⁵ következő megjegyzések tételnek:

1-ször. Az első §-ban javallott azon rendszabás, hogy az asszonyi hozományok, ha csak egy esztendő alatt nyilván bé nem jegyeztetnek, törvényes elsőégi jussokat elvesztvén, a többi követelések sorába szálljanak, helyben nem hagyható, mert ellenkezik fentálló törvényeink lelkével, és a törvénykezésnek századok óta sértetlenül megtartott rendszerével; habozó bizonytalanságba, sőt gyakran kétségtelen veszedelemben ejti az asszonyoknak, pedig éppen a férjeiket forróbban szerető szelídebb asszonyoknak minden értékét, kik nem vagyonaik pusztulását, hanem inkább a törvények erős oltalmát érdemelnék meg. De felesleges volna még e tárgyban hosszas is-

³⁹⁵ Az adósságok osztályzásáról.

métléssel felhordani mindazon fontos okokat, melyeket az 5./ alatti különös vélemény pontos rövideggyel előadott, és minthogy a kirendeltségnek javallatában elszámolt tekintetek a véleménynek okait és azok erejét meg nem cáfolják, nemcsak nem felesleges, hanem valóban felette hasznos volna az asszonyi hozományok elsőbbségi jussa eránt eddigi törvényeink további fenntartását az új törvényben is nyilván kifejezni. A béjegyzett kereskedőkre nézve a váltó kereskedői törvénykönyvnek rendelkezései sértetlenül hagyatván.

2-szor. Helytelen és igazságtalan a kirendeltségnek azon javallata, hogy a privilegialt adóságok egymás között elsőbbséggel még akkor se bírjanak, midőn az adósnak egész vagyona még ezeknek kifizetésére sem elegendő, mert lehetnek ezek sorában olyan követelések, melyek az adósnak törvényes tulajdonává soha nem váltak, hanem csak őrzés, másnak általadás, vagy ideigleni haszonvétel végett bírásába jutott, de elpazarlott portékákból eredtek, sőt némelykor tiltott utakon, lopás, rablás, orgazdaság által a valóságos tulajdonosnak tudta és akarata ellen kerültek kezére, mindezekből tehát a tulajdonosok másnak hasznáért semmit el nem veszhetnek, és csakugyan előbb vissza kívánhatják kétségtelen sajátjokat, mint a mesteremberek a tőlök hitelben elhordott első szükségbéli árát, vagy az özvegy törvényes jegypénzének kifizetését. Ezek szerént sokkal igazságosabb leendő ezen követelésekre nézve is oly rendet tartani, hogy mindenekelőtt az adósnak tolvajlásai, rablása vagy orgazdasága által okozott, és törvényes úton bém bizonyított károk ezek után az első §-ban k) betű alatt elszámolt költségek, továbbá a kezénél letett, vagy használás végett neki általadott idegen vagyonok, amennyire természetben meg nem volnának, becsű árok szerint, még ezek után minden adóbéli, bányai vagy jobbágyi tartozások, és azon számadásbeli megmarasztások, melyek az i) betű alatt említettek, ezeket követőleg a temetési költségek, gyógyszeres árak, s az orvosnak jutalma, minden cselédnek fizetetlen bére, végre az asszonyi hozomány, a mesterembereknek g) betű alatt felhozott követelések, a fizetetlen szállásbér, és utoljára mindenek után a törvényes jegypénz legyenek kifizetendőek. Többnyire az adóságok elsőségének ezen cikkelyben javallott sora tökéletesen helyben hagyható.

3-szor. Szinte nem elfogadható a kirendeltségnek azon javallata, hogy a tőkepénzek elsőbbségi jussával csak egyedül a két esztendő óta fizetetlen kamatok bírjanak, mert világos törvényeink, és a kölcsönözésnek természete megkívánják, hogy minden törvényesen kötelezett, vagy egyébként járandó kamat a tőkepénznek jussait kövesse; de valóban nem csekély igazságtalanság is volna éppen azon hitelezőt büntetni, ki emberiségből vagy barátságból az adóst nem háborgatta, a kamatok rendes fizetésének elmulasztása miatt költséges perre nem fakadott, hanem inkább önnön hasznának elmaradását sem számlálván, jótévéleg elnézte, hogy az a neki fizetendő kamatokkal más nyughatatlankodó hitelezőknek terhes zaklatásaitól menekedjék. Helyesebb tehát e részben is fennálló törvényeink rendelkezésének további megtartása.

Az 51. cikkelyre, *De praelatione, et super inscriptione debitorum*,³⁹⁶ nincs semmi észrevétel.

Az 52. cikkelyben, *De violentia et eius poena*,³⁹⁷ az országos kirendeltség eltörölvén egészen a nagyobb hatalmasságnak eddigi törvényes büntetését, mind ezt, mind a kisebb hatalmasságnak díját 50 nehéz mértékű márkában, vagyis kétszáz forintokban határozza meg. Sokkal nagyobb különbség vagyon azonban a fekvő javaknak vagy ingó értékeknek elfoglalása, és a nemes ember tulajdon személyének megsértése között, mint-hogy e kettőt egyformának tekintvén, mindenikre hasonló büntetést szabni célárányos volna, mert az erőszakosan elfoglalt javakat minden károknak és okozott költségeknek pótolásával, sőt még az elmaradott haszonnal együtt is törvényes úton visszaszanyerni nem nehéz, és ekkor a perét vesztett erőszakoskodó nemcsak el nem érte célját, melyre hatalmaskodásával törekedett, hanem azon felül büntetést is szenved, a személyes sértéseket ellenben semmi bíró, semmi törvényes orvoslás nem történtekké többé nem teheti. Nehogy tehát a nemes ember személyének bátorsága gazdagabb polgártársának kényétől és töltött erszényétől függjön egyedül, nehogy a harag és alacson indulat által vakított hatalmas, ki egypár száz forintot könnyen áldozhat bosszújának, a törvényhatósága alá nem tartozó nemesnek személyét, sőt mivel a verést közvélemény szerint jobbra szűgyen is bélyegezi, becsületét is tetszéseként bosszulatlanul sértegethesse, keményebb büntetések súlyával kellett a hatalmaskodni szeretők kiszökéseit mindenkor gátolni. Hazánk régiebb éveiben halált mondtak törvényeink a nemes ember személyét sértőknek fejére, későbbben a halálos büntetés megválthatóvá lett, végre pedig egészen eltöröltetett. Nem is volna már ma századunknak lelkével egyező hajdani törvényeinket e részben feleleveníteni, sőt a későbbi törvények által kiszabott azon büntetés is, hogy a nagyobb hatalmaskodást elkövető minden értékével adózzék tettéért, valóban felette terhesnek látszik, – a 200 forintból álló díj ellenben oly csekély, hogy az csak a szegényebbek zabolázására leend elengendő; nem volna tehát helytelen régiebb törvényeinket és a most javallott cikkelynek rendelkezését úgy módosítani, hogy egyedül a személynek illetés által történt valóságos megsértés tekintessék nagyobb hatalmasságnak, és büntetése legalább 200 nehéz mértékű márkára határozassék, a segédül felvett társoknak és küldötteknek törvényes díja pedig azon kívül legyen fizetendő. Egyéberánt ezen per is mind folyamatának rendére, mind bírójára, mind a díjak felosztására nézve egyenesen a kisebb hatalmassági pereknek természetét kövesse, mindazok tehát, melyek ezen cikkelyben a kisebb hatalmasságra nézve javallatnak, a nagyobb hatalmaskodásra is kiterjedjenek. Továbbá az, aki megtámadóját visszaveri, vagy az, akit verekedés közben hasonlóul visszavernek, úgy szinte a földesúr, ki szegődött cselédjét (a tiszteket és jobbágyokat ide nem

³⁹⁶ Az adósságok elsőségéről és beírásáról.

³⁹⁷ A kisebb hatalmaskodásról és annak büntetéséről.

értvén) testiképpen megbünteti, hatalmaskodónak ne tekintethessék. Végre minden súlyosabb verések, nemes embernek törvénytelen letartóztatása, tömlöcöztetése, és előkészületekkel összekapcsolt szántszándékos megcsapátása, úgy szinte tetemesebb megsértések valóságos vétkek gyanánt közfigyelem és megbosszulás alá tartozzanak. Többnyire ezen egész cikkelynek minden egyéb rendszabásai helybenhagyhatók.

Az 53. cikkelyre, *De poena indebitae actionis*,³⁹⁸ megjegyeztetik, hogy a helytelen követelésnek büntetését a nagyobb hatalmasságbéli perekre is törvény által ki kell terjeszteni. Többnyire ezen egész cikkely elfogadható.

Az 54. cikkely, *De repositione violenter eiectionum*,³⁹⁹ sok helyes és igazságos határozásokkal világosítja fel a rövid visszahelyeztetésnek tárgyában eddig fennálló törvényeinket; éppen ott nem tesz azonban orvosló változtatást, ahonnan eddig legterhesebb sérelmeink erednek. Az 1802. és 1807. esztendei országgyűléseknek naplókönyvei s irományai világos bizonytságot tesznek, hogy az akkor összevált országos rendeknek legforróbb óhajta volt minden hatalmaskodók erőszakos törvénytelségeinek gátot vetni, s ezen legszebb célnak eszközése végett alkották a rövid visszahelyeztetésről készült törvényeket; közmegelégedést szültek akkor ezen törvények hazánkban, mert a szegényebb nemes birtokos is bátorságot reménylett gazdagabb szomszédjának erőszakos hatalma ellen azoknak oltalmában, de nem sok idő múlva panaszok követték ezen közkedvességet, ma pedig már alig vagyon egész törvénykezésünk rendében olyan tárgy, mely számosabb panaszoknak volna szerzője, mint a visszahelyeztetések rövid útja.

Mindezeknek első forrása megvagyon már az 1802. esztendei 22. cikkelynek⁴⁰⁰ azon rendelkezésében, hogy a rövid visszahelyeztetések kérdései törvényes úton kívül folyamadások által felsőbb helyekre vitetvén, ott újabb vizsgálat és megítélés alá jöhesse; mert ezen határozásnak következményei valának mindazon törvénytelen parancsolatok, melyek gyakran önkényen épülve, gyakran egymással is ellenkezve felforgatták a törvényes bíróságnak ítéletét, sok félreértéseknek, s ezekből eredő sok terhes pereknek utat nyitottak, törvényes alap és rendszer nélkül változó tartalmaik által örökös bizonytalanságban tartották a perlekedőket, ügyészeket és bírakat, végre magát az 1825. esztendőben összehívott országgyűlést is arra fakasztották, hogy az országos irományok 1056. lapján lévő felírásban a főbb parancsolatok önkényét tárgyzó terhes panaszokat addig is, míg az országos kirendeltségnek rendszeres munkái felvétetnek, orvosoltatni kérik. Nehogy tehát ugyanazon eszköz, mely által a hatalmasok törvénytelen önkényét akarták fékezni nemzetünknek képviselői, tovább is a főbb parancsolatoknak még több kárt okozható önkényétől függjön, végképpen el kell törölni az 1802. esztendei 22. cikkelynek azon rendelkezését, mely szerint a visszahelyez-

³⁹⁸ A helytelen követelés büntetéséről.

³⁹⁹ A hatalmasul (erőszakkal) kivetettek visszahelyezéséről.

⁴⁰⁰ Az 1802:22. tc. a birtokukból erőszakkal kivetettek visszahelyezéséről rendelkezett.

tetések kérdése folyamodások útján a nagyméltóságú magyar királyi udvari cancellariának megbírálnak alá vonattatik, és világos törvény által azt kell határozni, hogy a meg nem elégedő fél a visszahelyeztető bíróságnak ítéletét a törvényszékre, vagy királyi városokba a tárnokszékre birtokon kívül feljebb vihesse, de semmi további fellebbvitel meg nem engedtetvén, egyedül törvényes úton kereshesse vélt sérelmének orvoslását; mert ha valahol, tehát bizonyosan a visszahelyeztetéseknek gyakran előforduló kérdéseire nézve valóban szükséges, hogy a törvények világosak legyenek, a bíróságnak ítélete csak egyedül ezeknek rendelkezésén alapulhasson, s az egész per folyta minden fellebbvitellel együtt sok időre ne húzódjék, sok költségbe ne kerüljön, és kivált a végső elintézés hazánk polgárainak tetemes terheltetésével országunk határain kívül ne történjék.

Többnyire ezen egész cikkelynek egyéb rendszabásai helybenhagyhatók.

Az 55. cikkelyre, *De pecorum impulsione*,⁴⁰¹ és

Az 56. cikkelyre, *De sublatione nocivae molae et aggerum*,⁴⁰² nincs semmi észrevétel. Valamint szinte

Az 57. cikkely is, *De ignobilium litigandi activitate*,⁴⁰³ változtatás nélkül elfogadható.

Az 58. cikkelyt, *De libera salis fodinarum perquisitione*,⁴⁰⁴ mely egyenesen a királyi fiscusnak még 1790. esztendőben az országgyűléséhez benyújtott kérelmére készült, elfogadni nem lehet. Minden erőszakos lépés, mely a haza polgárait kétségtelen sajátjaiknak békés használásában bosszulatlanul háborgatja, habár az okozott kárnak teljes mértékű pótolása haladék nélkül megtörténik is, csakugyan sérelmet ejt az értékbéli közbátorságon, és ellene vagyon a polgári köztársaság egyik fő céljának. Mindazon törvények, melyek a tulajdonost önnön megegyezése nélkül is kényszeríthetik, hogy igaz birtokától cserék által megválván, nemzetségének ősi fészkeből, vérségének és barátinak megszokott köréből kiszakadva, gyakran előmenetelt ígérő hivatalos pályájának elhagyásával idegen vidékekre költözzék, vagy sajátjában másnak önkényes vizsgálódásait, és alkalmatlan bosszontását néma hallgatással eltűrje, szabad alkotmányú nemzeteknél csak akkor állhatnak fenn, csak akkor nem igazságtalanok, midőn azokat az egész hazának veszélyben forgó közjava teszi szükségessé. Ilyen tekintet érdemelnek Magyarországon a sóbányák eránt alkotott törvényeink. Igaz ugyan, hogy őseink már a régiebb századokban is királyi jövedelmek közé számlálták minden bányáknak hasznait, sőt a sónak eladását egyenesen és kizárólag a fejedelmi jussoknak sorába helyhezítették, igaz az is, hogy már Nagy Lajos⁴⁰⁵ alatt, 1351. esztendőben

⁴⁰¹ Az állatok behajtásáról.

⁴⁰² Az ártalmas malmok és gátak megszüntetéséről.

⁴⁰³ A nem nemesek perképességéről.

⁴⁰⁴ A sóbányák szabad felkutatásáról.

⁴⁰⁵ Lajos, Anjou 1342-től haláláig (1382-ig) magyar király.

a 13. cikkely⁴⁰⁶ által hazánk fejedelmének kétségtelen hatalom adatott mindazon magányos birtoknak bécserélésére, melyben valamely hasznos bányának kétségtelen jelei látszanak, de másrésről igaz csakugyan az is, hogy Nagy Lajos említett törvényének színe alatt a kamarának némely sótisztei kéméletlenül kezdték a birtokos nemesek javait és házait vizsgálgatni; vizsgálódásaik pedig oly számos kiszökésekkel valának öszvekötvé, hogy több megyéknek nemessége már a gyakran ismételt bosszontások hosszú sorát hallgatva, tűrni megunván, az 1715. és 1729. esztendei országgyűléseken nyilvános panaszra fakadott. Törvényeket alkottak ekkor az országos rendek, különösen a 6.⁴⁰⁷ és 13. cikkelyeket,⁴⁰⁸ hogy ezáltal a sótisztek féktelen kiszökéseit megzabolázzák; de mennyire felelt meg ezen törvények óhajtott céljának a következés, mennyire teljesedtek az ország nemesinek törvényeink oltalmában helyheztetett reményeik, bizonyosságul szolgáltak Máramarosnak, és több más vidékeknek naponként szaporodó panaszai, bizonyosságul szolgál az 1825. esztendei országgyűlésnek az irományok 317. lapján lévő felírása, melyben szükségesnek látták az országos rendek ezen kiszökésekről panaszképpen világos említést tenni.

Ha most mívelés alatt lévő sóbányáinknak elapadásától tartani lehetne, ha vagy a költségesebb ásás, az elkészítés, vagy a kiásott sónak évenként alábbszálló mennyisége fejedelmünk kincstárának törvényes jövedelmeit tetemes csökkenéssel fenyegetné, nemzeti jobblétünk és közboldogságunk tekintetének könnyebben feláldoznánk sajátunk sérthetetlenségét, békével tűrnénk a szükséges törvények súlyát, és a sótisztek némely kiszökéseit néma hallgatással néznénk el, mert azon haszon, mely a közjóból minden egyes polgárra hármlik, kipótolná mindezeket, és azon szent kötelesség, mely szerint a haza közszükségeinek terheit némelykor áldozatokkal is tartozunk viselni, sok panaszaink kitörését elfojtaná, – de midőn a köztapasztalás bizonyítja, hogy a királyi sóbányáknak kimeríthetetlen bősége lehetlenné teszi a sónak megfogyását, midőn kétségtelenül bizonyos az is, hogy az ásásnak, elkészítésnek és szállításnak öszveszámlált minden költségi csak igen csekélyek, holott ellenben a sónak felette nagy ára sokszor ismételt, de soha meg nem hallgatott panaszaink után is hazánk legterhesebb sérelmével mind ez ideig le nem szállítatott, méltán kívánhatjuk eltörlését azon törvényeknek, melyeket a nemzet közügyének tekintete szükségessé nem tesz, a nemesi jussoknak és a vagyonbéli közbátorságnak sérthetetlen fenntartása pedig eltörlötetni parancsol.

Nehogy tehát a királyi kincstárnak minden haszna nélkül országunk birtokos nemessége némely kamarai sótisztek önkényes bosszontásainak tovább is tárgya lehessen, világos törvény által kell meghatározni, hogy a mívelés alatt lévő királyi sóbányá-

⁴⁰⁶ Az 1351:13. tc. értelmében az uralkodó csak akkor vehette el valamely nemes nemesfémhányával rendelkező birtokát, ha cserébe ugyanolyan értékű birtokadományt juttatott neki.

⁴⁰⁷ Az 1729:6. tc. a sótisztek és lovasőrök visszaéléseinek megszüntetéséről rendelkezett.

⁴⁰⁸ A sótisztek visszaéléseiről az 1715:13. tc-ben esett szó.

kon kívül a magánosoknak javain, azok világos és önkényes megegyezése nélkül, kényszerítő hatalommal új bányákat nyitani, vagy évégett vizsgálódásokat és ásásokat soha semmi szín alatt tenni szabad ne legyen. Ha pedig a királyi sóbányák idővel netalán apadni kezdenének, ezt a királyi kamara mindenkor az országgyűlésének tartozék bejelenteni, s akkor egy országos kiküldöttség vizsgálódásokat tévén, az egyik vagy másik birtokosnak jószágán nyitandó új bányának helyét meghatározza, mely eset mindenkor törvénybe leendő iktatandó, és a jószágát elvesztőnek csere által leendő tökéletes kielégítésére tartozék a törvényhozó hatalom különös figyelemmel felügyelni.

Egy másik sérelme nemzeti jussainknak az, hogy a királyi kamara bírósági hatalmat tulajdonít magának mindazok ellen, kik a tiltott só hazánkban béhozzák, elrejtik, vagy tudva használják, és ezen hatalomnál fogva még a nemeseket is önkényes büntetésekkel terheli, pusztá gyanúból házaikat vizsgálhatja, sőt a nemteleneket gyakran erőhatalommal be is fogatja. Felterjesztették ezen sérelmet hazánk országos rendei még az 1825. esztendei országgyűléséből az irományok 316. lapján lévő felírás mellett, de fejedelmünknek megtagadó válasza miatt, mely az irományok 1117. lapján látható, mindeddig orvoslás nélkül maradtak panaszaink; szükséges tehát a megtagadott orvoslásnak eszközölését újabban ismételendő felírások által sürgetni, s a királyi kamarának minden bírósági hatalmát világos törvény által, egyedül a kamarai tisztek és cselédek személyére szorítani, mert egy olyan igazgató szék, melynek első rendeltetésénél fogva is csak a közgazdálkodási tárgyakkal kellene foglalatoskodni, törvénykezésünk egész rendszerének megzavarása nélkül, hazánk nemeseire, kiknek minden ügyei más rendes ítélőszékek elébe tartoznak, törvényes ítéletet nem mondhat, s azoknak önkényes büntetéseket nem szabhat; de valóban ellenkezik is az igazság kiszolgáltatásának természetes rendével, hogy ugyanazon királyi kamara, mely a tiltott sónak használói ellen tulajdon jussainak sérelmét kívánja büntetések által megbosszulni, s a néki okozott károknak pótolását eszközölni, felperes is, bíró is lehessen egyszersmind önnön ügyében.

Mivel tehát az 1609. esztendei 17.,⁴⁰⁹ az 1715. esztendei 15.,⁴¹⁰ az 1723. esztendei 13.,⁴¹¹ 91. cikkelyek,⁴¹² s több más törvényeink, melyeket inkább csak egyedül a harmincadosok és kamarai tisztek kiszökéseinek megzabolázása végett alkottak őseink, homályosak értelmeik, vagyis inkább az erőltetett magyarázás által forrásai valának minden ezen sérelmet okozó visszaéléseknek, azok rendelkezéseit ezen javallott módosí-

⁴⁰⁹ Az 1609:17. tc. büntetéssel fenyegette a harmincadosok megrövidítőit, valamint a kereskedőket jogtalanul háborgató harmincadosokat.

⁴¹⁰ Az 1715:15. tc. az ország belsejében levő harmincadokról és száraz vámokról rendelkezett.

⁴¹¹ Az 1723:13. tc. a harmincadosok kihágásait próbálta megakadályozni, miközben némely harmincadosokat eltörölt.

⁴¹² Az 1723:91. tc. az 1723:13. tc. illetékességét ill. hatályát terjesztette ki Horvátországra és Szlavóniára, valamint a haszonbérlelőkre is.

tás szerint változtatni, s pontosabb meghatározás által világosítani nem lesz felesleges.

Az 59. cikkelyhez, *De pupillis*,⁴¹³ mely az árvákra nézve általában helyes és elfogadható rendszabásokat foglal magában, toldalék gyanánt megjegyeztetik még az, hogy mivel a szolgabíró vidékétől távolabb lakván, gyakran némely kisebb birtokú nemes embernek halálát sok időre tudja meg, némely pusztákon lakókat pedig, semmi helybéli előjáróság nem lévén, a szolgabírónak senki bé nem jelenti, nehogy éppen a szegényebbek, kik a törvényhatóságnak közfigyelmére, s jótévő gondoskodására leginkább szorultak, oltalom nélkül pusztulásra juthassanak, törvény által a lekipásztoroknak kellene kötelességül adni, hogy minden árvákat hagyó nemes embernek, vagy a nem urasági törvényhatóság alá tartozó nemtelennek is haláláról a vidékbéli szolgabírónak tizenötöd nap alatt írásbéli jelentést tenni tartozzanak, melyet ha elmulasztanak, a felelet terhét ők viseljék, és azon felül ezért is, mint más kötelességeik elhagyásáért fenyítéket érdemeljenek, – mert a lekipásztor legjobban ismérheti híveit, temetés pedig az ő tudta nélkül nem történhetvén, minden halálos esetet legkönnyebben és legbizonyosabban bejelenthet.

A 60. cikkelynek, *De militariibus personis eorumque substantia*,⁴¹⁴ hét első §-ában helyes, és a törvények eddigi heánossága miatt valóban szükséges rendszabások foglaltatnak, ezek tehát a hozandó törvénybe méltán beiktattathatnak; a 8. és következő §-okat pedig, minthogy azok az 1830. esztendei országgyűlésén a 9. cikkely⁴¹⁵ által már törvénné váltak, itten ismételni felesleges.

IV.

A BÜNTETŐ TÖRVÉNYKÖNYVRŐL

A régi századok keményebb⁴¹⁶ szokásihoz alkalmaztatott büntető törvényeink miveltebb korunknak lelkével egyezőek nem lévén, a vétkek megítélésében, és a büntetések kiszabásánál ma már ítélőszékeink által sem tartatnak minden tárgyakra nézve szorosan⁴¹⁷ kötelező zsinórmértéknek, pedig ott, ahol a polgárok személyes szabadsága, sőt gyakran élete foroghat kérdésben, mindennekfelett szükséges, hogy nem a bírónak önkénye, hanem a törvénynek szeghetetlen szent szava szolgáljon arányul. Eszközölni

⁴¹³ Az árvákról.

⁴¹⁴ A katonai személyekről és azok mivoltáról (tudniillik sajátos helyzetéről). Megjegyzendő, hogy a latin szövegben *eorumque* helyett hibásan *eorumque* szerepel.

⁴¹⁵ Az 1830:9. tc. az elhalálozott katonai személyek vagyonáról rendelkezett.

⁴¹⁶ Keményebb – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: durvább.

⁴¹⁷ Szorosan – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: szorgosan.

fogja ezt azon büntető törvénykönyv, melyet az országos kirendeltség készített, mint-hogy abban minden véteknek méltó, de nem vérrel írott büntetése pontosan meghatározatik, és egyedül az egyes eseteknél tetemesen változható beszámlálás mekkoráságának a körülményekhez képest leendő megítélése vagy a bíróságnak nem ugyan önkényes hatalmára, hanem a józan okosság által vezérelt belátására bízva.

Minden vétek sérelmet ejt a polgári társaság közbátorságán, minden vétek tehát büntetést érdemel; nehogy azonban a körülmények szerencsétlen összeütközése miatt az ítélőszékek hirtelenkedő buzgósága valamely fontos gyanúval terhelt, de mégis ártatlan polgárnak tévedésből igazságtalanul büntetést szabjon, mivel az ilyen tévedésnek orvoslása végrehajtás után mindenkor lehetetlen, nem volna felesleges büntető törvénykönyvünknek bevezetésében legalább örök figyelmeztetésül világosan kifejezni azon szent, és kétségtelen alap igazságot, mely a szelídebb emberiségnek és a természet örök sérthetetlen törvényeinek hódoló más míveltebb nemzeteknél is általában megtartatik: hogy tudniillik ott, ahol a bíróság tökéletes meggyőződésének törvényes alapjához csak legkevesebb kétségek férnek is, a vétek maradjon inkább büntetlenül, mintsem hogy valamely, talán ártatlan polgárnak igazságtalan sérelem okoztassék, mert valóban el volna polgári köztársaságunk fő célja tévesztve, ha magok azon törvények, melyek az ártatlanság oltalmára vagynak alkotva, bármely esetben is az igazságtalan elnyomásnak hatalmas eszközévé fajulhatnának el. Ami az országos kirendeltség által javallott cikkelyeket illeti, következő megjegyzések tetetnek azokra: ugyanis

Az első részben

A 2. cikkelyre, *De captura et ejus consecrariis*.⁴¹⁸ Törvényeink, különösen az 1687. esztendei 14. cikkely⁴¹⁹ sarkalatos nemesi jussainknak egyikét a közjónak tekintetéből úgy módosította, hogy a vétek alapos gyanújával terhelt nemes embert is, midőn semmi fekvő birtoka nem lévén, megszökésétől méltán lehetne tartani, még az idézés, vagy bírói megmarasztás előtt is szabad legyen befogatni. Hasznos, sőt gyakran felette szükséges ezen törvényes rendszabás, az tehát tovább is változtatás nélkül megmaradhat erejében; mivel azonban sem az említett cikkely, sem más törvények nem határoznak azon vétkes nemesekre nézve, kik édesatyjokkal együtt lakván, különös javakat nem bírnak, nehogy a törvények önkényes magyarázatja vagy a közbátorságot kockáztassa, vagy más részről a személyes nemesi szabadságon sérelmet ejtsen, oly értelmű törvényt kell alkotni: hogy minden nemes ember, ki még életben lévő szülőinek elhunytá után azok ősi fekvő vagyoniból nem éppen csekély örökséget reménylhet,

⁴¹⁸ A letartóztatásról és annak következményeiről.

⁴¹⁹ Az 1687:14. tc. értelmében a birtokkal nem rendelkező nemest, ha valamely bűncselekményt követett el, rögtön el lehetett fogni.

ámbar jelenlévőleg magának semmi tulajdona nincs is, ha egyébként élete folytát többször ismételt gonoszságok nem bélegezik, bármely vétekről vádolva szinte azon jussokkal élhessen, melyeket e részben a birtokos nemeseknek adtak törvényeink.

Továbbá figyelmet érdemel az országos kirendeltségnek azon javallatja is, mely szerint minden földesúr az illető tisztviselő által hivatalosan felszólítva köteles lennie a gonosztévők befogására szükséges segédet is adni. Hogy a közbátorságnak szolgálait, vagy a tisztviselőt senki ne háborgassa büntetlenül, midőn azok a vétkeket nyomozzák vagy üldözik, azt hazánk közjára célozó törvényeink minden polgártól méltán megkívánják, de az üldözésre, vagy befogásra szükséges segéderőnek adását szeghetetlen kötelességgé változtatni helytelen volna, nem csak azért, mert hazánk nemesinek eddig nem ismért új terhelését vonná maga után, hanem azért is, mert sok, magános pusztákon vagy kisebb falukban lakó birtokosoknak minden értéke, sőt gyakran élete is az üldözött gonosztévők véres bosszújának oltalom nélkül ki lenne téve. Maga megvallja az országos kirendeltség is ezen munkájának első cikkelyében azt, hogy noha mások vétkes tetteit felföldözni minden polgárnak szoros kötelessége volna, de mivel ezen kötelességnek teljesítése gyakran veszedelmet szülhetne, azt törvény által parancsolni nem leend tanácsos; minthogy pedig az üldözésre segéderőt nyújtó magános birtokosokat hasonló veszélyek fenyegethetik, és az illető törvényes hatalomnak titoktartása is, mely sok feladót a bévádolt vétkesnek lehető bosszújától gyakran megmentett, az üldözőre nézve mindenkor lehetetlen; valamint a vétkek nyomozása csak azoknak lehet szoros törvény által parancsolt kötelessége, kik arra vagy-nak egyenesen rendelve, úgy hasonlóul az üldözésnek és befogásnak kötelességét mások-ra is kiterjeszteni nem volna célarányos. Hozzájárul mindezekhez még az is, hogy a törvényhatóságoknak bérlett szolgálai, s az országban tanyázó katonaság, melynek a közbátorság fenntartása lévén törvényes rendeltetése, hivatalosan felszólítva soha meg nem tagadhatja együttműködését; eddig is elegendő hatalom karul szolgáltak a felfedezett vétkeseknek befogására, és valóban sokkal számosabb vétkek maradának büntetlenül azért, mert a vétkes felfedezve nem volt, mint azért, hogy az erőnek és hatalomnak nem léte miatt az üldözött gonosztévőnek ellentállását legyőzni, s azt a büntető igazság kezére szolgáltatni nem lehetett. Hasznos tehát, sőt felette szükséges leend e részben az eddigi törvényes szokásnak további megtartása.

Azt is kívánja törvény által meghatározatni az országos kirendeltség, hogy a nem halálos vétkeknek részese, habár nemtelen sorsú volna is, elegendő kezesség mellett eleresztetvén, magát szabadlábbon védelmezhesse. De figyelembe vévén azt, hogy a most javallott új törvények szelídebb rendelkezése csak igen kevés vétekre szabván halálos büntetést, a kezességnek állíthatása majdnem minden rablásra, gyújtogatásra, egy-szóval a vétkeknek legnagyobb részére kiterjedne, kétséget sem szenved, hogy ezen új rendszabásnak elfogadása jót valóban semmit nem eszközölné, sőt inkább a leg-terheesebb veszélyeket szülné, mert azon szegényebb sorsú tehetetlen, kit az élet leg-súlyosabb szükségei vagy háza népének ínsége csábítottak arra, hogy más tehetősnek

tulajdonát elidegenítse, legelső vétkes tette vagy ügyetlenségének vagy ön félelemének árulása által kitudódván, kénytelen volna perének végét a tömlöcben elvárni, mint-hogy sem értéke, sem tehetős baráti nem lévén, kezességet állítani nem tudna. A meg-rögzött gonosztévők ellenben, kik terhes, de titkos lopásaik vagy rablásaik által már több időtől fogva valamely vidéknek rettenetes ostorai valának, minthogy a bosszú-álló igazságnak nyomozásait álnok mesterséggel gyakran kikerülvén, tetemes prédá-ikból magok is, orgazdáik is meggazdagodtak, csak nevetni fogják a törvényes hata-lomnak őket üldöző lépéseit, mert ha kézre kerülnek is, a rablott ezerekből csekély fáradsággal kezest állítanak, és midőn az ellenek lefolyó pernek veszélyes vége köze-lít, a büntetni akaró bíróságnak gúnyolva hátot fordítván, szerzett prédájokkal odább állanak. Gyakran a kisebb lopás vagy rablás miatt befogott gonosztévők ellen csak pereik folytatában világosodnak ki sok terhes vétkek, melyek némelykor halálos bünte-tést is vonhatnak magok után, mert a tömlöcben bűntársaikkal nem értekezhetvén, egymást árulják el, de ha kezesség mellett szabadon védelmezhetik ügyöket, mind-azokkal, kik vétkeikben részesek valának, egyetértve szorosan összhangzó vallásaik által sok bűnt eltakarnak. Sok tanút adomány vagy ígéret, sokat félelem, és a véres bosszúval való fenyegetés fog a bizonyság tételtől tartóztatni, és mindezeket a tör-vényhatóságok meggátolni képesek nem lesznek, mert a vádlott bűnösnek alattomos mesterkedéseit felfedezni gyakran lehetetlen.

Ösztönül szolgálna tehát a kezességek eránt javallott rendszabás arra, hogy a vét-kezni kezdő folytassa bűneinek pályáját mindaddig, míg vagyont, és tehetős baráto-kat nem szerez általok, mert akkor sorsa jobb leend, és szabadlábon kezesség mellett folytatott védelmének ideje alatt a fenyegető törvények ostorát hamarább elkerülheti. Igaz ugyan, hogy az országos kirendeltség is tiltja a kezességek állítását ott, ahol a tanúk megvesztegetésétől, vagy általában a vétkeknek könnyen lehető titkolásától tart-hatni, de mivel ezen környüállások megbírálása mindenkor csak önkénnytől függ, és gyakran előre nem látható, a kirendeltség módosításai nem elegendők arra, hogy a kezességek káros következtéseit gátolják.

Végre sok szerencsétlen háznépet, sok hitvest, atyát, és gyermeket, sok nyílt bizo-dalmú szíves jó barátot az ínségnek örvényébe buktatnának az efféle kereskedések, mert hány kitanult gonosztévő volna, ki ártatlanságának álnok színlésével hitvesének, atyjának, gyermekének, vérségének, vagy jó barátinak kezességét kicsalván, a rablott értékkel megszöknek, s akkor a fenyegető törvénynek célja se volna elérve, mert nem a vétkező bűnös szenvedné mások példájára tetteinek érdemlett díját, hanem az ártat-lan kezes, a másnak emberségének vigyázatlanul bizakodó jó barát károsodnék azért, hogy a szelíd emberiségnek ösztönét, a vérség szavát, és a barátság törvényét követ-ve, barátjáról vagy nemzetsége tagjáról rosszat hinni nem akart, ez pedig jóra sem vezet, és valóban igazságtalan is. Ezek szerint tehát kezességet, mely a vétkek és büntetések természetével egyenesen ellenkezik, soha semmi bűnösre nézve elfogadni nem lehet.

A 3. cikkelyre, *De iudice, et iudicatu in causis publicis*.⁴²⁰ Ezen cikkelyben azt javallja az országos kirendeltség, hogy minden vétkes azon törvényhatóság által ítéltesse meg, hol vétkét elkövette, habár onnan eltávozott is, vagy egyébként máshol tartaná lakását. Vagynak azonban némely nehézségek, melyek miatt ezen általános rendszabást megszorítás nélkül elfogadni nem lehet. Ugyanis

1-ször. A vétekről vádolt nemesember az ítélőszékek előtt megjel[le]nni, sőt a törvények folyamatának egész ideje alatt jelen állani köteles; habár ezen javallat szerint valamely nemesember egyik vagy másik távolabb törvényhatóságnak ítélőszékénél tartoznék megjelenni s ügyét védelmezni, mindazon terhes költségeket, melyek a többször ismételt utazásra, s az ítélőszékek helyén tulajdon élelmére szükségesegek, honjától, háza népétől, és élelmet adó szolgálatától, vagy gazdaságától elszakasztva vagyonbéli körülállásainak kockáztatása nélkül meg nem győznék, és habár a pernek folytában ártatlanságát bízonyítván, minden vádnak terhe alul feloldoztatnék is, minthogy kiadásait senki meg nem téríti, legtisztább ártatlansága mellett is tönkremenne gyakran minden értéke, és igazságtalanul lenne büntetve; törvény és természetes igazság szerint pedig a gyanú még nem bizonyosság, és senkit a gyanúnak terhe miatt valóságos bírói megmarasztás előtt büntetni nem szabad. Leginkább ki lennének a hasonló veszedelmeknek téve azon uradalmi tisztek és cselédek, kik egy helyről gyakran a legmesszebb vidékbe tétetnek által, mert ezek az ellenök támasztott vádok tekintetéből a vétek helyének törvényes bírósága elébe lévén idézve, ügyöknek védelme miatt szolgálatok helyét elhagyni kéntelenek lévén, gyakran a per lefolyta után kenyér nélkül maradnának, ez pedig nem csak igazságtalan, hanem a közbátorságra nézve veszedelmes is.

2-szor. Minden vétkesnek megítélésében méltó figyelmet kíván annak sorsa, nevelése, s élete folyása, mindezeket pedig általában véve jobban és bizonyosabban tudhatja azon törvényhatóság, melyben a vétkes lakik, mint akármely idegen ítélőszék.

3-szor. Azon vétkesekre nézve, kiknek megszökésétől tartani éppen nem volna tanácsos, ezen cikkely 3. §-ának javallatja, mely szerint a vádoló törvényhatóság minden próbákat előbb általküldeni köteles, és azon törvényhatóság, hol a vétkes lakik, ezen próbákat a vádlottal védelmének megszerezhetése végett közölni tartozik, mert ezen közlés által a valóságos vétkes figyelmetessé tétetvén, vagy szökés, vagy megvesztegetés által a bosszúálló igazságnak törvényes lépéseit könnyen kijátszaná.

4-szer. A tapasztalás bizonyítja, hogy gyakran egyik törvényhatóságnak lakosi minden vétkes tetteiket a szomszéd törvényhatóságnak határában követik el, ha tehát ezeknek vétkeik helyén kellene bűnhődni, törvénytelenül terhelnék azon törvényhatóság közpénztárát, melyben soha semmit nem adóznak, holott vétkes tetteik meg-

⁴²⁰ A bíróról és a bűnügyekben való bíraskodásról.

fenyítésére bizonyosan inkább azon törvényhatóság tartoznék kiadásokat tenni, melyben laknak és a közterheket viselik.

5-ször. A törvényes rend parancsolja, hogy minden vétkes ott állja ki büntetését, ahol megítéltetett, ha pedig a vádolt vétkes nem lakásának megyéjében, hanem idegen ítélszékhely tömlőcében tölti el büntetésének idejét, büntetve lesznek egyszersmind ártatlan hitvese és gyermekei, kiket a legszentebb érzés ösztönöz, hogy a férjet vagy atyát némelykor láthassák, sőt gyakran gazdasági közös dolgaikban, tőle, mint házi népe fejétől tanácsot is kérnek, mely nélkül talán házi körülállásaik végpusztulásra juthatnának.

Azt kell tehát törvény által meghatározni, hogy minden nemes és nemtelen, kinek állandó bizonyos lakása vagy tulajdon fekvő értéke vagyon, mindenkor azon törvényhatóság által ítéltessék meg, melyben lakását tartja, habár a vétket máshol követte is el. Igaz ugyan, hogy a próbák megszerzése, és a tanúknak szembeállítás végett ártalküldése gyakran tetemes költségbe fog kerülni, de csakugyan igazságosabb az, hogy az efféle költségeket inkább az illető törvényhatóságok viseljék, mintsem hogy valaha valamely igazságtalanul vádolt ártatlan az ilyes kiadások nehéz súlyával törvénytelenül terheltesse, mert az ártatlannak helytelen sérelmét orvosolni többé nem lehet, a törvényhatóságoknak pedig amúgy is fő kötelességek a közbátorság fenntartására szorosan ügyelni. Ha azonban valamely esetben a tanúknak szembeállítás végett szükséges megjelenése éppen lehetetlen volna, akkor hatalmában álljon a bíróságnak törvényes ítélet által arra kényszeríteni a vádolt alperest, hogy a szembeállítás végett a másik törvényhatóságnál megjelenni tartozzék, melyet ha elmulasztana, vagy ha egyébként is már fogva volna, mindenkor elegendő őrizet és hatalom kar mellett a megítélő törvényhatóság költségein kísértessék oda; minden próbák megszerzése után azonban megítélés végett mindenkor visszavezetendő leend.

Ami pedig a bizonytalan tartózkodású nemteleneket és hasonlóul kóborló értéktelen nemeseket illeti, minthogy ezeknek megszökésétől félni lehet, mihelyest a vétek fontos, és elegendő gyanújával terhelhetnek, az illető törvényhatóság által tüstént befogattassanak, és ha tartózkodások helyén semmit nem vétettek, azon törvényhatóságnak adassanak által, melyben a vétket elkövették, mert ezt a közbátorság tekintete megkívánja.

Végre minden félreértések és balmagyarázatok elkerülése végett világos törvény által meg kell azt is határozni, hogy a vérhatalommal bíró uradalmak ítélő hatalma csak valóságos alattvalókra, kiknek személye egyébként is azon uradalom bírószkodása alá tartozik, terjedhet ki, más földesúrnak, vagy akármely független magános személynek alattvalóját és cselédjét tehát soha semmi szín alatt vérhatalmi bírószkodása alá nem vonhatják, hanem ezeknek egyenesen az illető megye törvényszéke leendő bírájok, mely határozás a királyi városokban lakó nemesek szolgálóiról is értendő.

A 6. cikkelyre, *De probationibus in genere, et specie*.⁴²¹ Ezen cikkelynek 32. §-ában azt véli az országos kirendeltség, hogy midőn a valósággal megtörtént véteknek bémegnyitott jelei az esetnek körülállásaival egyezőleg valamely vádolt alperest terhelnek, és az ellenpróbákkal azokat megcáfolni nem képes, de egyébként is semmi ok nincsen, melyből a véteknek más személy által lett elkövetését gyanítani lehetne, méltán következhetik ugyan az alperesnek megmarasztása, de a rendes büntetésnél kisebbet kell ellene határozni. Mivel azonban tapasztalás bizonyítja, hogy a legfontosabb gyanút gerjesztő jeleknek szerencsétlen összefonódása sokszor éppen olyan személyt terhel, kinek ártatlansága később jött világosságra, holott a bűnnek elkövetését másra valakire még csak távolról sem lehetett gyanítani; mivel továbbá büntetést határozni, s a polgárok személyes jussait csorbítani csak a legvilágosabb próbák után, csak a tökéletes bírói bizonyosság mellett lehet és szabad, mivel végre a bévezetésnél említett alap igazság szerint polgári köztársaságunk fő célja is megkívánja azt, hogy a vétek maradjon inkább büntetlenül, mintsem hogy valamely ártatlan polgár tévedésből szenvedjen; törvény által kell meghatározni, hogy megmarasztó ítéletet csak világos és tökéletes próbákon, nem pedig jeleken és gyanúságokon lehessen alapítani. De amúgy is maga magával ellenkezik a kirendeltség, midőn az efféle körülállások között csak kisebb büntetéssel rendeli fenytetni a megmarasztott alperest, mert ha annak vétké bizonyos és terhes, megkívánja a törvények rendelkezésének szeghetetlen szentsége, hogy a meghatározott büntetés a vétket egész mértékben kövesse, ha pedig a bizonyítások valamely részben kétségesek és hiányosak, akkor a büntetés mindenkor veszedelmes, mert az okozott sérelem orvosolhatatlan marad.

A 10. cikkelyre, *De poenis delinquentium*.⁴²² Ezen cikkelyben a testi büntetés alul felmenti az országos kirendeltség a többek között a kereskedőket, céhbéli mesterembereket, szorgalmatos parasztokat, helységek elöljáróit és a haszonbérlelőket, mindezekre nézve azonban némely észrevételek adják elől magokat.

Ugyanis ami mesterembereket illeti, minthogy a kereskedői munkára tett észrevételeinkben a céheknek eltörlése javalltatik, bizonyos céhbéli mesteremberek nem lennének, de amúgy is számos példa bizonyítja, hogy sok, falun lakó mesterember mind szokásainak durvaságára, mind erkölcsének romlottságára nézve semmit nem különbözik a legmíveletlenebb pásztortól, nem volna tehát tanácsos minden mesterembert azért, mert mesterember, a testi büntetések terhétől általában felmenteni, mert sokat közülök csak az ettől való félelem tarthat zabolán. Hasonló tekintetet érdemelnek a helységek elöljárói s a szorgalmatosabb jobbágyok, mert az érték és iparkodás nincsen mindenkor az erkölcsösebb étellel és a finomabb böcsület érzéssel öszvekötvé, sőt éppen az elöljárók, kik példásabb étellel volnának kötelesek, és iparkodó tehetők

⁴²¹ A bizonyításról általában és különösen.

⁴²² A bűnösök megbüntetéséről.

sebb jobbágyok, kik a vétek hasznaira nem szorultak, nem kímélést, hanem terhesebb büntetést érdemelnek bűneikért. Végre a haszonbérlek között sokan durvábbak és erkölcstelenebbek akármely parasztnál; sok csárdás, korcsmáros, zsidó és árendás, bírka a tömlöcöt alig tartaná büntetésnek testi fenyíték nélkül, mert élleme pontosan megjárna, melynél jobbhoz és többhöz talán tulajdon házában sem szokott, a közmunkától pedig nem félne, mert dolog között nevelkedett; nem volna tehát a kiszabott büntetésben semmi rettentő, mely őtet a vétektől tartóztassa, sőt ha egyszer törvénnyé válnék, hogy a haszonbérlek testi büntetést nem szenvednek, sok gonosztévő félbehagyná szolgálatát, és bérbe venne valamit, mert a bért vétkeinek jövedelméből megfizetné, és ha gonoszságai felfedeztetnének is, testi büntetést mint haszonbérlek nem kapván, a fenyítéknek legsúlyosabb terhétől menten maradna. Mindazokra nézve tehát, kik ezen cikkelynek 9. §-ában e) és f) betűk alatt elszámoltatnak, törvény által azt kellene rendelni, hogy tekintetbe véve életök folytat, neveltetésüket és erkölceiket, mindenkor a törvényes bíróság határozza el, ha testi büntetés alá tartoznak-e? S midőn azt szükségesnek látja, botot, vagy korbácsot nékiek is szinte, mint más parasztnak szabasson fenyítékül.

A 11. cikkelyre, *De sententia*.⁴²³ Ezen cikkelyhez megjegyeztetik, hogy mivel némely vádolt és gyakran le is tartóztatott alperes, vagy a próbák hiányossága miatt vagy ártatlanságának tökéletes bebizonyítása után feloldozó ítéletet nyer, hogy letartóztatása, és az ellene folytatott bűnper azok előtt, kik annak végét nem tudják, becsületének ártalmára ne legyen, nehogy a közvélemény, mely minden büntetett vétkest méltán gyalázzal bélyegez, az ártatlannak is szolgálat vagy hivatal nyerésében gátokat vethessen, törvény által kell megparancsolni, hogy minden ártatlannak feloldozó törvényes ítéletet az illető törvényhatóságnak kebelében annak rende szerint a hirdetmények sorában általános köztudománnyá tétessék, s ezenfelül a feloldozottnak ezen ítélet vármegye vagy vérhatalmi urodalom pecsétje alatt kiadassék, hogy ezzel böcsületének tisztaságát, és a letartóztatás alatt eltöltött idejét mindenhol és minden esetben a lehető gyanúból kimenthesse. Mert azon törvényes hatalom, mely a közjónak tekintetéből kénytelen volt a gyanúval terhelt polgárt személyes szabadságától egy ideig megfosztani, vagy a nemesembernek közhírét bűnper által kockáztatni, a bebizonyított ártatlanságnak minden lehető elégtétellel tartozik.

A 12. cikkelyre, *De appellata*.⁴²⁴ Nem lehet elfogadni ezen cikkely 4. §-ának azon javallatát, hogy midőn a bűntársok közül csak egyik viheti fel az ellene hozott ítéletet, a fellebbvitel a többinek is használhatván, hogy a pernek megérkezéséig tömlöcben szenvedni ne kényteleníttessenek, kezesség mellett szabadlábra eresztethetnek, mert itt is nagy részben meg vagynak mindazon okok, melyek a 2. cikkelyre tett észrevé-

⁴²³ Az ítéletről.

⁴²⁴ A fellebbezésről.

telben a kezesség ellen általában felhozattak. Mivel azonban a feljebbvitt pereknek végső megvizsgálása gyakran sok időre terjed, az ítéletet pedig végső megvizsgálás előtt teljesítésbe venni, magával a fellebbvitel természetével is ellenkezik, megtörténik azonban az is, hogy a tömlőcnek és testi büntetésnek bizonyos időszakaszokban leendő elszenvedésére kárhozottatott vétkes ellen az ítélet felsőbb helyen is úgy hagyatik helyben, hogy a tömlőcnek ideje a törvényszéki megmarasztó ítéletnek napjától vegye kezdetét, s ekkor az időnként kiállandó testi büntetésnek számából vagy egy rész elmarad, vagy ha az időköz rövidebbre vétetik, a megítélt vétkesnek egészsége, sőt talán élete is kockáztatva lesz; mindezen kétségek s nehézségek elkerülése végett nem leendő felesleges a főbb ítélőszékeket törvény által oda utasítani, hogy azon időre, melyet a letartóztatott rabnak tömlőcben tölteni kellett, mindenkor figyelemmel lévén, azon mennyiséget, a mire még ezen felül érdemesnek találta, mindenkor önnön ítéleteik kihirdetése napjától vegyék számlálásba, világosan kifejezván minden kárhozottatott ítéletben azt, hogy a vétkes a letartóztatás idején kívül még a felsőbb ítélet kihirdetése napjától mennyi tömlőcözésre, mely számú, és milyen idő szakaszokban elszenvendő testi büntetésre ítéltetik.

A 14. cikkelyre, *De executione*.⁴²⁵ A halálos büntetések végrehajtásának fő célja csak azon példa, melynek a polgárokat minden vétkektől, s a törvények önkényes megszegésétől tartóztatni kellene, és éppen ezen célnak eszközlése végett történtek eddig nyilvánosságos köz helyen a halálos ítéletek végrehajtásai. Az alkotó természet azonban oly érzést oltott a legvadabb embernek is szívében, hogy halállal küszködő embertársát, kinek elhunytából egyenes hasznot nem reményl, részvétellel nézi még akkor is: midőn az, undok vétkeinek díjában, az ártatlant oltalmazó törvények szava által szenved halálát; köz tapasztalás bizonyítja, hogy a halálos ítélet végrehajtását szemlélő népcsoportnak nagy része sajnálkodva, és könnyezve tér vissza, de nem a vétkes által meggyilkolt ártatlanokért, hanem a kivégzett vétkesért folynak könnyei. Ha borzadást gerjesztének is a gonosztévőnek vérengző vétkei akkor, midőn az a bosszúálló igazságnak kezére került, ha perének folyta alatt méltó keseredéssel halált kiáltott is fejére az indulatos népcsoportnak közszava, a halálos ítéletnek végrehajtásakor mindazonáltal felejtve vagynak minden vétkei, senki nem figyelmez a felolvasott ítélet tartalmára, csak a szenvedő bűnöst látják, sajnálják és bámulják, s az első borzadásnak, az előbbi gyűlölségnek helyét szánakozó részvétel foglalja el. Bizonyosága ennek azon körülállás is, hogy a végrehajtást teljesítő hóhérok egy kis ügyetlenség miatt is, mely a tíz gyilkosságért tíz halált érdemlő gonosztévőnek csak egy két percenetig⁴²⁶ nyújtotta végső kínjait, gyakran alig menekedének meg a felzúdult köznépnek indulatos dühétől, mely felhevülésében kész lett volna az igazságnak ártatlan szolgáját is,

⁴²⁵ A végrehajtásról.

⁴²⁶ Pillanata.

talán menthető vigyázatlanságért kínosabb halállal büntetni, mint magát a törvény által méltó halálra kárhoztatott gonosztévőt. Ha kivált a vétkes életének végóráiban, különösen végrehajtásakor a halálnak félelmeit elnyomja, és a Mindenhatónak végtelen irgalmában bizakodva csendes ájtatos lélekkel, vagy átkodott erős tökélettel szenved a halálos csapást, nem a vétektől irtózást, hanem bámulást fog gerjeszteni a durva sokaságnak, hőse lesz a köznép regéinek, és tárgya a pásztorok dalainak, mert fájdalom, nem harcok és ütközetek zivatarit, nem a tatárnak és töröknek dúló korából eredett néphagyományokat, hanem nagy részben a hajdan híres rablóknak véres tetteit, szerelmét és elszánt halálát énekli nálunk a durva csoport; az életerővel teljes fiatal pásztornak feszülő kebelét pedig szinte úgy emelik az efféle dalok, mint a míveltebb emberét azon hősöknek példája, kik a hírért és hazáért csatázva, vagy büszkén szenvedve vérmezőn vagy hóhér által vesztették éltöket. Emelik pedig ezen rosszra vezető visszás lelkesedést a halálos ítéletek nyilvános végrehajtásai, károsak tehát, mert oktató példa helyett eltörlik a köznépnek még azon első hasznos borzadást is, melyet a vétkesnek közhírré tett bűnei szülének.

Ugyanazért célarányosabb volna törvény által ezt határozni, hogy minden halálos büntetés az ítéletnek nyilvánosságos, és az egész megye kebelében is leendő kihirdetése után nem nyilván, hanem a tömlöcben teljesíttessék, s a teljesítésnek percenete csak a lélekharangnak meghúzása által adassék a közönségnek tudtára, a kivégzettnek holtteste azonban a városon kívül valamely erre határozott szabad⁴²⁷ köz helyen példa végett két vagy három napig nyilván kitéttessék. El lesz így érve a büntetésnek fő célja, mert látni fogja minden polgár, hogy a törvényben kiszabott rettentő büntetés nem sikeretlen pusztá fenyegetés, hanem az a vétkes ellen teljesíttetik is; tapasztalni fogja, hogy a törvényt büntetlenül megszegni, s annak fenytékét elkerülni vagy kijátszani nem lehet; nem fog a bűnös is részvétet vagy bámulást gerjeszteni, mert utolsó küszködését a végpercenetig megtartott erős és elszánt lelkét a köznép látni nem fogja, lelketlen holtteste pedig inkább irtózást okoz.

A halálos ítéletek végrehajtásának itten javallott módjára nézve azonban a választmánynak némely tagjai⁴²⁸ különböző véleményt tartottak, és a végrehajtásoknak eddig való nyilvánosságos módját a példaadás eszközzésére sikeresebbnek vélvén, azt továbbra is megtartani, ezen különböző véleményt a nemes vármegye közgyűlésén bejelenteni kívánták.

Végre a szelíd emberiség, a levegő dögletes megromlásának elkerülése, és azon vak babonáknak, melyek a kivégzett gonosztévők kitett testeivel nem egyszer gyakoroltatnak, kiirtása vagy legalább meggátlása szükségessé teszik, hogy a holttest legalább harmadnap múlva eltakaríttassék, mert az utak mellett az akasztófákon lógó

⁴²⁷ Szabad – Deák Ferenc s. k. beszúrása.

⁴²⁸ A választmánynak némely tagjai – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: Skublics Károly, Nagy Antal, Farkas János tábla-, és Csillagh Lajos főszolgabíró urak.

holt-testek nem annyira sikeres példák valának eddig is, mint inkább csinosabb századunk mívelt erkölcséinek valóságos gúnyolása.

A 2. résznek 13. cikkelyére, *De homicidio in genere, ejusque speciebus*.⁴²⁹ Az országos kirendeltség ezen cikkelynek 13., 14. és 15. §-ában a tulajdon csecsemőjét meggyilkoló édesanyjának legnagyobb büntetését négy esztendei tömlőre határozza, de javallatja sok fontos tekintetknél fogva helyben nem hagyható. Minden véteknek nagyságát a cselekvőnek gonoszsága, és a megszegett kötelességek szentsége határozza meg. Az egyik gyilkos halálos ellenségét sújtja le, hogy annak ingerlő bosszantásaitól végre menekedjék, a másik mérget kever, hogy élete boldogságának gyilkosát, méltán gyűlölt hitvesét kivégezze; a harmadik öldöklő kézzel hárítja el határt nem ismérő szerelmének akadályait, és mindezeknek vétké borzasztó, de a tulajdon gyermekét gyilkoló anyához hasonlítva, még ezek menthetők, mert őket a felzúdult indulatok zabolátlan hatalma ragadta vétekre, a gyilkos anya pedig a legszentebb érzéseket, a természet legszorosabb kötelét nem ingerelve, hanem hideg fontolással zúzta össze. Ha az ártatlan csecsemő, kit a jótévő természet anyjának ápolgató szeretetére bízott, ki tehetetlen állapotában véteni senkinek nem képes, még idegentől is elhagyatásában segédet és oltalmat érdemel, ha már azon idegen, ki az ilyen csecsemőt életétől megfosztani nem borzad, méltán a legvadabb indulatú gonosztévőnek tartatik, mert az emberiség szelidebb érzéséből egészen kivetkőzött, mennyire megromlott lehet azon gyilkos anyának szíve, ki tulajdon gyermekének szeretet, ápolgatás és oltalom helyett véres halállal végezi életét. Ha az elszánt akaratú testvérgyilkost maga az országos kirendeltség is halállal rendeli büntettetni, leginkább azért, mert az a vérség szent kötelét feldúlta gyilkoló kezével, mennyivel inkább méltó a halálra azon gyilkos anya, kit még szentebb kötelek kapcsolának önszületének életéhez. Szükséges tehát a csecsemőt meggyilkoló édesanyjának büntetését is a legterhesebb beszámolás esetében halálra, egyébként pedig három hónaptól kezdve legalább 8 esztendőig tartó tömlőre határozni, mert a vétket enyhítő körülmények mindenkor a bírónak elítélésétől függenek.

A 3. résznek 2. cikkelyére, *De delictis contra ordinem publicum*,⁴³⁰ különösen a 9. §-ra megjegyeztetik, hogy mivel az első résznek 2. cikkelyénél előadott észrevételben lévő számos okok miatt a gonosztévők üldözésére segédet adni senki nem köteleztethetik, ezen 9. §-nak rendelése helyben nem hagyható.

A 4. cikkelynél, *De delictis honori civium injuriis*,⁴³¹ megjegyeztetik az, hogy mivel a mocskolódásnak ezen cikkelyben említett büntetése nincsen minden mocskolásra általában kiterjesztve, mivel továbbá a magános megbosszulásnak útja csak mellékesen említettik anélkül, hogy akár itt, akár a polgári törvények sorában csak legkeve-

⁴²⁹ Az emberölésről általában és annak fajairól.

⁴³⁰ A közrend elleni bűncselekményekről.

⁴³¹ A becsületsértésekről.

sebb javallat volna is a becstelenítési pereknek elrendeléséről, nem lesz felesleges világos törvényt alkotni azeránt, hogy azon becstelenítéseknek, melyek megbosszulása közfigyelem alá nem tartozik, törvényes díja, valamint a hatalmaskodásnál kétszerestessék, s a megmarasztott alperes köteles legyen a perbeli költségeket egész mennyiségben megtéríteni. Többnyire ezen pénzbéli büntetésnél is, valamint általában a birsagiumoknál mondva volt, az egyébként a bírót illető rész egyenesen a törvényhatóság közpénztárába folyjon.

Többnyire az itt elszámolt megjegyzéseken kívül ezen három részből álló büntető törvénykönyvre semmi különös észrevétel nem lévén, annak minden egyéb cikkei változtatás nélkül elfogadhatók.

Mindezek után toldalék gyanánt a rabokkal való bánásmódot adja elő az országos kirendeltség, mely általában helyes és elfogadható. Mivel azonban a raboknak otthoni munka által leendő elfoglalására csaknem minden megyében még előkészületek, s erre költségek szükségesek, melyeket az adózó népnek szerfeletti terheltetése nélkül egyhamar megszerezni nem lehet, nehogy addig is, míg az efféle intézetek megállapítva lesznek, a rabok henýelve vesztegeljenek, a kirendeltség javallatának 29. §-át mindenesetre úgy kell érteni, hogy a belső dolgozóházaknak, posztó vagy pakrócszövéseknek, és más efféléknek, melyek mindenkor az illető törvényhatóságok választásától függnék, alkalmas elrendeléséig a megítelt rabok elegendő vigyázat mellett külső munkára is alkalmaztathassanak.

Ami az ország minden kerületeiben felállítandó fenyítő házakat illeti, valóban óhajtani lehetne, hogy a törvényhatóságok tömlöcei, melyek a gonosztévőknek egyre nevelkedő száma miatt naponként szűkebbek lesznek, valamely efféle intézetek által legalább egy részben megürülvén, a rabok szükséges elválasztása könnyebben eszközölthessék, mivel azonban több ilyen fenyítő házak felállítása tetemesebb költségeket kíván, mintsem hogy azok pénzetlen hazánknak szűkölködő polgári viselni képesek volnának, mivel továbbá tartani méltán lehet attól is: hogy a szegedi fenyítőház példájokért ezen intézetekben a megítelt raboknak tartásáért sokkal több kiadások lesznek a törvényhatóságok által megtérítendő, mint amennyit ugyanazon raboknak élelmére magok a törvényhatóságok otthoni tömlöceikben költöttek volna, nevelkedvén tehát ezáltal is a szegény adózó nép tetemes terheinek súlya, nem haszon, hanem inség és káros következtések eszközölnétnének, a javallott intézetek megalapítását csak akkor lehet elfogadni, ha a felséges aeraium hazánk közjavának tekintetéből minden felállításbéli költségeket elvállal, s az intézetek elrendelése is olyan sikerrel bírhat, hogy általok a törvényhatóságok pénztárainak semmi terhesebb és újabb költségek nem okoztatnak.

A vérhatalommal bíró törvényhatóságok számára készített utasítás általában elfogadható, nem lesz azonban felesleges a vérhatalommal bíró földesurakról ezen helyen egy-két szóval említést tenni.

Számosak azon panaszok, melyek hazánknak több vidékeinek a vérhatalommal bíró magános urodalmak visszaéléseit tárgyozzák; gyakran a földesurak, még gyakrabban azok tudta nélkül urodalmi tisztjeik a bűnről vádolt cselédet, vagy jobbágyot legterhesebb vétekért is az úriszéken, hol ők is mint törvényes bírók helytel és vokssal bírnak, voksaik többségével csak igen csekély büntetésre kárhoztatják, és mivel a per feljebb sem vitetik, örökre födőzve marad a bosszúálló igazság kiszolgáltatásának önkényes elcsavarása, gyakran a terheesebb fenytéket határozó törvényes ítélet, minthogy végrehajtását az urodalmi tiszt veszi eszközzésbe, vagy a legnagyobb kímélő engedékenységgel, vagy talán éppen nem is teljesítetik, és így a vétkes közbátorságunk sérelmével az igazságnak büntető ostorát elkerüli, mind ezen kiszökéseket pedig a vármegyék törvényhatósága sem gátolhatja, mert az uradalmak vérhatalma sem ítéleteinek hozásában, sem azok végrehajtásában a vármegyéktől még eddig függésbe nem vala. Leginkább elkerültethetnének hasonló visszaélések az által, ha a magános urodalmak vér hatalmi jussa végképpen, és általában eltöröltetnek, mivel azonban egy-néhánynak vétkes kiszökése a rendet, és törvényt tisztelőkre büntetést nem vonhat, mivel a kétségtelen jussok sérelme magát a tulajdont is tetemesen csorbítja, mivel az eltörlés esetében azon raboknak élalma, eddig a vérhatalmú földes urak tápláltak, a vármegyék pénztárait terhelnék, célarányosabb leendő a visszaélések lehetőségét oly móddal gátolni: hogy a bűnperek megítélésében sem az uradalmi ügyész, akármely uradalmi tiszt, sem maga a földesúr vokssal ne bírjon, minden vérhatalommal bíró magános birtokos a megítelt raboknak táblás jegyzését a vidékbéli szolgabírónak fertályonként megküldeni köteleztessék, s ezen szolgabíró az uradalmi tömlöcöket gyakrabban megtekinteni, s a testi büntetések teljesítésekor vagy maga jelen lenni, vagy egy járásbéli esküdtet maga helytel kiküldeni tartozzék, ki a perben hozott ítéletet megtekintvén, a kiszabott büntetésnek rendes és törvényes végrehajtására szoros felügyeléssel légyen. Amely uradalom pedig kötelességét e részben elmulasztja, vagy amelynek tömlöceiből vigyázatlanság miatt a rabok ismételve megszöknek, annak törvényeink szerint leendő megbüntetése per útján is eszközöltessék.

Vége azon utasítások, melyek a megsértett élő vagy holttestek orvosi megvizsgálása eránt készültek, észrevétel nélkül elfogadhatók.

Bérekesztőleg, minthogy az országos kirendeltség a nyomban ítéelő törvényszékről semmi határozást nem javall, ezt pedig végképpen eltörlni, vagy továbbá is törvényeken kívül lehető önkényes változtatásoknak kitenni hazánk közbátorsága tiltaná, szükséges valóban az 1793. esztendei kirendeltségnek e részben javallt cikkelyét általában elfogadni és törvénné változtatni oly világos megjegyzéssel, hogy a nyomban ítéelő törvényszék is csak azon vétkesekre mondhaszon halálos ítéletet, kik ezen új büntető törvénykönyvnek rendszabásai szerint a szokott, és rendes törvényes úton is halálos büntetést kapnának, mert azon esetek, melyekben az efféle nyomban ítéelő törvényszékek felállítása javalltatik, az igazságnak legserényebb kiszolgáltatását kívánják ugyan, de a szerfeletti keménység mind a természetes igazsággal, mind az emberi

séggel ellenkezik, kegyetlenség volna pedig ezen rendkívüli törvénykezés módja mellett keményebben büntetni, mint a mennyire a véteknek minéműsége, a beszámlálásnak mekkorasága, és meghatározott törvényeink rendelése parancsolják.

ÉSZREVÉTELEK A VÁLTÓ KERESKEDŐI TÖRVÉNYKÖNYVRE

Az első résznek 8. cikkelyében a 2. §-ban csak rövid említés tétetik azon nyereségről, mely a váltó levelet kifizetőnek járandó. Nehogy pedig ezen járandó nyereség egyik vagy másik félnek önkényétől függvén, számos viszálykodásoknak és kellemetlen pereknek okot adhasson, szükséges leend a hozandó törvényben világosan meghatározni, mit és mennyit követelhessen a fizető minden száztól törvényes nyereséget.

A 3. résznek első cikkelyében úgy vagynak a váltó kereskedői törvényszékek elrendelve, hogy minden ítélő bírók városi polgárok lévén, a nemesek egészen ki lesznek rekesztve azokból. Mivel pedig az országos kirendeltségnek ezen munka 84. lapján lévő megjegyzése szerint méltán reményleni lehet, hogy idő folytával országunk nemesei nem csekély részét fogják tenni a valósággal békéjegyzett kereskedők számának, – mivel sok mesterember, sok nemes földbirtokos eladás- vagy vevésbéli szerződéseiben a váltó kereskedői bíróságnak magát önkényt alája veti, célarányosabb, és törvénykezésünk általános rendszerével sokkal egyezőbb leend úgy alkotni a váltó kereskedői bíróságot, hogy abban a nemesek is részt vegyenek mindenkor. Nem helytelen az, hogy ezen ítélőszékek öt tagból álljanak, az pedig, hogy annak rendes előlülőjét mindenkor a fejedelem nevezze ki, szükséges a lehető öszveütközések elkerülése végett. De hogy ezen előlülő és a törvényes tudományú két közbíró csak egyedül városi polgárokból választassék, az sem igazságos. Hasznos volna tehát ezen törvényt úgy módosítani, hogy előlülőnek azon város is, melyben a váltó kereskedői bíróság üléseit tartja, és azon vármegye is, melyben ezen város bekebeleztetik, a maga tagjaiból terjesszen fel Őfelségének alkalmas férfiakat, kik közül a választás a fejedelemnek jussa legyen mindenkor. Törvénytudó közbíráknak egyikét a város, egyikét szinte a vármegye voksok többségével válassza tisztújításkor, valamint más egyéb tisztviselőit szokta, s ezeknek a felsőbb helybehagyása szükséges ne legyen; a két kereskedő közbírót a békéjegyzett kereskedő voksok többségével nevezzék ki, mert ők ismérhetik társaik ügyességét leginkább, és mivel nagy részben az ő peres kérdéseik lesznek ezen bíróságok ítéleteinek tárgyai, nagyobb közbizodalom fogja késérni azon bírakat, kik a perlekedőknek bizodalmon épült akaratából nyerik az ítélő hatalmat; végre a jegyző a városnak előterjesztése után Őfelségének kinevezésétől függjön, mindezen hivatalok pedig holtig tartsanak.

Ugyanazon résznek 2. cikkelye az első fellebbvitelbéli bíróságot, melyet az 1790. esztendei országos kirendeltség a kerületi tábláknak javallott adatni, azon vármegyének törvényszékére bízza, melyben a váltó kereskedői ítélőszék üléseit tartja, hihető azért, mert ezen kirendeltség a kerületi tábláknak számát megkevesítette, a vármegyék törvényszékeit pedig állandó ítélőszékek rendszeréhez alkalmaztatva másképpen szerkesztette. Mivel azonban az ítélőszékek elrendelésére tett megjegyzésünk szerint mi ezen javallatot el nem fogadva, mind a kerületi táblák előbbi számát, mind a várme-

gyék törvényszékeit eddigi állapotokban megtartani kívántuk, és így ezen törvényszékek csak időnként ülven össze, a halasztást nem szenvedő váltói vagy kereskedői kérdések elintézését tüstént nem mindenkor teljesíthetnék, – helyesebb leend a fellebbvitelbéli bíróságot a kerületi táblákra bízni oly meghagyással, hogy azok az efféle pereket törvényszünetek alatt is tartozzanak felvenni és elintézni mindenkor. Azt is javallja az országos kirendeltség, hogy a fellebbvitelbéli bíróságot gyakorló törvényszékekhez mindenkor két kereskedő tag is rendeltessék, és vokssal is bírjon, sőt az 1790. esztendei kirendeltség ezen rendszabást még a legfőbb ítélőszéknél a hét-személyű táblánál is szükségesnek vélte; de ezen utolsót a mostani országos kirendeltség el nem fogadta, egyenesen azt állítván, hogy más tartományok példájára is a kereskedést űző tagoknak a bírósághoz járulása csak az első ítélőszékeknek szükséges, mert csak itt eredhetnek a kereskedési műszavak eránt kérdések, és itt kell egyedül az egész dolgot tökéletes világosságra hozni, melyhez gyakran kereskedői tudomány és tapasztalás kívántatik. Mivel pedig ezen kétségtelen valóságú fontos okok az első fellebbvitelre is kivétel nélkül alkalmaztathatók, nem lesz szükséges a kerületi táblákhoz kereskedést gyakorló tagokat nevezni.

A 4. résznek 2. cikkelye az alkuszerzők jegyzőkönyveit teljes hitelű tökéletes próbának rendeli bévétetni. Mivel azonban az ilyen alkuszerzők minden fizetése csak azon díjból áll, mely nekik a kötött alkukból járandó, ezen díjt pedig akkor, midőn az alku meg nem készült, nem követelhetik, nehogy az ilyen díjnak reménysége által elcsábítva hamis bégjegyzéseket tegyenek, s így a kereskedői közhitelnek megrontásával más magánosokat károsítsanak, úgy kell ezen cikkelyt módosítani, hogy az alkuszerzők jegyzőkönyvei tökéletes próbák csak olyan perekben legyenek, melyeknek így vagy amúgy leendő eldöntéséből reájok sem haszon, sem kár nem háramlik, – mert ezen alkuszerzők sem érdemelnek több tekintetet, mint más egyéb hiteles tisztviselők, kik pedig törvényeink szerint önnön ügyökben, önnön hasznok vagy káraik kérdésének a hivatalos hitelesség színe alatt bizonyosságot nem tehetnek.

A törvénykezés rendének javallatánál az első szakaszban azt mondja az országos kirendeltség, hogy a váltó kereskedői pereknek hibáit a pernek felsőbb helyen lett megtekintése után visszafoglalást rendelő parancsolat által is lehessen orvosolni, de mint-hogy a törvénykezés rendét mindenkor zavaró parancsolatok általános megszüntetése több helyen kijelentett véleményeink szerint felette szükséges csak azért is, hogy ítélőszékeink törvényes függetlenségét semmi ne zavarja, nem lehet a kirendeltségnek e javallatát elfogadni, és mivel igazságos az, hogy ami törvényes per útján forgott és végeztetett, az abból eredő sérelem ismét csak hasonló törvényes úton orvosoltassék, a váltó kereskedői kérdésekre nézve is, a bírói foglalást igazgató, és a keresetet újító perek elegendő segedelmül szolgálnak.

Ugyanezen javallatban a 6. szakasz a fellebbvitelről oly megjegyzéssel leend elfogadható, hogy mivel a váltó kereskedői követelések halasztást éppen nem szenvednek, de amúgy is a törvénykezés rendéről írt megjegyzésünk szerint minden perben töké-

letesen elegendő, ha az első bírónak ítéletét birtokon belül még egy bíró vizsgálja meg, – minden váltó kereskedői per a kerületi táblától birtokon kívül vitethessék csak a hétszemélyű táblára, mely számos perekkel egyébként is el lévén foglalva, nem volna képes a birtokon belül feljebbvitt váltó kereskedői követelések megvizsgálását olyan serénységgel teljesíteni, mint azt a kereskedésnek és nemzeti hitelünknek eszközölni óhajtott emelkedése megkívánná.

Végre megjegyeztetik az, hogy a szóbeli perek fellebbvitele mindenkor birtokon kívül történjék.

ÉSZREVÉTELEK A METALLICO - MONTANISTICUM⁴³² MUNKÁRA

A *Metallico montanisticum*, vagyis az ércbányáknak műveltetését, és azok körül előforduló rendszabásokat érdeklő országos kiküldöttségi munkában minden ezen egyébről jeles, s az országnak legnagyobb figyelme alá tartozó tárgy éránt a nemzeti jussok fennálló régiebb törvényeink szerint tökéletesen kifejtve s megállapítva lévén, a javallott törvényekre nézve semmi különös észrevétel az itt alább megjegyzetteken kívül nem ered; s azért is a jelenlévő munkában felhozott és javallott törvények elfogadhatónak lenni látszatnak; ha azonban az országgyűlése alatt ezekre nézve talán némely oly körülmények fejtődnének ki, melyek a javallott törvényeket még némű-néműképpen változtatni célarányosnak ítéltetnék, vagy ha valamely itt ezúttal figyelem nélkül maradt észrevételek a bányáknak pontosabb műveltetését érdeklő szorosabb rendszabásokat hozatni, vagy a bányabirtokosoknak és művelőknek magános jussaik éránt valamely világosabb meghatározásokat tetetni javallának, az ország rendjeinek köztanácskozása alkalmával akkor, amidőn ezen munka felvetetni fog, a javallott törvényekben megkívántató szükséges módosításokat az ott előforduló felvilágosítások és kifejlődések szerint alkalmaztatni lehet is, kell is, – többnyire ezen néhány észrevételek terjesztetnek itt elő, úgymint:

Ezen országos kiküldöttségi munkában javallott 5. törvény ágazatban azon határozás tetetik, hogy minden bányabirtokosok vagy bányákat műveltető személyek az általok kiásattott aranyot és ezüstöt, minekutána abból a szokott urbúrát⁴³³ már kiadták, tartozzanak egészen és minden hiányosság nélkül a királyi kamarának érdeemes árért általadni, ezen határozás azonban nem egészen egyez meg hazánk fennálló törvényeivel, melyek szerint, nevezetesen pedig Zsigmond király⁴³⁴ 3. decretumának 13. törvénycikkelye⁴³⁵ erejével mindenki az ilyen maga által kiásattott aranyból és ezüsből tulajdon szükségére szolgáló eszközöknek, kanaloknak és más szereknek elkészítésére egy részt szabadon visszatartóztathat, azért is e részben a javallott törvényre nézve oly módosítást tenni célarányosnak láttatik, hogy bėjelentvén ugyan a kamarai tisztségnek az általa visszatartóztatott aranynak vagy ezüstnek mennyiségét, azt maga házi eszközeire és ruhabéli szereire, önnön haszonvételére tudniillik, szabadon fordíthassa a bányabirtokos, vagy bányát műveltető, s a maga ezen szükségén felül való mennyiséget tartozzék csak bizonyos érdeemes ár mellett a kamarának általengedni, – javallja ezen határozásnak eszközölését az is, hogy magok hazánk törvényei az aranyműveseknek is megengedik az ő mesterségök folytatására szükséges neme-

⁴³² Ércbányákkal foglalkozó, bányáügyi.

⁴³³ Bányabért.

⁴³⁴ Luxemburgi Zsigmond (1368-1437), 1387-től magyar király, 1414-től német-római császár.

⁴³⁵ Az 1405:13. tc. a bányák birtokjogáról, valamint jövedelmük elosztásáról rendelkezett.

sebb érceket megvásárolhatni, akiknek ha a közfolyamat alól ezeket elvonni, és holmi eszközök feldolgozására fordítani szabadságokba áll, mennyivel inkább meg kell engedni ezen használással való élést magoknak a bányákat műveltető tulajdonosoknak, nehogy sok költségeik és fáradozásaik mellett az aranymíveseknek munkáikért felesebb nyereséget adni kényteleníttessenek akkor, amikor ezt, tulajdon érceiket adván munka alá, meggazdálkodhatják; de javallja ezen határozást tetetni még az is, hogy maga az országos kirendeltség munkájának folytában megengedi a tulajdonosnak a mosott aranyból ilyen végekre némely részt visszatartathatni; nem látszik tehát elegendő ok lenni arra, hogy ha egyrészt az aranyot megtartani lehet, az azt előlállítónak mért ne lehessen másrészt is ugyan az aranyat, melyet a bányákból ásatatt valaki, visszatartóztatni, minekutána mind a két rendbéli érc ugyanazon egy minéműségű.

A javallott 8. törvény ágazatban az országos kirendeltség azt véli meghatároztatni, hogy a pénzzé nem vert arany és ezüst (*aurum et argentum non cusum*) az országból ki ne vitessék, mely vélekedését régiebb számos honi törvényekben gyökerezi. Ezen javallata az országos kirendeltségnek helyes és törvényes lévén, az nemcsak elfogadható, hanem szükségképpen meg is állapítandó fog lenni; minekutána azonban a pénzzé nem vert érc kivitelének tilalma által nem egészen érettetnék el azon cél, melyet őseink is már általok alkotott számos törvényekkel óhajtottak elérni, azt tudniillik, hogy az arany és ezüst kivitele által a közfolyamatra szükséges pénzeknek mennyisége meg ne kevesedjen, mert habár az országban verettetnek is ezen nemesebb ércet pénzekké, s azok anélkül, hogy a haza kebelében bocsátatnak közfolyamat alá, mint már készpénzek emeltetnek ki az országból, szinte azon fogyasztás eszközöltetik a hazában, melyet a még fel nem vert érc kivitele eszközölhetne, mely károsodást elhárítani bizonyosan a törvényhozó testnek egyik legfőbb figyelme alá tartozik, és noha az országos kirendeltség által felhozott számos törvények *de auro et argento non cuso*,⁴³⁶ és így a fel nem vert arany és ezüstnek ki nem vitettetése felől szólnak is, vagynak azonban számos olyan törvényeink is, nevezetesen az 1555. 8., 1622. 77., 1609. 48., 1618. 19., 1625. 41. és 1635. 69. törvényágazatok,⁴³⁷ melyek az arany és ezüst pénznek az országban leendő maradhatását tárgyozván, annak kivitelét vagy közvetve, vagy közvetlen is tilalmazzák, sőt az 1635-i 69. törvény a felvert arany és ezüst kivitelének (*auri et argenti etiam cusi*) tilalmát is egyenesen és nyilván magában foglalja; de különben is ha csak oda terjesztetnék ki a hazai törvényeknek ereje és lelke, hogy addig semmi aranyot és ezüstöt az országból kivinni szabad ne legyen, amíg azok

⁴³⁶ A pénzzé nem vert aranyról és ezüstről.

⁴³⁷ Az 1555:8. tc. az ezüstitallérok nagyobb mennyiségű kivitelét, míg az 1609:48. tc. a pénzzé nem vert arany és ezüst kivitelét tiltotta. Az 1618:19. tc. a pénzverés minőségéről és értékének egységesítéséről, az 1622:77. tc. a pénz értékéről, árfolyamáról és veréséről, valamint az arany, ezüst és a jó pénz kiviteli tilalmáról, az 1625:41. tc. az arany és ezüst kiviteli tilalmát megszegők büntetéséről rendelkezett, az 1635:69. tc. értelmében pedig aprópénzt kellett verni a ki nem vihető ezüstről.

pénzzé nem verettettek, felverettetvén pedig egyszer, minden megszorítás nélkül azok a külföldön bocsátatnának közfolyamat alá, – mit nyerne a haza önmaga kebelében a természet által ajándékozott bányáival mást, minthogy az azoknak műveltetésére fordított számos költségeknek és tetemes fáradozásoknak jutalmául az idegeneknek a magyar pénzről tett dicséreteikkel kéntelenítették csak megelégedni, holott maga tulajdon ércei mellett a valóságos jó értékű pénzben nem kevés fogatkozást szenvedne, mely a hazának szerfeletti kárára és veszedelmeztetésére szolgálna. Az volt mindenkor, és az is marad hazánknak legforróbb kívánsága, hogy a közfolyamatú pénz az országban mindenkor arany és ezüst legyen, melyet ha egészen nem is, de csakugyan nagyon közelítve elérhet akkor, ha tulajdon bányáiból ástottatott érceit kebelében láthatja legelsőben is a közfolyamat alá tétetni, azért szükséges a javallott törvényben nemcsak a *non cusum*⁴³⁸ hanem a *cusum aurum és argentum*⁴³⁹ eránt is oly módosítást tenni, hogy minden az országban lévő bányákból ástottatott arany és ezüst ugyan az országban verettetvén pénzzé, az legelsőben is az országban tétessék közfolyamatba, és semmi szín alatt a külföldre (kivéven a szokott kereskedés útján, melyen ismét az országba visszafolyhat) ne vitetessék; innen szükséges a törvénybe iktatni azt, hogy minden a felső kincstár, vagy királyi kamara által teendő fizetések és vételek, minden a közhivatalokat viselő tisztviselőknek honorariumai,⁴⁴⁰ az országba szállást tartó katonaságnak zsoldja, és más közönséges szolgák béreik, melyeket tudniillik a kormány szokott fizetni, legelsőben és mindenekelőtt ezen, az országban veretett pénzekből fiztessenek, hogy ezek által az arany és ezüst pénz az országban terjedvén, a közfolyamatban lévő pénz mennyisége szaporodjon, s a valóságos igaz értékű pénz hazánk fennálló törvényeink szerint más minden érték nélkül lévő pénzzel fel ne cseréltessék; és úgy ami ezen fizetések mint egyébaránt is a status költségeinek kipótolása után fennmaradand, hagyattassék tovább is a kormánynak szabad rendelkezése alá. A külső országok nevezete alatt pedig Ausztria, és minden ahhoz tartozó örökös tartományok is értetődnek, mert az 1790-i 10. törvényágazat⁴⁴¹ szerint Magyarország a hozzá kapcsolt részekkel együtt az ausztriai örökös tartományoktól minden tekintetben független lévén, azoktól egészen különböző törvényekkel kormányoztatik, és így azoktól mindenkor idegen országnak is tartathatik e részben.

A javallott 76. törvényágazatban említésbe jött aranymosásra nézve az az észrevétel tétetik, hogy a folyóvizek is a földesuraknak valóságos tulajdonai lévén, minden azon vizek hasznaival szabadon és háborgatás nélkül élhetnek, és így mindazon hasznokat, melyeket a folyóvizek magokban rejtjenek és foglalnak, hazánk fennálló sarka-

⁴³⁸ Pénzzé nem vert.

⁴³⁹ Pénzzé vert arany és ezüst.

⁴⁴⁰ Fizetései.

⁴⁴¹ Az 1790:10. tc. szavatolta – legalábbis elviekben – Magyarország és a hozzá kapcsolt részek birodalmon belüli függetlenségét és alkotmányos önállóságát.

latos törvényei szerint minden megszorítás nélkül, akár magok használhatják, akár mások által használtathatják, anélkül, hogy ezen haszonvételekért mástól függniük, és így az aranymosás eránt a bányászí bíróságtól⁴⁴² jóváhagyást, vagy engedelmet kérniük kellene; de másrésztől az aranymosással vesződő személyek is nem mindenhol foglalatostkodnak állandóul, s mindég egyformán ezen munkával úgy, mint a bányák mívelésével szoktak foglalatostkodni azoknak tulajdonosi, vagy más urburariusok,⁴⁴³ hanem hol egykor, hol máskor, s majd egyik, majd másik, ki miként érkezhettek ezen munkával idejét tölthetni, veszi ezen mosást foglalatosságának tárgyául, és így sokkal kevesebb nyereséggel van az a dolgozóra nézve öszvekapcsolva, minthogy oly különös figyelmet érdemlène, mint a bányamívelés; mivel azonban bármi csekélység legyen is a fáradság jutalma, az csakugyan az egész közönségre nézve haszon fog maradni, mert a semmiségből annyi arany hozattatik közfolyamatba, amennyi kimosattatik, – nehogy tehát a közjóra nézve még csak ezen csekélység is elenyésszen, mely bizonyosan el fog enyészni, ha a mosásra nézve a messzebb eső bányászí bíróságtól kellene jóváhagyást kérni, minthogy bizonytalan csekély nyereségért engedelem kérés végett messze földre senki sem fáradna, – de a földesúri jussokat is, hogy az ő tulajdonokban nem ők magok a birtokosok, hanem mások osztogathatnának engedelmeket, sarkalatos törvényeink sértése nélkül megszorítani nem lehetne, azért ezen javallott törvénynek 2. §-a elhagyattatván, helyébe oly változtatást kellene tenni, hogy az aranymosók egyedül a földesuraknál tartozzanak magokat jelenteni, kik is mindannyian, ki magát évégett jelenteni fogja, tartozzanak akár ingyen, akár illendő haszonbér fizetésért (ha csak magok a földesurak ezen foglalatosságot gyakoroltatni nem akarják) engedelmet adni, értetődően az, ha a mosás által a vízpartokban, vagy máskülönbén akármi kárt okoztatnék, tartozzon a kárt a mosó megtéríteni. Egyébaránt pedig a bírósokodás egyenesen azon törvényhatóságot illesse, melynek kebelében a mosó munkájára nézve tartózkodik; fennmaradván a mosókra nézve azon kötelesség, mely szerint az általok mosott aranyot, ha csak tulajdon magok szükségére egy részét eszközöknek feldolgoztatni nem kívánnák, senkinek másnak, mint a királyi kamarának eladni ne merészeljék.

⁴⁴² Magyarországon ekkortájt négy kerületi bányatörvényszék ítélkezett a bányászattal összefüggő ügyekben.

⁴⁴³ Bányabirtokosok.

AZ ORSZÁGOS KIRENDELTSÉGNEK AZ EGYHÁZI DOLGOKRÓL
ECCLESIASTICUM ET FOUNDATIONALE⁴⁴⁴ CÍM ALATT KÉSZÜLT
MUNKÁJÁRA

Az országos kirendeltség az egyházi tárgyokról készített munkájának 14. lapján a plébánosoknak az úgynevezett stolaris⁴⁴⁵ jövedelmeiről szólván, afelől terjeszti elő vélekedését, hogy noha az eddig egyenetlenül fizettetni szokott stolaris jövedelmeket az egész országban egyformaságra hozni, s ezeránt valamely alkalmas elhatározást eszközölni nagyon kívánatos volna, mivel azonban a religio fundusának⁴⁴⁶ mostani környüállásai ezen kívánságnak teljesedhetését annyiból, hogy az innen eredő fogyasztást kipótolni nem képes, reményleni nem engednék, most ezúttal ezen kérdést valamely új törvénynek tárgyává tehetni nem véli; az országos kiküldöttségnek ezen vélekedése ellen az az észrevétel fordul elő, hogy a különbözve, és több helyeken csupán csak a plébánosoknak szabad akaratoktól és önkényektől függő stolaris jövedelmek eránt támadni szokott visszaélések oly méltó figyelemre gerjesztették már az 1825-i országgyűlésén megjelent rendeket, hogy azok ezen sérelmet köztanácskozás alá terjesztteni, s egy új törvény által leendő végső elhatározását⁴⁴⁷ kívánni jónak találták; ugyanis számtalan helyeken nem lévén a stolaris jövedelmek bizonyos lábra állapítva, azok szabad stola⁴⁴⁸ nevezet alatt a hívektől papjaik által oly szerfelett való mennyiségben, még marháknak is kívántatnak, hogy azokat a hívek lefizetni nem egyszer éppen elégtelenek maradnak, és ekkor vagy dísztelen hosszas kölcsönös alkuk, vagy ami ennél is rosszabb, valamely egyházi szertartásnak nem teljesítésével, példának okáért a halottnak el nem temetésével, vagy a házasulandóknak öszve nem adattatásával való fenyegetések töltetik be az önnön hasznát szomszédhozó némely papnak igazságtalan kívánságát, az ily botránkoztató cselekedet valamint egy részről a híveknek sértegetésére, úgy károsítására céloz, úgy viszont az egyházi személyeknek megvettetését, az azoktól való idegenséget, és így általában a religionak⁴⁴⁹ is veszedelmeztesét okozza, és noha az ilyes szabad stolák, mint mindenesetre bizonytalanok, a plébánosoknak rendes fizetéseiket nem is tehetnék, de hogy ettől ők egészen elmaradni, s jövedelmeik e részben egészen megcsorbulni nem kéntelenítessenek, mivel a religio fundusa a történendő hiánosságot kipótolni még most nem elégséges, maradjon meg ugyan a stolaris jövedelem, mint stolaris továbbá is addig tudniillik, ameddig az helyett más jövedelem rendeltethetik; de minekutána minden

⁴⁴⁴ Egyházügyi és alapítványi.

⁴⁴⁵ Egyházi szolgáltatásért (pl. keresztes, temetés) járó.

⁴⁴⁶ Vallásalapnak, vallási pénzalapnak.

⁴⁴⁷ Leendő végső elhatározását – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: végképpen elhatározatni.

⁴⁴⁸ Egyházi szolgáltatásért járó adomány.

⁴⁴⁹ Vallásnak.

botránkozásokat, és minden igazságtalan és díztelen visszaéléseket, habár azok már régolta divatban volnának is, elrontani és megsemmisíteni maga a józan ész és természetes igazság javallaná; minekutána azon kapcsot, mely a lelkipásztorokat az ő híveikkel öszvetartja, mindég inkább szorosabbá tenni, mintsem azt tágítani, úgy a bizodalmat, szeretetet és tiszteletet a lelki atyák eránt híveikben mindinkább gerjeszteni, nem pedig elhűlni engedni felette szükséges;⁴⁵⁰ azért mindazon gátokat és akadályokat, melyek ezen tiszteletet és bizodalmat elenyészni siettetik, messze kell távoztatni, mindenesetre tehát törvény által azt kell meghatározni,⁴⁵¹ hogy minden önkényes szabad stola eltörölve legyen, s helyett más, a világi törvényhatóságoknak hozzájárulásával megállapítandó mérsékletes, s a megyében legközségesebben divatban lévő, készpénzbéli stoláris fizetés duplán véve fizetessék azok által, kiknek valamely, ezen fizetés alá tartozó egyházi szertartásnak teljesítésére szükségek leend; s ezt az illető plébánosoknak elfogadni, és állandóul megtartani kötelelességökben álljon.

Az országos kiküldöttség által javallott 2. törvénynek bevezető cikkelyében az említetik, hogy a patronusoknak⁴⁵² a magok patronatusi⁴⁵³ jussokról lemondani szabad legyen azon esetben, ha szegénységeket hitelesen be tudják bizonyítani, mivel azonban ezen szó szegénység (paupertas) a maga valóságos értelmében már oly tehetetlenséget jelentene, hogy habár le nem mondana is az ily szegénységre jutott patronus a patronatusról, már a maga szűkölködő helyheztetése is önkényt lemondatna vele arról, nem lévén tudniillik értéke, melyből a patronatusi kötelelességét még a törvényes úton is általa betölteni lehetne, azért szükséges ezen szónak tulajdonképpen elhatározó értelmét megállapítani, s mivel az anyaszentegyház az ő híveit kegyesen hordozván keblében, senkit is a végső ínségre juttatni nem kíván, és így nem eszközli azt is, hogy a patronatus költségei oly terhesen essenek a patronusnak, hogy azok miatt élelmében maga és házi népe fogyatkozást szenvedjen, azért ha nem egész szegénységre jutott is még a patronus, de oly szűk állapotban van, hogy a patronatusi költségek nékie bizonyosan a legmértékletesebb házi tartásban is már fogyatkozást szülnének, a patronatusról való lemondása elfogadtassék; nehogy ezen jussok gyakorlása mellett egy hazai polgár egész familiájával szegénységre jusson, így tehát a törvénynek ezen pontbéli kifejezését ily formára lehetne változtatni, – „Unde nemini se

⁴⁵⁰ Felette szükséges – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: kellene.

⁴⁵¹ Kell távoztatni, mindenesetre tehát törvény által azt kell meghatározni – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: távoztatni szükséges lévén, mindenesetre törvény által azt meghatározatni szükségesnek tartatik.

⁴⁵² Kegyuraknak.

⁴⁵³ Kegyúri.

his obligationibus abdicare concessum erit, nisi implementum earumdem in arctis et secus sustentandae vitae circumstantiis sensibili cesserit ei aggravatio.”⁴⁵⁴

Azon javallott törvénynek első §-ában az tétetik ki, hogy a patronusok az ő patronusaikhoz tartozó plébánosoknak élelmére egy egész helyes jobbágyülést mérettesenek, vagy ehhez hasonlóval pótolják annak hiánosságát; de semmi további felvilágosítás sem látszik azon törvénycikkelyben lenni azeránt, hogy micsoda patronusok értetődnek ezen kötelességnek teljesítésére járulandók? Azok-e csak tudniillik, kik ezután kívánván plébániákat felállítani, azokra nézve tartják fenn magoknak a patronatust, vagy pedig talán azok is, kik már régolta ezen jussokkal bírnak, de akiknek plébániák egy egész helyes jobbágyüléssel egészen ellátva nincsenek, és ha netalán az országos kiküldöttség az ilyeseket a javallott törvény értelmében foglalva az egy egész helyes jobbágyülésnek kiadására köteleztetni célozná, akkor azon észrevétel támasztatik annak véleménye ellen, hogy ezen patronusok már előbb megfundálván a patronatusok alatt lévő plébániákat, mindazt, amit azoknak fenntartásokra, és így a plébánosok élelmére általadni szándékoztak, általadták már, s az nemcsak felsőbb helyeken is elfogadtatott, hanem a plébánosok valóságosan vele és belőle élnek is, és így a hosszabb idő oltá való használás által elégségesnek lenni tartatván, már most idő haladva, a fundationak⁴⁵⁵ megtétele után semmi új terhet és kötelességet a patronusra nézve következtetni nem lehet, és így a patronusok is már újabban a netalán nem egész helyes jobbágyülést kipótolni semmi módon se köteleztethetnek, sőt az ilyen kötelességnek erőltetése káros következtetéseket is hozhatna, mert a patronus csak a már kiadott földbeli mennyiségre határozván magát, ha ennél több is követeltetnék rajta, azt is, amit adott, visszavonhatná, és a patronatusnak ezen feltétel alatt lett felvállalását ismét visszaengedvén, a plébános élelmének nagy részétől megfosztódnak, melynek helyreállítása a religionis fundusnak terhévé válna; ezen patronusokra nézve tehát új törvényt idő után hozni éppen nem lehet, és így világosan ki kell a törvénycikkelyben tenni, hogy csak azon patronusok értetődnek ezen dotatioknak⁴⁵⁶ teljesítésére köteleztethetőknek, kik ennek utána kívánják a patronatusi jussokat valamely általok felállítandó új plébániának fundusával, vagy előbbeni, már fennálló, csekélyebb jövedelmű plébániának általvételével gyakorolni; azért a törvénynek ezen cikkelyét ilyformán lehetne változtatni: §. 1. „Parochiam aut successive erigendam, aut de praesenti

⁴⁵⁴ Senkinek se engedjék meg, hogy lemondjon ezekről a kötelességekről, kivéve ha azok teljesítése érezhető nehézségeket okozna a létszükségletekben és egyébként az életkörülményekben.

⁴⁵⁵ Alapítványnak.

⁴⁵⁶ Javadalmazásnak, anyagi támogatásnak.

collationi episcopali obnoxiam patronatus accersendam ea ratione dotandi, ut huic una sessio colonialis vel in natura, vel in aequivalenti excindatur.”⁴⁵⁷

Ugyanazon törvénynek 4. §-a alatt az fejeztetik ki, hogy a patronusoknak jussa vagyon az ő patronatusokhoz tartozó plébániákra alkalmas egyházi személyt kinevezni, mely törvényes és igazságos lévén, meg is áll, de ugyanazon törvénycikkelyben szükséges világosan kitenni azt is, hogy a megyéspüspökök ezen kineveztetést elfogadni, s az ilyes kinevezett alkalmas egyházi személyt minden további kérdések nélkül illető fárájokra⁴⁵⁸ eleresztetni köteleztessenek, és szabadságokban egyáltalában ne álljon azokat, mivel talán kineveztetésük nem az ő ínyek szerint történt, vagy akár-mi mellékes tekintetből önnön kedveltjeiket óhajtották volna más jussainak sérelmével betolni, azokat az oda meneteltől vagy elzárni vagy az investitúrát⁴⁵⁹ megtagadva, csak administratori⁴⁶⁰ címmel felruházni; vagynak ugyan élő törvényeink, jelesen az 1498-i 66., 1504. 26., és 1647. 100. törvényágozatok,⁴⁶¹ melyek azt rendelik, hogy ha patronus akarata ellen a püspökök más plébánosokat küldenek a patronatus alatt lévő fárákra, nékiek a törvényes tized meg ne adattassék; mely törvények a magok épségében és erejében tovább is állandóul meghagyatandók lesznek; de mivel sok újabb plébániákban a püspököknek semmi tized sem jár, és így ott a törvény által rendelt ezen büntetést eszközzésben venni lehetetlen, azért ezen törvénycikkelyben világosan kitétessék, hogy ha a püspökök a patronusoknak helyes kinevezését el nem fogadnák, mihelyest a kinevezett egyházi személy közvélekedés szerint minden kifogás nélkül való ember, az azonnal mint valóságos plébános tekintessék, s a püspökök jóváhagyása nélkül is azon plébániát szabadon elfogadhassa, hogy így a püspökök és patronusok között támadható minden vexáknak⁴⁶² s kölcsönös egymás ellen való háborgódásoknak vége szakasztassék; ez szerint ezen törvénycikkelynek⁴⁶³ végéhez ezeket lehetne még iktatni: „prout et diaecesanum salvis articulo- rum 1498. 66., 1504. 26. etc. 1647. 100. dispositionibus ad elargiendam quocitius praesentato- tali communi opinione pro idoneo agnito individuo solitam investituram obligari, se- cus de facto idem pro investito haberi, ac ad collatam eidem parochiam non consen-

⁴⁵⁷ Akár a következőben építendő, akár a jelenlegi püspöki adományokból eme adományozás okán a kegyúr számára kötelezően létesítendő plébániát, még ha annak egy valóságos vagy egyenértékes jobbágytelket szakítottak is ki.

⁴⁵⁸ Plébániájukra (a német „Pfarre” szóból).

⁴⁵⁹ Beiktatást.

⁴⁶⁰ Helyettesi.

⁴⁶¹ Az 1498:66. tc. és az 1504:26. tc. értelmében a plébánosokat kegyuraik akarata ellenére nem lehetett beiktatni plébániájukba. Az 1647:100. tc. hasonlóképpen rendelkezett a plébánosok kijelölése és megerősítése ügyében.

⁴⁶² Viszályoknak.

⁴⁶³ Az országos egyházügyi munkálat 24. oldalán olvasható II. tc. 4. §-ának.

tiente etiam diaecesanok, aut respective ejusdem in spiritualibus vicario capessendam activisari”⁴⁶⁴

Az országos kiküldöttség a maga munkájának 29. és 30. lapjain azt jegyzi meg, hogy a nevendék papságnak oktatása és neveltetése Ófelségének mint legfőbb patronusnak és a megyés püspököknek kormányozása és figyelme alá tartozandó maradjon, és azért, mivel politicus úton minden ezen tárgyat érdeklő intézetek óhajtott célra vezetnek, semmi törvényre is e részben szükség nem leend. Nem kételkedik ugyan az ország mind Ófelségének atyai gondoskodása, mind az illető megyés püspököknek is szorgosabb figyelme és felvigyázása felől semmit is, de minekutána egy szabad alkotmányú országban minden köztárgyat illető dolgokat elintézni, az egyes polgároknak szintúgy mint az egész hazának boldogságát eszközteni, s így az ifjúságnak célarányos, és a közjónak előmozdítására hasznos neveltetését is elrendelni az ország törvényhozó testéhez méltán tartoznék, a nevendék papságnak neveltetése pedig, kik jövőendőben a népet erkölcsre tanítani, s hasznos tanításaik által jó hazafiakká fogják nevelni a polgárokat, különösen illetné; azért igenis törvény által határozottassék meg, hogy valamint a világi, úgy az egyházi ifjúság neveltetésének és oktatásának módja, s az ezt tárgyozó rendszabások időről időre az országgyűlése elejbe terjesztessenek.

Ugyanazon munkának 30. lapján a rossz magaviseletű papoknak büntetéséről lévén emlékeztet, ezt a megyebéli egyházi előjáróságra látszik az országos kiküldöttség bízni, minekutána azonban a gyakrabbi szomorú tapasztalás bizonyítaná, hogy sok elfajult gonosz lelkű papok elfelejtkezvén mind papi, mind emberi kötelességeikről, oly undok vétkeknek lesznek részesei, melyek a szilajabb világi emberekhez is dízstelenebb volnának, anélkül, hogy akár ezekért érdemesen megbüntettetnének, akár ha megbüntetnek is, afelől a világi törvényhatóságok tudósíttatnának, hihető azok okból, hogy így a vétek, s a vétket olykor követő büntetés eltűntkoltatván, felőle legkevesebb isméretség se vetessék, s a vétek⁴⁶⁵ feledékenységgnek eresztve, az egyházi rendnek tekintete és tiszteltetése tovább is sértetlenül fentmaradjon;⁴⁶⁶ pedig éppen így vesztetik el azon cél, mely elértetni óhajatott, mert a vétek a hívek előtt eltakarva soha sem marad, sőt ha annak valósága felől hiteles tudomány nem szereztetik, mint-hogy a hír⁴⁶⁷ szájról szájra menve terjed, s terjedtében nevelkedik, mindég rosszabbnak lenni tartatik, mintsem valóban elkövettetett; s így például szolgál ez önnön

⁴⁶⁴ Aszerint, amint az 1498:66., az 1504:26., stb., az 1647:100. törvénycikkek rendelkezései is fenntartják, az egyházmegyebeli, valahányszor az effajta közvélekedés kinevezésre alkalmas személynek tartja, a szokásos javadalomba iktatásra legyenek kötelesek (tudniillik a püspökök), különben tekintsek ugyanezt ténylegesen beiktatottnak, és ha a plébánia elfogadására engedélyt nem is kapott, az egyházmegyebeli, illetőleg annak a lelkiekbeni helytartója legyen feljogosítva az elfogadásra.

⁴⁶⁵ Felőle legkevesebb isméretség se vetessék, s a vétek – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: legkevesebb isméretség is felőle ne vetessék, mely a tettet.

⁴⁶⁶ Fentmaradjon – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: fenttartsa.

⁴⁶⁷ A hír – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: az.

magoknak a híveknek is ez ilyes vétkek elkövetésére, kik bízván abban, hogy ha a már hivatalos tisztjénél fogva az erkölcsöt gyakorolni köteles papok is büntetlenül vétkezhetnek, mennyivel inkább követhetnek ők el a bosszúálló igazság következtében nélkül hasonló vétkeket, lelkiismeretüket egyházi pásztoraik után terhelve nem rettegnek,⁴⁶⁸ – de különben is látván imígy a papi rendnek mintegy az ilyes vétkek elkövetésére szolgáló privilegiumát, még azon derék papokat is, kik kötelességüket híven teljesítve, jámbor magok viseletét ilyképp soha be nem szennyezik, igazán tisztelni nem fogják, s még a religio eránt is meghidegülnek,⁴⁶⁹ s ezzel az egész papi rend az ő tekintetét sokkal előbb elveszti, mintha a vétket azoknál is, mint szinte embereknél büntetve, mégpedig érdem szerint példásan büntetve tapasztalandják, – azért ezen rossznak elhárítására szükséges törvény által világosan meghatározni azt, hogy valamikor valamely pap nem a maga egyházi körébe tartozó, hanem más politicus⁴⁷⁰ vétekről vádoltatik, az ellene teljesítendő szoros vizsgálatban a polgári törvényhatóság tagjainak is befolyása legyen, s ha a criminalitásnak⁴⁷¹ legkisebb polcán állapodik is meg elkövetett vétké, azonnal megítéltetése végett a polgári törvényhatóságnak adattassék által, ez alól pedig tovább is az egyházi kormány által büntetettvén, a büntetés az illető polgári törvényhatóságnak is hivatalosan tudtára adattassék.

Végre azon munkának 31. lapján a zalavári Szent Benedek szerzetbéli apátságnak a gottvici,⁴⁷² Ausztriában fekvő főapátságtól leendő elválasztatása érdekében azt jegyzi meg az országos kiküldöttség, hogy a zalavári apátság a gottvicinek valamely terhel volna lekötve, s hogy azon apátságban mind az apát, mind a szerzetbéli atyák magyarok. Azonban mennyire hibás legyen az országos kiküldöttségnek vélekedése, mindenki láthatja, kinek ezen apátsággal bővebb ismeretsége van; ahol tudniillik a lelki atyákon kívül, kik magyarok, magok a kormányozó apátok mindenkor olyannyira németek valának, hogy a magyar nyelvet nemcsak nem beszélették, de még nem is érték, – egyébként is semmi különös terhel sem látszik a zalavári apátság a gottvicinek lekötve lenni, mert amidőn ezen zalavári apátság a mindent emésztő török dühe által elpusztítatván, végromlásra jutott, de hazánk, s azzal együtt ezen apátság is az ellenség vad járma alól újra ismét felszabadult, akkor VI. másképp III. Károly király⁴⁷³ a gottvici apátságnak azt oly lekötéssel adta által, hogy mind a templomot, mind a klastromot felépíteni tartozzék, amint hogy ezt teljesítette is, de annyi

⁴⁶⁸ Rettegnek – Deák Ferenc s. k. javítása egy áthúzott, olvashatatlan szóból.

⁴⁶⁹ Nem fogják, s még a religio eránt is meghidegülnek – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: s még a religio eránt is köteles tisztelettel lenni.

⁴⁷⁰ Polgári (vagy köztörvényes).

⁴⁷¹ Bűnösségnek.

⁴⁷² Az alsó-ausztriai göttweigi bencés főapátságról van szó.

⁴⁷³ Károly, Habsburg (1685-1740), VI. Károly néven német-római császár, III. Károlyként magyar király.

sok esztendőig (a maga részére kormányozván előbb) azon apátsághoz tartozó szép javaknak jövedelmeit húzta, s így azokból könnyen felépítette annyira, hogy magának is számos somma pénzek fennmaradtanak; kifizette tehát ezen terhet már maga a jószág is néki, de ha mindjárt ez még fekvő terhnek tekintethetnék is, mégsem következtethetnék abból az, hogy ezen apátságot amattól elválasztani ne lehessen, mert az utolsó nem reménylett esetben is az igazságosan felszámlálándókat, és így törvényesen kifizetendőket kifizetni kötelességévé tehetni az elválni kívánó apátságnak, melyet csak azért is, hogy honbéli lévén, más külső, s a magyarra nézve mindenkor idegen országbeli apátságtól függnie a nemzeti méltóság sem engedné, s mivel már annyi országgyűlésen maga az ország által ez mint általános sérelem felvetetni, s az elválasztás Ófelsége elejbe is terjesztetni rendeltetett, amit az 1802-i 18. törvény,⁴⁷⁴ s több országgyűlési irományok bőven bizonyítanak, azért ennek utána is ezen minél előbb történendő elválasztás a legelső országgyűlésen, ha addig ez érdemben kedvező válasz nem érkezend, teljesíttetni hathatósan szorgoltassék.

Rövid felvilágosítás e tárgyban: III. Károly király 1715. esztendői 28. júniusban kiadott királyi levele⁴⁷⁵ által a zalavári apátságot minden hozzátartozó javaival együtt a gottvici főapátságnak átaladta, „ita tamen (amint a diplomának szavai mondják) et sub ea expressa conditione, ut ipsa abbatia Zalavár infulato suo praelato seu abbate nus quam, et neuti quam destituatur, alább pedig, ut abbates Zalvárienses ope etiam, et auxiliis mentionati abbatis Gottvicensis bona saepe fatae abbatiae Zalavariensis alienata, et distracta, ac prae quorumcunque manibus reperibilia omni pro posse legaliter vindicare, et recuperare, ac abbatiae eidem reapplicare, taliterque ampliatis congruis ejusdem proventibus conventum et monasterium formatum instaurare; ac (refusis prius monasterio Gottvicensi in abbatiam Zalavár, et aeconomiae erectionem erogatis necessariis expensis personas religiosas pro ratione proventuum, tot, quot honeste ali poterunt, easque a potiori natione Hungaras, vel saltem patriae linguae gnarasintertenerere etc. etc. habeant, et teneantur.”⁴⁷⁶ Ezen királyi levélnek következtében a zalavári apátságot a gottvici főapátság ugyan átalvette, de kötelessége ellen

⁴⁷⁴ Az 1802:18. törvénycikkben ígéretet tett az uralkodó, hogy a göttweigi apát meghallgatása és jelentéstétele után határozni fog a zalavári apátság leválasztása ügyében.

⁴⁷⁵ Az adománylevelet közölte: Füßy Tamás: A zalavári apátság története. Bp., 1902. 658-661. p.

⁴⁷⁶ Mégis úgy (amint a diplomának szavai mondják) és olyan feltételek mellett, hogy magát a zalavári apátságot keresztura és apátja el ne hanyagolja, alább pedig, hogy a zalavári apátok az említett gottvici apát tekintélyével és segítségével is a többször mondott zalavári apátság elidegenített és elszakított és bárki kezén található javait minden lehetőség szerint törvényesen váltsák ki, szerezzék vissza és követeljék vissza ugyaneme apátság számára, és ily módon annak tekintélyes jövedelmeivel állítsák helyre a konventet és a létesített apátságot, és előbb visszafizetvén a gottvici apátságnak a zalavári apátságra és a gazdaság felvirágoztatására megelőlegezett szükséges költségeket, a jövedelmekhez képest annyi szerzetest, amennyit majd illően el tudnak látni, és jobbára magyarokat vagy legalábbis a honi nyelvben jártasakat tartozzanak és legyenek kötelesek tartani stb.

abba nem előbb, mint 1768. esztendőben Mária Terézia új rendelkezésére helyeztetett apátot, és így addig minden jövedelmeket maga a gottvici apát húzott, csak egy jószág-kormányozó szerzetest tartván Zalavárott.

1748. esztendei május 6-án Zalaegerszegen a nemes vármegye által a helytartótanács rendelkezéséből egy kiküldöttség munkálódott, s azelőtt a gottvici főapát egy meghatalmazott szerzetes által azon felszámolókat terjesztette elő, melyeket a gottvici apátság a zalavárinak helyreállítására tett költségekből, mind kielégítendőkből követte, s ezen követelések akkor terjedtek, lehúzáva a zalavári apátság által addig megtérítettnek állított summákat, 15013 forint 32 krajcárokat. Ugyanazon kiküldöttségi munkában látható, hogy akkor a zalavári jószág jövedelme, lehúzáva minden lehúzókat, általános számolással tisztán tehetett esztendőnként 4720 forint 17 pénzt. Mely jövedelmeket a gottvici apát minden esztendőn maga húzta 1768. esztendőig, ameddig tudniillik maga kormányozta a zalavári apátságot, és sem különös apátot, sem conventet⁴⁷⁷ is, még Mária Terézia által újabban nem parancsoltatott, oda nem helyeztetett.

1768. esztendőől fogva több rendbéli apátok részenként több summákat fizettek a gottvici apátságnak; nevezetesen a legutoljára elhalálozott Schlichtinger Farkasnak⁴⁷⁸ az apátságnál lévő eredeti bizonyság levelében ezen szavak olvastatnak: Praetitulo domino abbati Gottvicensi tum in defalcationem praeexpositae contractualis 300 flor. summae, tum vero ad contestandum erga eundem gratum meum animum ad semel 4000 flor. effective dederim, qua occasione saepe fatus dominus abbas me interrogando quaesivit quonam sub titulo, et quare tantam ipsi summam persolverem? etc. etc. idem manifeste, et sincere declaraverit, per pia memoriae praedecessorem meum r. dominum Dominicum Janke abbatem pariter Zalavariensem, omnem et totam summam per abbatiam Gottvicensem huic abbatiae Zalavariensi per prius mutuatum, effective jam depuratum esse, et nulla tenus eidem hanc abbatiam amplius teneri, sed et hoc simul pari fide debeo coram universo mundo recognoscere me etiam praeter et ultra obligationem meam etc. a tempore clementer collati mihi abbatialis muneris praefatae abbatiae Gottvicensi ad hodiernam usque diem circiter jam triginta millia flor. parato aere solvisse.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ A konventek a bencéseknel az anyakolostorok fiókjai voltak.

⁴⁷⁸ Schlichtinger Farkas (1745-1830), göttweigi perjel, 1802-től haláláig zalavári apát.

⁴⁷⁹ A fent címzett gottvici apát úrnak mind a felhozott szerződésbeli 300 forint összeg lerovására, mind az iránta való hálám kimutatására ténylegesen kifizettem ismét 4000 forintot, mely oknál fogva a többször említett apát úr megkérdézvén engem azt tudakolta, hogy ugyan milyen címen és miért fizettem néki ennyi pénzt? stb. Ugyanő világosan és őszintén kijelentette, hogy a kegyes emlékeztető elődöm, a tisztelendő Janke Domonkos, úgyszintén zalavári apát a gottvici apátság által ennek a zalavári apátságnak korábban kölcsön adott összes és teljes összeget már törlesztette és semmi esetre sem terheli vele szemben egyéb ezt az apátságot, sőt azt is meg kell vallanom nyugodt lelkiismerettel és az egész világ színe előtt, hogy kötelezettségemen túl és felül a kegyesen nekem adott apáti

Melyből mind világos, hogy a gottvici apátság minden netalán eredhető követeléseire nézve igen is bőven ki van a zalavári apátság által elégítve.

hivatal idejétől az előbb mondott gottvici apátságnak egészen a mai napig már 30.000 forintot fizettem ki készpénzben.

ÉSZREVÉTELEK
AZ ORSZÁGOS KIKÜLDÖTTSÉGNEK (DE RE LITTERARIA)⁴⁸⁰
A TUDOMÁNYOSODÁS DOLGÁRÓL KÉSZÜLT MUNKÁJÁRA

Az országos kiküldöttség a maga munkájának 12. lapján, az ott javallott törvénynek 12. pontja alatt⁴⁸¹ az egész tudományosodás dolgát Ófelsége által a helytartótanácsnak kormányára bízani ítéli, s így azt az ország rendjeinek tanácskozása és befolyása alól mintegy egészen kivetetni látszatik. Minekutána azonban⁴⁸² a honi ifjúságnak neveltetése, s a szükséges tudományokban való oktatása a hazai tárgyak között oly jeles helyet foglal, hogy azt az országnak közelebbi figyelme alól elvonni, magát a hazának jövőendő haszna és boldogsága tiltaná, mert az ifjúság az, mely az életkorban haladva a már elért tökéletes férjfiúi állapotban azon polgárokká leend, kikre a haza a maga állandó fennmaradását bízni, s a nemzet és constitutio⁴⁸³ hív őreit benne szemlélni fogja; ezeknek vállain fog nyugodni jövőendőben a közügynek kormánya, ezektől fog függni a nemzeti characternek⁴⁸⁴ és lételnek utóbbi fennmaradása, hogy tehát ők már éltek zsengejében oly neveltetést, és a tudományokban oly oktatást nyerjenek, mely a nemzet lelkével tökéletesen megegyez, s mely őket utóbbi rendeltetésöknek megfelelni készítvén, a hazának igaz lelkes magyar fiaivá tegye, elkerülhetetlenül szükséges, hogy már idején korán formáltatásokra nézve, azoknak, kiktől a haza szent ügyét és szabadságát sértetlenül fogják általvenni, befolyások s közelebbi elhatározások legyen, azért az ezen munkának végén látható különböző voksadásban (votum separatum)⁴⁸⁵ előladott, s igen célarányosan felhozott helyes okoknál fogva a neveltetés és tudományosodás dolga egyenesen, s időről időre a törvényhozó test elejbe adattassék, s egyedül csak azon intézetek, melyeket a törvényhozó test magától elhárítani jónak ítélvén, mások által kormányoztatni kíván és rendel, hagyattassanak a helytartótanácsnak vezérlése alatt.

Az országos kirendeltség munkájának 19. lapján észrevehetni azt, hogy noha a Szent Benedek, praemonstratensisek,⁴⁸⁶ cisterciták és piaristák szerzetei számos jövedelmeket hozó javakkal bírnak, mégis ezen szerzeteknek, s azokból a tanításra kirendelt személyeknek felsegélésére esztendőnként 720 forint pengő, és 69415 forint 3 krajcárok váltócédulabéli segedelem adatik a studiorum fundusból.⁴⁸⁷ Minekutána pe-

⁴⁸⁰ A tudományról.

⁴⁸¹ Az ott javallott törvénynek 12. pontja alatt – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: ugyan a 12. pontja alatt az ott javallott törvénynek.

⁴⁸² Azonban – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: pedig.

⁴⁸³ Alkotmány.

⁴⁸⁴ Karakternek, jellegnek.

⁴⁸⁵ Különvélemény.

⁴⁸⁶ Premontreiek.

⁴⁸⁷ Tanulmányi pénzalapból.

dig köztudományból bizonyos, hogy ezen szerzetek oly nevezetes javakat bírnak a hazában, hogy azoknak jövedelmei (lehúzván minden más célokra fordítandó költségeket) ezen szerzetbeli személyekre fejenként elosztva sokkal, és felette sokkal meghaladják azon csekélyebb summájú fizetéseket, melyeket a világi tanítók fáradságoknak jutalmául a mindennapi élet fenntartására alig elegendően húznak; minekutána ezen szerzeteknek visszaállítatásokhoz kapcsolt ily számos szép urodalmak általadatztatásának az volna célja, hogy ők azon urodalmak jövedelmeiből élve, a reájok kiszabott tanítást gyakorolják, aminthogy azt minden további segedelem nélkül könnyen élve gyakorolhatják is, az volna a vélekedés, hogy ezen szerzeteknek (meghagyattatván ezúttal tovább is javaiknak jövedelmeik) a studiorum fundusból legkevesebb készpénzbéli segedelmek is ezentúl ne adattassanak, hanem ezek vagy az eddig szigorúbb sorsú világi, vagy minden fekvő jószágok nélkül szűkölködő szerzetes tanítók részére felosztatni rendeltessenek, vagy egy része azoknak a pesti királyi egyetemenél felállítatni javallott gymnasticus tanítások módjára az academiáknál is behozatandó ilyes nemű tanítók fizetésére fordítassanak, hogy így a fundus studiorum ezen kiadni szokott segedelmeknek visszamaradásával gyarapíttatván, a tudományosodás előmenetelét a hazában még sikeresebbé tehesse, értvén azt, hogy a kiküldöttség javallata szerint a pesti egyetem javait a studiorum fundustól elválasztván, és hasznos kormány alá jutván, a magánál újonnan felállítandó tanítókat és mestereket önnön jövedelmeiből fizesse.

A 22. lapon, sub a)⁴⁸⁸ javalltatik az országos kiküldöttség által, hogy a kisebb normális és grammaticalis⁴⁸⁹ iskolákat kivéven, az ezeken felül lévő nagyobb iskolákban tanuló ifjak esztendőnként didactrum⁴⁹⁰ név alatt tanítóiknak bizonyos mértékletesen meghatározandó somma pénzt fizessenek az oknál fogva, hogy az alacsonyabb születésű s csekélyebb elmebeli tehetséggel bíró ifjak más élet nemére alkalmaztathatván magokat, a felsőbb iskolákra való meneteltől, ahol semmi hasznót sem hajthatnának magoknak, sőt inkább jövendőbeli sorsoknak, s a hazának is veszedelmére céloznának, elmozdítottathassanak. Mely javallata ellen a kiküldöttségnek azon észrevételek fordulnak elő, hogy tudniillik a tehetősebb szülőktől származott ifjak a meghatározott didactrumot megfizethetvén, ezen szín alatt holmi mellékes tekintetekből kelletinél többet is adhatnának, sőt némelyek adnának is tanítóiknak, kikben az ilyes ajándék oly törvénytelen s igazságtalan különböztetéseket gerjeszthetne, mely a tanuló ifjak között minden nemes, s a tudományok szorgalmatosabb tanulására célzó ösztönt egészen elölven, még jövendőre is több kárt mint hasznót szülne, de ez volna egy a legsimultabb módok közül is arra, hogy némely tanítók az ön haszonkeresés

⁴⁸⁸ Az a) alatti szövegrészben.

⁴⁸⁹ Az alapfokú (elemi) iskolákról, valamint a középiskolák latin nyelvű alapképzést nyújtó, ún. grammatikai osztályairól van szó.

⁴⁹⁰ Tandíj.

vágya miatt ily örv alatt némely dísztelen zsarolásokat is követhetnének el annyira, hogy ezért önnön tanítványaik által is megvettetésén, minden személybéli tiszteltetésüket azoknál elvesztenék, mely pedig a tanítói tekintetnek, s ezzel szoros kapcsolatban lévő tanítványi engedelmisségnek hasznos fenntartására okvetetlen megkívántatik; ellenben a szegényebb sorsú ifjak, bár mind a tudományokhoz való kedvek, mind azoknak megfogására elegendő elméleti tehetségek a legszebb hasznokat ígérnek is tanulásból vehetni, szegénységek miatt a didactrumot nem fizethetvén, kénytelenítetnének iskoláikat félben szakasztani, mely miatt őbennek a haza derék, s a közjóra jövőben hasznos tagokat vesztené el, – s nem is látszik magának az országos kiküldöttségnek az ő munkájának folytában a 126. lapon sub e)⁴⁹¹ kijelentett vélekedésével ezen javallat egyezni, ahol tudniillik a kiküldöttség a tanuláshoz megkívántató könyveket a szegényebb sorsú tanulóknak ingyen javallja adatni, bizonyosan azért, hogy így ezek a szükséges tudományok tanuláshoz jutván, ne legyenek szegénységek miatt elzárva attól, ami az ő kifformáltatásokra, s ezzel utóbb általok a hazára nézve is hasznos lehetne; ha tehát még a kevesebb pénzben kerülni szokott könyveknek ingyen leendő osztogatásával is óhajtatik a szegényebb ifjak kimíveltetése eszközöltetni, mennyivel inkább szükséges ezen óhajtatást az ingyen való tanulhatóság által is megállapítani,⁴⁹² amidőn kivált bizonyos, s köztapasztalásból tudnivaló az, hogy gyakrabban az alacsonyabb születésű, s kevés tehetséggel bíró, vagy éppen szegénységgel küszködő ifjakból jelesebb polgárok, s buzgóbb hazafiak erednek, mint a fényes nemből származottakból. Ide járul még az is, hogy az érzékeny, s embertársának előmenetelét óhajtó, de nemes szeméremmel bíró tanító a nem fizethető ifjat ebbéli tartozásának megfizetésére szorítani nem fogná, s így az ő jövedelme csorbulna; ellenben a tulajdon haszna után induló tanító minduntalan szorgalná, sőt szorítaná tanítványát a didactrum letételére, ki azt teljesíteni képes nem lévén, szégyennel hagyná el iskoláit; azért meg lévén több intézetekkel, végtagyásokkal, s a kormány által evégre rendelt több fekvő jószágokkal a tudományos kar helyhezete állapítva, s számosabb jövedelmek szolgálván, kivált a szerzetes tanítók élelmére és rész szerint fizetésére; csak azok rendesen és célarányosan kormányoztassanak, nem fog a tanítványok által fizettetni javallott didactrumra szükség lenni, azért ez valamint eddig, úgy ezentúl is el ne fogadtassék.

A 40. lapon a 62. § alatt a német nyelvnek (mely az országos kiküldöttség által felhozott több rendbéli okoknál fogva hasznosnak tartatik) tökéletesebb megtanulása végett az javalltatik, hogy a született magyar ifjaknak mindazon tudományokat, melyek eddig honi nyelven szoktak előadatni, szabad legyen vagy magyar vagy német

⁴⁹¹ Az e) alatti szövegrészben.

⁴⁹² Is óhajtatik ... megállapítani – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: a szegényebb ifjak kimívelése eszközöltetni óhajtatik, mennyivel inkább ezen óhajtatást az ingyen való tanulhatóság által is megállapítani szükséges.

nyelven tanulni és felmondani, ezen javallat ellen észrevétték az, hogy a német nyelvnek tökéletesen leendő tudása mely sok haszonnal legyen összekapcsolva, senki soha kétségbe nem hozza, s hogy abban az ifjak magokat gyakorolják, s az ő nagyobb kíméltetésekre nézve azt egész tehetséggel meg is tanulják, szükséges, de mind ebből az, hogy a magyar hazában az anyanyelvnek helyébe az idegen német nyelv hozattassék be a tudományok tanulására, soha sem következtethetik; s amidőn minden iparkodása a nemzetnek az ő tulajdon nyelvének előmozdítására céloz, amidőn a nemzeti lélek és karakter magával a nyelvnek terjedésével tartatik csak tökéletesen kifejlődhetők lenni, ugyanakkor egy zsellér nyelvet meghonosítani akarni nem egyéb volna, mint a magyar nyelvet új homályba borítva, vele együtt a nemzeti lelket is örök sírba dönteni; azért maradjon ugyan a német nyelv rendkívül való, vagy akár rendes tudományi tárgy, de azon soha a közönséges iskolákban semmiféle tudományos oktatások ne történjenek.

Ugyan a 40. lapon hazánk történeteinek tanítása a grammaticalis iskolákból kihagyatni, s a feljebbi iskolákba átalvitetni javallatik, holott bizonyos az, hogy számtalan sok ifjak a grammaticalis iskoláknak végezete után egészen más sorsot választván magoknak, más élet nemére mennek által, s több iskolai tudományok hallásába már nem avatkoznak; elhagyják tehát több esztendőig folytatott tanulásokat anélkül, hogy tulajdon hazájoknak történeteiről legkevesebbet is hallottak volna, s így afelelől csak valamit is tudnának, noha minden hazafit, még a míveletlenebbet is önnön szülőföldje leginkább érdekelvén, annak történeteit bármely silány töredékek szerint is tudni, mind önnön magára, mind a közjóra is legnagyobb sikert hozhat, mert akár mely sorsbéli életre menjen is által valaki, az hazai polgár lenni sohasem szűnik meg, és így mind a hazaszeretetet, mind annak védelmére köteles tartozását a hazai történetek között előforduló jelesebb hazafiak tettei gyűjthetik fel leghathatósabban szívében; valamint ellenben a haza ellen támadott vétkeket is leghamarább a fondorló visszas lelkűeknek ártalmas cselekedeteikből tanulhatja meg utálni, s a grammaticalis iskolákban hallottak közül ezen egy tudomány az,⁴⁹³ mely az ifjaknak leginkább elméjükben maradván, őket jövőendőben is mint honfiakat gyönyörködtetheti, így tehát nem elhagyni, hanem tovább is a grammaticalis iskolákban a hazai történetek tudományát megtartani szükségesnek ítéltetik.

A 41. lapon az országos kiküldöttség azon javallatot teszi, hogy mivel a tanuló ifjú életkorának az elejbe adandó tudományok megfogására alkalmasnak kell lenni, senki életének 10. esztendeje előtt a normális iskolákból a deák grammaticalis iskolákba ne bocsáttassék; ezen javallatot azonban megdönteni látszik azon több századok olta szerzett tapasztalás, hogy számtalan ifjagnál az elmebéli gyorsaság s a ve-

⁴⁹³ S a grammaticalis ... tudomány az – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: s ezen egy tudomány a grammaticalis iskolákban hallottak közül az, mely az.

lősebb megfogásra alkalmas tehetség nem mindég az életkorral együtt fejlődik ki, mert valamilyen ok miatt némely korosabb ifjú majd közel a két tizedhez járó élete korában nehéz elméje miatt alkalmatlan marad a bár könnyebb tudományok megfogására is, úgy viszont másoknak a legkorábbi serdülés alatt is már, 10 esztendő előtt jóval, oly világos ész, sőt még ítélő tehetség is villanik fel elméjükben, hogy azokat a tudományoknak egymás után haladva leendő hallgatásától visszatartóztatni káros volna; azért nem az időt, hanem inkább az elmébéli tehetséget kellene zsinórmértékül az iskoláknak hogyan leendő folytatásában használni; de leginkább a szülőknek, kik önnön gyermekeiket legközelebből ismerik, s kik a nevelést tulajdon költségeikhez alkalmaztatva kívánják és tudják eszközésbe venni, megbírálására látszik hagyatandónak az, hogy mely táján az életkornak kezdessék magzatjaikkal a tanulást, – felesleges tehát és szükségtelen ezen pontra nézve megszorításokat tenni, s a tanulás folytatásában az életkori esztendő számot elhatározni.

Az 57. lapon lévő 7. fejezetre nézve megjegyeztetik, hogy mivel a szerzetek rendes kormányozásának következtetésében az illető tanítókat mindenkor a szerzet előjárói nevezik ki, nehogy efféle kinevezések által az ifjúság neveltetésének oly fontos tárgya alkalmatlan tagok kezébe kerüljön, köteleztessék mindenkor a szerzet előjárója a kinevezendő tanítót az illető kerületbéli iskolai főigazgatónak bejelenteni, az pedig az ilyen tanítónak tudományos jártosságát és erkölcsi magaviseletét szorosan megvizsgálja, és ha egyik vagy másik tekintetből fontos kifogást talál, ellene azt a tanítói székek elfoglalására ne eressze, és a szerzetnek előjáróságától más alkalmas tanítót kívánjon; sőt ha azt a szerzet a maga tagjaiból adni nem tudna, tartozzék a szerzet egy alkalmas világi tanítót fogadni és fizetni.

A 62. lapon 143. § alatt azt mondja az országos kiküldöttség, hogy a gymnasiumoknál exhortator⁴⁹⁴ nevezet alatt isméretes lelki atya az ifjúsághoz tartandó egyházi beszédjeit deák nyelven adja elő, mely ellen azon vélemény adatik, hogy noha az országos kiküldöttségnek dicséretes javallatai szerint a magyar nyelvnek terjesztése különösen célba vétetett is, mivel azonban mind a köznépnél, mind a serdülő ifjúságnál is az anyanyelvnek szeretete és hasznos terjesztése leginkább a praedicatio⁴⁹⁵knak és lelki tanításoknak azon nyelven leendő előadattatása által sikereztethetik, azért is itt a javallott deák nyelvet a honi magyar nyelvvel felcseréltetni szükségesnek tartatik, de ezen okon kívül még azon tekintetet is látszik ezt kívánni, hogy a született magyar ifjú maga tulajdon anyanyelvét legjobban értvén, éppen ezen tárgyban, úgymint a hit ágazatainak tanításában, s az evangéliomnak mint Isten ígéjének hirdetésében, mely a jó erkölcsnek s a jövődöbéli jámbor és böcsületes élet folytatásának csilhatatlan kútfeje, legvilágosabb és legértelmesebb magyarázatokat kell tenni, nehogy a lelki atyák

⁴⁹⁴ Hittanár.

⁴⁹⁵ Szentbeszédeknek.

által néha ékebben mondott deák oktatások és praedicationok sok velős állításokban e deák nyelvet még nem egészen ismerő magyar ifjak előtt értetlenek maradván, azokban vagy kevés, vagy éppen semmi benyomást se tegyenek; a nem magyar, hanem más idegen nyelvet beszélő ifjú pedig a deák és magyar nyelvet oskoláinak kezdetében egyszerre s egy időben kezdvén tanulni, mind a kettőben azon egyforma előmenetelt tehet, nem látszik tehát ok lenni arra, hogy a deák egyházi beszédeket jobban értse, mint a magyarokat, sőt magyar ifjakkal társalkodván, azoktól hamarabb tulajdonává teheti a magyar szavaknak értelmét, és így inkább bővítheti ezen nyelvbéli ismereteit, mintsem a deák nyelvbélieket; még inkább lel pedig alkalmatosságot azokat szaporítani, ha lelkipásztorától is az Isten igéjét, mint buzgó keresztyény, magyarul hallja hirdetni.

A 69. lapon 157. § alatt az országos kiküldöttség a törvényt tanulóknak oskolái első esztendejében Magyarországnak *jus publicumát*,⁴⁹⁶ második esztendejében pedig *jus privatumát*⁴⁹⁷ javallja taníttatni. Ezen javallatára nézve az országos kiküldöttségnek ezen két észrevételek támadnak: először az országnak *jus publicuma* a nemzet és annak királya között fennálló szövetkezésbéli kölcsönös köteleességeket, és egymás eránt való jussokat fejtegetvén és magyarázván, annak tárgyát a régi gyökeres törvényekből, fejedelmi hittel pecsétlett diplomákból, és a nemzetnek önnön királyával szabadon kötött szövetkezéseiből szükséges meríteni, annyival pontosabb, s egész hitelességgel járó figyelemmel kell pedig azt öszveszerkesztetni, mennyivel bizonyosabb, hogy csak egyetlen egy törvénynek is elhagyása vagy balra magyarázása, vagy egy bármi célból eredett áltekinet a nemzet valódi jussait sértvén, annak örökös és helyrehozhatatlan kárt okozhat; amennyire tehát egyrészt szükséges az ifjúságot már eleve elkészíteni a nemzet igazainak ismeretére, s így elkészíteni azoknak velős és egyenes utóbbi védelmére is, úgyannyira szükséges ezen *jus publicumot* nem egy-két tag által öszveszerkesztetni engedni, hanem azt egyenesen magára az országgyűlésére bízni, mely csak egyedül maga lehet képes ezen nemzeti jussokat felvilágosítani, s azokat az ostromlók ellen helyes és törvényes okokkal kivívni; minekelőtte tehát ezen *jus publicum* az ifjúságnak közönséges tanulás végett az oskolákban előadattassék, szükséges, hogy az a maga egész kiterjedésében az országgyűlés által megvizsgáltván, megbíráltassék, s amint az azt megállapítani fogja, az szerint taníttattassék. Másodszor: Ezen a nemzet jussainak ismerete sokkal fontosabb s mélyebben gyökerezett alapokon épül, mintsem hogy azokat az ifjúság előbb voltaképpen, és jól megérthesse, mint a honi törvényekkel csak valamennyire is ismeretességbe légyen; ezen honi törvényekben való ismeretségre és gyakorlásra pedig csak akkor kezdődik legelső alkalmatossága, amidőn a *jus privatumot* kezdi tanulni, tehát helyesebb függéssel adattathatik

⁴⁹⁶ Közjogát.

⁴⁹⁷ Magánjogát.

nekie elő a jus publicum a második esztendőben, akkor tudniillik, amidőn már a jus privatumot is hallotta.

A 87. lapon 182. § alatt az országos kiküldöttségnek véleménye szerint a pesti magyar universitas⁴⁹⁸ által a seborvosoknak és bábáknak kiadandó diplomák vagy deák, vagy magyar nyelven lesznek íratandók. Minthogy pedig a pesti universitas a magyar hazában magyar universitas lévén, abban a nemzeti nyelvet különösen előmozdítani s divatba hozni valóságos nemzeti kötelesség, azért jónak, sőt szükségesnek látszik, hogy más külső nemzeteknek is dicséretes példájára ezentúl a pesti egyetemenél lévő minden tudományos kar által kiadandó diplomák egyedül csak nemzeti, azaz a magyar hazában magyar nyelven adattassanak, és minden más nyelv a diplomák íratatásából kizárva maradjon. Ugyanitten megjegyeztetik az is, hogy a nemzeti nyelv előmozdításának, és a tudományok sikeresebb terjesztésének tekintetéből mind a pesti királyi egyetemen, mind hazánk egyéb fő- és kisebb iskoláiban mindennemű tudományok általjában és egyedül magyar nyelven rendeltessenek taníttatni; ide nem értvén a chrestomathiat,⁴⁹⁹ mely a jelesebb deák írók⁵⁰⁰ munkáinak részes kivonatait foglalván magában, nemcsak az azokkal való megismerkedés, hanem leginkább a deák nyelvnek gyakorlása miatt tétetett a tanítandó tudományok sorába.

A 125. lapon 259. § alatt az vétetik észre, hogy a magyar egyetem könyvnyomtató műhelyének minden a közönséges iskolákban taníttatni szokott tudományos könyvek kinyomtatására kirekesztő szabadsága⁵⁰¹ (exclusivum privilegium) vagyon, mivel pedig minden, akármi tárgyban adandó kirekesztő privilegiumok a nemzet kultúrájának, s a mesterségek előmenetelének és gyarapodásának ellen törhetetlen akadályul szolgálnának, azért ezen universitas könyvnyomtató műhelyének is kiterjesztő szabadsága, mint általában az egészre nézve sérelmes és káros, eltöröltetni helyesnek és szükségesnek ítéltetik úgy, hogy minden más könyvnyomtató műhelyeknek teljes szabadságokban álljon iskolai tanításra szolgáló könyveket nyomtatni.

A 128. és 129. lapon a köznépnek oktatásáról (de institutione plebis) előladott véleménye az országos kirendeltségnek nem látszik mindazon rendszabásokat tökéletesen kimeríteni, melyeket az ország rendjei az 1825-i országgyűlésnek folytában a főrendeknek készített ikenetben szerkesztettek, (mely ikenet azon esztendői országgyűlés irományainak 2. kötetében a 813. lapon látható)⁵⁰² amennyire tehát némely hasznos rendszabások abból az országos kiküldöttség munkájához alkalmaztathatók volnának, azokat elővenni, s újra országgyűlési tanácskozás tárgyává tenni jónak íté-

⁴⁹⁸ Egyetem.

⁴⁹⁹ Szöveggyűjteményt.

⁵⁰⁰ Ókori latin szerzők.

⁵⁰¹ Értsd: kizárólagos joga.

⁵⁰² 1825-dik esztendőben, Szent Mihály havának 11-dik napjára rendeltetett magyar országgyűlésének írásai. Pozsony, 1825-1827. 2. köt. 813-815. p. „A nép tanítása eránt való ikenetek a statusoknak”.

tetik, nevezetesen pedig azon pontot, hogy ahol az anya fárától messzebb a pusztákban vagy hegyek között tartózkodó és élő lakosok vagy ritkán, vagy soha az egyházi lelki tanításokra meg nem jelennének, ott az illető lelki atya bizonyos felosztást tévén közöttök, azokat részenként, minden más-más hétben maga elejbe rendelni s oktatni köteleztessék, ha hogy pedig a helyeknek felette való messzesége, vagy már környülállások miatt még így sem tudnának azok megjelenni, az illető egyházi személyek, úgymint plébánusok, praedicatorok és papok mellé oly segítő személyek rendeltessenek, kik időnként azon lakosokat, különösen pedig a pásztortanyákat magok eljárni, s a szükséges erkölcsi oktatásokat teljesíteni köteleességeknek ismérjék; nehogy az oly messze lakó, és soha az Isten igéjének hirdetését, vagy más vallásbéli tanításokat nem halló emberek durva felnevelkedések által minden tiszta erkölcsből s emberi érzékenységből kivetkőzve, a közjónak és felebarátainak károokra és veszedelmekre éljenek, hanem inkább a szelídebb erkölcsi tanítások és oktatások által természetök és belső szívbéli érzeményeik is szelídülvén, becsületes, jámbor magok viseletű emberekké váljanak.

Vége minthogy Bécsben a Theresianum⁵⁰³ név alatt isméretes nevelőintézet Magyarországból oly nevezetes jövedelmeket húz, hogy azok a nevezett intézetben neveltetni szokott 15 magyar ifjakra tartásokra és ruházatokra nemcsak el nem kelnek, hanem még ezen felül nagyobb mennyiségű somma megmaradván, más külső nemzetbelieknek neveltetésére fordítatnak, az osztó igazsággal pedig tökéletesen megegyező volna az, hogy minden nemzet csak a maga saját honfiainak neveltetéséhez járuljon, s így a magyar jövedelmek az ausztriai s más örökös tartománybéli ifjakra tanításokra annyival is kevesebbet alkalmaztassanak, minthogy ezt azon tartományok a magyaroknak semmi módon nem viszonozzák, de különben is azon mint egyébránt német intézetbéli nevelésnek módja a magyar nemzet lelkéhez és characteréhez szabva teljességgel nem volna, azért ezen intézethez kapcsolt magyar jövedelmeknek onnan leendő elvétele, s egy Magyarországon annak erejéig felállítandó nevelőintézethez leendő kapcsoltatása a legközelebb tartandó országgyűlésen szorgoltassék, minthogy már 1825-i országgyűlésen is ezen kívánság tanácskozásba vetetni sürgettetett.

⁵⁰³ A magyar nemesi ifjakat is nevelő bécsi Collegium Theresianumot Mária Terézia alapította 1749-ben.

ÉSZREVÉTELEK
A PUBLICO POLITICUS⁵⁰⁴ TÁRGYOKRÓL KÉSZÜLT
ORSZÁGOS KIKÜLDÖTTSÉGI MUNKÁRA

Nevezetesen pedig

1-ször az országgyűlésének elrendeléséről (De coordinatione comitiorum) javallott törvényekre

Az országos kiküldöttség a 2. törvényágozatnak 2. §-ában minden szerzetbéli praepostoknak⁵⁰⁵ és apátoknak, kik az országban való állandó lakások mellett fekvő javaikat bírják, a mágnások táblájánál javallt ülést adatni, azon oknál fogva, hogy az 1608-i koronázás utáni első⁵⁰⁶ törvény⁵⁰⁷ által ezeknek az országgyűlésen voks és ülés rendeltetik, a Hármaskönyv 2. részének 49. ágazata⁵⁰⁸ pedig az ilyes praepostokat és apátokat a praelatusok⁵⁰⁹ közé tartozandóknak állítja, amely praelatusoknak tudniillik ülések mindenkor a mágnások táblájánál szokott lenni; ellenkezőt látszik azonban az érintett az 1608-i első törvényágozat következtetni, mely tudniillik az ő 4. §-ában a püspököket, kiknek egyházi törvényhatóságok alatt káptalanok vagynak, egyenesen a praelatusok és bárók közé rendeli ülni ezen szavakkal: „Ut quicumque episcoporum capitulum suum cum praeposito suo sub sua jurisdictione episcopali aut loca residentiae suae habuerit, extunc idem episcopus in conventu dd. praelatorum, et baronum pro sua persona propria locum, et vocem habeat”;⁵¹⁰ s ugyanazon §-ban mindjárt a káptalanokra nézve is így folytatja rendelkezését a törvénycikkely: „nomine autem capituli praepositus una cum capitulo inter regnicolas pari ratione unam et conjunctam vocem habeat”;⁵¹¹ megkülönbözteti tehát a praelatusok és bárók tábláját a regnicolák⁵¹² táblájától; a püspököknek tudniillik az elsőben, a káptalanoknak pedig a regnicolák között adván helyet, minthogy az máig is így vagyon szokásban, s ez ellen az országos kiküldöttség sem javall változtatást tetetni, – meghagyván tudniillik

⁵⁰⁴ Közjogi-politikai.

⁵⁰⁵ Prépostoknak.

⁵⁰⁶ Koronázás utáni első – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: 1-ső post coronationalis.

⁵⁰⁷ Az 1608. évi koronázás utáni 1. tc. azt sorolta el, hogy kiket kell érteni „karok és rendek” elnevezés alatt, továbbá azt, hogy az országgyűlésen kiknek van helye és szavazata.

⁵⁰⁸ A Hármaskönyv 2. részének 49. címe arról rendelkezett, miképpen kell ítéletet hozni a főpapok felett.

⁵⁰⁹ Főpapok.

⁵¹⁰ Amelyik püspöknek a saját püspöki hatósága alatt prépostjával együtt káptalanja vagy székhelye van, ugyanennek a püspöknek a főpap és a báró urak gyűlésében a saját maga személyére helye és szavazata legyen.

⁵¹¹ A káptalan nevében pedig a prépostnak a káptalannal együtt az országglakók közt ugyanazon módon egy és benne foglalt szavazata legyen.

⁵¹² Országglakók.

a káptalanokat tovább is a statusok⁵¹³ táblájánál helyet foglalhatni, az infulatus apátokra⁵¹⁴ és praepostokra nézve pedig, ahová egyenesen a szerzetbélieket is számlálni lehet és kell, azon 1608-i első törvényágozat alább a 6. §-ban így szól: „Denique siqui praepositorum, et abbatum infulatorum, et privilegiatorum essent, qui sua jura possessionaria praepositarum, et abbatiarum in regno habuerint, iisque potirentur, ii quoque sub nomine ss. et oo. regni comprahensi vocem suam inter regnicolas, juxta constitutiones vienenses habeant.”⁵¹⁵ Ezeknek az üléseket is tehát ugyanazon törvény a regnicolák, vagyis statusok táblájánál rendeli, amint hogy a mai napig fennálló szokás is ezen rendelést megigazolja; igaz ugyan, hogy az 1715-i 73. törvény⁵¹⁶ szerint a praemonstratensis⁵¹⁷ szerzetbéli akkori apátnak és successorinak⁵¹⁸ a felsőtáblán rendeltetett ülés, de ezen törvénynek sikere az ellenkező szokás által egészen elrontatván és megsemmisítettén, nincs ok, melyért a huzamos és állandóul fennálló szokás ellen azokat egyszerre a statusok táblától a felsőtáblához kellene ültetni, következve a szentmártonyi főapáton⁵¹⁹ és a zágrábi nagypraeposton, mint auraniai prioron⁵²⁰ kívül, kik most is a felsőtáblán ülnek, minden szerzetbéli apátok és praepostok, kik állandóul a hazában laknak és fekvő javakat bírnak, tovább is az alsótáblánál foglaljanak ülést.

A javallott 2. törvénynek 6. §-ában az országos kiküldöttség a név szerint való mágánásoknak, úgymint grófoknak és báróknak számát megszorítani kívánván, oly javallatot tesz, hogy azon mágánások, kik az 1827-i országgyűlésére meghíva levének, ha 50 egész sessiójú,⁵²¹ vagy ehhez hasonló birtoknak urai lévén, legalábbis fél esztendő által az országban tartózkodnak, vagy ha ezek időközben meghalának, tökéletes idejüket elért elsőszülött fiaik a felsőtáblához hivattassanak, ha pedig ezek között némelyeknek minden férfiúágébéli maradék nélkül történne e világból kimúlások, mindaddig mások ne hivattassanak, még a felsőtáblán megjelenhető név szerént való mágánások száma 120-on meg nem állapodik, s ha ezen szám is fogyatkozást szenvedne, akkor Őfelségének jussa legyen valamely grófi vagy bárói nemzetségnek ezen just ismét általadni, hogy azokból az első szülött az országgyűlésén megjelenhessen; s noha ezen

⁵¹³ Karok.

⁵¹⁴ Keresztes (vagy süveges) apátok.

⁵¹⁵ Végül ha a süveges és kiváltságos prépostok és apátok volnának, akiknek az országban prépostsági és apátsági birtokjogaik lennének és azokat birtokolnák, ezek is az ország karai és rendjei elnevezés alatt benne foglaltatván, szavazatukkal a bécsi végzésekhez képest az országglakók között legyenek.

⁵¹⁶ Az 1715:73. tc. a premontrei valamint a jezsuita rend előjáróinak adott helyet és szavazati jogot az országgyűlés felsőtábláján.

⁵¹⁷ Premontrei.

⁵¹⁸ Utódainak.

⁵¹⁹ Bencés (pannonhalmi) főapáton.

⁵²⁰ A dalmáciai Aurania (vagy Vrána) perjelén.

⁵²¹ Jobbágyulással, jobbágytelekkel rendelkező.

javallatát az országos kiküldöttség fontos okokkal támogatja, de annak ellenére is az ezen munkához kapcsolt separatum votumban elég velős ellenokok támosztatnak, melyek közül csak azon egy ok is, hogy tudniillik az országgyűlésén, úgymint a hazát, és annak boldogságát érdeklő legvelősebb tárgyaknak elintézése helyén megjelenő tagoknak a legérettebb megfontolással, és elégséges tudománybéli ismeretekkel felruházottaknak kell lenni, ezen tökéletesség pedig nincs a természet által az elsőszülöttséghez kapcsolva, és nemegyszer a születésű sorban következő magzatok több, országgyűlésre szükséges tulajdonokkal bírnak, mint az őket a születésben megelőző öregebb testvérek, s így azok, kik sokszor a hazának célarányos tanácsadásaikkal nagyobb hasznára válhatnak, egészen ki lennének zárva az országgyűlési tanácskozássokból; de nincs is az országgyűlési tárgyak folyamatának legkevesebb ártalmára is az, ha meghatározatlan számmal jelennek meg a tanácskozó felek, csak azok tanácsaikkal a közjón segíni, s a haza boldogságát előmozdítani képesek legyenek, és azért nem látszik elegendő ok arra, hogy miért éppen egyedül az elsőszülöttek bírjanak csak kirekesztőleg ezen jussal, a második vagy utóbb szülöttek pedig miért ne folyjanak⁵²² be a közdolgozokhoz való szólásba, ha az ő nemzetségeknek már egyszer jussa van azokba befolyással lenni; nem helytelen volna tehát, hogy az 1827. országgyűlésre meghívattakat, ha egyébaránt azok 50 sessioval bírnak, ezután is Ófelsége regális levelei által csakugyan a felsőtáblára meghívna, – ide nem értvén azonban az özvegyeket, atyai hatalom alatt lévőket, s mindazokat, kinek 50 sessiojú birtokok nincsen, kik tudniillik az országgyűlésén ezentúl helyet nem nyerhetnének; ide értvén még az 1827. esztendő olta lett, és leendő indigenákat⁵²³ is, kik csak a nemességet, nem pedig a felsőtáblához való just nyerhetnek és nyernek; a többi mágnások pedig valamint eddig, úgy ennek utána is meghívattatván, a felsőtáblán helyet foglalhassanak, sőt a törvényes büntetés alatt, hacsak országunk nádora által fel nem mentetnek, azon megjelenni köteleztessenek is, hogy így mindazon mágnás, ki az országgyűlésre lehető megjelenésre alkalmas, nemzetségének a már bevett szokás általadott ezen jussával élni, s haza javára közös erővel munkálódni tudhasson, s éppen az, kinek tehetsége és akarata van ezen közmunkálódásban részt venni, ezen szándékától meg ne fosztódjék.

A 8., 9. és 10. §-ban az országos kiküldöttség a statusok táblájának⁵²⁴ voksaírói szólván, azt javallja, hogy a királyi tábla 9 tagjainak összesen 9 vokсок adatassanak, a vármegyék pedig minden kiterjedési megkülönböztetés nélkül ezután 3, a királyi városok egy, a káptalanok is egy-egy követeket küldvén, a hajdúvárosok, a jászok és

⁵²² Elegendő ok ... ne folyjanak – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: ok arra lenni, hogy miért éppen az elsőszülöttek, s miért ne a második, vagy utóbb szülöttek is folyjanak.

⁵²³ Honosított idegeneket (külföldieket).

⁵²⁴ A rendek táblájának, ti. az országgyűlés alsótáblájának.

kunok, a 16 szepesi, s a Fiumei révparti városok,⁵²⁵ a turopolyai⁵²⁶ nemesek, úgy a királyi magyar tudományos egyetem szinte egy-egy, ugyanannyi vokssal bíró követet küldjenek az országgyűlésére, mely javallata az országos kiküldöttségnek az alsótáblának eddig szokásban volt tartása módját egészen megváltoztatván, s azt mintegy egész új rendbe öntvén, szükséges, hogy ezen felette nevezetes újítás, minekelőtte teljesezésbe jöjjön, minden oldalról eleve jól és pontosan megvizsgáltatván, bővebb tanácskozás tárgyává tetessék. Hazánk régi történetei, de maga ősi szabad alkotmányunknak rendszere (systemája) is világos bizonyosságul szolgál arra, hogy Magyarországnak valóságos morális⁵²⁷ erejét a magyar nemesi rend tévén az ország kezdetétől fogva, mindenkor az vett legnagyobb részt a törvények alkotásában, és az tette a tulajdonképpen való törvényhozó testnek azon felét, amely tudniillik a nemzetet illette; úgy hogy még az országgyűlései nem a mostani rendszerrel, hanem régiebb időkben a szabadabban sátorok alatt tartattak, minden egyes nemes embernek jussa és hatalma volt azokon személye szerint megjelenni, s az ott hozott rendelkezéseknek, intézeteknek, és ezeket megerősítő törvénynek alkotásában részt venni, csak utóbb Ulászló⁵²⁸ 3. decretumának, azaz 1498. első törvényágozata⁵²⁹ által rendeltetett az, hogy az egy sessioval bíró nemesek közül minden tízből egy jelenjen meg az országgyűlésén, a többi ezen egy sessionál nagyobb birtokosok ekkor is személyesen vehetvén részt a törvényhozásban. Ez a nemesség, mely már ma a törvényhozói just megbízott követei által gyakorolja, méltó just tarthat, és tart is arra, hogy valamint hajdan, úgy bizonyosan most is az ő számának nagysága tekintetéből legtöbb részt vegyen a törvényhozásban, s legtöbb elhatározó szava legyen a törvények megállapításában, – sok ezer és ezer nemzetségek válasszák [sic!] képviselőiknek küldötteiket akkor, amidőn egy-egy 12 személyből álló káptalan, vagy egy nemtelen lakósokból álló, s csak egy nemes morális személyt repraesentáló⁵³⁰ királyi város válassza és küldi követeit az országgyűléseire; akik pedig szinte már a vármegyék gyűléseibe is befolyással lévén, az ott választott követek által is repraesentáltak; igazságtalan volna tehát valamely oly rendszabásokat hozni, melyek által a vármegyékben lakó nemeseknek voksaik akármely intézet tételekkel csorbíttatnának vagy akadályoztatnának, – az országos kiküldöttségnek javallata szerint pedig (amint az ahhoz csatolt votum separatumból⁵³¹ kitetszik) ha 39 vármegye, és így a vármegyéknek jelesebb többsége egy akaratban

⁵²⁵ Fiume és Buccari tengeri kikötővárosok vidéke, az. ún. Magyar Tenger mellék.

⁵²⁶ A horvátországi magyar nemesség túrmezei (turopoljei) kiváltságos kerülete Zágráb megyében.

⁵²⁷ Erkölcsei.

⁵²⁸ Jagelló Ulászló (1456-1516), 1490-től II. Ulászló néven magyar király.

⁵²⁹ Az 1498:1. tc. értelmében három évente országgyűlést kellett tartani, és büntetés várt a meg nem jelenőkre.

⁵³⁰ Jogi személyt jelentő.

⁵³¹ Különvéleményből.

határozódnék is meg, csak 10-nek ellenkezése a hozzája csatolt királyi táblának, káptalanoknak, királyi városoknak, és a többi törvényhatóságoknak tulajdonított voksaikkal azon 39-nek megállapodását teljesen elenyészthetné, és így az ország hajdani gyökeres repraesentásainak legnagyobb részét a törvényhozásban akadályozná, – nem egyez meg tehát az országgyűléseinek első rendeltetésével az, hogy a királyi tábla egyes tagjainak, káptalanoknak, királyi városoknak, és a többi törvényhatóságoknak ugyanakkor egy-egy voksek legyen, amikor a számos ezer nemes nemzetségekből álló vármegyéknek kettő, vagy amint az országos kiküldöttség javallja, 3 voksek adatnak; azon vármegyéknek tudniillik, ahonnan hajdan százonként, sőt ezerenként tödultak a törvényhozó tagok az országgyűléseire. De ha még későbbi időkre vetjük is figyelmünket, amikor már az országgyűlései követek által folytattattak, s amikor városok közül is többeknek ülés és voksolási jus engedtetett azokban, bizonyos, hogy Ulászló 7. decretumának 3. törvényágozata⁵³² szerint a királyi városok felével is kevesebbek valának a mostani számoknál, a vármegyék ellenben a mostani számnál többek lévén, egyből-egyből nem két, hanem három, sőt több követek is küldettek, és így még akkor is több befolyással voltak az ország dolgainak elhatározásában, mint az alsótáblánál összeülni szokott törvényhatóságok; az idő oltá a vármegyék nem-hogy szaporodtak volna, hanem inkább többen egymással összevekapcsoltatván, számok kevesedett, amikor ellenben a királyi városok száma napról napra sokasítottván, az már a vármegyéknek számát néhány híjával megegyenlítő, micsoda igazságon alapulna tehát a régi gyökeres törvényhozó test tagjainak jussait újabb gyarmatok által megdönteni. Ugyanaz a méltó tekintet, hogy a nemességnél maradjon ezentúl is legfőképpen az országgyűlési tárgyaknak elhatározása, vezérlette eleinket mindenkor arra, hogy a királyi tábla tagjainak, káptalanoknak, királyi városoknak, s többi törvényhatóságoknak a törvény által engedett votumok csak votum informativumnak,⁵³³ a vármegyék követeinek voksaik pedig votum decisivumoknak⁵³⁴ tartattak, s valamikor valamely tárgynak voksek által kellett eldöntetni, meghallgattattak ugyan amazok követei is, sőt jó és helyes tanácsaik el is fogadtattak, de a voksek összeszámlálásában csak a vármegyék követeinek voksaik vettek tekintetbe; példák erre az előbbi számos országgyűlések, melyek a törvényeket ezen szokásaik által magyarázván, minden más ezzel ellenkező rendszabásokat a valóságos fennálló szokással megsemmisítettek, és sikeren kívül tévén, teljesezésbe venni nem engedtek. Ezen régi szokáson épült, s ezáltal megtörvényesített országgyűlési tartatás módján túl menni a máj időben sem lehet; hivattassanak meg ugyan ezentúl is mindazok, kik eddig az alsótáblához tartozandók valának, a meg nem jelenő mágnások követein kívül, mint akik többet az országgyűlésen helyet ne nyerjenek; hallgattassanak ki minden országgyűlési

⁵³² Az 1514:3. tc. a királyi birtokokat és jövedelmeket sorolta fel.

⁵³³ Felvilágosító, véleményt nyilvánító szavazatnak.

⁵³⁴ Határozó, eldöntő szavazatnak.

tárgyak eránt, de valamikor vokszok többségének felszámolásával kellene a határozást eszközölni, mindannyiszor egyedül a vármegyék követeinek vokszai vetessenek számolás alá, az egyforma vokszoknak elintézése előlülő personalis⁵³⁵ úrnak hozzájáruló voksa által történvén.

Ha hogy pedig ezen régi szokásnak eltörlésére törekedvén az országgyűlése, oda terjesztetnének ki a tanácskozások, hogy az alsótáblán jelenlévő királyi tábla tagjainak, káptalanoknak, városoknak, s a többi voksaik elhatározó vokszokká váljanak, s ezen rendszabás a régolta még máig is fennálló szokás ellenére megállapíttatni céloztatnék, akkor igazságos figyelembe vetessenek a vármegyékben lakozó számos nemes nemzetségeknek azon jussai és szabadságai, melyeknél fogva ők tévén az ország repraesentansainak⁵³⁶ legnagyobb és legerősebb részét, a törvényhozásnak gyakorlásában mindenkor legnagyobb befolyással voltak, és azon esetre a megyékben lakozó nemességnek egymást megközelítő számához képest célarányos volna a vármegyéket három rendre osztani, úgy hogy az első rendbéliék, mint amelyekben legtöbb nemesség lakik, az országgyűlésére küldendő két követeik által legalábbis 10 vokszokkal bírjanak, a közép mennyiségű nemességgel rakott, és így 2. rendbéli vármegyék 6, a legkevesebb nemességgel bírók, azaz 3. rendbéliék pedig 4 vokszokat adhassanak, hogy így a valóságos arány a vármegyék és többi törvényhatóságok között ha egészen el nem érettetik is, legalább megközelíttessék. A három követeknek küldése pedig minden célarányos ok nélkül nagyobb költségben kerülvén, egészen elmellőztessék, úgy a 16 szepesi városok, és a magyar királyi tudományos egyetem, valamint eddig, úgy ezután is követet ne küldjenek, minthogy Magyarországnak kiterjedéséhez képest elegendő számmal vagynak úgy is az alsótáblánál megjelenni szokott követek, ok nélkül tehát a számot, és ezzel a küldőknek költségét is nevelni szükségtelen; egyedül a vármegyék egyformaságának tekintetéből a horvátországi három vármegyék is ezután két-két, s így összesen 6 követet küldjenek az országgyűlésére, kik a magok horvátországi gyűléseken kidolgozott tulajdon sérelmeiket előadhatják, s ekképp az ő ítélőmesterök a királyi táblán felesleges lévén, az országgyűléséről elmaradhat.

A javallott 3. törvénynek 8. §-ában éréntett elegyes üléseknek (mixta sessio) az országos kiküldöttség vélekedése szerint azon esetben, ha a két tábla valamely tárgynak elhatározása felett összeegyezni nem tudna, lendő tartatása, mint a táblák különbözőzésének elintéztetésére legalkalmasabb eszköz nem elleneztetetik, annyiból is, mivel hazánk alkotmánya szerint a két táblák együtt teszik a törvényhozó testnek fele részét; ha azonban az elegyes üléseknek minden más, a kiküldöttség által javallott módoknak megpróbálása után csakugyan tartatniok, s ott a vokszokat összeszámolni kellene, az alsótábla részéről vagy egyedül csak a vármegye követeinek vokszai vetes-

⁵³⁵ Személynök.

⁵³⁶ Jellegzetes képviselőinek.

senek számlálás alá, vagy ha a királyi táblának, káptalanoknak, királyi városoknak, s a többi egyes törvényhatóságoknak voksei határozó voksoknak rendeltetvén, azok is számlálás alá vetetnének, akkor a vármegyék voksei, (amint az előbbi cikkelybe javalltatik) az ő megállapítandó classisaik⁵³⁷ szerint nékiek adandó többes számú voksaikkal vetessenek fel, úgy tudniillik, amint magánál az alsótáblánál is a szükséges aránynak lehető fenntartása tekintetéből venni kell azokat.

A javallott 4. törvényágozat a követeknek adandó utasításról szólván, az országos kiküldöttség oda terjeszti ki vélekedését, hogy ezen utasítások egyedül csak az 1741-i 8. törvényágozatnak sértetlenül leendő megtartása, és a megyéket különösen érdeklő tárgyaknak előterjesztése érdemében legyenek kötelezők, többnyire pedig szabad tanácskozási megszorítottan just engedjenek a követeknek. Ezen kérdés eránt szükséges ismét az országgyűlésnek első elrendeltetésének formájára visszatekinteni, s amikor tudniillik minden egyes nemes ember, vagy későbbben minden egy sessiójú birtokosoknál 10 közül egy, a többi pedig fejenként az országgyűlésén megjelenvén, maga tulajdon személyében gyakorolhatta a törvényhozó just; utóbb követek által teljesítvén ezt, természetesen következett, hogy azon just a választott követek által is csak úgy gyakorolhatják a küldők, amint tulajdon magok személyében gyakorolhatták volna, azaz a magok kívánságát és elhatározását terjesztették követeik által az országgyűlés elejbe, melyet otthon jól előre megfontolva adtak megbízottaiknak gondos ügyelése alá, mely jussoktól annyiból sem lehet őket megfosztani, mivel minden határozások és törvények őket legnagyobb mértékben érdeklik; innen az utasításoknak az 1553-i 7.⁵³⁸ és 1556-i 17.⁵³⁹ törvényekben elegendő nyomdoka lévén, de a hosszú idő olta megtartott szokás is ezt helyesnek bizonyítván, attól ezúttal is egyáltalában több mellékes igen fontos okoknál fogva is elállani lehetetlen. Mivel azonban ellenkezőül bizonyos az is, hogy sokszor az utasításoknak nem léte vagy hiányossága miatt a követek a szükséges tanácskozásokba nem ereszkedhetvén, küldőiket voks nélkül hagyni kénytelenítettnek, vagy későbbben adatván valamely tárgy tanácskozás alá, a szükséges utasításokra való várakozás a követet függőben tartja, de sokszor egyik vagy másik kötelező utasításnak tartalmától a követeknek többsége a fő kérdésre nézve ugyan már eltávozott határozásában, de a végintézet még meg nem tetetett, s akkor az ilyen⁵⁴⁰ siker nélkül lévő utasításhoz betű szerint ragozkodó követek a köztanácskozások alatt a közjóra nem egyszer több kárt mint hasznot hozhatnak. Azért célarányos volna meghatározni azt, hogy azon tárgyakon kívül, melyeket az országos

⁵³⁷ Osztályaik.

⁵³⁸ Az 1553:7. tc. a vallás és a tized ügyében a korábbi törvényeket erősítette meg.

⁵³⁹ Az 1556:17. tc. a felső-magyarországi vármegyék várépítési kötelességéről rendelkezett.

⁵⁴⁰ Egyik vagy másik kötelező utasításnak ... s akkor az ilyen – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: ugyanazon egy kötelező utasítás, melynek tartalmától a követeknek többsége ugyan már eltávozott határozásában, de a végintézet mégis még nem tetetett meg, azon már minden.

kiküldöttség is a kötelező utasítások adására szükségeseket tart, még mindennemű, bármi kicsin érdemű királyi előadásoknak (*propositiones regiae*),⁵⁴¹ akár azok a meghívó királyi levelekben foglaltassanak, akár utóbb az országgyűlésének folyamata alatt adattassanak elő, úgy mindennemű, akármi csekélyebb érdemű, s az egész országot érdeklő sérelmeknek, vagy az ország belső törvényes és *politicus*⁵⁴² kormányoztatását illető fő tárgyaknak tanácskozásba való vétele alkalmával a kötelező utasítások szolgáljanak zsinórmértékül a követeknek; ellenben ott, hol vagy az utasítások semmi határozást sem tesznek, vagy azok tartalmán a többség már túl hatván, annak semmi sikere sincs többé, vagy ha a küldendő pótoló utasítások későn küldetnek meg, minthogy egy-két vármegye miatt a tanácskozásokat felfüggeszteni, s az országgyűlését meghosszabbítani és halasztani nem lehet, vagy végre a többi követek által előadandó mellékes tárgyakra, és valamely kisebb érdemű dolgokra nézve a hazai törvények és fennálló ősi szokások útmutatása után önnön béléadásokkal, amint ez eddig is minden sérelem nélkül gyakoroltathatott, szabadjon a követeknek tanácskozni, rendelni s törvényeket hozni; egyszersmind szükséges törvénybe hozni azt is, hogy minden megyének jussa és hatalma legyen akármikor is követét, ha a nékie adott utasítást átalháná, és az ellen voksolna, vagy utasításán kívül az országnak világos jussai ellen cselekednék, visszahívni, s helyette minden felelet nélkül más követet küldeni; a visszahívottat pedig törvénytelen tette eránt, mellyel a nemzeti jussokat sértette, kérdés alá vonni.

A javallott 10. törvényágazat az országgyűlésére küldendő követeknek diurnumairól⁵⁴³ emlékeztén, azon meghatározást tetetni véli az országos kiküldöttség, hogy három hónapig a nemesség fizesse a diurnumokat, ha pedig az országgyűlése három hónapnál tovább tartana, ezen határidőn túl terjedő napokra a megyebéli házi pénztárból fizetessenek azok. Minekutána azonban a 1647-i 134. törvényágazatban⁵⁴⁴ elég világos nyomdoka vagy on annak, hogy hajdan is a nemesség maga fizette követeit, de egyébként is az igazsággal egészen megegyező volna, hogy ezen diurnumok fizetésével az adózó nép legkevesebbet se terheltessék, ugyanazért határoztassék meg, hogy ennek utána a követeknek diurnumait, s minden ezekkel járó országgyűlési költségeket az illető vármegyébéli nemesség fizesse, mely költségekhez ne csak a birtokos nemesek, hanem magok a mágnások, sőt a küldendő követek is, javaikra arány szerint kivetendő készpénzbéli fizetésekkel járulni köteleztessenek, azon kivétellel, hogy a mágnások, kik személyesen az országgyűlésén megjelennek, 50 sessiókból álló javaiktól a fizetésre ne kényszeríttessenek, amint ezt az országos kiküldöttség is ja-

⁵⁴¹ Az országgyűlések tárgyalási alapjául szolgáló királyi előterjesztések.

⁵⁴² Közigazgatási.

⁵⁴³ Napidíjairól.

⁵⁴⁴ Az 1647:134. tc. arról rendelkezett, hogy az országgyűlésen tartózkodó követre nem vetheti ki a megye az országgyűlési tartózkodás fedezetül szolgáló adót.

vallja, s ugyanezen terh által a mágnások mind a követek választásához, mind az utasítások készítéséhez járulhatni minden megyében, ahol birtokok vagyon, just nyerjenek. Mivel továbbá előre látható, hogy ha a deputationalis⁵⁴⁵ munkák és az ország sérelmei a legközelebb tartandó országgyűlésen felvetetnek, s mindenekben a szükséges orvoslás megtörténik, az utóbb tartandó országgyűlések 3 hónapokon túl terjedni nem fognak; ezen kevés időre járandó költségek pedig annyira bizonyosan nem emelkednek, hogy azokat akármely kisebb kiterjedésű megye is meg ne bírhatta, azért a 3 hónapig tartandó országgyűlése alatt minden vármegye a maga követeit fizesse, ezen túl pedig mindenkor az ország határozza el azon módot, mellyel egyik vármegye a másikat valamely közönséges felállítandó concurrentionalis cassával⁵⁴⁶ segítse; melyet annyival is inkább teljesíthetnek a nagyobb vármegyék, mivel a nagyobb számú nemességnek követei nagyobb számú voksokkal is bírván (ha tudniillik ezen javallat elfogadtatnék), a kisebbeknél a határozásokban is többet nyomni, s így azokban hathatósan befolyással is lenni fognak.

2-szor. A helytartótanácsnak elrendeltetéséről adott véleménye az országos kiküldöttségnek elfogadható.

3-szor. A vármegyéknek elrendeltetéséről (De coordinatione comitatum) javallott törvények eránt

Az első törvénynek 4. §-ában az országos kiküldöttség azt határozza, amint commissariatium⁵⁴⁷ munkában is van emlékezet felőle, hogy a partikuláris gyűlésekben⁵⁴⁸ semmi készpénzbéli assignatiók⁵⁴⁹ se történjenek, hanem azok mindég a generalis gyűléseknek tárgyai legyenek; ha azonban valamely igen szorgos assignatiót kellene tenni, mellyel a generalis gyűléseknek⁵⁵⁰ elkövetkezéséig várni lehetetlen volna, inkább a fő- vagy alispányok tegyék magok az assignatiokat, utóbb a vármegyének leendő béli jelentés kötelessége alatt. Mely határozása azonban az országos kiküldöttségnek az oknál fogva nem látszik egészen célszerűsnek lenni, minthogy a partikuláris gyűlések gyakrabban is történvén, sokszor majdnem számosabbak is, mint magok a generalis gyűlések, kivált mikor azok végekhez közelítenek, és innent valamely visszaélésektől éppen annyit lehet tartani a partikuláris gyűlésekben történendő assignatiókra nézve, mint a generalis gyűlések alatt történendőknél, ahol az assignatióknál sokkal nagyobb

⁵⁴⁵ Választmányi, bizottsági.

⁵⁴⁶ Hozzájárulási pénztár.

⁵⁴⁷ Adóügyi bizottsági.

⁵⁴⁸ Részgyűlésekben.

⁵⁴⁹ Kiutalások.

⁵⁵⁰ Közgyűléseknek.

érdemű tárgyak fordulván legelsőben elől, magok az assignatiók nagyobb részben későbbre szoktak maradni, amikor már nagyobb része a rendeknek eltávozik, s így ismét csak azok szólnak a dologhoz, akik a partikuláris gyűlésen is közönségesen jelen szoktak lenni; de tanácsosabb mindég az assignatiókat gyűlések által, bár ha azok csak particularisok is, tetetni, mint a fő- vagy alispányok, mint egyes személyek által, mert ezek vagy nem elég bátrak magok is a vármegye pénzének dolgába avatkozni, vagy ha abban avatkozván helytelenül tették az assignatiókat, az általok már teljesített bár helytelen factumot⁵⁵¹ inkább el fogják hallgatni az ő pártosaik, – a még meg nem történt, és csak ezután teendő, következő a fő- vagy alispányokat éppen nem érdeklő assignatiókat a gyűlésen, ha azok helytelenek vagy károsak lennének, amikor ti. azoknak tette compromissio⁵⁵² alá nem eshetnék, egyébként úgys csak a nagyon szorgos fizetések, melyekkel generalis gyűlésig nem lehetne várakozni, szoktak a kisgyűlésen megrendeltetni, ezekre nézve pedig hosszabb ideig várakozni, s vagy azokkal, kiket a pénz illetni fog, várakoztatni, mikor kivált a kifizetendő személynek nagy szüksége vagyon reá, a vármegyét discreditumba hozhatná,⁵⁵³ s jövőre a szükséges szorgos munka tételekben hátramaradást és kárt is okozhatna, nincs tehát elegendő ok és félelem arra, miként kellene partikuláris gyűléseket is a rendes fizetések tételében és assignatiókban gátolni.

Ugyanazon törvénynek 7. és 8. §-ában a vármegyék gyülekezetein előforduló tárgyaknak a voksok többsége által leendő elintéztetések felől tétetvén határozás, az országos kiküldöttség oda terjeszti ki ezen törvénycikkelynek magyarázását, hogy ahol a voksok többségét kitudni és találni nem lehetne, ott azok a gyűlésen jelenlévőktől egyenként szedettenessnek be; mely vélekedésnek és határozásnak ellenére azonban báró Eötvös Ignác főispány⁵⁵⁴ úr által adott votum separatumban⁵⁵⁵ előhozott ellen okok valóságos igazságon épülvén, s így azok helyesek és célarányosak lévén, azoknak útmutatása szerint a törvényben ezen egyes voksoknak mint csak a gyűlések hosszabbítására, és így a közdolgoknak hátráltatására szolgáló öszveszámlálása hogy ne említettessék, elfogadható annyiból is, hogy eddig is minden legnehezebb tárgyak nélkül határozottak el a gyűlésekben, ha pedig egyszer a törvénynek világos szavai fogják a tanácskozás alá tartozó tárgyaknak voksok többsége által leendő elintéztetését rendelni, majdnem minden nemcsak velősebb, de kisebb érdemű tárgyaknak is ezen módon történendő elhatározása fog némely, a jó rendet zavarni szerető felekezetek által eszközöltetni.

⁵⁵¹ Megtörtént eseményt, ténnyt.

⁵⁵² Megegyezés.

⁵⁵³ Lejárthatná.

⁵⁵⁴ Idősebb Eötvös Ignác báró (1763-1838), 1824-től Abauj megye főispánja.

⁵⁵⁵ Különvéleményben.

A javallott 3. törvényárazatnak 4. §-ában azon vármegyebéli tisztviselők, kik hivatalaikkal való visszaélésekben tapasztaltatnak, a főispányok előlülése alatt tartandó közgyülekezetek által az ő hivataloknak viselésétől felfüggesztetni rendeltetnek; mely szavai a törvénynek azon értelmet látszanak magokban rejteni, mintha a főispányoknak az ilyes esetekre nézve elkerülhetetlenül szükséges volna azon közgyülekezetekben az előlülést megtartani, s nálok nélkül a közgyülekezeteknek hatalmokban sem állana a hivatalával visszaélő tisztviselőt annak folytatásától ideiglen is eltiltani; minekutána pedig tapasztalás szerint több főispányok rész szerint más hivatalaik által elfoglalva, rész szerint pedig gyengélkedő egészségek miatt is akadályozva lévén, egész esztendőknél elforgása alatt is a közgyülekezeteken meg nem jelennek, a rosszlelkű s a közjónak ártalmára dolgozó tisztviselőt pedig haladék nélkül hivatalától elmozdítani szükséges, és pedig elkerülhetetlenül szükséges volna, noha ezen törvénycikkely az előlforduló esetekben magoknak a főispányoknak is teljes hatalmat ad az ilyes elmozdítás eszközzésére, de mivel magának az előlülőnek és kormányozónak nagyobb just és hatalmat, mint egy egész vármegye gyülekezetének adni, a vármegyék tekintete és méltósága sem engedné, azért a törvényben azon magyarázat tetessék, hogy a hivatalával visszaélő tisztviselőt a legelsőben tartandó közgyülekezetek, bár a főispányok előlülése alatt nem tartatnak is azok, azonnal hivatalából kiléptessék; a további ellene teendő törvényes intézeteknek kimenetelég, vagy a törvény magyarázatának megrövidítése tekintetéből ezen abban most olvasható szavak: *sub praesidio supremi comitis*⁵⁵⁶ a törvénycikkelyből egészen és végképpen hagyattassanak ki.

A javallott 5. törvényárazatnak előljáró szavaiban megállapítja az országos kiküldöttség a vármegyebéli tisztválasztásnak 6 esztendőre kiterjedő határidejét; just adván egyszersmind a főispányoknak arra, hogy aljegyzőket, számvevőket és számvevői segédeket ők nevezhessenek ki. *Az első részét ezen törvénynek*, úgy mint a tisztválasztásnak 6 esztendőre terjedő határidejét ami illeti, megisméri az országos kiküldöttség maga is azt, hogy mind hazánk törvényei világosan a tisztválasztást három esztendőkre határozzák, mind az eddig több századok oltá fennállott szokás is, ha csak valamely mellékes akadályok nem jövének közbe, a három esztendőt tartották egyik tisztválasztástól a másikig határidőnek, – erről tehát itt is bővebben értekezni szükségtelen, s csak egyedül azt kell bővebb fontolás tárgyává tenni, hogy az ősi törvények világos rendelkezését, s abban gyökerezett több százados régi szokást egyszerre megváltoztatni micsoda okok és környülállások javallhatják. Az országos kiküldöttség a maga által javallott 6 esztendőnek elfogadására azon főbb okokat hozza elő, hogy a tisztségek pontos viselésének legnagyobb ellenkezője a tisztviselőknek hirtelen változtatások, mert a közjónak előmozdítását semmi sem sikereztetheti annyira, mint a hosszabb idő alatt szerzett ügyesség; egyébként pedig a közönség adminisztrációjának oly

⁵⁵⁶ A főispán elnöklete alatt.

sok, és felette megsaporodott ágai vagynak, hogy a vármegye dolgainak folytatására szükséges tulajdonokat a tisztviselők csak hosszabb idő alatt szerezhetik meg. Ezen okokat azonban csak azon egy észrevétel is eléggé megdönti, hogy az ügyes, s a közjónak előmozdítására alkalmas, emellett pedig közönségesen kedvelt tisztviselőt az eddig szerzett tapasztalás szerint több időkre is megválasszák az őket választók, s noha megtörténik nem egyszer az is, hogy a tapasztalt ügyes, s emellett becsületes characterű férfiú is holmi mellékes factiók⁵⁵⁷ által kimarad hivatalából, de ez mint ritkább eset, az egészre nézve zsinórmértékül nem vetethetik, s így nincs mit tartani attól, hogy a számosabb rossz, vagy néhány alkalmas tisztviselőnek kimaradásával a közjó valamely tetemes hátra maradást szenvedjen; ellenben pedig igazságos, sőt szükséges az, hogy az alkalmatlan, akármilyen hibákkal teljes és rosszlelkű, egyébaránt is nem kedvelt tisztviselő minél előbb hivatalából kilépjen, s az egész közönséget kelletlen ön magával tovább ne gyötörje; az ilyeseknek tehát nem 6 esztendő határozni, de még a háromból is leróvni hasznosabb volna, hogy tőle a vármegye minél előbb menekedvén, más alkalmasabb tagokkal töltené be azoknak helyét, kik a közjónak rövid időn is több előmenetelt tudnának szerezni, mint amazok a 6 esztendőnek lefolyása alatt szereznének, melyben több ártalomra, mint haszonra dolgoznának, nem lévén tehát semmi helyes ok is régi törvényeknek, s azokon alapult százodos szokásnak megváltoztatására az eddig megtartott három esztendő tisztválasztási határidőnek tovább is tartassék meg. Ami pedig a *javallott törvény rendelkezésének második részét* illeti, az aljegyzők és számvevők a megyékben eddig a tisztviselők sorában nyervén helyet, mind a két rendbéli hivatal azon nevezetes tárgyakkal van elfoglalva, melyek egyrészt a nemességnek, másrészt pedig az adózó közönségeknek javát és boldogságát veszik arányul; és ha az országos kiküldöttségnek megállapítása szerint a főjegyzők és adószedők közönséges szabad választás által iktatódnak csak hivatalbéli székeikbe, mi ellenezheti azt is, hogy az aljegyzők, mint a főjegyzőknek segéd társai, a számvevők pedig és segéd számvevők is mint az adószedőknek ellenőrei, és így ugyanazon egy hivatal köréhez tartozandó személyek ne közönséges választás alá jöjjenek, hanem a főispányi kinevezéstől függenek; nevezetes hivatalok lévén tehát ezek is, mindenestre a közönséges szabad választás alá jönniük elkerülhetetlenül szükséges, egyedül csak a tiszt, és minden fizetés nélkül való aljegyzők, alügyészek és esküdtek maradjanak a főispányi hivatal nagyobb tekintetének és díszének fenntartása tekintetéből azoknak kinevezési jussokhoz tartozandók.

Az 5. cikkelynek 4. §-ában azt javallja az országos kirendeltség, hogy adószedők és számvevők ott, ahol ezen hivatalokra alkalmas nemesek nem találhatók, a nemtelenek sorából is nevezetethessenek ki, – nehogy azonban a törvénynek színe alatt egyik vagy másik helyen a főispányok önkénye akkor, midőn ezen hivatalok időközben üre-

⁵⁵⁷ Pártoskodások.

sülnek meg, valamely alkalmas nemes tagot az előmenetelben gátolván, nemtelene-
ket mozdítson elő, világosan megjegyeztessék a hozandó törvényben az, hogy annak
megítélése, ha vajon alkalmas nemes tag ezen hivatalokra nem találthatik e, minden-
kor a megyének rendeitől, nem pedig a főispánytól függjön, ugyanazért az ezen hiva-
talokban történhető időközi változások is a rendek választásának tárgyai legyenek
akkor, midőn alkalmas nemes nem találthatván, nemtelennek kell azokra emeltetni.

Azon javallott törvénynek 5. §-ában az jegyeztetik meg, hogy ha a tisztválasztások
alkalmával a többségnek akaratát kitalálni nem lehetne, s emiatt az egyes voksoknak
öszveszámlálásához fogni kellene, azon birtokosok helyett, kik a megyén kívül lévén,
meghatalmazottaik által szoktak a gyűlekezetek tanácskozásaikba részt venni, ugyan-
azon meghatalmazottaik az ő neveken és személyökben egyes voksaikat kiadhassák,
mely határozás azonban a dolog természetével egészen ellenkezésben áll, minekutána
tudniillik a tisztválasztások felkiáltások által rendeltetnek teljesíteni, önkényt követ-
kezik az, hogy csak a jelenlévők kiáltása és szava hangja erősíti meg a választott tiszt-
viselőnek hivatalába lehető lépését, s az, ki jelen nincsen, a felkiáltáshoz, s így a felki-
áltás által történendő választáshoz éppen nem járulhat, mert a meghatalmazott, ha
(amint többnyire lenni szokott) maga is nemes ember, tulajdon maga jussával csak egy
szájjal, és így egy személyben kiáltozhat, hogy lehetne tehát a voksolás esetére, mely
csak substitutuma⁵⁵⁸ a kiáltásnak, messzebb terjeszteni a választási just, mint amint
az terjedett volt a választásnak principalis⁵⁵⁹ módjánál, a felkiáltásnál; de a valóságos
rendje is megzavarodnék ezzel a választásnak, mert e szerint már két vokssal szapo-
rodnék a választóknak száma ugyanazon egy személyben, amikor tudniillik a megha-
talmazott mind maga helyett, mind az őtet meghatalmazó helyett is következve két-
szer voksolna, holott a felkiáltásnál csak egy voksolási hanggal jelentheti ki szándékát,
és valamint a megyén kívül lévő személyeknek adathatna szabadság meghatalmazot-
tokat küldeni, úgy bizonyosan a megyében lakozó és tartózkodó, de a tisztválasztásra
akár betegségek, akár más dolgaik és akadályaik miatt meg nem jelenő birtokosoknak
sem lehetne megtagadni ezen just, mely esetre a sok meghatalmazások és credentio-
nalis⁵⁶⁰ levelek csak új meg új zavarodásokra és factiokra adhatnának alkalmatossá-
got, azért legcélarányosabb az volna, hogy egyedül azok, kik a tisztválasztáson jelen
vannak és kiálthatnak, járuljanak a voksoláshoz is, és ne legyen a voksok által válas-
ztandó tisztviselőnek több számból álló választója, mint a felkiáltás által elválasztott-
nak.

⁵⁵⁸ Pótléka, helyettesítője.

⁵⁵⁹ Fő, elsődleges.

⁵⁶⁰ Megbízó.

A javallott törvényágozotban az országos kiküldöttség vélekedése szerint az határozatátik meg, hogy ezután ugyan örökös főispányok ne neveztessenek ki, de amely nemzetségek most még ezen méltósággal bírnak, azok tovább is abban meghagyattassanak; az 1790-i országos kiküldöttség ellenben igen helyes és fontos okoknál fogva ezeket is az örökös főispányi méltóságtól megfosztatni, s egyedül csak a nádori méltósággal öszveköttött Pest vármegyei, és az ország primásának méltóságával járó Esztergom vármegyei főispányi hivatalt véli meghagyatni; az elsőt azért, mivel a nádort az ország rendjei szabadon válasszák, és így ezen méltóság egy bizonyos nemzetséghez kötve nincsen, a másikat pedig azon okból, hogy a primási méltóság világi méltóság lévén, ez is változik mindenik halálával; mely 1790-i országos kiküldöttségnek ezen előadásra nézve felhozott okai sokkal meggyőzőbbek és kimerítőbbek, mintsem hogy azoktól elállni, és az 1825-i országos kiküldöttségnek véleményét elfogadni lehessen és kelljen; egyedül az esztergomi érsekre nézve ered az az észrevétel, hogy az, habár az országnak primása lévén, világi tárgyokkal is foglalatostkodnék, de sorsára nézve csakugyan mindenkor egyházi személy marad, az 1498-i 57. törvényágozat⁵⁶¹ pedig az egyházi személyektől a világi hivatalokat elvetetni rendeli, azért valamint egy püspöknek se, úgy az esztergomi érseknek se adassanak soha főispányi hivatalok; az örökös főispányi méltóságok pedig egészen és örökre eltöröltessenek, mert ha ámbár az 1825-i országos kiküldöttség önnön magának tett azon nehézségét, hogy ha az ilyen örökös főispányi méltósággal bíró nemzetségek közül a vármegyék kormányainak vezetésére alkalmas tagok nem találkoznának; azon ellenokkal igyekszik megfejtetni, hogy az ilyeseknek ezen díszes hivatalokban a kormány vezérlésére más alkalmas férfiak adminisztratori nevezettel adathatnak, nem látszik eléggé kimerítőnek lenni állítása, mert amellet, hogy ugyanazon egy hivatalra egyszerre két tisztviselői személyt nevezni, s egyiket a foglalatossági körön egészen kívül helyheztetni egyáltalában rendetlen legyen, bizonyos maradván az is, hogy az ilyes adminisztratorok a mi törvényeinkben ismételtenek, melyek a régi parochianus⁵⁶² grófok helyett valóságos főispányokat, nem pedig csak helytartókat parancsolnak rendelni, s a vármegyék előjáróivá tetetni, azért azt szükséges meghatározni, hogy ennek utána mindég és egyenesen főispányok neveztessenek, helytartók pedig vagy sohasem, vagy legfeljebb akkor, ha a főispányok időközben valamely oly fontos nagyobb rangú hivatalokkal foglaltatnának el, hogy azok az országon kívül tartózkodni kénytelenítettvén, a kormányozások alá bízott megyéket meglátogatni akadályoztatva lennének. A temesi grófi

⁵⁶¹ Az 1498:57. tc. értelmében egyházi személyek nem nyerhettek vármegyei ispáni címet.

⁵⁶² Megyész.

méltóságnak vissza nem állítása eránt adott vélekedése az országos kiküldöttségnek helyes és elfogadható.

5-ször. A királyi városok elrendeléséről (De coordinatione civitatum)

A javallott 2. törvényágozat által a királyi városokban történni szokott számos viszaéléseknek, s emiatt gyakrabban rendeltetni szokott királyi commissioknak⁵⁶³ elkerülése tekintetéből, ennél fogva azokban a jó rendnek visszaállítása végett egy királyi inspector⁵⁶⁴ nevezet alatt felállítandó új hivatal rendeltetik, mely hivatal viselő személyek, az országba Őfelsége által többen neveztetvén ki, egynek-egynek felvigyázása alá több városok rendeltetnének, kiknek fő kötelességeikben állana azon törvény által meghatározott rendszabásoknak teljesítésére vigyázni, s a királyi városokban a jó rendet pontosan megtartatván, minden előfordulható helytelenségeknek és hibáknak eltávoztatására ügyelni; minthogy azonban némely királyi városi követek által a hozandó törvénynek ezen rendelése ellen adott votum separatumban velős okokkal támogatattik ezen inspektori hivatalnak minden cél és haszon nélkül való létele, nem lehet nem elfogadni ezen egy cikkelyre nézve azon votum separatumban előadott véleményt, s ennek következtében meghatározni azt, hogy mivel az ilyes inspectorok egyébként is csak a nevezet változtatásával királyi commissariusok⁵⁶⁵ lennének, s a városoknak örökös terhekre válnának, különben pedig a városok régi jussainak és szabadságainak nem kevés sérelmére lenne az inspectoroktól való örökös függés, ezen inspectorok fel ne állíttassanak, hanem tovább is a városi magistratus⁵⁶⁶ a törvények szerént viselje az előjáróságot, s minden önnön tette s intézete eránt valamint eddig, úgy ezután is felelet terhével tartozzék.

A 9. törvényágozatban az rendeltetik, hogy a városokban lakozó nemesek a tulajdon házaikban adandó katona szállásnak terhétől fel nem mentethetvén egészen, ezen terhnek megváltása fejében bizonyos meghatározandó pénzbeli sommát fizessenek, úgy szinte a városokban lakozó nemesek, ha mesterséget, kereskedést (quaestum) avagy kalmárkodást folytatnak, ezektől a városi többi ilyen sorsú lakósokkal egyformán adózzanak; s ha vonós marhákkal bírnak, és azokkal a város legelőjét használják, forspontokkal tartozván, ezen terhet is készpénzzel megválthatják; egyébaránt házaiktól, a város határában fekvő javaiktól, s a legelőtől szinte a városi lakósok módjára közönséges adót fizetni tartozzanak. Ezen munkához zárt votum separatumban ellenben a feljebb érintett három rendbeli adózásokra, úgymint a katonai szállás adására, a kereskedés, mesterség, kalmárkodás folytatásától való adófizetésre, és a forspont-

⁵⁶³ Bizottságoknak.

⁵⁶⁴ Felügyelő.

⁵⁶⁵ Biztosok.

⁵⁶⁶ Tanács.

tozás terhére nézve egészen ellenkező vélekedés adatván, az abban előladott okok ha bővebben fontolóra vetetnek, bizonyos az, hogy a városokban bírt házaktól, fundusoktól és legelőtől fizetendő adó a törvényekben gyökereztetvén, valamint hogy az az írt votum separatumban is igazságosnak lenni megismértetik és elfogadtatik, úgy semmi további kérdés alá nem is vetethetik; de ellenben hazánk fennálló több régi törvényei szerint a nemes ember személyétől adót fizetni nem tartozván, minden más személybéli terheknek adásától és fizetésétől is cardinalis⁵⁶⁷ szabadságainak és igazainak következtetésében örökre menté és szabaddá lőn, hogy pedig a mesterségek folytatása és gyakorlása a kereskedelem és kalmárkodás, valamint a forspontozás is egyenesen a személyt érdekelvén, valóságos személybéli terhek közé számlálthatatik, semmi kétséget sem szenved, s így a votum separatumban előadott több fontos és törvényes okoknál fogva a királyi városokban lakozó nemes embert az ezektől fizetendő terhektől örökre felszabadítottanak világosan kinyilatkoztatni, s ahol ellenkező szokás uralkodna is, e jelenvaló időpontban, azt mint a törvényekkel való visszaélést megsemmisíteni kell, – azonban a ház, melytől a nemes embernek is adót fizetni kell, egyenesen a városban helyheztesztett javakhoz, és így nem a személyhez tartozik, azért mindazon terheket, melyek a háznak bírásából folynak és azzal öszveköttetésben vagynak, úgymint a katona szállás adást, vagyis annak a javallott törvény szerint készpénzzel lehető megváltását fennálló törvényeink útmutatásából, ahogy a nemes ember is megfizesse, nemcsak nem igazságtalan, hanem a nemesség által a városokban könnyebben, s kevesebb akadály nélkül lehető vásárlásokra, s a többi városi lakosok sérelmeinek is, melyek a sok felszabadításokból erednének, elhárítására nézve szükséges is, azért a törvénycikkelynek e része a votum separatum ellenére is megállhat.

6-szor. A különb portákkal bíró törvényhatóságokról (de coordinatione jurisdictionum separatas portas habentium)

A jászok és kunok elrendeltetéséről javallott 2. törvénynek 2. §-ára: azon kerületekben lakozó, s valamely nagyobb vétkekről vádolt nemeseknek megítéltetéséről lévén szó, szükséges abban a büntetést a nemesekre nézve a törvény rendelkezéséhez alkalmaztatandónak kijelenteni, nehogy a büntetésnek általános említésével a nemes emberek a pálcabéli törvénytelen büntetés alá vettessenek.

A 3. törvénynek 5. §-ában ugyan a nemesek által a katonai szállás adásnak, katona tartásnak és a forspontozás terheinek készpénzen lehető megváltásáról lévén határozás, ezen utolsóra, úgymint a forspontozásra mint személybéli terhre nézve azon észrevétel ered, mely a királyi városoknál is említettett, hogy ti. ez, mint általában törvénytelen adózás eltöröltessék; hasonló értetődvén a 4. törvényágozathoz a hajdúvá-

⁵⁶⁷ Sarkalatos.

rosokra, és az 5. törvényágozatnál a 16 szepesi városokra nézve is; a más két rendbéli adózás azonban, mint nem személyes, hanem a fekvő javaknak birtokából eredő, megállhatván.

Ugyanezen 5. törvénynek mindjárt az elején a 16 szepesi városok által az országgyűlésére küldendő követ eránt tett határozás (amint már a jelenlévő észrevételeknek sorában feljebb megjegyeztetett) oly változtatást kíván, hogy ezen eddig ismeretlen új szokást behozni szükségtelen lévén, a szepesi 16 városoknak az országgyűlési ülés és voks megtagadtassék.

7-szer. Az egészség dolgában (de negotio sanitatis) az országos kiküldöttség vélekedése ellen nincs észrevétel.

8-szor. A könyvnek vizsgálatásáról (De censura librorum)

A világ eddigi történeteinek folyamota, s Európa lelkesebb nemzeteinek legújabb példái világos bizonyságul szolgálnak, hogy a közjónak előmozdítására oly igen szükséges nemzeti lelkesedést, a polgárok lelki erejének gyorsabban haladó kifejlődését, és az egyes tagok különböző véleményeinek a nemzeti közügyben egy szent célra lehető egyesítését semmi oly sikeresen nem eszközli, mint a sajtónak szabadsága. Nem szenved ugyan kétséget az, hogy ezen szabadság is, mint általában minden szabadság, akkor, midőn zabolátlan indulattal minden korláton által tör, az emberiséget boldogító szelíd jótétemények helyett véres csapásokkal ostromozza, de ott, ahol a visszaéléseket szent és kémélést nem ismérő törvények gátolják, ott, ahol a visszaélő vétke súlyosan és bizonyosan sújtja a törvénynek büntetést rendelő hatalma, félni nem lehet attól, hogy ezen szabadság féltelenséggé fajuljon. Mivel tehát a magyar is e korban nemzetiségének emelésére törekedik, a nemzetiség és szabadság pedig elválatlan testvérek, szükséges egy olyan törvény, mely a művelődésnek terjedését terhesen gátoló, és semmi világos honi törvényen nem alapult könyvvizsgálat megszüntetésével a sajtó szabadságát nálunk is erős alapra építse. Mivel pedig gróf Dessewffynek⁵⁶⁸ e tárgyban adott különös véleménye oly fontos és igaz okokkal vagyon támogatva, hogy ahhoz még többet mondani vagy toldani valóban felesleges volna, elfogadtatván ezen különös vélemény, annak törvénybe leendő iktatása eszközöltessék. Azon esetre pedig, ha netalán ezt eszközölni lehetetlen volna, hogy mégis a könyvvizsgálók visszaéléseinek ön súlya valamennyire enyhíttessék, az országos kirendeltség által javallott törvénynek 7. §-ához szükséges iktatni azt, hogy ha a helytartótanács is valamely könyvnek kinyomtatását meg nem engedné, az okait, melyek az ilyes rende-

⁵⁶⁸ Dessewffy József gróf (1771-1843), az országos bizottság tagja terjedelmes különvéleményben szállt síkra a teljes sajtószabadság mellett.

lésnek eszközzésére vezérlették, írásban tenni, s mindazon helyeket és kitételeket, melyeket a javallott törvénnyel ellenkezésbe lenni vél, feljegyezni, s ezen jegyzését rendelkezésével együtt a könyvrónak vagy tulajdonosnak általadni köteleztessék, hogy az író, ha munkáját a javallott törvény által megtiltottak sorához nem tartozandónak lenni megőzöttetik, a legelsőben tartandó országgyűlésére, mint legfelsőbb e tárgyra nézve rendelendő helyre, folyamodhassék, s munkáját végső megvizsgálás végett bemutatathassa, ahol mind a két táblától közönséges vokok által választandó egy kiküldöttség meghatalmaztassék arra, hogy az a bémutatandó munkát pontosan megvizsgálhassa, s egyedül csak arról tegyen az országgyűlésének jelentést, hogy ha a munkát kinyomtatandónak vagy tilalom alá veendőnek ítéli-e vagy sem, s azon esetre, ha azt kinyomtatni rendelné, azon rendelés azonnal eszközöltethessék; nem használván akár az egyes könyvvizsgálóknak, akár a censorok öszvességének, akár magának a helytartótanácsnak is adott ellenkező vélekedése és rendelése, nehogy akkor, amidőn a törvény egyedül csak a közjónak ártalmat okozó könyveket parancsolja a sajtótól elmozdítani, olyasok is eltítva maradjanak, melyek a nemzeti léleknek kifejlődésére, s a nemzeti mívelődésnek előmenetelére céloznának; mely könnyen megtörténhetne a kormányon ülő több idegen nemzetbeli tisztviselők által ez érdemben kiadatandó, s a magyar geniussal⁵⁶⁹ egészen ellenkezésben álló utasításokkal.

*9-szer. Az országbeli magános különbféle sérelmekre és kívánságokra nézve
(De particularibus objectis quoad gravamina et postulata ad deputationem
publico politicam relegata)*

Jelesen 1-ször. Azon törvényjavallatnak, mely az idegeneknek meghonosításáról szól, az a meghatározása, hogy ha az országban letelepedni kívánó idegenek mesteremberek volnának, azok az illető céhbéli társaságokba vetessenek be, azon észrevétel tételük, hogy ez csak akkor és azon esetre történjék, ha a céhek a commercialis⁵⁷⁰ munkában megjegyzett vélekedés ellenére tovább is az ő mostani helyheztetésökben és divatjokban fenntartatnának, mert ha talán azok az egész országban eltörölve lennének, amint ezt az országos kiküldöttségnek ugyan ezen munkában alább a kézi művek limitációjának⁵⁷¹ eltöröltetése eránt adott véleménye még inkább szükségessé teszi, minthogy a céheknek eddigi visszaéléseik mindenkor abban gyökereztek, hogy azok a mesterembereknek számát megszorítani törekedvén, munkáikat magok közben meghatározni szokott szerfeletti nagy áron adják el az adózó szegénységnek nem kevés károsításával, melyet annyival nagyobb mértékben fognak gyakorolni, ha a limitációk mint az őket még csak egyedül zabolázó módok eltörölve lesznek, azért ezen

⁵⁶⁹ Szellemi alkotóerővel, tehetséggel.

⁵⁷⁰ Kereskedelmi.

⁵⁷¹ Árszabásának.

eltörlés esetére, mely az országos kiküldöttség által javallott némely kivételekkel igazságosnak is látszik, a céhekről való említés ezen törvénycikkelyből hagyattassék el; teljes szabadság adatván az idegen mesterembereknek is az ő mesterségeiket minden akadály és céhbéli társaságokban való létel nélkül szabadon folytathatni; ugyanez értetődik alább az 5. szám alatt a kóborló cigányoknak, amennyire azok mesteremberek volnának, reguláztatásokról szóló törvényágozatra nézve is.

A 8. szám Szeverin vármegyének helyreállítására⁵⁷² éránt az országos kiküldöttségnek vélekedése helyes és fontos okokkal lévén támogatva; az országgyűlési követek által Ófelségénél ezen vármegyének felállítását szorgolni szükséges, és ha ezen kívánság óhajtott célt érhet, annak is a vármegyék sorában az országos gyűlésen hely és voks adatván, kebeléből két követet küldeni köteleességében álljon.

10-szer. A királyi városokban használni szokott városi mázsáktól, a valamely szerket eladók vagy vevők által fizetendő bérnek limitációja⁵⁷³ éránt az országos kiküldöttség javallata ellen ezen munkához csatolt votum separatumban közlött más és ellenkező törvényjavallat hazánk régi törvényein s a vármegyék törvényes jussain alapulván, az, és nem az országos kiküldöttségé fogadtassék el.

A 13. szám alatt az országos kiküldöttség az országbéli népesedésnek esztendőnként történendő összeírását politicus, és a hazai katona erőnek célarányosabb elrendeltetését tárgyozó okoknál fogva tovább is megtartatni javallja; ennek eltörlötése azonban ezen nemes megyének az 1825. országgyűlése elejbe adott kívánságai közül egyik volt, azért ha emellett ezen nemes megye tovább is megmaradni kíván-e, vagy sem, további tanácskozás alá terjesztendő lesz; a közjó mindazonáltal, s az ország erejének tudása, nyilvánosságba való tartása, de kivált az újoncoknak igaz arány szerint a megyékre való elosztása a népes összeírásnak ennek utána is esztendőnként leendő folytatását kívánni látszik, s ezen okból az helyben is hagyathatik.

A 14. szám alatt javallott törvényben a gyermekvesztés vétkének (infanticidium) megakadályoztatására az országos kiküldöttség által azon határozás tetetik, hogy a törvénytelenül terhben ejtett személyek se gyalázzattal, se büntetéssel is ne illettessenek, s ha valakinél ilyes terhes személyek szolgálnának, azok az ő gazdáik által készpénzbéli, sőt még tömlöci büntetés fenytéke alatt is el ne bocsáttassanak, hacsak előbb az ő terhektől leendő megváltásra alkalmas helyről ugyan gazdáik nem gondoskodnak, vagy a helybéli törvényhatóságnak felőle jelentést nem tesznek; s ezen esetre, ha a születendő gyermeknek atyja ki nem tudódik, az illető közönséges törvényhatóságok mind a szülés helyéről, mind a törvénytelenül születendő gyermeknek felneveltetéséről rendelkezéseket tenni, s szükséges költségekkel is a szülő személyt ellátni kötelezteszenek. Ami ezen törvénynek első §-át illeti, bár eddig hazánk fennálló törvényei ellen-

⁵⁷² Szeverin vagy Szörény vármegyét Fiume környéki, horvát tengerparti területekből hozta létre rendeleti úton Mária Terézia 1776-ban, törvény azonban később sem született róla.

⁵⁷³ Megszabása.

kezőt parancsolnak is, de az emberi gyarlóságot tekintetbe vevő szokás már most az ilyes személyeket csupán a terhbe esésért büntetni elmellőzvé, e részben ezen törvénycikkely is megállhat; ami azonban a javallott törvénynek következő cikkelyeit illeti, ha azok úgy maradnának, mint az országos kiküldöttség szerkesztette, mennyi sok visszaéléseknek, dísztelenségeknek, s a tiszta erkölcs kétségtelen megvesztegetésének lennének indító okai, előre lehet tehát látni, ugyanis a fajtalanságra hajlandó személyt leginkább egyik az tartóztatta vissza eddig is buja élete folytatásától, hogy nem lévén elegendő költsége a netalán tiltott törvénytelen közösködésének következtetéseit ellátni, a tőle születendő gyermeket tartani és nevelni nem tudja, de már most bizonyossá tetetvén, mégpedig törvény által arra, hogy legkevesebb gondjába sem kerülend gyermekének tartása és nevelése, minthogy a közönségek által ennek utána fajtalanságának törvényes pártfogás fog rendeltetni, nem csak nem irtózik tisztátalan életet folytatni, hanem inkább bátrabb lépésekkel menvén, öregbedni fog benne a paráznaságra vágyó indulat, s az adózó szegénység költségeire egymás után hozza világra a törvénytelen gyermekek számát, s így nemhogy a buja életet elfojtaná ezen törvény, hanem annak inkább tágosabb utat nyitván, az erkölcstelenséget, melyre úgy is hajlandó az emberi nem, előmozdítja, az adózó nép terheit pedig szaporítja; továbbá azt, hogy az ilyes buja cselédeknek dísztelen tetteik után még a gazdáknak kelljen az ő sorsok egész megkönnyebbitéséről gondoskodni, akik tudniillik dolgozó, s jó erkölcsű személyeket kívánnak az általok drága bérben fogadottakban tartani, azért, hogy mások által magokat megejteni engedték, még büntetés alatt tartozzanak szülőhelyeikről agságoskodni, vagy csak a jelentés tételekben is fárodozni, valóban nincs igazság, mellyel összeegyeztetni lehessen; idejárul az is, hogy a javallott törvény által a gyermeknek atyja is, ha kitudódik, köteleztetvén a gyermek tartásra, nem vetemedik-e sok elfajult, és minden előfordult férfiúval örömet magát öszveadó szemtelen személy azon gyalázat tételekre is, hogy csak a jobb birtokostól nagyobb tartást nyerhessen, a legböcsületesebb férfiút is szóba és gyanúba keverni fogja; ily rossz következtetéseknek tehát, és igazságtalanságoknak eltávoztatása tekintetéből a törvényágozatnak első §-a ugyan megállhat, de a 2. és 3. §-ok a törvényből egészen kihagyattasának, s maradjon az ilyes megesett személyeknek sorsok az eddig tartatott rendszabásokhoz alkalmaztatva, keressen magának menedéket mindenik, amint eddig keresett, úgyis ha sem atya, sem anya nincs, ki a gyermeket pártolja, törvény nélkül is eddig az illető törvényhatóságok az emberiségnek ezen részét szükséges oltalom nélkül nem hagyták, s nem is fogják hagyni, csak a törvénynek erre világos útmutatása ki nem nyilvánosíttassék.

A 17. szám alatt a zsidóknak elrendeléséről javallott törvénynek 2. §-ában érintett azon kifejezést, hogy a zsidóknak ennek utána az egész országban, és ahhoz tarto-

zandó részekben az incolatus⁵⁷⁴ minden akadály nélkül megengedtéssék, szükséges úgy magyarázni, hogy az a földesuraknak ezután is legkevesebb sérelmekre, s jussaik megszorítására ne történjék; az urbáialis munkánál tett jegyzés szerint azonban ott, hol már lakóképpen tartózkodnak zsidók, házokat is a javallott törvény értelmére szerint vehessenek, vagy ha Horvátországban valamely földesúr a maga jószágában őket letelepedni megengedné, ott az állított országbéli municipalis⁵⁷⁵ törvény ezután akadályt ne tehessen, igazságosnak látszik.

A 9. §-ban azon kitétel, hogy javakat haszonbérben kivenni, és semmiféle korcsmákban (kivéven a magok borának kimérhetését) valamely bor, pálinka, avagy ilyes italok mérését gyakorolniok szabad ne legyen, nem magokra a zsidókra, hanem a földesurakra és nemes birtokosokra nézve felette sérelmes, és egyenesen a nemesi jussokkal és szabadságokkal ellenkezik, minthogy hazánk törvényeinek következtéseiben minden nemes ember a maga javait szabadon és tetszése szerint használhatja, következve haszonbérben is annak adhatja, akinek akarja, de ezen a zsidók által történhető árendálásokat tiltó törvény egyébaránt a hazai kereskedést és a nemzeti vagyonosodást is nagyon akadályozná, mert bizonyos az, hogy minél több árendások találkoznak valamely jószágra, annál több a concurrens,⁵⁷⁶ s az ezek által feljebb ígért árendával, és így jövedelemmel szaporodik a kiadónak vagyona, s ezáltal a gazdasági szorgalom is nevelkedik, melyet nem elfojtani, hanem inkább nevelni szükséges; továbbá hogy ugyanezen törvényben érintett azon határozásnak is, hogy a zsidók a földművelésre buzdíttassanak, elég tétethessék idővel, már eleve szoktatni kell őket az árendált földek művelésére, minthogy mindjárt kezdetében ezen rendszabásnak senki jobbágját az általa bírt ülésből ki nem veri, de szabadságában sem áll akármely zsidó kedvéért is kiverni, éspedig következőleg sem fogja senki is megüresedett jobbágyülését a keresztény magyar lakós előtt zsidónak általadni, minthogy a keresztény lakósok száma is szaporodván, honi keresztények is elegenden találkoznak a jobbágyülések felvételére, és így csak a haszonbérben vett nemesi javakban kezdhetik a földművelést gyakorolni, sőt ellenkezőül tartani lehetne attól is, hogy a zsidók a jobbágyülésekben a szorosabb kézi munkát meguntván, kelletinél nagyobb készpénzbéli árendát is adnának, melyhez talán némely földesurak is inkább nyúlván, lassan-lassan mind a jobbágyüléseket, árendás földeket a curializálás⁵⁷⁷ színe alatt a közönséges adózás terhe alól, legalább idő jártával könnyen kivonhatnák, azért talán tanácsosabb volna inkább árendálni hagyni őket, mint jobbágyülésekbe bocsátani; nem ártana tehát azt határozni, hogy mind javakat árendába kivenni, mind korcsmákat is árendában bírnok szabad legyen ugyan a zsidóknak, de ha legkevesebb visszaélésekben tapasztal-

⁵⁷⁴ Lakás, letelepedés.

⁵⁷⁵ Tartományi.

⁵⁷⁶ Versenytárs.

⁵⁷⁷ Szabad telkesítés.

tatnának, a legkeményebb büntetés fenyítéke alá fognak vetetni, a javak kiárendálásánál pedig legkevesebb bírósági jussok se legyen; sem igazságszolgáltatás, sem büntetés is az árendához kapcsolva nem lévén, ez mindég a keresztény törvényhatóság hatalmához tartozandó maradjon, a *cameralis*⁵⁷⁸ vagy más közönséges status⁵⁷⁹ javainak, úgy a törvények által eddig nékiek megtiltott minéműségeknek, vámoknak, harmincadoknak és bányászati dolgoknak kiárendálásától ezután is tiltva lehetnek, – egyébként figyelemre méltó az, hogy ha mindég nagyobb és nagyobb megszorítások alá vettetni, s a kereset módjaitól megfosztatni fognak, kénytelenek lesznek a magok táplálását, melyre a természet törvénye már just ad minden embernek, holmi alattomos, s az általuk eddig is gyakorolni szokott csalfaságoknál még nagyobbakkal is élven, s az eddig okozott kártételeiknél nagyobb károkat okozva keresni; végre az emberiséggel, s a máj felvilágosodott század lelkével egyáltalában öszve nem fér az, hogy valaki azért, mivel az Istent a többi honi lakósoktól különbözve, és más szertartásokkal imádja, készpénz fizetésekkel terheltesék, azért igen illendő, sőt szükséges a zsidókat sorsoknak e részben való könnyebbítése tekintetéből minden türödelmi (*tolerantialis*) adózástól ennek utána egészen felmenteni, – egyébként a javallott törvénynek intézetei az ő többi megszorításokra nézve állván, azok elfogadhatók.

A XVIII. számhoz. Törvény által kell eszközölni azt is, hogy minden magyarországi postahivatalokra magyarul tudó tagok emeltessenek, és ezek mindennemű levelezéseiket a fő postahivatallal is egyedül magyar nyelven folytassák, és a levelek borítékait a feladás helyén nem német vagy deák, hanem mindenkor magyar névvel bélyegezzék.

A 20. szám alatt Erdélyországhoz kapcsolva lévő, de törvényesen Magyarországhoz tartozandó Kraszna és Középszolnok vármegyéknek, Kővári *districtus*nak,⁵⁸⁰ és Zaránd vármegye egy részének ismét Magyarországhoz leendő visszacsatoltatását Ófelségétől újra kértetni vélvén az országos kiküldöttség; ezen vélekedés, mint valószínűsítően törvényes, elfogadandó, és Ófelsége ez érdemben újól a legelsőben tartandó országgyűlésen ismételt szorgolásokkal is megkéretendő lesz.

⁵⁷⁸ Kincstári.

⁵⁷⁹ Állam.

⁵⁸⁰ Kerületnek, vagyis Kővár vidékének.

ÉSZREVÉTELEK
AZ ORSZÁGOS KIKÜLDÖTTSÉGNEK A BANDERIUMOKRÓL, ÚGY A
NEMESI LUSTRÁRÓL,⁵⁸¹ ÉS FEGYVERBEN VALÓ GYAKORLÁSRÓL
KÉSZÜLT MUNKÁJÁRA

*A banderiumról*⁵⁸²

Az országos kiküldöttségre bízott azon módnak kidolgozása, mely szerint mind a régiebb időkben szokásban volt banderiumokat ismét dívatba hozni, mind a magyar nemességnek lustráját és fegyverben való gyakoroltatását hazánk törvényeivel szintűgy, mint a jelenkor lelkével egyezőleg, eszközölni lehessen, s az a maga kebeléből egy kevesebb tagokból álló kiküldöttséget (subdeputatiót)⁵⁸³ rendelt ezen tárgynak kimunkálása végett, mely is a maga munkáját elkészítette ugyan, de azt az időnek rövidsége miatt az országos kiküldöttségnek rendszeres tanácskozása és megbírálása alá nem terjeszthette; nehogy azonban ezen munka többi országos munkák közül kihagyatva, akár később időre maradjon, akár talán egészen el is halasztassék, országgyűlési rendelésnél fogva az sajtó alá adatván kinyomtatott, és közrebocsáttatott, melyben is legelsőben a banderiumokra nézve a subdeputatio a maga véleményét oda terjeszti ki, hogy az több általa felhozott okoknál fogva a máj időben már egészen szükségtelen.

Ezen vélemény akármely oldalról tekintessék is, helyesnek, s tökéletesen megállhatónak lenni látszik, ugyanis a subdeputationnak vizsgálatai szerint hajdani időkben, amidőn még semmi állandó katonaság sem volt, akármely, a haza ellen támadott ellenségnek visszanyomására a hazafiak összeseregelve, a vármegyék zászlói alatt csapatokba állottak, akik pedig nagyobb birtokosok valának, úgy hogy 50 katonát kiállítani s tartani tudhattak, banderium nevezet alatt, a magok tulajdon zászlói alatt katonáikat a csatamezőre vezérlették; nem volt tehát, amint törvényeink sem emlékeznek felőle, akár valamely nemes nemzetségekre, akár pedig valamely jószágokra a banderium tartásának terhe különösen vetve és rendelve, csak mindenkor a nagyobb birtokosoknak kötelessége vala ez szükség idejében, kivéven az egyházi személyeket, kik vagy nagyobb birtokkal ellátva voltak, vagy tizedekkel bírtak, akiknek tudniillik hivatalaikkal öszvekött számosabb vagyonokhoz tartozott a banderiumnak kiállítása; de hogy háború esetén kívül ezek is a banderiumot tartani és fizetni köteleztettek volna, törvényeinkből szinte ki nem látszik, amint a kiküldöttségi subdeputatio szorgos figyelemmel teljesített vizsgálódásai után is annak nyomára nem akadhatni nyilván kijelentette. Ily helyheztesésében a dolognak, amidőn a banderiumok egyedül csak

⁵⁸¹ Szemlérlől.

⁵⁸² A (megyei) zászlóaljról.

⁵⁸³ Albizottságot.

háború idejében, s az ellenségnek visszaverésére használtattak, ezen célra pedig később már az állandó katonaság, valamint ennek tartására rendelt adó hazánkban is megállapítottatott, – de különben a nemes felkelő seregek által is, ahová minden birtokos nemes nemcsak személyével, hanem vagyonához mérsékelt fizetésekkel is járulni szokott, szinte a haza védelme tárgyoztatnék, és így a banderiumokat hajdan tartó akár világi, akár egyházi személyek is szinte javaikhoz képest ezen haza védelmére teendő adózásokból egyáltalában ki nem vetetnének, hogy pedig vagyonaikon felül, s nem igazságos arány szerint terheltessenek, sem a törvényekkel, sem az osztó igazsággal össze nem férne, úgy továbbá, hogy békesség idején a banderiumokat tartani kellett volna, soha a törvényekben nyomdoka nem volna; egyébként pedig, hogy ilyeseket máj időben tartani lehessen, mind a közjóra, mind a magános kisebb birtokosokra nézve azon oknál fogva, hogy az ilyes katonai erőt állandóul tartó nagyobb birtokosok a hatalmasságok elkövetésére könnyebb módot és alkalmatosságot lelhetnének, talán éppen veszedelmes is lehetne; azért is nem lévén már most a banderiumokra semmi különös szükség, azokkal egészen felhagyni, s a törvénynek tovább is azon rendelkezésénél megmaradni szükségesnek ítéltetik, mely szerint a nemesi felkelésnek megrendelése mindenkoron országgyűlési tárgy maradjon, a rendkívül való esetekben pedig rendkívül való segedelmeket is nyújthat a haza, melyekhez minden birtokos nemes vagyonához arányozva járulhat, és így ezzel eléggé kipótoltatik azon hiánosság, mely a banderiumoknak örökre való elmaradásával eredhetni gyaníttatik; áll tehát a subdeputationak véleménye a banderiumoknak vissza nem állítása érdemében.

De a nemesi lustrának és fegyverbe leendő gyakoroltatásának módjáról adott véleménye egészen más tekintetet vesz magára, s minthogy a hazának a nemesi felkelés által való védelmezése a magyar nemességnek legfőbb, s majd csak nem egyedül való törvényes kötelessége, azért legnagyobb figyelem szükséges arra, hogy⁵⁸⁴ tökéletesítésének módja minden oldalról kivizsgáltassék. Hazánk törvényei a nemesi felkelést egyedül csak a háborúk, mégpedig az ellenség által indított támadó háborúk esetére, és csak akkor, ha a portalis katonaság⁵⁸⁵ nem elegendő az ellenség erejének és rohanásának visszanyomására, rendelik eszközösbe vetetni; s ugyaninnen szorgosan figyelmeztet eleink már a hajdani időkben szintűgy, mint az utóbbi évek alatt arra, hogy a nemesi felkelés valamely állandó katonaságnak formáját soha magára ne vegye, s ugyan az országos kiküldöttségnek is ezen különös óvás és feltétel mellett hagyatott meg a nemesi lustra és fegyverben való gyakorlás módjának kidolgozása, ezen principiumból menvén ki tehát, a nemesi felkelést oly állandóvá tenni, milyen a valóságos mostani katonaság, ősi törvényeink, s alkotmánybéli systemánk megszégé-

⁵⁸⁴ Azért legnagyobb figyelem szükséges arra, hogy – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: legyen, azért [olvashatatlan, áthúzott szó] nagyobb figyelmet is érdemel, arra, hogy az ő.

⁵⁸⁵ Telekkatonaság, azaz a birtokos nemesség által jobbágytelkeik bizonyos száma után kiállított katonaság.

se nélkül lehetetlen, de ha azt ennek utána is csak a háború esetében kelljen e öszvehívni, vagy azt előre is már fegyverben gyakorolni szükséges legyen e, mindkét részből igen velős, és fontos okok adják elő magokat.

Az elsőt javallják azon fő okok, hogy ha a háború esetén kívül békesség idején is gyakoroltatik a nemesség, a felkelés az ő törvényes rendeltetésének célját, mely békesség idejére nem terjed, elveszti, és ha nem állandó is, de a vég helyi örök⁵⁸⁶ rendeltetésének formáját alkalmasint felveszi, kik tudniillik szinte mint a nemesek otthon földművelő házigazdák lévén, bizonyos időkben állanak csak fegyverbe, kikhez pedig a nemeseket hasonlónak tenni a törvény soha sem óhajtotta. Továbbá a gyakorlás ideje alatt a nemes embernek sajátjából kellvén élni, a szegényebb sorsúak magokat költséggel nem győzik, s így ezen kötelességnek egyáltalában eleget tenni képesek nem lesznek,⁵⁸⁷ ekkor tehát a törvény teljesevé lehetlenné tétetik, – vagy ha mégis magok megerősítésekkel önnön magokat fogják is tartani, a felesebb költség mellett annyira megszegényülhetnek, hogy sokan otthoni házi népeik tartásával is terhelve lévén, még végső ínségre is juthatnak, és ekkor a törvénynek mostohasága miatt, amidőn éppen nemesi jussaik által életeknek könnyebbségét várhatnák, annak inkább sanyarúságát lesznek kénytelenek tapasztalni; ha pedig ezeknek tartatásokra a vagyonosabb hazafiak vagyonaikból bizonyos somma pénzeket lefizetni, s így egy concurrentionalis cassát felállítani rendeltetnék, minthogy az ilyes gyakorlások esztendőnként teljesítendőek lennének, bizonyosan a fizetéseknek is esztendőnként megessendőeknek kellene lenni, ez pedig bizonyos adót képezvén, ismét hazánk szabad alkotmányának lelkeivel meg nem egyezhetne; vagy ha már csakugyan a concurrentionalis cassát fel kellene állítani, minthogy némely vármegyékben felette sok a nemesség, amidőn a másikon éppen kevés számmal találatik az, nagyon sok nehézséggel öszvekött kérdésekre ad alkalmatosságot, ha vajon minden megye a maga kebelében lakó nemeseket tartsa e, vagy az egész országra nézve csak egy közönséges pénztár állíttassék a fizetésekre nézve, melyből minden megyebéli megkülönböztetés nélkül a szegényebb sorsú nemesek tartassanak, akik tudniillik gyakorlás végett öszvegyűlni fognak; idejárul az is, hogy a fegyverben való gyakorláshoz a legfőbb eszköz, úgy mint a fegyver elkerülhetetlenül szükséges lévén, ha az állandóul a bárdolatlanabb s egyébaránt kiszökőbb indulatú nemes személyek kezénél tartatnék, szilajabb ösztöneik által vezéreltetvén, nékiek azzal leendő káros visszaéléseknek eszközzésére könnyebb mód és alkalmatosság szereztetnék, mely csak a belső bátorságnak zavarására szolgálna, s a célra is éppen nem vezetne akkor, amidőn a háború kiütése alkalmával öszvehívott felkelés okos, és jól intézett rendszabások mellett szinte a maga rendel-

⁵⁸⁶ A déli határörvidék katonái.

⁵⁸⁷ Sajátjából kellvén élni ... képesek nem lesznek – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: [olvashatatlan, áthúzott szó], a szegényebb sorsúak magokat költséggel nem győzik, s így ezen kötelességnek egyáltalában eleget tenni nem fognak képesek lenni.

tetésének megfelelővé tetethetik; és ezek az okaik azoknak, kik továbbra is a felkelést minden gyakoroltatás nélkül csak a háborúk alkalmával egyszerre öszvehívatni kívánják.

A második állítást, azaz az idején korán való fegyvergyakorlást pedig javallja legfőképpen a hadviselői tudománynak a máj időben tökéletesebbé lett állapota; a mindennapi tapasztalás bizonyítja tudniillik, mégpedig szomorú következtetésekkel bizonyítja azt, hogy már ma nem egyedül a *physicus*⁵⁸⁸ erőben, vagyis az erő ellen támosztott hasonló, sőt még nagyobb erőben áll a háborúknak szerencsés kimenetele, mint talán hajdan a durvább népeknél a hadra termett bátor szív, s hazafiúi buzgó elszánás szokta szerezni a bajnoki borostyánt, hosszabb gyakorlással lehet csak eljutni azon szoros intézetek megtartására, melyek a máj hadi mesterség szerint az ellenség leverésére szükségképpen megkívántatnak, a jó rendnek fenntartása, a gyors fordulások, a fegyverek célarányos forgatásai, a szükséges és ügyes mozdulatok sokszor kevesebb erővel is, de mesterségesebb használásokkal kiragadták nemegyszer a felesebb számú ellenség markából a dicsőséget, s dicsően kivívták nemegyszer a haza szabadságát, – gyakorlás kívántatik tehát már ma a haza védelméhez, mely egyedül csak a háborúnak kiütése alkalmával öszveszedett, bár több ezerekből álló, de mind tudatlan és gyakorlatlan csapatokkal soha el nem érettethetik, s légyen ámbár a legtüzesebb hazafiúság a nemességnek honáért buzgón verő kebelébe oltva, de a már többet tapasztalt, próbált és gyakorlott ellenség vitézeivel haszonnal megmérkezni soha sem lesz képes; és iparkodjék bátor akárki is honi törvényének eleget tenni, de annak bizonyosan anélkül, hogy ő is magát előre a fegyverben gyakorolja, eleget tenni tudni soha sem fog; sőt ha már az ellenségnek a táborba szállása alkalmával hivattatik öszve a nemesség, addig, még az országgyűlése tart, még a szükséges öszveírás megtörténik, a felkelés megrendeltetik, és csapatokba öszvegyűjtetik, az ellenség már a haza határait is fenyegetheti, sőt annak szívébe is elhathat, és így a törvényes kötelességnek teljesítésére még idő sem marad elegendő.

Minekutána tehát a nemesi felkelés, mely ősi szabad alkotmányunknak valóságos alapját teszi, a magyar nemességnek elmúlhatatlan törvényes kötelessége volna, nem lehet oly módok és rendszabások felől is eleve nem gondoskodni, melyek által a magyar nemes ezen kötelességének pontos teljesítésére képessé, és így olyanná formáltassék, hogy az a hazának veszedelmeztetésében ne csak ellenség elejbe síkra kiállni, hanem az ellen hasznosan és egész sikerre munkálódni is tudhasson, innen vélte az országos kiküldöttségi subdeputatio is a maga ez érdemben készített munkájának 94. lapján azt, hogy minden nemes ifjú nevendék korában minden sors és születési különbség nélkül két esztendeig regularis ezerekben⁵⁸⁹ mint katona szolgálni kötelez-

⁵⁸⁸ Fizikai.

⁵⁸⁹ A cs. kir. hadsereg huszár- vagy sorgyalozezredeiben.

tessék, hogy ott ezen idő lefolyta alatt a hadi foglalatosságok tudományát tulajdonává tévén, a fegyverben eléggé gyakorlott lehessen, s annak idejében mint már kész katona a hazának hasznos szolgálatokat tenni tudhasson. Igaz ugyan, hogy ez alkalmas mód is volna a hadi gyakorlásoknak megtanulására, de mivel ezen véleménynek is némely oly bal oldali vagynak, melyek nem minden tekintetben férnek meg nemesi jussainkat alkotó törvényeink rendelkezéseivel, az elfogadhatónak éppen nem tartathatik. Ugyanis eszerint minden ifjú a maga polgári pályáját már kezdetében félbeszakasztani kénytelen lévén, amellet, hogy hasznos előmenetelében két egész esztendőt elvesztene, azon kellemetlen következés is érkezhethet, hogy sok, jövőendőben hasznos polgárra s munkás tisztviselővé válható ifjú a katonaeletben, mint a polgáritól egészen különbözőben egészen más természetet is és gondolkodás módot, úgy különböző indulatot szíván magába, utóbb henyén veszteglene inkább, mintsem hogy felvett első polgári céljának közelítéséhez törekednék, s a két esztendeig tartó katonáskodás által talán némelykor helyrehozhatatlan hátramaradást szenvedhetne előmenetelében; de azonkívül, hogy hazánk alkotmánya szerint egy nemes embert sem lehet a haza valóságos veszedelmén kívül akármely, noha csak két esztendeig tartó élet-nemnek, avagy a sorsnak elfogadására is kényszeríteni, az a körülállás is ellenzi ezen subdeputatioi véleménynek megállhatását, hogy a regularis ezeredekben csupán két esztendeig szolgáló újoncok vagy azon katonáknak helyeit foglalják el, kik kiformáltatások után a két esztendő elteltével tehetnének a hazának leghasznosabb szolgálatot, és így miattok a közjó szenvedne, vagy az ő helyeik egészen feleslegesek, és így megállapított számon felül volnának, és ekkor tartások és zsoldok a királyi kincstár által talán nem is fizettetvén, taníttatások is nem azon ügyességgel és kívánt követke-zésekkel történne, melyek katonai elkészítetésekre megkívántatnak; egyébaránt a szoros hadi rendtartásra ők is kötelesek lévén, azon hadi fenyíték és büntetés alá jutnának, mely mind sorsokhoz, mind nemesi rangjokhoz is méltatlan és dísztelen volna, – ide járul az is, hogy a magyar ezeredekben számtalan idegen nemzetbéli tisztek szolgálván, azok hazánk és annak szabad alkotmánya eránt irigy indulattal viseltetvén, a nemest már csak azért is, hogy nemes, azon durva bánás móddal illetnék, melytől eddig ősi jussai őtet híven megóvták. Ezen rossznak elkerülése tekintetéből eleink még azt is gondos figyelmek alá vették, hogy a nemes seregek háborúk alkalmával is külön kormány alatt vezéreltetvén, soha az állandó katonaságbéli seregekkel összekeverve ne legyenek.

Más célarányosabb módokról kellene tehát inkább értekezni, és azért minden körülállást szemügyre vévén, jól és szorosan megfontolni azt, hogy valamint törvénykönyvünkben országunk első alkottatásától fogva a máj időkig látható számos törvényeink hazánk történeteivel együtt készültek, amint tudniillik valamely eset vagy körülállás hazánkban egykor vagy máskor előadta magát, mindenkor ahhoz szabott és alkalmaztatott új törvények hozattak, vagy az előbbi már fennálló törvények azokhoz képes megváltoztak, úgy azon szerint, ha talán a felkelésnek tökéletesebbé téte-

lére is némely új törvényeket hozni, s a máj idővel járó kor lelkéhez az előbbieket igazítani a nemzet dicsősége, s a nemzeti kötelességnek pontos és sikeres teljesítése megkívánja, nincs ok reá, miért azokat (fenntartván azonban mindenestre ősi alkotmányunknak sarkalatos alapját) ahhoz igazítani ne lehessen, mert ha ki valamely célhoz jutni vágy, annak elérését eszközölő módokat is el kell fogadnia; egyébként is nem az eseteket a törvényekhez, hanem a törvényeket az esetekhez és környüállásokhoz szabni a józan ész és dolog természete mutatja, ennél fogva célarányos volna meghatározni:

Elsőben, hogy a nemesség soha állandó katonaságnak formáját ugyan magára ne vegye, soha tudniillik az állandóul fegyverben ne álljon, sőt az évenként teendő fegyverben való gyakorlásra is minden nemes ember az ő egész élete folytában ne köteleztessék, hanem minden katonának alkalmas személy, akit tudniillik a törvény alkalmasnak lenni megrendelend, öszveírattassék, s ezen öszveírás esztendőről esztendőre a közbenjövő szükséges igazításokkal folytattassék, úgy hogy előadván magát a háborúnak esete, minden hosszabb idővesztegetés nélkül azonnal mindazokat, kik az öszveírásban már katonának vagynak rendelve, felszólítani s fegyverbe állítani lehessen. Két fő haszna lehetne ezen öszveírásnak; az első, melyet az országos kiküldöttségi subdeputatio is helyesen észrevett, tudniillik hogy szüksége van a hazának mindenkor előre tudni a maga hadi erejét, melyet az ellenség elejbe állítani képes lehet, hogy így a fenyegető veszedelemnek elhárítására a már előre ismért hadierő mellett a többi szükséges rendszabásokat annál bizonyosabb és elhatározott lépésekkel rendelhesse meg az országgyűlés; a másik haszon pedig, mely ezen öszveírásból háromlana, az időnek megnyerését tárgyozza, mely háborúk alkalmával sok hasznos következtetésekkel van öszvekapcsolva, nem kellene tudniillik a sok hetekben kerülni szokott öszveírásokkal vesződni akkor, amikor már a fegyverfogásról van a szó, s amíg az ilyes öszveírások történni szoktak, meg lévén azok előre készítve, már addig a seregek öszveállni, sőt rendeltetések helyére indulni is tudnának, s ezen öszveírást esztendőről esztendőre folytatni s igazítani kellene a tulajdonképpen való nemesi lustrára. Kik lennének pedig ezen öszveírásba vezetendő, vagy az 1808-i első törvényágozatnak⁵⁹⁰ meghatározása vetethetnék zsinórmértékül, vagy ha az országgyűlés ebben valamely módosításokat tenne, annak rendelése szerint intéztethetnék az öszveírás.

Másodszor. Ami a fegyverben való gyakorlást illeti, minthogy a mai tactica⁵⁹¹ szerint e nélkül jó katonát már csak képzelni is alig lehetne, a magyar nemes ember pedig törvényénél fogva annak idejében a katonáskodásra szorosan köteleztetnék, hogy mindezen kötelességet a célnak megfelelően teljesíthesse, mind dicső elei által szerzett, s egész Európa előtt bőven isméretes bajnoki hírét, s ezzel öszvekött nemzeti

⁵⁹⁰ Az 1808:1. tc. a Mária Ludovika császárné és királyné tiszteletére felajánlott koronázási tiszteletdíjről rendelkezett.

⁵⁹¹ Hadtudomány.

dicsőségét ezen túl is állandóul fenntarthassa, de tulajdon szabad alkotmányára is érdemesíthesse magát, a fegyverben való gyakorlást néki új kötelességül adni elkerülhetetlen rendeléssé váljon, azért minden nemes személy a tudományokat tanuló ifjak ugyan utolsó oskoláiknak végezetével (az oskolák alatt értvén a tudományos gyakorlatokat is) a nem tanulók pedig életöknek 18 esztendejétől kezdve egész 30. esztendeig, minden sors és születési különbség nélkül, kivéven a katonáskodásra a természet, vagy későbbi testi hibák által lett alkalmatlanokat, úgy a közönséges hivatalban lévő, de nem tiszteletbéli tisztviselőket és egyházi személyeket, bizonyos a nemes vármegyék által rendelő helyeken esztendőnként tavasszal négy hétre kemény büntetés fenyítéke alatt összejönni, a lustrát megtartani, s magokat fegyverbe gyakorolni kötelesek legyenek; a 30 esztendőn felülhaladt nemes személyek azonban ezen terhalul felszabadulva lennének azon okból, mivel felőlők méltán gyanítani lehetne, hogy a megelőző 12 esztendő alatt volt gyakorlás által a hadi foglalatosságokban elég ismeretséget szerezhettek, s azért ezek csak az összeírásban vezettessenek, hogy a háború esetében fegyverre kelni, s kötelességöknek a törvény értelme szerint eleget tenni köteleztethessenek; a gazdaságbéli tisztek és cselédek a katonáskodástól ugyan soha fel nem mentethetnek, azért, mivel tisztek és cselédek, hacsak más ok fel nem menti őket attól, azért a lustrán is által kell menniük, de az esztendőnként való fegyvergyakorlástól, nehogy emiatt talán kenyerektől megfosztassanak, s az eltöltendő 4 heti idővesztésért senki által is szolgálatba ne fogadtassanak, egyébként is kevesebb számmal lévén, mentekké tétetődhetnek.

Harmadszor. Ezen négy hetek lefolyta alatt, amely nemesek magok lovaikon megjelenni tudhatnak, azok a lovaglásban való gyakorlást is folytathatják, akik pedig lovak nélkül szűkölködnek, azok egyedül csak gyalog gyakoroltathatnak, mert habár a lovaglásbéli gyakorlás nem történik is mindjárt kezdetben, bizonyos az, hogy a gyalog teendő gyakorlások, a katonának kiformaltatására és tanítására szinte hasznos eszközül szolgálnak, mert minden lovas katona a hadi mozdulatoknak, a rendben való szoros öszvetartásnak, s a fegyverforgatásnak mesterségében legelsőben, és pedig sikerrel gyalog szokott gyakoroltatni, könnyebben megtévén az utóbb lóháton, amit már gyalog tenni felfogott és tud, egyedül csak maga a lovaglásbéli gyakorlás maradna el tőle, de ezt a magyar, mint egyébaránt amúgy is⁵⁹² a legjobb lovas nemzetek közé számlálható, már gyermekségétől fogva oly tulajdonává szokta tenni, hogy az abban való későbbi tanítás reája nézve legkevesebb időbe kerül, úgy a lónak tanítása is könnyebb szokott lenni akkor, ha a lovas a hadi fordulásokban előre már valamennyire jártas, s ha a fegyvergyakorlás divatban fog hoztatni, bizonyosan többen fognak paripákat vagy alkalmas lovakat tartani, kivált ha erre már csak a lótenyésztésnek tekintetéből is a nemes megyék nemeseiket hathatósan buzdítani fogják. Ami továbbá

⁵⁹² Amúgy is – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: egy.

némelyeknek azon észrevételét illeti, hogy a fegyvergyakorlásra rendelt négy hetek korántsem elegendők arra, hogy a nemes a katonáskodáshoz tartozó foglalatosságban eléggé elkészítve lehessen, nem lehet tagadni, hogy ez bizonyosan nem nagy idő,⁵⁹³ de ha szemeink előtt kell tartanunk a törvényeknek azon világos rendelkezéseit, hogy a felkelő nemesi seregek az állandó katonasággal egyforma helyheztesítésük ne legyenek, ha továbbá szemeink előtt kell tartanunk azt is, hogy a nemes embert, mint földművelő házigazdát, mind házi népétől, mind gazdaságától is egészen elvonni nem lehet, akkor a négy heteknél több időt a gyakorlásra egy esztendő által rendelni talán több kárt, mint hasznot szülhetne, annyival is inkább, hogy négy hét alatt is, mely 12 egész esztendőnek folyamota alatt évenként megújítatik, szerezhethet, ha nem egész kiformaltatására is, de az utóbbi felkelés alkalmával történendő könnyebb és hamarabb megtanítatására bizonyosan magának minden nemes elég előkészületet és tapasztalást.

Negyedszer. Fegyvereket a tehetősebb nemesek önnön magok szerezzenek magoknak, mert azon észrevétel, hogy talán a durvább indulatú nemesek ezekkel törvénytelen visszaéléseket tehetnének, legkevesebb akadályul sem szolgálhat arra, hogy azok fegyvereket magoknál ne tartsanak, amidőn törvény szerint is (a nemesnek fegyver lévén valóságos címere) most is azokat magoknál tartani nem tilalmaztatnak, s ha azokkal e jelenvaló időben is visszaélések nem történnek, nem fognak azok utóbb is történni; de egyébaránt jól intézett rendszabások s törvény által megállapított keményebb fenyítékű regulák zabolán fogják kétségen kívül a különben szabad féken indulni vágyó nemes embert is tartani, a tehetetlenebbeknek pedig a fegyvergyakorlás idejében a vármegyék igyekezzenek fegyvert osztani a gyakorlás megszűnésével ismét visszaveendő, és ezért minden vármegyék iparkodjanak fegyvertárt állítani megyéjükben, vagy addig, még a tökéletességre mehet, a kincstártól ideiglen való kölcsönkéréssel a szükségét pótolni; mely kölcsönkérés azonban nem pénzben, hanem kész fegyverekben értetődik.

Ötödször. A fegyvergyakorláshoz szükségesek a tanítók is, kiknek oly tagoknak kellene lenni, akik a hadi tudományokban és mesterségekben jártasok és próbált katonák, hogy a tanítást úgy, mint azt a hadi szolgálat megkívánja, eszközölni tudhassák; minden megyében vagynak több-kevesebb kiszolgált katonatisztek, kik bár nyugodalomban élnek is, de megkérettetvén ezen rövid ideig tartó fáradtságra, hazájok eránt viseltető buzgóságból, s a közjónak előmozdítása tekintetéből ezen csekély terhet kérdésen kívül felvállalni készek lesznek; ahol pedig talán ilyes tagokban szükség eredne, Őfelsége az ország rendjei által megkérettessék, hogy akármelyik megyének kívánságára a legközelebb szálláson lévő lovas és gyalog magyar ezeredekből az előforduló négy hetekre, amennyire szükség volna, annyi magyar tiszteket rendelni mál-

⁵⁹³Nem nagy idő – Deák Ferenc s. k. javítása ebből: kevesebb idő az egész esztendőnél.

tóztassék; nem sokáig fogna talán ezek tisztekre szükség lenni, csak addig ti. amíg néhány esztendőig a fegyverben való gyakorlás a maga kezdetében lenne, mert ezen idő alatt néhány esztendőnk oltá tanított nemesekből szinte válnának utóbb tanítók; nagy segítségül szolgálna az is, ha az 1809. nemesi felkelés alkalmával készített, fegyvergyakorlást és hadi szolgálatot tanító könyvecskék ismét sajtó alá adatván, kinyomtatnának, és az illető nemes megyék által több példázatokban megszereztetnének, hogy azoknak útmutatása után is sokan a katonai foglalatosságok megtanulásában könnyebbséget nyernének.

Hatodszor. Ezen négy hetek alatt a fegyvergyakorlásra öszvegyűlt nemeseknek tartatása fő figyelmet érdemelvén, minthogy az idő, mely esztendőn által evégre rendeltetvén, éppen nem oly tartós és hosszú, hogy az alatt nem csak a tehetősebb, de még a középszerűsége alól lévő birtokosok is magokat élelemmel ellátni s kitartani ne tudnák, azért országgyűlési rendelésnél fogva meghatározathatnék az, hogy mennyi jövedelemmel bíró nemes tartozzék magát a négy hetek alatt tartani, s viszont micso-da birtokú, s mennyi jövedelmen alól lévő nemesek tartathatnak és zsoldoztathatnak a nemes közönség által, valamint szinte afelől is lehetne rendszabásokat hozni, hogy akik középszerű birtokosok lévén, a fegyvergyakorlásra tulajdon magok lovain jelen-nének meg, hogy azoknak, habár magokat önnön magok tartanák is, lovaik számára kellő természetmények, mint felesebb költségben kerülők, ismét a nemes közönség által szolgáltatnának ki.

Hetedszer. A nemes közönség által teendő fizetések alatt értetődik az egész ország-béli nemesség által felállítandó úgynevezett concurrentionalis cassa, mely az egész or-szágra nézve csak egyetlen egy lehetne, mert hogy minden vármegye a maga kebelebé-li nemeseket zsoldozza és tartsa, igazságtalan arányt hozna magával, amely megyében tudniül sok a nemesség, ott a birtokosok is, kiknek a nemesség tartásához járulni-ok kellene, sokkal jobban terheltetnének azon nemes birtokosoknál, kiknek megyéjé-ben alig találkoznék egy-két, vagy legalább igen kevés számú fegyvergyakorló nemes ember; a nemesi felkelés pedig, és így annak tökéletesítésére intézett fegyvergyakor-lás is a haza védelmét tárgyozza, erre pedig valamint minden nemes embernek szük-sége vagyon, úgy ahhoz járulnia is minden nemesnek törvényes kötelessége, mégpedig mennyivel több birtoka és vagyona van a hazában, annyival nagyobb mértékben ér-dekli őtet ezen kötelességnek teljesítése, és így a személyes felkelésen és fegyvergya-korláson kívül az evégre teendő költségekre minden nemes, értvén egyházi és világi, akármi rangú és birtokú személyeket, az ő birtokokhoz képest kivetendő készpénz-béli fizetéseket az ország felvigyázása alatt lévő concurrentionalis cassába tenni köte-leztetnének, melyből minden fegyvergyakorlási közös költségek, úgy a szegényebb sorsú nemeseknek tartások, sőt még, nehogy az adózó népnek ezen gyakorlás legke-vesebb terheltetésére is szolgáljon, az azok által adandó szállásoktól, ahol ezekre szük-ség lenne, járó bér fizettetnének ki. Hogy azonban ezen fizetés, melynek az eszten-dőnként tartandó fegyvergyakorláshoz szabva minden esztendőben kellene tétetni,

állandó és örökös ne legyen, s valamely adózás formáját magára ne ruházza, úgy lehetne azt el arányozni, hogy néhány esztendőig végre az esztendőnként kellő költségeknél jóval több fizettetnék, hogy a költségeken felül maradandó felesleges somma a már nem megvető mennyiségből álló concurrentionalis cassához csatoltatván, az évenként újabb tőkepénzekké fordíttasson, a még végre annyira felnőhetne, hogy utóbb az esztendői kamatokból is a gyakorlási kiadások kikerülhetnének anélkül, hogy erre újabb esztendőnként való fizetéseket az illető nemes birtokosok által tetetni kellene, s ez szerint az országgyűlése által meghatározandó bizonyos kulcs szerint minden birtokos az egész országban, nem tekintvén a vármegyékben fegyvergyakorló nemeseknek kisebb vagy nagyobb számát, ezen cassához járulni, s kötelességét vagyonából is teljesíteni köteleztethetne.

Nyolcadszor. Valamint eddig, úgy ennek utána is a felkelésnek megrendelése, még is a fegyvergyakorlás módjának kidolgozása, az azeránt időközben netalán teendő változtatásoknak elintézése, annak fő kormányoztatása, s minden az érdeklő környürlások egyenesen az országgyűlésétől függenek, és soha semmi szín alatt attól el ne vonattassanak; és csak amennyiben az a közelebbi kormányt nem teljesíthetné, azt országunk nádorispánya, mint törvényes főkapitány, s azáltal az illető nemes megyék vehessék eszközlésbe.

RÉSZES KIÍRÁS

*tekéntetes nemes Zala vármegyének 1832. esztendő augustus 6-án, s több utána
következett napjain Zalaegerszegi mezővárosban folytatva tartatott
közgyűlése jégyszökönyvéből*

1647.⁵⁹⁴

Bémutatván az országos kiküldöttségeknek systematicus munkáira a nemes vármegye választmánya által készített észrevételek, s azok rend szerint felvételén, azokra e következő, rész szerint változtató, rész szerint pótoló megjegyzések tetettek, jelesen:

I. A COMMERCIALIS (KERESKEDŐI TÁRGYRÓL) KÉSZÜLT MUNKÁRA

Az első cikkely 4. §-ához azon észrevétel todatik, hogy ha ezen észrevételekben kifejtett esetben némely külső portékáknak és természetményeknek behoztatása, vagy a honiaknak kivitele eltildandó lenne, azon környüllállást a legközelebbi országgyűlésének bejelentetni a karok és rendek megkivánják; és ha ezen bejelentés meg nem történne, s azáltal akármi néven nevezendő hátramaradás és kár következne a hazára vagy az egyes lakósokra, az illetén fogyatkozásokért vagy kárakért, hogy mindenkor Öfölségének a királynak miniszterei, kik az ország állapotát érdeklő ilyen dolgokban legközelebbi befolyással, tanácsokkal vagynak, kezeskedni és felelni tartozzanak, és hogy azt a legelső országgyűlésen a nemes vármegye követei törvény által elhatározatni kérik, utasításokba beiktatni rendeltetik.

Azon cikkelyhez, mely *De libero vini intra ambitum regni quaestus*⁵⁹⁵ szól, hozzáadásék, hogy mindazon privilegiumok, amelyek Magyarországon akármely városba, vagy egyéb helybe a külső határokon termett boroknak leendő bevitelét tiltják, általában eltöröltessenek.

Azon cikkelynek, mely az ország *fundus publicusáról*⁵⁹⁶ készült észrevételéhez a karok és rendek hozzáadatni rendelték, hogy Öfölsége a király, aki az ország csinosodását és pallérozódását mint a hazának atyja szíven viseli, az országgyűléséről alázatos felírás által megkérettessék, hogy részéről az ország által nékie rendelt jövedelmekből ezen közfundushoz adakozni, s azt bőkezűségével gyarapítani méltóztassék.

⁵⁹⁴ Eredetije: Zala Megyei Levéltár. Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei. 1832:1647.

⁵⁹⁵ Az országon belüli szabad borkereskedelemről.

⁵⁹⁶ Közpénztáráról.

Azon cikkelyhez pedig, mely *De provebenda maritima navigatione*⁵⁹⁷ készült, még hozzáadatik, hogy az országgyűlésére küldendő követek minden kitelhető igyekezeteket oda fordítani törekedjenek, hogy a magyar hazához tartozó két kikötőhelyek a kellő rendelkezések által a megeshető legnagyobb virágzásba hozattassanak.

II. AZ URBARIÁLIS TÁRGYRÓL KÉSZÜLT ÉSZREVÉTELEKRE

A kereskedési tárgyakról készült észrevételek felolvasása után elővételten az adózó népnek sorsát tárgyzó urbariális munka, de minekelőtte a közgyűlekezeten munkának bővebb vizsgálásába ereszkedett volna, a jelenlévő karok és rendek közül némelyek⁵⁹⁸ adózó népünk boldogításának tekintetéből azt terjesztették elő, hogy mivel alapos törvényeink azon része, mely nemzetünk egyes osztályainak viszonyos helyhez-tetését tárgyalja, magával a természetes igazsággal nem minden részben egyezvén, nem valamely kölcsönös szerződésnek szoros kötelezésin, hanem az erőnek hatalmán és százados szokásokon épült, most mi ön hasznunknak keresésén felülemelkedve javítsuk az alapos törvények ezen hibáit, áldozzunk fel hazánk fiainak boldogságáért legalább egy részt azon jussainkból, melyeket egykor a fegyvernek hatalma szerzett s az időmúlás csak törvényesített, de igazságosakká nem tehetett, mert senkinek természeti igazát nem sértjük ezáltal, – áldozatunk pedig a hazának és emberiségnek oltárára lépzen téve. Három fő pontra kívánták ezen előterjesztők összevonni az engedményeket, melyek vélekedéseik szerint az adózó népnek felemelésére leginkább szükségesek és egyszersmind igazságosak, mert minden polgárt egyformán érdekelvén, senkit sajátjától meg nem fosztanak, ugyanis:

1-ször. Töröltsenek el mindazon törvények, melyek eddig tilalmazták, hogy nemtelen sorsú hazánkfiai valamely nemesi fekvő javakat tulajdonosi jussal megvehessenek, és határoztassék meg új törvény által, hogy minden magyar, habár sorsára nézve nemtelen volna is, a nemesi birtoknak vétel által is valóságos és örökös tulajdonosa lehessen; magyarnak pedig tekintessék minden hazafi, ki Magyarországon született, neveltetett, és a nemzeti nyelvben is jártos, – azért sürgették pedig ezen törvénynek alkotását, mert országunk lakosinak legnagyobb része egy ilyen törvény által felmentetné azon szomorú, s valóban nem igazságos helyhez-tetés alól, hogy születése miatt minden szorgalmának ellenére is fekvő tulajdont nem bírhatván, csak lakósa legyen inkább a hazának, mint polgára; nyerne tehát a nemzeti köziparkodás, de nyerne a nemesi birtoknak valóságos becse is, mert nevezetesen nevelkednék azoknak száma, kiknek venni szabad és venni akarnak.

⁵⁹⁷ A tengeri hajózás elősegítéséről.

⁵⁹⁸ Amint az a zalai reformjavaslatok keletkezési körülményeit ill. szerzőségét vizsgáló, kötetünkben is olvasható tanulmányunkból kitűnik, Deák Ferenc tehette a szóban forgó indítványokat.

Azt kívánták 2-szor, hogy nemzetünknek minden adótól ment osztályai vállaljanak el legalább egy részt az adózó népen fekvő közterhektől, mert igazságos az, hogy akik a törvények legszebb javaival élnek, a polgári társaság súlyát is segítsék viselni; mivel azonban az itt említett áldozat, melyre alapos törvényeink szerént nemzetünk egyébként köteles nem volna, csak egyedül azért javallatik, hogy az adózó népnek naponként súlyosodó terhes ínségén az igazsággal és idő szellemével egyezően legalább csak valamennyire is segítve legyen, nehogy akármi módon ezen cél eltévesztetvén, a hozandó áldozatnak sikere is egykor egészen elenyésszék, meg akarják a hozandó törvényben jegyeztetni azt, hogy midőn a közadó mennyiségének elhatározása időnként az országgyűlésén felvételik, annak felemelésére soha még csak mellékes ok gyanánt se legyen szabad felhozni azon könnyebbséget, mely nemzetünknek önkényes áldozatából szegény adózóinkra háramlott.

Végre 3-szor azt is kérték törvény által meghatározatni, hogy adassanak az adózó népnek is polgári jussok, nyitassék meg előttök a hivatalok minden lépcsője, hogy sok jeles elme, mely most paragon hever, mert kimívelődésre ösztöne nincs, a közboldogságnak hatalmas eszköze lehessen; legyen minden nemtelen hazafinak is jussa valóságos szerzeményéről megszorítás nélkül szabadon rendelhetni, részesüljenek továbbá ők is a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak a nemzet egy részét illető felében, egyszóval emeltessenek fel ők is a szabad magyar polgárok sorába, hogy okok legyen szeretni a hazát, melyet ők védelmeznek leginkább.

Ezen három pontból álló előterjesztést a karok és rendek köztanácskozás alá vévén, az első javallat, hogy tudniillik a nemesi javaknak tulajdonosi jussal lehető megvásárlásától minden nemtelent eltöltő törvények végképpen eltöröltessenek, közmeg egyezéssel általjában elfogadtatott, és az országgyűlési követeknek utasításul adatni rendeltetett, hogy ezen javallatnak egész tartalmát törvénybe iktatni igyekezzenek.

Az előterjesztésnek 2. pontját, melyben a közterhek egy részének átvállalása javallatik, szinte elfogadták a karok és rendek azon megjegyzéssel együtt, mely az adónak lehető felemelésére nézve a javallatban előadatik. Mivel azonban itten a közterhek csak általjában említetnek, minden félreérthetőség vagy bővebb kiterjesztés elkerülése végett azt akarják a karok és rendek a hozandó törvényben világosan kifejeztetni, hogy az átvállalt közterhek alatt csak a házi pénztárnak egy része, és pedig egyedül azon egy része értetődjék, mely a megyékbéli tisztviselőknak, és nem a szolgáknak fizetésére, és az országgyűlési követek minden költségeire fordítatik. Nem egyez ugyan ezen adózási terhek fizetése az alapos törvények szoros értelmével, de mivel nemzeti függetlenségünk és a polgári szabad alkotmány állandó fentmaradása mindenkor legszentebb célja volt a magyarnak, ezekkel pedig az adózó népnek sorsa legszorosabb összefüggésben van; mivel továbbá éppen a hazának békés fentmaradása, sőt az emberiségnek és természetnek igazságnak tekintete is parancsolja, hogy némely alapos törvényeink részes hibáin javítva változtassunk, és az ország munkás lakósainak legnagyobb számát egyedül ön hasznunkért a közterhek által ínség és nyo-

morúság örvényébe döntetni ne engedjük, országgyűlési követeknek utasításul adatni rendeltetett, hogy a házi pénztár fent említett részét, úgy mint ezennel kinyilatkoztatott szabad és önkényes áldozatot elvállalván, azt kötelező törvény által a nemesi szabadsággal bíró polgárok osztályára általteteni igyekezzenek.

Ami azonban a 3. pontot, a polgári jussok megadását, minden hivatalok megnyitását, s a törvényhozó végrehajtó hatalomnak az adózó néppel leendő megosztását illeti, kétség ugyan nem lehet, hogy ahol ennek eszközését semmi akadályok nem gátolják, ahol a polgárok minden osztálya lelki művelődésénél fogva mind a hivatalok viselésére, mind a törvényhozó hatalomban lehető részesülésre már elegendőképpen alkalmas, ott ezáltal a nemzetnek belső ereje gyarapodván, minden egyes polgár boldogsága is emeltetik, – mivel azonban 8 százados alkotmányunk alapos felforgatása nélkül még most hazánkban ezen javallat általában bé nem hozattathatik, mivel köznépünket az eddig oly igen elmulasztott nevelés más nemzetek szabad polgárhoz lelki művelődésre hasonlónak nem tehetné, a számos közterhek pedig, melyek vállain fekszenek, ötlet élve keresésére szükséges tudományokhoz szorították egyedül, mivel egyezőval az adózó népnek nagy része minden hivatalokra még most nem alkalmas, a törvényhozó hatalmat pedig okosan, célarányosan és mérsékléssel gyakorlani képes alig volna, sőt méltán tartani lehetne attól is, hogy ezen jussnak megosztásából az óhajtott egyesülés helyett nemzetünk egyes osztályai közt inkább viszálykodó viszályosok, zűrzavar és egyenlenség támadna, s ez végre az egyik vagy másik felet el is nyomhatná, a karok és rendek többsége nem találta e javallatot egészen elfogadhatónak, hanem mind a törvényhozó hatalomnak gyakorlását, mind a hivatalok betöltését az eddigi mód szerint kívánta fenntartatni. Azt azonban igazságosnak látták a karok és rendek, hogy minden szerző, habár nemtelen sorsú volna is, ingó és ingatlan valóságos szerzeményéről egész kiterjedésében szabadon tehessen végrendelet; utasításul adatni rendelték, hogy minden törvény és törvényes szokás, mely ezen szabad rendelkezés gyakorlását csak legkevesebbet is gátolta, eltöröltessék.

A szőlőknek mi módon lehető elbocsúztatására nézve még különösen meghatározatni kívánták a karok és rendek, hogy amidőn a földesúr a fundusán lévő szőlőbirtokosnak szőlőjét becsű által magáévá kívánván tenni, evégre a becsűt végre is viteti, azonban a szőlőnek tulajdonosa azon becsű mellett magát megkárosítottnak érezvén azáltal, mert ő szőlőjét a becsű áránál egykor sokkal drágább pénzen vásárolta, evvel megelégedni nem akar, azon esetben köteles legyen az uraság az illetén szőlőnek béműnyítendő szerző árát, tekintetbe vévén a vétel idejétől netalán tett javításokat, és levonván a pusztításokat, a szőlőbirtokosnak megtéríteni.

III. A CONTRIBUTIONALE COMMISSARIATICA MUNKÁK⁵⁹⁹ ÉSZREVÉTELEINEK

2. fejezetéhez, mely *De secura cassarum publicarum manipulatione*⁶⁰⁰ szól, hozzáadatik, hogy tekintvén azon felelet terhét, melyek a vármegyéknek fő- és aladószedői a kezök alá bízott több százezer forintra menő summákra nézve köteleztetnek, és ezen felelet terhével arányban tartván azon csekély jutalmat, mely ezeknek rendes fizetéseik által adatik, szükséges hogy az adószedői hivataloknak elnyerhetésére alkalmas tagok, ti. kinek becsületérzésében a közönség, habár nagyobb vagyonnal nem bírnak is, megbízhatson, legalább illő fizetéseknek megrendelése által buzdíttassanak. Erre való nézve szükségesnek tartják a karok és rendek az országgyűlésén azt megrendeltetni, hogy az országban lévő fő- és aladószedőknek eddigi systematisált⁶⁰¹ fizetése a kezök alatt lévő cassáknak minéműségéhez képest megkívántató felelet terhéhez arányozva jóval felemeltessék és szaporíttassék.

Továbbá azon cikkelynek, mely *De perceptoribus cassarum publicarum*⁶⁰² szól, végéhez hozzáadni rendelték a karok és rendek, hogy a hozandó törvényben világosan béiktattassék, ha hogy valamely főadószedő számadásait a nemes vármegyére beadván, s azok annak törvényszéki vizsgálásán általmenvén, főbb megvizsgálás végett a nagyméltóságú helytartótanácsához felküldetnek, az illetén számadásokat a helytartótanács egy esztendőnek elforgása alatt megvizsgáltatni, és a teendő észrevételeket az illető megyének azonnal megküldeni köteleztessék.

IV. A TÖRVÉNYKEZÉSRŐL KÉSZÜLT MUNKA ÉSZREVÉTELEIRE

Az úriszékekre. Megjegyeztetik az, hogy azon esetben, amidőn a földesúr és a jobbagság közt vagy viszont, valamely elintézendő különös kérdés támadna, akkoron nehogy az úriszékre meghivatandó tagoknak választása a földesúrnak önkényétől függjön, tartozzék az a nemes vármegyére folyamodni, előlülőnek és assessornak⁶⁰³ az úriszékre leendő kineveztetése végett, mely folyamodás következtében mind az előlülőt, mind az assessorokat a nemes vármegye fogja a tartandó úriszékre kinevezni; a törvényes bizonyágnak különben is hivatalból az úriszéken jelen lenni kellétvén.

⁵⁹⁹ Az adóügyi bizottság munkálatai.

⁶⁰⁰ A közpénztárak biztonságos kezeléséről.

⁶⁰¹ Rendszeresített.

⁶⁰² A közpénztárak adószedőiről.

⁶⁰³ Táblabírónak.

A 14. cikkelyre, a *bírói taxákra*,⁶⁰⁴ ha az országgyűlése a vármegyének az urbáriális munkánál feljebb kijelentett azon utasítását és ajánlását, mely szerint az adózó nép sorsának könnyebbítésére a házi cassának egy részét magára vállalja, elfogadni fogja, akkor minthogy az adózó népen e részben úgy is nevezetes könnyebbítés eszközöltetik, ezen észrevételben a bírókat illető, de a házi cassába befizettetni rendelt perbeli büntetések (birsagiumok) ne a házi, hanem az országnak valamely más, az országgyűlése által meghatározandó cassába fizetessenek. Ha pedig a vármegyének ezen ajánlása az országgyűlésén törvénybe nem mehetne, akkor az észrevételhez képest azon birsagiumok a házi cassáé legyenek.

A törvénykezés rendénél a 2. szakaszra s 5. megjegyzésre. Nemkülönb. ezen észrevételekben a prókátorok⁶⁰⁵ által fizetni kellő pénzbeli büntetések a királyi és kerületi tábláknál a fundus publicusnak, a vármegyénél pedig a házi cassának javára fizetessenek.

A 12. szakaszra. A nemes vármegye már az urbáriális tárgyra tett észrevételeiben kijelentvén, hogy a nemtelenekre nézve fentálló *incapacitasbéli*⁶⁰⁶ törvénynek megszüntetését óhajtja; arra való nézve, ha ezen törvénynek eltörlése nem eszközöltethetik, akkor ezen szakasz az észrevételben tett előladáshoz képest megállapíttassék.

A 17. szakaszra, *De praescriptione*,⁶⁰⁷ megjegyeztetik, hogy ezen szakaszban a fiscusnak⁶⁰⁸ a praescriptio⁶⁰⁹ esztendeire nézve 50 esztendő elegendő lévén, az törvény által is megállapíttassék.

A 18. szakasz a fentebbi 14. cikkelyre tett észrevételhez képest megáll.

A 6. cikkelyre, *De contradictione*.⁶¹⁰ Ezen cikkelynél a kirendeltség, és némely tagok által külön előladott véleményekből a kiküldöttség véleménye fogadtatott el, és utasításul a követeknek adatni az rendeltetett.

A büntető törvénykönyv 2. cikkelyére, *De captura*,⁶¹¹ megjegyeztetik, hogy minden nemtelen személy, akinek a megyében állandó lakása és elegendő értéke vagyon, a kisebb bűnökre nézve magát mindenkor szabadlábbon védelmezhesse.

A 14. cikkelynél, mely a halálos ítéleteknek végrehajtásáról szól, ismét két különböző vélekedés adatván a választmány által elől, a közönség által a különböző voks, mely ti. a halálos ítéleteknek jövőre is az eddig való szokás szerint nyilvánoságo-

⁶⁰⁴ Díjakra.

⁶⁰⁵ Ügyvédek.

⁶⁰⁶ A nem nemesek birtokszerzését akadályozó.

⁶⁰⁷ Az elévülésről.

⁶⁰⁸ Államkincstárnak.

⁶⁰⁹ Elévülés.

⁶¹⁰ Az ellenmondásról.

⁶¹¹ Az elfogásról (letartóztatásról).

san leendő végrehajtását javallja, állapíttatik meg, de oly kijelentéssel, hogy a bűnösnek holtteste 3 napig a község elejbe kitétetvén, ezentúl a vesztőhelyen eltemetessék.

Továbbá megjegyeztetik az is, hogy törvény által meghatároztasson, hogy a vesztőhelyeken eddig fennálló akasztófák ezentúl eltöröltessenek, és az ilyesek csak akkor, amidőn valamely halálos ítéletet végrehajtani szükséges, ideiglen állíttatván fel, mihelyest a halálos ítélet végrehajtatott, azonnal elbontassanak és megsemmisíttessenek.

V. A METALLICO MONTANISTICUMRA⁶¹² semmi észrevétel.

VI. AZ EGYHÁZI DOLGOKRÓL KÉSZÜLT MEGJEGYZÉSEKRE

A 2. cikkelynek 4. §-ához, mely a patronatusi jusnak mi módon lehető gyakorlásáról szól, még hozzáadassék, hogy azon esetre, ha valamely plébániának patronusa megüresült fájába más püspöki megyéből kívánna plébánost praesentálni,⁶¹³ és ez az észrevételekben tett utasításhoz képest egyébként a plébániára alkalmas személynek lenni találtatna, tartozzon azon püspök, akinek a megyéjébe a most bétöltendő fára helyheztesik, azt minden kifogás nélkül elfogadni; azon püspök pedig, akinek megyéjéből a patronus az illetén alkalmas papi személyt általhozni kívánja, azt minden lehető kifogásoknak félretételével elbocsátani.

VII. A TUDOMÁNYOS DOLGOKRÓL készült észrevételekhez azt tartotta a nemes vármegye szükségesnek toldani, hogy minekutána az országban lévő neven-dék protestans ifjak felsőbb oskolákra a magok bővebb kimíveltetése és pallérozása tekintetéből külső országokra kiutazni szándékoznak, hogy az illetén, evégből kiutazni kívánó ifjaknak se a passusok⁶¹⁴ kiadásában késedelem ne okoztassék, se egyébként ezen nemes célra teendő fáradozásokban akármi módon ne akadályoztassanak, az országgyűlésén a követek hozandó törvény által elhatároztatni szorgolják.

VIII. A PUBLICO POLITICA⁶¹⁵ tárgyakról készült észrevételekre:

A nemes vármegye kiküldöttségek észrevételeiben a 4. cikkelyre, mely az országgyűlésre küldendő követeknek adandó utasításról szól, különösen megjegyeztetik, hogy törvény által határozatassék meg az, hogy az országgyűlésére küldendő követeknek

⁶¹² Az ércbányászattal foglalkozó bizottság munkálatával kapcsolatos észrevételekre.

⁶¹³ Kinevezni.

⁶¹⁴ Útlevelek.

⁶¹⁵ Közjogi-politikai.

adandó utasítás mindenkor az illető megyékben előre kinyomtatván, hogy mindeknek köztudományára lehessen, az illetén nyomtatványok az egész országban a törvényhatóságokhoz széjjelküldessenek.

Továbbá, hogy az országgyűlésén előforduló, és köztanácskozás alá vett tárgyaknak folyamota köztudományul lehessen, szükségesnek vélik a karok és rendek az országgyűlésére küldendő követeknek utasításul adni, hogy az országgyűlésén köztanácskozás által valamely oly módot igyekezzenek eszközölni, melynek segédelmével minden, az országgyűlésén előforduló tárgyak a sajtó által hová hamarább közhírré tetessenek. És ezen nyomtatvány által közhírré teendő tárgyaknak megválasztása, vagyis úgynevezett censurája⁶¹⁶ mindenkor az országgyűlése által kinevezendő választmányra bízattassék, és az senki más által ne censuráltathassék.

IX. AZ INSURRECTIONALIS⁶¹⁷ tárgyra készült észrevételekre semmi megjegyzés sem tétetik; és ezen, úgy a feljebb érdeklött munkákra tett észrevételek a mostan itt megírt hozzáadásokkal és módosításokkal helybenhagyatván, s az országgyűlésére küldendő követeknek, azoknak törvénybe leendő iktatások végett utasításul adatni rendeltetett.

*Jegyeztetett
Skublics Aloys⁶¹⁸ m. k.
tekintetes nemes Zala vármegyének hites főjegyzője által*

⁶¹⁶ Vizsgálata.

⁶¹⁷ A nemesi felkelés rendezéséről szóló.

⁶¹⁸ Skublics Alajos táblabíró, 1830. április 15-től 1835. május 1-ig Zala megye főjegyzője.

DEÁK FERENC ÉS A RENDSZERES MUNKÁLATOKRA TETT
ZALAI ÉSZREVÉTELEK¹

Ismeretes, hogy a magyar reformellenzék kialakulásában és az egész liberális reformmozgalom kibontakozásában kulcsszerepet játszottak az ún. „rendszeres bizottsági munkálatok” 1831/1832-ben zajló megyei vitái. A kilenc országos bizottságban kidolgozott, és a reformerek által a fennálló rendszer foltozgatásának minősített törvényjavaslatok országos vitára bocsátása felrázta és véleményalkotásra készítette a vármegyék korábban országos közügyekkel alig (legalábbis nem rendszeresen és átgondoltan) foglalkozó politikai elitjét. Kossuth szavaival élve: „ezen közérdekű tárgyak nemcsak a közönséges gyűlésekben, hanem a házi társalgás magános köreiből is sok elmesírlódásra nyújtottak idvességes alkalmat, kiemelték a nemzetet” a tespedésből. Az operátumok széleskörű tárgyalása ifjú tehetségek egész sorának jelentett „kiugrási” lehetőséget: a többé-kevésbé haladó szellemű véleményeket kidolgozó vármegyékben mindenütt akadt egy-két művelt, kiváló elméleti (jogi) felkészültségű, szociálisan érzékeny és szabadelvű nézeteket valló fiatal nemes. Ilyen körülmények között, ezekben az években kezdődött – miként Barta István munkáiból tudjuk – Kölcsey Ferenc vagy Kossuth Lajos közéleti tevékenysége,² és kifejezetten a rendszeres bizottsági munkálatok zalai megvitatásához köthetők – amint ezt az alábbiakban látni fogjuk – Deák Ferenc első érdemi politikai megnyilatkozásai, így végső soron ehhez köthető az ő politikai pályakezdete is.

Arra, hogy „Zala vármegyének az országos kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei”-hez Deáknak is köze volt, csak az utóbbi évtizedekben utaltak néhányan. Deák korábbi életrajzaiból (valamint munkáinak kiadásaiából) teljességgel hiányzik az erre történő hivatkozás, így nem foglalkozott ezzel a kérdéssel a Zala vármegye levéltárában egyébként viszonylag alapos kutatásokat végző Kónyi Manó vagy Ferenczi Zoltán sem.³ 1939 februárjában, az Ernst Múzeum gyűjteményének árverésén felbukkant

¹ A Századok 1995. 2. számában, a 381-406. oldalon megjelent tanulmány javított változata.

² Barta István: Kölcsey politikai pályakezdete. In: Századok, 1959. 282-299. p.; uő.: Széchenyi és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása. In: Történelmi Szemle, 1960. 2-3. sz. 224-239. p.; uő.: A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. In: Történelmi Szemle, 1963. 3-4. sz. 340-341. p. (innen a Kossuth-idézet); uő.: A fiatal Kossuth. Bp., 1966. 107-173. p.; Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. In: Tiszatáj, 1974. 6. sz. 37-41. p.

³ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. 1. köt. 1829-1847. Bp., 1882.; Ferenczi Zoltán: Deák élete. 1. köt. Bp., 1904.; Hernádi László Mihály Deák Ferencről készített bibliográfiájának javított, bővített kiadása: Körömczi Katalin: „... a mi megmarad, fordítsa jó czélokra”. Deák Ferenc hagyatéka. Bp., 1992. 359-441. p.

ugyan a zalai észrevételek olyan nyomtatott példánya, amelyen ez a feljegyzés állt: „*Deák Antal és leginkább Deák Ferenc munkája*”,⁴ erre a – valószínűleg, mint látni fogjuk, valóban megfelelő – megjegyzésre azonban nem figyeltek fel a szakemberek. Munkáiban a zalai észrevételeket is idéző Barta István – majd nyomában Gergely András – megemlítette ugyan Deák nevét, de csupán általánosságban, feltételezve inkább, semmint bizonyítva, hogy Zalában Deák Ferenc körül tömörült az a haladó szellemű ifjúság, amely síkra szállt az országos operátumok szabadelvű megváltoztatásáért. A Barta által idézett zalai véleményekről Csizmadia Andor később úgy nyilatkozott, hogy azokban „*kétségtől Deák haladó nézetei is érvényesültek*”. Ily módon Barta idézeteit Deáknak tulajdonította, és állítását azzal támasztotta alá, hogy e „*javaslatokban néhány merész újítással találkozunk, amelyek később Deák országgyűlési harcaiban ismét előtűnnek*”. Ugyanezt a szöveg részt elemezte és hasonlította össze Deák országgyűlési beszédeivel Sándor Pál, aki arra a következtetésre jutott, hogy a szóban forgó (a jobbságnak széleskörű jogokat követelő) részlet stílusa, szóhasználata és érvei feltűnő hasonlóságot mutatnak Deák ismert országgyűlési beszédeivel, így annak szerzője Deák Ferenc lehet. Sándor Pál – Takács Péterrel párhuzamosan – kiderítette azt is, hogy Deák valóban tagja volt az operátumokat felülvizsgáló zalai bizottságnak, később pedig idézett egy levelet, amely közvetlenül is bizonyította Deák részvételét a munkálatok zalai vitájában.

Mindeddig tehát bizonyossá vált, hogy Deák valóban részt vett az operátumokat felülvizsgáló zalai bizottság munkájában, sőt abban is egyetértettek a kutatók (kisebb részben bizonyítva, nagyrészt azonban csupán feltételezve), hogy Zala megye észrevételeinek sorában Deák Ferenc állásfoglalásai is felfedezhetők.⁵

A zalai észrevételek teljes szövegének (és eredeti kéziratának) vizsgálatával, valamint néhány újabb, korábban ismeretlen (de kétségtől hiteles) forrás⁶ bevonásával azonban ennél sokkal több is bizonyítható, nevezetesen: az észrevételek teljes tervezetét – bátyjával közösen – maga Deák Ferenc készítette, a nyomdába kerülő kézirat egészét ő véglegesítette. Közreműködése nem merült ki a vélemények pusztá megszövegezésében, mert számos ponton kimutatható az is, hogy a legjelentősebb javas-

⁴ Az Ernst Múzeum nyomtatott árverési jegyzékére Urbán Aladár hívta fel a figyelmemet, a jegyzék másolatát pedig Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésemre. Szívességüket ezúton is megköszönöm!

⁵ Barta: Széchenyi 237. p. és uő.: A fiatal Kossuth 106. p.; Csizmadia Andor: A polgári államépítés Deák Ferenc politikai nézeteiben. In: uő.: Jogi emlékek és hagyományok. Esszék és tanulmányok. Bp., 1981. 307-312. p., Sándor Pál: A pályakezdő Deák portréjához. In: Századok, 1981. 3. sz. 541-546. p.; uő.: Deák Ferenc politikai pályakezdeté Zala megyében (1824-1832). In: Nótárius, 1988. 2-3. sz. 18-19. p.; Takács Péter: Deák és Kölcsey liberalizmusa. In: Tanulmányok Deák Ferencről. (Zalai Gyűjtemény 5.) Zalaegerszeg, 1976. 191. p.

⁶ E források feltárására a „Deák Ferenc Összes Művei” c., OTKA által támogatott kutatási program keretében, 1992 és 1994 között került sor.

latokban éppen az ő mérsékelt reformelképzelései öltöttek testet. Tanulmányunk az alábbiakban azt igyekszik bizonyítani, hogy „*Zala vármegyének ... észrevételei*” mind megfogalmazásukat, mind lényegüket tekintve jelentős részben Deák Ferencnek tulajdoníthatók.

Mint ismeretes, Zala megyének az 1790-es évek helyi, jakobinus és szabadkőműves hagyományaiban gyökerező ellenzékiisége az 1821-1823-as évek rendi ellenállásában jutott először kifejezésre. Az abszolutizmus és a rendi alkotmány híveinek összecsapása Zalában csak látszólag zárult a kormány győzelmével. Igaz ugyan, hogy beszédtek a törvénytelenül kivetett adót és végrehajtották az ugyancsak törvénytelen újoncozást, de a zalai ellenzék szabályosan elűldözte a megyéből a kormányt kiszolgáló grófot, Amade Antal főispáni helyettest. Helyére az alkotmányos nemzeti törekvésekkel rokonszenvező Batthyány Imre gróf került. A kormánypárt helyi hívei, a feltétlenül lojális tisztviselők védelem nélkül maradtak, és sorra leváltották őket az 1825-ös és 1828-as tisztújítások során. Az 1830-as évek elejére Zala megye önkormányzata gyakorlatilag teljes egészében az ellenzék kezébe került, már csak az volt a kérdés, hogy a korábbi sérelmi politika lesz-e a domináns, vagy az azon messze túlmutató liberális reformtörekvés. A zalai ellenzék vezéregyénisége, Deák Antal volt a megye egyik követé mind az 1825-27-es, mind az 1830-as diétán. Deák Antalt ugyan az országgyűlések egyik legmarkánsabb és legjellemesebb egyéniségének tekintették, de mégsem tartozott a meghatározó, kiemelkedő jelentőségű követek közé. Az általa 1825 és 1830 között képviselt rendi-sérelmi politika az úgynevezett „merkantil” ellenzékiiségben tetőzött. Zala megye politikai közgondolkodásában – az országos tendenciához hasonlóan – a rendszeres munkálatok vitája során, 1831-1832-ben következett be alapvető fordulat.

Az operátumokat felülvizsgáló zalai választmány kinevezésére a megye 1831. január 17-i közgyűlésén, közvetlenül az országgyűlési követek beszámolója után, és az újonnan elfogadott törvények kihirdetése kapcsán került sor.⁷

A 38 tagból álló népes választmány elnökletével Deák Antalt, a megye országgyűlési követét és első alispánját bízták meg. Szerepét és alispáni hivatalát 1831 júniusától Zalabéri Horváth János cs. kir. kamarás vette át. A megye főispáni helyettese, Batthyány Imre gróf (a hétszemélyes tábla ülnöke) nem vett részt a választmány munkájában, talán azért sem, mert közreműködője volt az országos bizottságnak. (Az országos bizottság másik zalai tagja, Szegedy Ferenc korábbi első alispán és országgyűlési követ ugyancsak távol maradt megyéje közéletétől.) Zala megye választmánya gyakorlatilag a hivatalban lévő, vagy korábbi években hivatalt viselő megyei főtisztviselőkből, valamint tekintélyes táblabírákból állt, akik túlnyomórészt a viszonylag vagyonos középirtokosok közé tartoztak. Mánás egy sem akadt közöttük, sőt még

⁷ Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (kgy. jkv.) 1831:4.

magasabb rangú egyházi méltóság sem, az egyháziakat csupán Ruszek József keszthelyi apát és Nova tudós esperese, Pländer Ferenc képviselte. Az ismertebb táblabírák közül Deák Ferenc mellett említést érdemel Kisfaludy Sándor költő, a balatonfüredi színház építtetője, és Skublics Károly zalaszentbalázi birtokos, aki 1831-ben a megyének ajándékozta könyvtárát. Többben a választmány tagjai közül kifejezetten a Deák-testvérek rokonságához, vagy szűkebb baráti köréhez tartoztak. Így mindegyiknél Oszterhueber József, Deák sógora, és annak unokatestvére, Oszterhueber György, valamint Nedeczky Lajos főszolgabíró, Deák unokahúgának férje. Ott volt a választmányban a család egykori gyámja, Hertelendy György, korábbi első alispán, valamint Csesznák József, a megye volt főügyésze, aki annak idején Deák Ferenc ügyészi pályafutását egyengette. Közéjük tartozott még Csány László, a kehidai, és Séllyey Elek másodalispán, a söjtöri birtokszomszéd és jóbarát. Deák tehát, függetlenül az esetleges politikai szimpátiától és nézetazonosságtól, már eleve számíthatott valamelyes baráti (vagy rokon) támogatásra.⁸

A választmány tagjainak sorában a 28. életévében járó Deák Ferenc lehetett a legfiatalabb. Az 1823 decemberében kitűnő eredménnyel diplomázott fiatal ügyvédet 1824. augusztus 9-én nevezte ki a megye adminisztrátora becsületbeli tisztű alügyésszé. (Ebben a hivatalában erősítették meg az 1825. június 6-i tisztújítás alkalmával is.) 1824. december 13-án Deák újabb megbízatást kapott; sógora, Oszterhueber József helyébe kinevezték a megye árvaválasztmányának jegyzőjévé. Feladatait lelkiismeretesen és eredményesen teljesíthette, mert 1829. április 27-én táblabírói kinevezéssel tisztelték meg. Közéleti tekintélye a közgyűlési jegyzőkönyvekben rögzített jelenléti névsorok szerint lassan, fokozatosan emelkedett, és 1831-ben már a legtekintélyesebb, általában rangos hivatalokat viselő táblabírák között tartották számon. Hivatali elfoglaltságai kevésbé jövedelmet, sokkal inkább gyakorlati tapasztalatszerzést jelentettek Deák számára. Mind árvaválasztmányi munkája során, mind ügyészi tevékenysége közben megoldatlan társadalmi problémák tömegével kellett szembesülnie. Ezek a tragikus emberi sorsokból kibontakozó keserű tapasztalatok érlelheték embertársai

⁸ A választmány tagjainak politikai szerepvállalásairól: Ferenczi 1-2. köt.; Degré Alajos: Zala megye reformkori követutasításai. In: Levéltári Közlemények 44-45. évf. 1974. 143-160. p.; uő.: Zala megye 1839. évi követutasítása. In: Tanulmányok Deák Ferencről. 217-242. p.; uő.: Pländer Ferenc élete, egyénisége, politikai nézetei. In: Pländer Ferenc: Göcsejről. (A Göcseji Múzeum Közleményei 29.) Zalaegerszeg, 1970. 41-55. p.; uő.: Kisfaludy Sándor szerepe Zala megye politikai életében. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1974. 3. sz. 342-348. p.; Fülöp Géza: Skublics Károly és Zala megye közkönyvtára. In: Magyar Könyvszemle, 1975. 3-4. sz. 312-320. p.; Molnár András: Csány László a zalai reformellenzék élén. In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 5-60. p.; uő.: „Vágtatók” és „fontolva haladók”. Politikai érdekcsoportok hatalmi konfliktusai a reformkori Zalában. In: Társadalmi konfliktusok. (Rendi társadalom-polgári társadalom 3.) Salgótarján, 1989. 189-195. p.; uő.: Zala megye tisztviselőinek névtára 1810-1849. (Kézirat, megjelenés előtt a Zalai Gyűjtemény c. sorozat 50. kötetében.)

iránt rangkülönbség nélkül felelősséget érző, és rajtuk segíteni szándékozó politikus-sága a szülők nélkül felnevelkedő, és már diákkorában is megértőnek, segítőkésznek mutatkozó, művelt és kivételes tehetségű fiatalembert.⁹

A bizottság tagjai tehát már 1831 januárjában munkához láthattak, miután a megye levéltárából kikölcsönözték, majd egymásnak adták tovább az országos bizottság kilenc vaskos, latin nyelvű kötetét. Az olvasást a közgazdasági operátummal kezdték, mert Zala megye közgyűlése is ezzel kívánt elsőként foglalkozni. A munkálatok előrehaladását jelzi Oszterhueber Józsefnek Séllyey Elekhez írott, Pusztaszentlászlón, 1831. április 14-én kelt levele: „*A múltkor nálam léteddel az országos kiküldöttség munkáját a kereskedés tárgyában kérted tőlem – írta Oszterhueber – azért mind in commerciali, mind in Publico Poliitiis az olvasás végett nálam lévő munkákat általküldöm.*”¹⁰

Az előkészületeket azonban 1831 nyarán Zala megyében is félbeszakította az északkelet felől terjedő kolerajárvány félelmetes híre. A járvány már elérte a Duna vonalát, amikor a zalai megyevezetés kézhez kapta a helytartótanács koleraellenes intézkedéseit. A vezető tisztviselőket Balatonfüreden, a helyi kőszínház július 3-i megnyitása utáni eufórikus hangulatban érte a közelgő veszély híre. Július 11-én ott helyben rendkívüli kisgyűlést tartottak. A tanácskozás jegyzőkönyvét, mint surrogatus jegyző, Deák Ferenc vezette, akit kineveztek az első alispán elnökletével megalakuló megyei állandó kolera-kirendeltség tagjává is. A kirendeltség ugyan azonnal elrendelte a megyébe vezető utak lezárását, ám miután a kolera augusztus közepén Zalába is betört, visszavonták a haszontalan és költséges rendszabályokat.

Deák, aki ezekben a napokban a kirendeltség tagjaként maga is átérezhette az intézkedésre feljogosított megyei tisztviselők felelősségét és tehetetlenségét, így írt erről 1831. október 31-én Vörösmarty Mihálynak: „*A veszteglő házakat, a végronali őrállásokat mind megsemmisítettük, mert célra nem vezettek, pedig számos költségbe kerültek volna hosszabb ideig, melyet nyomorult adózó népiünk megfizetni nem győzne*”. Deák szerint a kolera Zalában „*még eddig oly dühös nem volt, mint más vidékeken, mert nálunk nagyon példa, hogy egy faluban 23 beteg közül csak kettő halt meg, s a többi felgyógyult. Nem örülünk ugyan e nyavala terjedésének, mely itt még most felette lassú, de nem is rettegjünk annyira, mint sok más helyeken*”.

Valóban, a kolera Zalában viszonylag kevés áldozatot követelt. Az első megbetegedéseket augusztus 15-én jelentették, és december közepe táján már megszűnt a betegség. A járvány „csupán” a Veszprém megyével közvetlenül érintkező Balaton-felvidéket (a tapolcai járást) érte el, így a megye területének nagyobbik, nyugati része

⁹ ZML. kg. jkv. 1824:353. (Deák ügyvédi diplomájának kihirdetése, 1824. február 16-án), 1824:1703. (aug. 9.), 1824:2484-39. (dec. 13.); Deák pályakezdetéről Ferenczi munkáján túl alapvetők Sándor Pálnak a 3. jegyzetben említett munkái. Deák Ferenc 1824 és 1831 közötti ügyészi tevékenységéről részletesebben: Deák Ferenc ügyészi iratai 1824-1831. (Sajtó alá rend. Molnár András) Zalaegerszeg, 1995.

¹⁰ ZML. Séllyey család levéltára. Séllyey Elek levelezése. Oszterhueber József levelei.

mentes maradt a kolerától. A betegség a Veszprém megyéből átnyúló völgyek és kereskedelmi utak mentén terjedt, egészen a Tapolca-Sümeg vonalig, és mintegy 17 zalai település lakosságát „tizedelte” meg. 14 településről rendelkezünk hivatalos statisztikával, amely szerint 247 lakos betegedett meg, és közülük 102 ember elhalálozott. A járvánnyal fertőzött zalai települések összlakosságának végül is nem egészen 1 %-a eshetett áldozatul a kolerának.

A megye vezetőit talán még a betegségnél is jobban aggasztotta, nehogy „*a politikai kolera szíkrája itt is kirobbanjon*”. Szeptember elején fenyegető hírek érkeztek mind a Balaton-felvidékről, mind a Muraközéből. Az egészségügyi zárlattal félbeszakított betakarítási munkák miatt üresen álltak a magtárak, éhínség veszélye fenyegetett, ráadásul híre érkezett az északkeleti vármegyék parasztfelkeléseinek is. Ilyen körülmények készítették a zalai megyevezetést a zárlat említett korai feloldására, és ez indokolta azt is, hogy a megye 1831. szeptember 26-i közgyűlésén a nemesi adómentességen rést ütő határozatot fogadtak el a jelenlévők. A „*szenvedő emberiség és a szegényebb sorsúak sanyarúsága eránt viseltető szelíd érzésnél, s azon belső meggyőződésnél fogva – szölt a megye határozata – hogy a földesurak jobb sorsa adózóik jólétével*” szorosan összefügg, a megye nemessége a kolerával kapcsolatos összes költséget magára vállalta, egyben pedig kimondták „*az adózó népnek ennek fizetésétől tökéletes felmentését*”.

Erről a – kétségtől nem kis részben éppen öneki köszönhető – határozatról számolt be Deák idézett levelében az alábbiak szerint: „*Itt Zalában mi is segíteni óhajtottunk a nyomorult adózó népnek elhagyott sorsán, de meg akaránk sértetlenül tartani törvényeink szentségét is; azt határoztuk tehát, hogy a múlt koronázási jutalom aránya szerint felosztván a nemesség között mindazon költségek, melyeket a kolera már eddig okozott, és még ezutáni terjedésével hihetőleg okozni fog, minden földesúr, kivéven a szegényeket, különösen felszólíttassék a reaesendő résznek, sőt ha teheti, még többnek is lefizetésére, a jegyzőkönyvben pedig, és a felszólításoknál is világosan említve legyen, hogy ezen fizetés nem az írott törvényeken alapul, hanem azon szent és változhatatlan igazságban gyökerezik, melyet a természet minden jobb embernek szívébe oltott, és mely szerint a szenvedő emberiségnek tekintete, s a felebaráti szeretet az írott törvények kötelezésén kívül is áldozatot kíván tőlünk.*”

Zala megye 1831. szeptember 26-i közgyűlésén hirdették ki az uralkodó szeptember 16-án kelt, az országgyűlés elhalasztásáról szóló leiratát is. A közgyűlés minden tiltakozás nélkül tudomásul vette a határozatot, csupán annyit jegyeztek meg, hogy remélik, nincs messze az időpont, amikor az országgyűlés által „*a systematicus munkák törvényes tanácskozásba vétetvén, abból a házára nézve hasznos intézetek*” készíttetnek. Erre, és a rendszeres bizottsági munkálatok megyei tárgyalására, valamint a koleralázadás helyi visszhangjára utalt Deák Ferenc idézett levelének befejező része. „*Lesz-e országgyűlés? Mikor? És mi jót vagy rosszat szül hazánkra? Ezen kérdések nálunk minden gondolkodni tudó és merő elmét foglalatosságotatnak*” – írta Deák, említést téve a szélsőségesekről, azokról, akik „*makacsok az arisztokráciának megrögzött jussai mellett, s inkább akarnak 9 millió embert nyomorúságban látni, mint (vélt) constitutiójok csorbulását engedni*”, valamint azokról,

akik „a *templéni* eseteken úgy megrémültek, hogy most mindent elvállalnának, és többet is, mint erejük elbír”. Deák szerint ez utóbbi magatartás ugyanolyan káros, mint a minden újtástól való elzárkózás. Deák magát azon kevesek közé sorolta, „*kik okosan, de méltósággal engedve járnak a középúton*”, – mondván: „*Én itt jobbjaim közepében nevetem az ijesztgető híreket, mert keblemre téve kezemet, tiszta lélekkel merem mondani: sohasem felejtettem el, hogy ők is embertársaim.*”¹¹

Az országos operátumok véleményezésével megbízott választmány a koleraveszély elmúltával, 1831. december 12-én ült össze Zalaegerszegen, és hosszabb-rövidebb megszakításokkal egészen 1832 nyaráig ülésezett. Mind a választmány munkamódszerére, mind Deák Ferenc szerepének tisztázására nézve nagy fontosságú az a levél, amelyet a választmány egyik tagja, Hertelendy Károly másodalispán (Deák későbbi követtársa) írt 1832. április 3-án Séllyey Elekhez. „*Mi még most is itt ülünk a Regn[olaris] Operatumok recensiójában. Szerencsénkre még, hogy Deák Antal és Ferkó szép észrevételeket előre már kimunkáltak. Mondhatom, a pesti nyomtatványok elbújának, ha ezeket a miénket látnák!*” – büszkélkedett Hertelendy.¹²

Zala megye választmánya tehát a Deák-testvérek által előre kidolgozott tervezeteket vette pontról pontra tárgyalás alá, így az alapszöveg egyik szülőatyjának minden kétséget kizáróan Deák Ferenc tekinthető. E tervezeten dolgozhatott Deák otthon, Kehidán, röviddel a választmányi ülések megkezdése után, 1831. december 21-én is, amikor az alábbiakat írta pesti barátjának, Stettner Györgynek: „*fűlig ülök az országos kirendeltség munkái között, sietnem kell, hogy valamire mehessek.*”¹³

Közben a zalai választmány már a közgazdasági munkálatokra tett észrevételeket tárgyalhatta, sőt hamarosan végzett is velük, mert 1832. január 9-én a megye közgyűlése többek között arra hivatkozva sürgette az országgyűlés összehívását, hogy a „*systematicus munkáknak megvizsgálásában ezen megye annyira foglalatoskodván, hogy ezek rész szerint már megvizsgálva, rész szerint vizsgálás alatt vannak.*”¹⁴

Megfelelő források hiányában a választmányi ülések további menetét nem tudjuk rekonstruálni. Nem ismerjük pontosan a választmányon belüli erőviszonyokat, valamint azt sem, hogy az üléseken kik, és milyen javaslatokkal álltak elő, majd ezek nyomán mennyiben módosult a Deák-testvérek tervezete. Jóllehet a választmányi üléseken talán nem folytak késhegyig menő viták, a háttérben nagyon is eltérő érdekek és

¹¹ ZML. kgy. jkv. 1831:1864-1867. (júl. 11.), 1831:2299., 2332. (szept. 26.); Czigány László: Az 1831. évi kolerajárvány Zalában. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1984-1985. (Zalai Gyűjtemény 21.) Zalaegerszeg, 1985. 79-90. p.; Deák idézett levelének kiadása: Vörösmarty Mihály levelezése. (Vörösmarty Mihály Összes Művei 18.) (Sajtó alá rend. Brisits Frigyes) Bp., 1965. 22-25. p.; vö. Takács Péter 194., 197-198. p.; Sándor Pál: A pályakezdő Deák 542. p.

¹² ZML. Séllyey cs. lt. Séllyey Elek levelezése. Hertelendy Károly levelei.

¹³ Deák levele megjelent: Taxner-Tóth Ernő: A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből. Bp., 1987. 107. p. Újabb kiadása: Sándor Pál: Deák Ferenc kiadatlan leveleiből. Bp., 1992. 31. p.

¹⁴ ZML. kgy. jkv. 1832:93.

szándékok húzódhattak meg. Ezekre célzott a választmány egyik tagja, Csány László, amikor 1832. február 11-én – „*az országos kiküldöttség munkái revisiója*” közepette – a következőket írta Séllyey Eleknek: „*Nálunk a követválasztás, ha ez idén az országgyűlése megtartatik, aligha zavaros nem lesz. Mikor lesz a megyénkben tökéletes nyugalom, s mikor a jobbak között is őszinte barátság? A mi életünkben nehezen, s talán későbbben sem.*”¹⁵

Ilyen körülmények között, a választmányi ülések tapasztalatain töprengve írta Deák Ferenc Vörösmarty Mihályhoz 1832. február 24-én kelt, ismeretes levelét. Ebben fejtette ki Deák első ízben a politikai hitvallását, és itt vázolta fel taktikáját, meggyőzősi módszerének lényegét is. Deák politikai törekvéseinek bevallott célja, hogy „*egykor a valóságos magyar nemzet négyezerből tízenkét millióra emeltessék*”. Magát olyan reformernek tartja, aki „*az emberiséget, a természet törvényét emlegetve könnyebbséget, sőt talán jussokat is kíván, és kívánsága nem igazságtalan*”, de tiszteltben tartja a „*tulajdonnak sérthetetlen szentségét*” is egyszersmind, mert az a „*polgári társaság fő céljával összecsöve szintén magán a természet törvényén alapul*”. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, Deák e sorokban tulajdonképpen az úrbéri munkálat kapcsán kidolgozott észrevételeinek lényegét összegezte Vörösmarty számára.

Deák ugyanekkor politikai híreket is kért Vörösmartytól. Úgy ítélte meg – nyilván a zalai gyakorlatra célozva –, hogy más megyék, pl. Pest hasztalan küldik át hivatalosan a javaslataikat, mert van megye, amelyik „*a hasznos javallatot gyakran csak azért veti vissza, mert mást utánózni nem akar*”. Ha azonban nem hivatalos úton, hanem baráti levelezés során, magánszemélyek cserélnek véleményt, „*azon magányos személy*”, aki „*önön megyéjében a hatalmasabb rendek büszke hiúságát okosan kímélni tudja, ki barátságos körben enyelegve, nem oktatva, kérdező, nem pedig elbízott hangon teszi jegyzéseit, ki őket ily módokkal szoktatja lassanként az egykor annyi rettegett új gondolathoz; sokat eszközölhet, ami előbb lehetetlennek látszott*”. A reformok ellenzői pedig azt hihetik, hogy „*ami javalltatik, az nem valóságos újítás, hanem okos és szükséges igazítás*”. Deák pontosan fel tudta mérni saját szellemi horizontjának határait és tájékozódási lehetőségeinek korlátjait. Erre célozva írta Vörösmartynak: „*Mi, kiket a sors életmet adó mezői munkákhoz kötve szűkebb körbe szorított, távol a tudományok bővebb forrásától, a tapasztalások tág mezejétől elszakasztva, kereskedésünk, bányáink, törvénykezésünk, művelődésünk, egyszóval egész hazánk mostani behelyeztetésének minden hiányait felfogni, s azok orvoslásának legjobb módját eltalálni képesek nem vagyunk.*” Kérte tehát barátját, tudósítsa őt a pesti közélet eseményeiről, és a Pestre érkező valamennyi érdemi hírről, hogy a tudósításokat „*mint útmutatást, vagy legalább mint figyelmeztetést használva, tulajdon tapasztalásim és fontolgatásom szüleményeit a közlöttekkel összevethessem, és a jót, a hasznost kis körömben terjesztvén, a közügynek kis körömben én is használhassak*”.¹⁶

¹⁵ ZML. Séllyey cs. lt. Séllyey Elek levelezése. Csány László levelei.

¹⁶ Deák levele megjelent: Vörösmarty Mihály levelezése. (VMÖM 18.) 30-36. p.; vö. Takács Péter 195. p.; Sándor Pál: A pályakezdő Deák 543-544. p.

Nem tudjuk, hogy megkapta és felhasználta-e Deák a zalai észrevételek kidolgozása során a Vörösmartytól kért információkat. Ideje éppenséggel lett volna rá, mert a választmány még 1832 májusában is ülésezett, és csupán az augusztus 6-i közgyűlésen jelentette be Zalabéri Horváth János első alispán, hogy a megye választmánya a „*systematicus munkák megvizsgálásával tökéletesen elkészült legyen*”.¹⁷

Az augusztusi közgyűlés a választmány által beterjesztett szövegen semmit sem változtatott, a zömében kisebb jelentőségű módosító javaslatokat csak mintegy záradékként csatolta hozzájuk. Az ilyen módon teljessé tett észrevételeket utasításul adták a megye leendő országgyűlési követeinek, és elrendelték a munka kinyomtatását. Ez, a Szammer Alajos által 300 példányban kinyomtatott, 143 főlíó oldalú könyv tehát Deák Ferenc javaslatait olyan formában őrizte meg számunkra, ahogy azokat a választmányi üléseken jóváhagyták. Fennmaradt ráadásul a választmányi észrevételeknek a közgyűlés elé terjesztett kézírata, még hozzá – amire korábban senki sem figyelt fel – Deák Ferenc sajátkezű javításaival. Ez újabb bizonyítéka Deák szerzőségének, mert arról tanúskodik, hogy Deák az egész, közgyűlés elé kerülő kéziratot átfésülte. Valamennyi munkátat szövegezésében találkozunk az ő egy-két szavas, esetleg félmondatos, általában csak stíláriis, néhány esetben azonban a lényegi mondandót is érintő javításaival, betoldásaival. Mindezekből eléggé nyilvánvaló, hogy a szövegnek ilyen csiszolására csak az vállalkozhatott, aki a nem csekély horderejű és terjedelmű munka egészét nagyon jól ismerte. Ez pedig véleményünk szerint nem lehetett más, mint aki a választmányi üléseken közösen elfogadott észrevételeket megfogalmazta.¹⁸

Deák Ferenc szerzőségét egyébként – mindezekről függetlenül – még egy, a választmány összetételéből fakadó körülmény is alátámasztja, ugyanis ismereteink szerint a választmánynak nem volt más, Deákhhoz fogható, kvalitásos tagja, aki képes lett volna egy ilyen átfogó, elmélyült ismereteket kívánó elméleti munka kidolgozására. Deák Ferenc eme kivételes szellemi fölényét respektálta később Deák Antal is, amikor kijelentette, hogy öccsének „*kisujjában több tudomány és képesség van*” mint öbenné.¹⁹

Ami az egyes munkálatokra tett zalai észrevételeket illeti, nehéz eldönteni, hogy a tervezetek kidolgozásában mely operátumoknál és milyen mértékben vett részt Deák Antal. Talán neki tulajdonítható a közigazdasági és adóügyi javaslatok szövegezése, már pusztán formai szempontból is, mert ezeknek fő és fejezetcímei (az észrevételek más

¹⁷ ZML kgy. jkv. 1832:1602.

¹⁸ ZML kgy. jkv. 1832:1647. (a közgyűlés kiegészítései) Az „észrevételek” eredetileg 1832:1602. számon benyújtott kéziratának lelőhelye: ZML Zala vármegye levéltára. Országgyűlési iratok gyűjteménye, 1832. A nyomdászról: Gyimesi Endre: A Zala megyei nyomdászat kezdetei. 2. rész. In: Művelődéstörténeti tanulmányok 1990. (Zalai Gyűjtemény 31.) Zalaegerszeg, 1990. 239-246. p.

¹⁹ Idézte többek között: Ferenczi 1. köt. 78. p.

részeitől eltérően) latin nyelvűek.²⁰ Nyelvi és stílári szempontból is elkülöníthetőnek tűnnek a Deák Ferenc által fogalmazott szövegrészek, mivel Ferenc nem, vagy csak ritkán használta, és a kéziratban számos helyen saját kezűleg javította magyarra a bátyja által előszeretettel alkalmazott latin szavakat, szakkifejezéseket. Ez persze nem jelent kizárólagosságot, nem jelenti azt, hogy Ferenc nézetei – legalább részben – ne lehetnének jelen az Antal által fogalmazott javaslatokban.

Alaposabb szövegelemzés nélkül is megállapítható, hogy a minden reformszellemet és Deák Ferencre jellemző érvelést nélkülöző banderális munkálat szintén Deák Antal munkája lehet, annál is inkább, mert Ferencsel ellentétben Antal nem csupán hírből ismerte a katonáskodást; ő is részt vett (főhadnagyként) az 1809-es nemesi felkelésben. A választmány tagjai közül egyébként többen büszkélkedhettek Napóleon elleni katonai tapasztalatokkal, így pl. Kisfaludy Sándor vagy Csány László; a banderális munkálatokra tett zalai észrevételek ennek ellenére csekély jelentőségűek.²¹ Zala megye véleménye a bandériumok szükségtelenségének kérdésében megegyezett az országos bizottságéval, ám a nemesség fegyverben való gyakorlásával kapcsolatban eltérő álláspontra helyezkedett. Nevezetesen: minden fegyverforgatásra alkalmas nemeset össze kell írni, az összeírásokat évente felül kell vizsgálni, a 18 és 30 év közötti nemes ifjakat pedig évente (tavaszonként) 4-4 heti „*lustrára*” és fegyvergyakorlatra kell kötelezni. A tehetősebbek maguk viseljék mind a gyakorlatozás, mind a fegyverbeszerzés költségeit, míg a szegényebbek számára a megye fegyvertára kölcsönözzön felszerelést, ellátásukról pedig egy országos pénztár gondoskodik. Zalának ez, a nemesi felkelés korábbi rendszerén alig változtató, alapvetően konzervatív javaslata összhangban állt a megyék többségének ez irányú elképzelésével.²²

Ugyancsak megegyezett az országos tendenciával, hogy az adóügyi és bányászati munkálatok esetében alig-alig merült fel egy-egy jelentősebb elvi javaslat. Ez részben érthető is, mert a bányászat kérdése speciális szakértelmet feltételezett volna, az adóügyi munkálat pedig jórészt a megyei adminisztráció gyakorlati kérdéseivel, technikai részleteivel foglalkozott. Az adóügyi munkálat esetében kizárható Deák közreműködése, míg a bányászati operátumnál feltételezhető, hogy ő is részt vett az egyetlen jelentősebb javaslat megfogalmazásában. Az adóügyi munkálatra – néhány kisebb jelentőségű módosításon túl – mindössze egy érdemi észrevétele volt a zalai választmány-

²⁰ Zala vármegyének az országos kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei. [Zalaegerszeg], 1832. 1-18., 41-49. p. (a továbbiakban: Zala észrevételei)

²¹ Deák Antal inszurgensi múltjáról: Hertelendy Károly: Nemes felkelő ezredek az 1809-ik évi győri csatában. In: Bátorfi Lajos: Adatok Zala megye történetéhez. 5. köt. Nagykanizsa, 1878. 143. és 161. p.; Vörös István: Az 1809. évi nemesi felkelés (insurrectio) története Zalavármegyében. (kézirat) ZML Kézirattára; Kisfaludy Sándor az 1809-es nemesi felkelésről: Gálos Rezső: Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Győr, 1931. 67-326. p.; Csány László katonáskodásáról: Molnár András: Csány 6-7. p.

²² Zala észrevételei 133-139. p.; Barta: A fiatal Kossuth 171-172. p.

nak, mégpedig az, hogy ellenezte a országos bizottság javaslatát, amely szerint a dicalis összeírást ezentúl csak négyévente kellene végrehajtani. Zala szerint ez „*sem a jó renddel, sem a közgazdasággal meg nem fér*”, mert az adózók jövedelme és vagyona évről évre is változhat. Mivel az adóterhet „*a polgárok vagyonához legigazságosabban arányított mértékkel kell kivettetni*”, Zala az évenkénti összeírás fennmaradását javasolta.²³

A bányászati munkálatokban érintett kérdésekkel kapcsolatban is csupán egy, ám annál nagyobb horderejű, és a közgazdasági munkálatra nézve kifejtett elvekkel összhangban lévő érdemi javaslata volt Zala megyének. Az országos bizottság indítványát, amely szerint tilos lenne a pénzzé nem vert nemesfémek kivitele az országból, Zala azzal kívánta kiegészíteni, hogy a vert arany- és ezüstpénzt se vigyék ki (legfeljebb kereskedelmi úton, amelyen vissza is jöhet), hanem az országban hozzák forgalomba, azzal fizessék az államapparátus és a katonaság költségeit. Javaslatainak alátámasztására olyan régebbi törvényeket sorolt el a megye – Deák Ferenc jellegzetes módszere –, amelyek korábban már (közvetve vagy közvetlenül) tilalmazták a pénzzé vert nemesfémek kivitelét is. A javaslat ki akarta terjeszteni a kiviteli tilalmat Ausztriára és az örökös tartományokra is, mondván: „*az 1790-i 10. törvényágazat szerint Magyarország a hozzá kapcsolt részekkel együtt az ausztriai örökös tartományoktól minden tekintetben független lévén, azoktól egészen különböző törvényekkel kormányoztatik, és így azoktól mindenkor idegen országnak is tartathatik e részben*”.²⁴

Alapvetően Magyarországnak a Habsburg-birodalmon belüli gazdasági függetlenségét hangsúlyozták, és azt számos konkrét javaslattal igyekeztek biztosítani a közgazdasági munkálatra tett zalai észrevételek is. Talán nem tévedünk, ha az alábbi, jelentősebb közgazdasági javaslatokat legalább részben Deák Ferencnek tulajdonítjuk. Így azt a javaslatot is, amely szerint „*Magyarország a hozzá kapcsolt részekkel együtt [...] a többi örökös tartományoktól egészen különböző kormányzási formát bír, s azoktól egyáltalában független lévén, a kölcsönös védelmezési köteletségén kívül semmi más összecsatolódási egyformaságot nem ismér*”, ezért a két, egymástól független országban (Ausztriában és Magyarországon) a vámoknak kölcsönösnek, és „*minden tekintetben egyformáknak kellene lennie*”, – ez volna „*a valóságos reciprocitás*”. Zala álláspontja szerint az ország kereskedése „*nem legkedvezőbb helybeztetésben van*”, Ausztria és az örökös tartományok „*elnyomják a magyar kereskedést*”, így „*a magyar nemzeti szorgalomnak napról napra csüggedezni, s ezzel együtt az egész nemzeti gazdaságnak is egészen el kell enyészni*”. Az indoklás szerint „*a magyar természeteknek némely része oly hallhatatlan nagy vámokkal terhelve akadályoztatik az ausztriai örökös tartományokba való bévíteltől, hogy azok az ausztriai természetekkel a konkurenciát ki nem állhatván, maholnap kereskedés tárgyak lenni végképpen megszűnnek*”. Ráadásul Ausztria a maga drága, ám sokszor más országokénál durvább termékeit az ország „*nyakára*

²³ Zala észrevételei 41–49. p.; Barta: A fiatal Kossuth 172. p.

²⁴ Zala észrevételei 109–111. p.; Barta: A fiatal Kossuth 172. p.

tolja”, ezért Zala – a vámkölcsonösszegrre vonatkozó országos javaslatlaltal való egyetértésén túl – azt is törvénybe kívánta foglaltatni, hogy „*az olyas idegen portékák, melyeket Magyarország könnyebben megszerezhet az idegenektől, minisem az örökös tartományoktól, se meg ne tiltassanak, se a tilalomhoz hasonló, felette terhes váموkkal bebozattatni ne akadályoztattassanak, mert Magyarország Ausztriának coloniája nem lévén, a kereskedésnek az ílyes coloniale systemát, mely mellett csak egyedül Ausztriától kellene néki azt szerezni drágábban, amit idegenektől olcsóbban vehet, soha el nem ismérheti*”. A váموk kivetésének és mindenkorl megghatározásának, megváltoztatásának jogát Zala megye nem a helytartótanácsra – ahogy az országos bizottság javasolta – , hanem egyenesen az országgyűlésre kívánta ruházni, és általánosságban is kimondta, hogy az „*országgyűlésének elmellőzésével a kereskedés tárgyában akadályozó intézetek ne tétethessenek*”. Ilyen akadálnak tekintette Zala azt is, hogy a magyarországi kereskedelmet leginkább előmozdító zsidóknak sem Ausztriában, sem sok hazai városban nincs joguk „*tulajdon neveik alatt kereskedést űzni*”, ezért indítványozta, hogy ennek tilalmát el kell törölni.

Részben a kereskedelem, részben pedig az iparűzés szabadságát kívánta megvalósítani Zala megye másikk javaslatlaltal, amely szerint „*a közjóra legcélarányosabbnak lenni látszatik, ha az egész országban mindenféle mesteremberi céhek egyszerre, és általjában eltöröltetnek*”. A céhek eltörölését indokolta a számtalan visszaélés, amelyet azok – dacára a rendszabásoknak – elkövettek, de „*a mesterségeknek szabadon lehető gyakorlása és előmenetele is megkívánja, hogy az minden megszorítások nélkül, minden ember által szabadon eszközöltessék; megnevelkedik még emellett így a mesterembereknek száma is, nagyobb lesz egymás között a vetélkedés, mindenik iparkodni fog a maga jobb élelmének megszerezhetése végett, mind jobb kéziműveket készíteni, mind azt a lehetőségig olcsóbb áron adni*”, ezáltal pedig fellendülhet a kereskedelem.

Az országos bizottság javaslatlaltal a nemzeti közpénztár (Fundus Publicus) felállítlaltához a nemességre egyfajta adót kellett volna kivetni. Zala megye – feltehetően Deák által fogalmazott – álláspontja szerint viszont a nemesi rend nagy része „*a kereskedésnek mostani megszorítottlaltása, a nemzeti gazdaság elcsüggedése, s a folyamatban lévő pénznek mind lassúsága, mind csekélysége miatt*” nincs abban a helyzetben, hogy „*pénztárookra milliómokkal adakozni*” képes legyen.

„*Századok elfolyta alatt nemzeti csinosodásunk csak a természet lassú folyamatjára bízva, nem csak ápolgató segédtal nem kapott, hanem inkább gyakran tetemes gátokkal kellett küszködni, azt, amit századok elmulasztottak, azt, amit Európa más nemzeteinél századok eszközölttek, több százezzer polgárok tisztlalt hazafiúsága, több fejedelmeikk bőkezűsége segített eszközölésbe venni, szegény nemzetünknek csekély számú birtokosi egy pillantatlalt alatt véghezvinni nem képesek, bármi tetemes áldozatokat tegyenek is.*” Elfogadja ugyan Zala is a javasolt adókivetést, emel-

lett „nem véli azonban igazságtalannak azt”, hogy a „koronát és kamarát illető javak” jövedelmeinek egy része is a „nemzet közpénztárának javára” szolgáljon.²⁵

Amíg az eddig említett munkálatoknak legfeljebb egyes rövidebb részleteit tekinthetjük Deák Ferencről származónak, az egyházügyi, köznevelési és tudományos, valamint a közjogi operátumokra tett észrevételek túlnyomó többségét az ő munkájának tarthatjuk. Így Deák későbbi egyházpolitikájának első elemeit fedezhetjük fel az egyházügyi munkálatra tett zalai észrevételekben: a klérus befolyását igyekezett csökkenteni a világi ellenőrzés növelésével. A kegyurak kinevezési jogával kapcsolatban Deák megjegyezte, hogy törvény kötelezze a megyéspüspököt a kegyúr által kinevezett plébános elfogadására és beiktatására, még akkor is, ha a kinevezés esetleg nem a püspök elképzelései szerint történt. Deák kemény szavakkal ítélte el a reverenda védelme alatt következmények nélkül, büntetlenül vétkező papokat, és azoknak büntetését legalább részben ki akarta venni az egyházi hatóságok kezéből. A „gyakrabbi szomorú tapasztalás” szerint „sok elfajult, gonoszlelkű papok, elfelejtkezvén mind papi, mind emberi kötelességeikről, oly undok vétkeknek lesznek részesei, melyek a szülajabb világi emberekhez is dísztelenek volnának”, anélkül azonban, hogy azokat „érdemeik” szerint megbüntetnék, vagy ha megbüntetik is, arról a világi hatóságokat nem tudósítják. A köznép erkölcsét le fogja rombolni, ha az emberek azt látják, hogy „az erkölcsöt gyakorolni köteles papok is büntetlenül vétkezhetnek”, mintha privilégiuma lenne a „papi rendnek az ilyes vétkek” elkövetésére. Deák szerint tehát törvényben kell meghatározni, hogy már a kevésbé súlyos „politikus” vétket elkövető papok elleni vizsgálat során is befolyása legyen a polgári törvényhatóságoknak, és ha a papnak „a criminalitásnak legkéisebb polcán állapodik is meg elkövetett vétké, azonnal megítéltetése végett a polgári törvényhatóságnak adattasék által”.

Világi törvényhatóságok hozzájárulásával akarta Deák meghatároztatni az egyes egyházi szolgáltatásokért (pl. temetés) járó, ún. stoláris jövedelem mértékét, és törvény által kívánta eltöröltetni a korábban önkényesen szedett „szabad stola”-t, „minekutána minden botránkozásokat, és minden igazságtalan és dísztelen visszaéléseket, habár azok már régolta divatban volnának is, elrontani és megsemmisíteni maga a józan ész és természetes igazság javallaná”. Ez, a természetjogra való hivatkozás – amint arra már Sándor Pál is felhívta a figyelmet – különösen jellemző volt a fiatal Deák Ferencre.

A növendék papság oktatásáról és neveléséről való gondoskodás jogát – amelyet az országos bizottság a királyra és a püspökre bízna – Deák az országgyűlésre kívánta ruházni, mondván: „minekutána egy szabad alkotmányú országban minden köztárgyat illető dolgokat elintézni, az egyes polgároknak szüntűgy mint az egész hazának boldogságát eszközölni, s így az ifjúságnak célarányos, és a közjónak előmozdítására hasznos neveltetését is elrendelni az ország törvényhozó testéhez méltán tartoznék, a nevendék papságnak neveltetése pedig, kik jö-

²⁵ Zala észrevételei 1-18. p.

*vendőben a népet erkölcsre tanítani, s hasznos tanításai által jó hazafiakká fogják nevelni a polgárokat, különösen illetné; azért igenis törvény által határozassék meg, hogy valamint a világi, úgy az egyházi ifjúság neveltetésének és oktatásának módja, s az ezt tárgyzó rendszabások időről időre az országgyűlése elejbe terjesztessenek.*²⁶

Zala megyének a köznevelési és tudományos munkálatról Deák Ferenc előterjesztése nyomán készített észrevételei (összhangban az országos tendenciával) elsősorban a nemzeti nyelv terjesztésére, és az országgyűlés jogkörének szélesítésére helyezték a hangsúlyt. Zala nem követelte ugyan az egységes állami oktatás bevezetését, de a szerzetesrendi tanítók kinevezését pl. világi hatóság felügyelete alá akarta helyezni, az amúgy is tekintélyes birtokkal rendelkező tanító-szerzetesrendektől pedig megvonta volna a tanításhoz világi közpénzekből kapott támogatást. A nemzeti nyelv használatát kötelezővé és kizárólagossá kívánta tenni az elemi iskoláktól az egyetemig. Ehhez kapcsolódva utasította el, hogy német nyelven is folyhasson a tudományok oktatása, valamint azt is, hogy az ígéhirdetés és hittan latin nyelvű legyen az iskolákban.

Hasonló megfontolásból, a nemzeti öntudat védelmében utasította el Deák azt a javaslatot, amely a magyar történelem tanítását száműzte volna az alsóbb iskolákból, így azok, akik nem tanulnak tovább, nem kaptak volna megfelelő hazafias nevelést. Így érvelt Deák a történelemtanítás fontossága mellett: *„minden hazafit, még a míveletlenebbet is önnön szülőföldje leginkább érdekelvén, annak történeteit bármely silány töredékek szerint is tudni, mind önnön magára, mind a közjóra is legnagyobb sikert hozhat, mert akármely sorsbéli életre menjen is által valaki, az hazai polgár lenni soha nem szűnik meg; és így mind a hazaszeretetet, mind annak védelmére köteles tartozását a hazai történetek között előforduló jelesebb hazafiak tettei gyűjthetik fel legbathatósabbban szívében”*.

Az országos bizottság *„az egész tudományosodás dolgát”* a helytartótanácsra kívánta bízni, Zala ezzel szemben azt a különvéleményt támogatta, amely szerint a nevelés és a tudomány kérdéseit időről időre az országgyűlés vegye tárgyalás alá, és a helytartótanácsnak csak arra legyen felhatalmazása, amit az országgyűlés hozzáutal. Deák szerint az ifjúság nevelésének és oktatásának az országgyűlés felügyelete alóli kivonását *„a hazának jövőendő haszna és boldogsága tiltaná, mert az ifjúság az, mely [...] azon polgárokká leend, kikre a hazza a maga állandó fennmaradását bízni, s a nemzet és constitutio hív őreit benne szemlélni fogja, ezeknek vállain fog nyugodni jövőendőben a közügynek kormánya, ezektől fog függni a nemzeti characternek és lételnek utóbbi fennmaradása”*.

²⁶ Zala észrevételei 112-116. p.; Deák későbbi egyházpolitikájáról: Csizmadia Andor: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. 11-58. p.; Deák természetjogra hivatkozó érveléséről: Sándor Pál: A pályakezdő Deák 543. p.; uő.: Deák és a jobbágykérdés az 1832-36. évi országgyűlésen. In: Tanulmányok Deák Ferencről. 161. p. Sándor Pál tanulmánya hasznos támpontokat adott az észrevételek szövegének elemzéséhez, és a Deák Ferencnek tulajdonítható részletek azonosításához. (Deák pl. első jelentős országgyűlési beszédében, 1833. június 15-én is kifejezetten a természetjoggal érvelt. Vö. Kónyi 1. köt. 14-16. p.)

Deákra ismerhetünk a köznevelési észrevételek további két részletében is. Deák visszaautasította az országos bizottság javaslatát, amely szerint a felsőbb iskolákban tandíjat kellene bevezetni, mégpedig azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az „*alacsonyabb születésű, s csekélyebb elméleti tehetőséggel bíró ifjak*” más pályát válasszanak maguknak, ne legyenek „*a hazának is veszedelemre*”. Deák szerint „*öbennük a hazá derék, s a közjóra jövődében hasznos tagokat vesztené el*”, mert „*bizonyos, s köztapasztalásból tudnivaló az, hogy gyakrabban az alacsonyabb születésű, s kevés tehetőséggel [vagyonnal] bíró, vagy éppen szegénységgel küszködő ifjokból jelesebb polgárok s buzgóbb hazafiak erednek, mint a fényes nemből származottakból*”. A tandíj csak vizsályt szítana, és visszaéléseket, korrupciót szülne, ráadásul az iskolák fenntartóinak olyan jövedelmei vannak, amelyek a tandíjat feleslegessé is teszik.

Deáknak még ügyészi tevékenysége kapcsán ismertté vált elvei köszöntek vissza, amikor a köznép oktatásáról szólva azt kívánta az országgyűlés elé terjeszteni, hogy a papok a templomoktól távol, eldugott hegyi településeken vagy pusztákon lakó embereket időnként az otthonaikban keressék fel, és lássák el erkölcsi oktatással, „*nehogy az oly messze lakó, és soha az Isten igéjének hirdetését, vagy más vallásbéli tanításokat nem halló emberek durva felnevelkedések által minden tiszta erkölcsből s emberi érzékenységből kivetkőzve, a közjónak és felebarátjainak károokra, és veszedelemre éljenek; hanem inkább a szelídebb erkölcsi tanítások és oktatások által természetük és belső szívbeli érzeményeik is szelídülvén, becsületes, jámbor magok viseletű embereké váljanak*”.²⁷

A közjogi operátumra tett észrevételeiben Zala megye is számos érdemi javaslatot fogalmazott meg. Ezek közül – a teljesség igénye nélkül – most csak azokat említjük meg, amelyeknél véleményünk szerint Deák Ferencnek is kezdeményező szerepe lehetett. Zala e tárgyú észrevételei általában jóval mérsékeltetebbek voltak, és kevesebbet követeltek, mint a leghaladóbb megyék reformjavaslatai. Ez alól gyakorlatilag csak az országgyűlési költségek, a sajtószabadság és a zsidóknak adandó jogok ügyében született határozatok kivételek.

Zala megye nem kívánta megváltoztatni az országgyűlés felsőtáblájának összetételét, csupán a név szerint meghívandó mágnások számának korlátozása, és az ellen lépett fel, hogy a megjelenésre jogosult családokból csak az elsőszülöttet hívják meg. Deák véleménye szerint az országgyűlés tagjainak „*a legérettebb megfontolással és elégséges tudománybeli ismeretekkel felruházottnak kell lenni, ezen tökéletesség pedig nincs a természet által az elsőszülöttséghez kapcsolva, és nem egyszer a születési sorban következő magzatok több országgyűlésre szükséges tulajdonokkal bírnak, mint az őket a születésben megelőző öregebb testvérek, s így azok, kik sokszor a hazának célarányos tanácsadásaikkal nagyobb hasznára válhatnak, egészen ki lennének zárva az országgyűlési tanácskozásokból*”.

²⁷ Zala észrevételei 116-120. p.; vö.: Barta: A fiatal Kossuth 167-170. p. Az erkölcsi oktatás szükségességéről szóló rész Deáknak a Babits-féle perben benyújtott védőiratával rokonítható. Vö. Kónyi 1. köt. 1-6. p.

Visszaautasította Zala azt a javaslatot is, hogy az alsótáblán fejenkénti szavazati jogot kapjanak a királyi tábla tagjai, valamint a szabad királyi városok és a káptalanok követei. A vármegyék eddigi túlsúlyának (végeredményben döntési jogának) védelmében azt indítványozta, hogy csak a megyék szavazhassanak, a többieknek csupán tanácskozási joguk legyen, ha pedig ez nem kivitelezhető, a megyék követének – nemesi népességük számarányához mérten – több, (a két követnek együtt) 4-10 szavazata legyen.

Az országgyűlési költségekkel kapcsolatos – kétségkívül Deák Ferencről származó – legfontosabb zalai javaslat szerint már az 1647:134. törvénycikkben is *„elég világos nyomdoka vagyon annak, hogy hajdan is a nemesség maga fizette követeit, de egyébként is az igazsággal egészen megegyező volna, ha ezen diurnumok fizetésével az adózó nép legkevesebbet se terheltsék, ugyanazért határozassék meg, hogy ennek utána a követeknek diurnumait s minden ezekkel járó országgyűlési költségeket az illető vármegyébéli nemesség fizesse, mely költségekhez ne csak a birtokos nemesek, hanem magok a mágnások, sőt a küldendő követek is javaikra arány szerint kivetendő készpénzbéli fizetésekkel járulni kötelezessenek”*.

A közjogi észrevételek sorában kifejezetten Deák Ferencnek tulajdoníthatjuk a sajtószabadságot és a cenzúra eltörlését követelő alábbi megfogalmazást: *„A világ eddigi történeteinek folyamata, s Európa lelkesebb nemzeteinek legújabb példái világos bizonyossággal szolgálnak, hogy a közjónak előmozdítására oly igen szükséges nemzeti lelkesedést, a polgárok lelkierejének gyorsabban haladó kifejlődését, és az egyes tagok különböző véleményeinek a nemzeti közügyben egy szent célra lehető egyesítését semmi oly sikeresen nem eszközözi, mint a sajtónak szabadsága. [...] Mivel tehát a magyar is e korban nemzetiségének emelésére törekedik, a nemzetiség és szabadság pedig elválatlan testvérek, szükséges egy olyan törvény, mely a művelődésnek terjedését terhesen gátoló, és semmi világos boni törvényen nem alapult könnyvizsgálat megszüntetésével a sajtó szabadságát nálunk is erős alapra építse”*.

Ráismerhetünk Deák nézeteire a zsidók bérleti jogának korlátozása ellen fellépő zalai javaslatban is. Deák szerint a zsidók bérleteit tiltó törvény *„a hazai kereskedést és a nemzeti vagyonosodást is nagyon akadályozná”*, ahelyett *„nem ártana”* azt meghatározni, hogy a zsidóknak *„mind javakat árendába kivenni, mind korasmákat is árendában bírniok szabad legyen”*, azzal a feltétellel, ha nem csorbítják a bérbeadó tulajdonos (nemes) jogait. Ha ez nem történik meg – írta Deák – *„ha mindig nagyobb és nagyobb megszorítások alá vettetni, s a kereset módjaitól megfosztatni fognak, kénytelenek lesznek a magok táplálását, melyre a természet törvénye már justt ad minden embernek, holmi alattomos, s az általok eddig is gyakorolni szokott csalásoknál még nagyobbakkal is élén, s az eddig okozott kártételeiknél nagyobb károkat okozva keresni”*. Indítványozta Deák a zsidókat sújtó türelmi adó eltörlését is. Javaslata csaknem szó szerint megegyezett azzal a határozattal, amelyet – nyilván az ő kezdeményezésére – még 1831. január 17-én fogadott el Zala megye közgyűlése. E szerint *„az emberiséggel, s a mai fevilágosodott század lelkével egyáltalában össze nem fér az, hogy valaki azért, mivel az Istent a többi boni lakósoktól különbözve, és más szertartásokkal imádja, készpénz fizetésekkel terheltsék, azért igen illendő, sőt szükséges a zsidókat sorsoknak e rész-*

ben való könnyebbítése tekintetéből minden türelmi (tolerantialis) adózástól ennek utána egészen felmenteni”.²⁸

Zala vármegye észrevételeinek mintegy felét a jogügyi operátumhoz fűzött javaslatok teszik ki. Nem véletlen, hogy Deák később éppen e munkát kapcsán nyilatkozta, hogy az országos küldöttség „rendszer nem alkothatott, mert csak hiányok kiegyenlítésére és foltozásra volt kiküldve”. Deák szerint „polgári törvényeink a nemzeti törvényhozás hosszú során keresztül minden rendszer nélkül, egyes panaszok következtében, egyes esetek körülményiből alkalmazva hozattak”. Ezen pedig az országos küldöttség jogügyi operátuma sem segít, mert az „nem egyéb a curialis decisiókból [ítéletekből] merítetett, ekkorig világos törvény által el nem intézett egyes esetek eligazításánál”. Deák álláspontja: „nemzeti csinoskodásunk haladásával változván az idő szelleme, sok régit el kell törölni, sok újat alkotni, sokat javítva változtatni, hogy törvénykezésünk folyamatját az ítélő bírának bizonytalan önkényétől felmentessük”. Ez a magyarázata tehát annak, hogy az országos bizottság munkájával elégedetlen Deák roppant alapos és részletes észrevételeket dolgozott ki mind a törvényszékek elrendezésével, mind a törvényszéki eljárásokkal, mind pedig a polgári és büntetőtörvénykönyv-tervezetekkel kapcsolatosan. Azt, hogy e javaslatoknak Deák a „szülőatyja” és szövegezője, bizonyítja a Deákra jellemző és számos ponton kimutatható természetjogi érvelés, esetenként a szintén Deáknak tulajdonítható úrbéri észrevételekkel való egyezés, végül az a körülmény, hogy saját ügyészi tapasztalatait is leginkább e munkát kapcsán, kiváltképp a büntető törvénykönyvre tett megjegyzéseiben kamatoztathatta.

Deák – eltérően a radikálisabb megoldásokat követelő megyéktől – nem szorgalmazta az úrszékek teljes eltörlését, csak megszorította volna annak működését, azáltal, hogy a földesúr és jobbágya közötti, vagy a földesurat bármilyen szempontból mint felperest érintő perekben sem a földesúr, sem annak rokonsága, sem pedig lekötöztetett alkalmazottjai nem lehetnének bírák. „Igazságos, sőt felette szükséges ezen határozás, mert az ítélőszékeknek részrehajlást ismerni nem szabad” – írta az úrbéri észrevételek megfogalmazásakor is hasonló módon érvelő Deák.

A természetjogra való hivatkozás mint vörös fonál húzódik végig az egész jogügyi munkálaton, és jelzi Deák keze nyomát. Így Deák szerint a perek alkalmával az utolsó felelet a perrel megtámadott alperest illeti, mégpedig „a természetnek egyszerű, de legigazságosabb alapon épült törvénye szerint”. „Nem egészen egyező a természetes igazsággal” – érvelt Deák – az a javaslat, hogy a nem nemes ne vonhassa kétségbe a tőle nemesi birtokot visszaperelni szándékozó kétségtelen nemességét, ezért az Deák álláspontja, hogy a „legigazságosabb volna a nemeseknek ezen kizáró jussát végképpen eltörölni”. „Meg nem egyez a természetes igazsággal” az sem, írta Deák, hogy 60 évnél idősebb ember ne ta-

²⁸ Zala észrevételei 121-133. p.; Barta: A fiatal Kossuth 157-161. p.; Zala megye állásfoglalása a türelmi adóról: ZML kgy. jkv. 1831:37.

núskodhasson, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy néha a 80 esztendőös frissebben, pontosabban emlékezik ifjúkorára, mint a fiatalabbak a közelmúltra.

Deák szerint az adósságbeli perek esetében meg kell tiltani a pereskedést késleltető, vagy a pert felfüggesztő – végső soron a hitelezőket károsító – parancsolatok kiadását, „*minthogy ezek a törvénnyel, természetes igazsággal és a nemzeti hitelnek emelkedésével egyenesen ellenkeznek*”. A közbirtokossági haszonvételek elosztásáért indított perek kapcsán arról írt Deák, hogy a vér szerinti rokonok közös jussaiban a törvények nem adnak helyet az elidősítés (praescriptio) jogának, mert a vérségi kötelekből eredő kölcsönös bizalmat és szeretetet az elődök sem akarták egy olyan törvénnyel szétbomlasztani, „*melyet a természetes igazsággal is ellenkezőleg csak a polgári társaság közboldogság[a] tett vala szükségessé*.” „*A természetes igazság megkívánja, hogy egyik a másiknak kárával ne gyarapodjék*” – érvelt Deák akkor is, amikor arról esett szó, hogy az első végrehajtáskor kárt szenvedő, de utóbb jogaiba visszahelyezett peres fél a kárával egyenértékű elégtételt követelhet.

Szép példa Deák módosító javaslatainak emberségére, hogy a szerényebb vagyonú nemes magtalan halála után „*minden javait*” az özvegynek kívánta ítélni, mert – mint írta – az „*az asszony, ki életkorának virágában bizodalmit, egész boldogságát és ifjúságának legszebb reményeit férjének sorsához kötötte, ki jót és rosszat, szerencsét és nyomorúságot, ínséget és örömet mindenkor megosztott férjével, és életének legszebb éveit a közös kenyér keresésében, a közös szükségek legyőzésében töltötte, [...] a természetes igazság szerint is több jussal kívánhat [...] férjének javaiból illendő élelmet*”, mint az a rokon, akinek minden érdeme csak abból áll, hogy a férj nemzetségből származik.

Deák szerint az „*elidősítés jussának polgári törvények által lett meghatározása éppen nem alapul a természetnek egyszerű törvényén, mely semmi bizonyos időhez nem kötve változhatatlanul örökösnek rendeli a valóságos tulajdon sérthetetlenségét. De mivel a polgári társaságok közboldogsága a birtokosok értékbeli bátorságának állandóságával legszorosabb összefüggésbe van, ezen állandóságot pedig egyedül az elidősítés jussának bebozása által*” lehetett megállapítani, ezért mind régebben, mind „*az új századokban Európa minden polgári szerkesztetéseinél szorosan kötelező törvénné vált az elidősítésnek jussát adó hatalma*”. Hazánk törvényei kiterjesztették e jogot az egyházi javakra is, „*és valóban nem helytelenül, mert igazságtalanság volna egy oly törvény által, mely a természetes igazsággal ellenkezőleg egyedül a polgári társaság közboldogságának tekintetéből lett szükségessé, a haza polgárainak csak egy részét terhelni, s a másik részt attól felmenteni*”.

Deák érvelésében a „*természetes igazság*” és a „*tulajdonnak sérthetetlen jussai*” – mint Vörösmartyhoz 1832. február 26-án írott leveléből is láthatjuk – szorosan összetartozó alapfogalmak. Az Deák véleménye, hogy minden erőszakos lépés, amely a haza polgárait tulajdonuk „*békés használatában bosszukulatlanul háborgatja, [...] sérelmet ejt az értékbeli közbátorságon, és ellene van a polgári közvélemény egyik fő céljának*”. Ilyen megfontolásból kívánta Deák törvény által meghatározatni, hogy a kamara csak a tulajdonos önkéntes beleegyezésével kutathat magánszemélyek birtokain só után, és csak

így nyithat újabb sóbányákat. Eltörölendők tehát a korábbi, ezzel ellentétes törvények, melyeket a „nemzet közügyének tekintete szükségessékké nem tesz, a nemesi jussoknak és a vagyonbéli közbátorságnak sérthetetlen fenntartása pedig eltörölni parancsol”.

Itt, a jogügyi munkát kapcsán vetette fel Deák, igaz, óvatos megfogalmazásban, az ősiség és a hitbizomány eltörlésének lehetőségét. *„Hazánkban a nemzeti szorgalomnak gyorsabb terjedését, s országunk közhitelének emelkedését semmi hathatósabban nem eszközölné, mint egy oly törvény, mely szerint az ingatlan ősi nemes birtoknak örökös eladása mindenkor változhatatlan maradna”* – érvelt Deák, de mérlegre téve azt, hogy ezáltal az amúgy is kisebb vagyonú nemesség teljesen elveszítheti birtokait, mégis az ősiség fennmaradása mellett nyilatkozott. Hasonló következtetésre jutott a hitbizomány esetében is, mert – ugyan taktikai megfontolásból, de – kénytelen volt megállapítani, hogy a hitbizomány általános eltörléséről *„ittén szó nem lehet”*, legfeljebb az országgyűlés gondoskodhat arról, hogy kiküszöböljék a hitbizománynak a nemzet felemelkedésére nézve káros befolyását. Deák alábbi megfogalmazása azonban elárulja, miként foglalna állást, ha nem kellene tekintettel lenni a konzervatívok „érzékenységre”. *„Ha az országos kirendeltség által javallott törvények megítélésénél csak azon tekintetet kellene fontolgatnunk, hogy a haza közjávára, s nemzeti boldogságunk felemelésére mi volna hasznos, mi volna célarányos, ha polgári szerkesztésünk némely részeit változtatni akarnánk, ha szabad volna belévágnunk egy oly törvénynek fészégetésébe, melyen nemzeti létünk egyenesen ugyan nem alapul, de mely az alapos törvények által is meghatározott tulajdonosi jussal szorosan összefonódva szinte sérthetetlen, sok, és valóban igen fontos okok tanácsolnák a nemzetségek örökös hagyományainak általános eltörlését. Mivel azonban a célba vett újításoknál mindezen tekintetekre figyelmeznünk, s alapos törvényeink korláti között mindenkor megmaradni szoros kötelességünk, mivel továbbá az értékbeli közbátorság megkötésénél, hogy hazánk polgárai szerzeményeiknek kétségtelen urai lévén, azokról maradékaikra nézve is szabadon tehessenek rendelt, valóban kívülről van hatalmunknak körén a nemzetségek örök hagyományait ezúttal megsemmisíteni.”* Deák szerint a tulajdonnal való szabad rendelkezés kérdése ellentmondásos, mert *„néha ezen egész intézet hazánk közügyére káros befolyású, sőt mivel a mulandóságnak mindent eldöntő szeghetetlen törvényével is küszködni akar, még a természetes igazság rendével is ellenkezni látszatik”*.

Miután Deák Ferenc zalai közéleti pályafutásának első éveiben elsősorban büntetőjogásként tevékenykedett, különös figyelmet érdemelnek a büntető törvénykönyv tervezetére tett észrevételei. Jellegzetes érvelése leginkább javaslatainak – az ártatlanság vélelmének elvét is megfogalmazó – bevezetésében érhető tetten. *„Minden vétek sérelmet ejt a polgári társaság közbátorságán, – írta Deák – minden vétek tehát büntetést érdemel; ne-hogy azonban a környűllások szerencsétlen összeütközése miatt az ítélőszékek hirtelenkedő buzgó-sága valamely fontos gyanúval terhelt, de mégis ártatlan polgárnak tévedésből igazságtalanul büntetést szabjon, mivel az ilyen tévedésnek orvoslása végrehajtás után mindenkor lehetetlen; nem volna felesleges büntető törvénykönyvünknek bevezetésében legalább örök figyelmeztetésül világosan kifejezni azon szent és kétségtelen alapigazságot, mely a szelidebb emberiségnek és a természet örök sértetetlen törvényeinek hódoló más, míveltebb nemzeteknél is általában megtartatik, hogy tudniillik*

ott, ahol a bíróság tökéletes meggyőződésének törvényes alapjához csak legkevesebb kétségek férnek is, a vétek maradjon inkább büntetlenül, mintsem hogy valamely, talán ártatlan polgárnak igazságtalan sérelem okoztassék, mert valóban el volna polgári köztársaságunk fő célja tévesztve, ha magok azon törvények, melyek az ártatlanság oltalmára vágnak alkotva, bármely esetben is az igazságtalan elnyomásnak hatalmas eszközévé fájulhatnának el.”

Ugyancsak jellemző, és saját tapasztalatai nyomán felmerülő gondolatokat fejtett ki Deák, miközben ellenezte azt a javaslatot, hogy minden vétkest az a törvényhatóság ítéljen el, ahol az a vétket elkövette. A lakóhelyétől távol perbefogott gyanúsított még ártatlanságának bebizonyosodása esetén is tetemes kárt szenvedne a per költségei miatt, ezáltal igazságtalanul lenne büntetve, márpedig *„törvény és természetes igazság szerint [...] a gyanú még nem bizonyosság, és senkét a gyanúnak terhe miatt valószínűs bírói megmarasztás előtt büntetni nem szabad”*. Deák itt is kinyilvánította a Babits József rablógyilkos védőiratából ismert nézetét, amely szerint *„minden vétkesnek megítélésében méltó figyelmet kíván annak sorsa, nevelése s élete folyása”* – ezekről pedig Deák szerint annak a törvényhatóságnak lehetnek hiteles értesülései, ahol a gyanúsított lakik.

Más, reformpárti megyék állásfoglalásával szemben Deák Ferenc nem javasolta a halálbüntetés eltörlését, sőt – részben saját tapasztalatára támaszkodva – a csecsemőgyilkos anyák esetében éppen ő indítványozta a halálbüntetést. Véleménye szerint *„minden véteknek nagyságát a cselekvőnek gonoszsága, és a megszegett kötelességek szentsége határozza meg”*. Miután a gyilkos anyja a legszentebb érzéseket, a *„természet legszorosabb köteleit”* hideg fejjel, megfontoltan zúzza szét, és gyermekének szeretet, ápolás és oltalom helyett elveszi az életét, a legsúlyosabb ítéletet érdemli: halált vagy 3 hónaptól 8 évig terjedő tömlöcöt. Deák a halálos ítéletek végrehajtásáról szólva sem a büntetés súlyosságát helytelenítette, csupán azt, hogy az ítéletet nyilvánosan hajtsák végre. Szerinte a nyilvános kivégzés ahelyett, hogy elrettentene a súlyos bűncselekményektől, inkább szánalmat, részvétet ébreszt a legelvetemültebb gonosztevő iránt is, akit az emberek haldokolni látnak. Mint írta, az *„alkotó természet”* olyan érzést kelt *„a legvadabb embernek is szívében, hogy halállal küszködő embertársát [...] részvéttel nézi még akkor is, midőn az undok vétkesnek díjában az ártatlant oltalmazó törvények szava által szenved halálát”*. Ugyanis *„köztapasztalás bizonyítja, hogy a halálos ítélet végrehajtását szemlélő népcsoportnak nagy része sajnálkodva és könnyezve tér vissza, de nem a vétkes által meggyilkolt ártatlanokért, hanem a kivégzett vétkesekért folynak könnyei”*. Ráadásul, ha a kivégzett elpalástolja halálfélelmét, és bátorságot mutat a hóhér előtt, akkor *„bámulást fog gerjeszteni a durva sokaságnak, hőse lesz a köznép regéinek, és tárgya a pásztorok dalainak, mert fájdalom, [...] nagy részben a hajdan híres rablóknak véres tetteit, szerelmét és elszánt halálát énekli nálunk a durva csoport”,* így a bűnöző nem hogy erkölcsi megvetésben részesülne, hanem még meg is dicsőül.

Deáknak e véleményét a zalai választmány többsége magáévá tette, csupán négyen: Skublics Károly, Nagy Antal, Farkas János táblabírák, valamint Csillagh Lajos főszolgabíró hangoztatták és jelentették be az észrevételeket tárgyaló megyei közgyűlésen

különvéleményüket, amely szerint ők továbbra is a nyilvános kivégzéseket támogatják. Figyelemreméltó tény egyébként, hogy ezenkívül mindössze egyetlen jelentéktelenebb tárgyban fogalmaztak meg különvéleményt a zalai választmány kisebbségben maradt tagjai (Zalabéri Horváth János első alispán, valamint Skublics Károly és Forintos József táblabírák); ez pedig két szempontból is eltér az országos munkálatokhoz csatolt különvéleményektől. Amíg az országos operátumok „*votum separatum*”-ai számos, kifejezetten reformszellemű javaslatot rögzítettek, a mindössze két zalai különvélemény a helyi konzervatívok álláspontját tartalmazta. Az a körülmény tehát, hogy a legjelentősebb zalai reformjavaslatok nem különvélemények formájában kerültek megfogalmazásra, bizonyíthatja azt, miszerint a mérsékelt követelésekkel fellépő liberálisok – köztük a meghatározó egyéniség, Deák Ferenc – nem kerültek kisebbségbe a választmányi üléseken, legalábbis nem az általuk legfontosabbnak tartott kérdések esetében.²⁹

Zala megyének az úrbéri munkálatokra tett észrevételeit – Deák Ferenc későbbi országgyűlési szereplésének és beszédeinek ismeretében – teljes egészében Deák munkájának tekinthetjük.³⁰ Az úrbéri észrevételekben lépten-nyomon felismerhető Deák jellegzetes érvelése, sőt szembetűnő, hogy annak bevezetésében, és az úrbéri haszonvételek szabad adásvételéről szóló fejezetében ugyanazokat az elveket fejtette ki, amelyeket 1832. február 24-i levelében Vörösmarty számára is összefoglalt. *„Kétféle szempontból lehetne az adózó nép nagyobb részének sorsát megállapító urbarialis rendszabások vizsgálására kiindulni – írta Deák a bevezetőben –, mert vagy azt lehetne kérdezni, milyen változtatások emelnék leginkább a jobbágyok boldogságát, habár ezen változtatások némely áldozatokkal volnának is összeszöve, habár általok polgári szerkesztetésünk némely részei más, de igazságosabb formába lennének is öntve; kérdezni lehetne továbbá, mennyi befolyással volnának ezen áldozatok nemzetünk közös erejének gyarapodására, és milyen következményeket szülnének azok hazánk általános boldogságára nézve, habár egy kisebb résznek mostani jussai csorbulást szenvednének is, – végre kérdezni lehetne még azt is, kiktől kellene leginkább e részben áldozatot kívánni? És ez volna talán az egyik szempont, mely az országos kirendeltségnek polgári szerkesztetésünk alapos törvényeiből szabott munkáját nagy részben megdöntené, de sok ezrek óhajlásának megfelelően.*

A másik szempont szorosan követi polgári szerkesztetésünk törvényeinek színvonalát, javító változtatásokat ez is kíván, de csak úgy, hogy a törvényben gyökerezett jussoknak és a vagyon-

²⁹ Zala észrevételei 49-109. p.; Barta: A fiatal Kossuth 164-167. p.; Deák későbbi nyilatkozata a jogügyi operátumról: Kónyi 1. köt. 66-67. p. (Deák felszólalása az 1834. május 24-i kerületi ülésen.) A különvéleményeket betérjesztők neve az eredeti kéziratban olvasható csupán, a végleges szövegből éppen a javítást végző Deák húzta ki.

³⁰ Zala megye úrbéri észrevételeit is elemezte, Deák Ferenc szerepét azonban nem említette: Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831-32). In: Agrártörténeti Szemle 1988. 1-2. sz. 20-46. p.

béli közbátorságnak szentsége csorbulást ne szenvedjen általok, ez tehát csak határok között újít, nem sérti az egyik részt, hogy a másiknak bajait orvosolja, nem veszi el akaratajok ellen a tehetősébbektől, hogy a szegényebbek inségén segíthessen, egyszerűen nem áldozatokról, hanem kötelességekről szól, mert a fenálló törvények által kötve vagyon.” Azt pedig, hogy e szempontok közül melyiket kell figyelembe venni a megye választmányának – érvelt Deák – maga az országos kiküldöttség határozta meg, amikor kijelentette, hogy a munkálatok nem egy új „közértársaság” felállítását, csupán az ősi alkotmány kiszélesítését célozzák. Ezért tehát „ezen választmány nem a törvények hiányainak fessegetésére, hanem az országos kirendeltség munkáinak megvizsgálására vagyon rendelve”.

Deák a Vörösmartyhoz írott levelében kifejtett taktikának megfelelően ellenezte az úrbéri haszonvételek szabad adásvételét a földesurak kényszerítésével bevezetni szándékozó javaslatot, és azt módosíttatni kívánta. „A vagyonbéli közbátorság kétségen kívül egyik fő célja minden polgári egyesületnek, ezen vagyonbeli bátorsággal pedig oly szorosan egybe van szőve a tulajdonnak sérthetetlensége”, hogy azt csak a legvégső esetben szabad csorbítani. „Még a természetnek egyszerű, de szent és sérthetetlen törvényével is, melyen pedig alapulni kell minden jó polgári törvénynek, egyenesen ellenkezik ezen javallott újítás, mert a természetes igazság már megkívánja azt, hogy minden tulajdonos szabadon bánhasson sajátjával”, ilyen módon a földesúr tulajdonosi szabadságát sértené, ha úrbéri telkének haszonvételét a beleegyezése nélkül lehetne adni-venni. Ezért – állapítja meg Deák – „a jobbágyülések használhatóságának szabad adása, úgy, mint azt az országos kirendeltség javallja, mind hazánk világos törvényeinek értelmével és lelkével, mind pedig magával a természetes igazsággal is egyenes ellenkezésben vagyon.”

Deák szerint a földesúr és jobbágy viszonyának a kölcsönös szereteten és bizalom kellene épülnie, mert „hamar szakadnak ott a polgári társaság kötelei, hol azokat nem kölcsönös szeretet és bizodalom, hanem egyedül kényszerítő erőszak tartja össze”. Úgy kellene módosítani ezért a javaslatot, hogy a jobbágy szabadon eladhassa jobbágy ülésének „használhatását”, de csak akkor, „ha ezt földesurától már előbb megszerezte”. „Egyező volna ez törvényeink lelkével, egyező a földesurak tulajdonosi jussával, és magával a természetes igazsággal is”, és hasznos lenne a jobbágyra nézve is, mert „emelné a nemzeti szorgalmat”.

Az úrbéri észrevételek számos további javaslatában is tetten érhető Deák jellegzetes érvelése. Így pl. a korcsmáltatásra vonatkozó törvényjavaslat elfogadását Deák azért támogatta, mert annak rendszabásai „részt szerint a visszaélések eltávoztatására felette szükségesegek, csorbulást pedig senkinek jussaiban nem okoznak”. Az is jellemző Deákra, ahogy a legelőelkülönözések szükségességét indokolta. „Igaz ugyan, hogy ezen legeltetésbéli megszorítás a földesurakra nézve sérelmesnek látszik – írta, de – „senki sem fogja tagadni szükséges voltát egy oly megszorításnak, melyet a törvény és sajátjagi juss nem elleneznek, a nemzeti köziparkodás és a hazai földművelésnek szükségei megkívánnak, a közjónak tekintete pedig okvetlenül parancsol.” Hasonló logikával támogatta Deák, hogy a jobbágyok a terménykilencedet készpénzfizetéssel is megválthassák. Véleménye szerint „a kölcsönös egyezést, és ebből eredő törvényes alkut pedig tanácsolni nem csak nem igazságtalan, hanem inkább magának a

törvényhozó hatalomnak legszentebb kötelessége. [...] Igaz ugyan, hogy ezen változtatás a földesuraknak némelykor talán alkalmatlan leend, de ők ezen alkalmatlanságot jobbágyaik tetemes kárainak eltávolztatása miatt könnyen elszenvedhetik mindenkor, sőt a természetes igazság szerint kötelesek is elszenvedni azt, mert nekik sem törvény, sem szerződés juss nem adhat jobbágyaiknak károsítására.”

A Deák által fogalmazott úrbéri javaslatok közül végül a legjelentősebbet emeljük ki, azt, amelyikben Zala megye is – összhangban a reformpárti megyék egész sorával – nyíltan a megegyezésen alapuló, önkéntes örökváltság mellett foglalt állást. Deák szerint „jó volna talán” az országos bizottság által e tárgyban tett törvényjavaslatot „oly világosítással bagyni helyben, hogy az örökös szerződések által a jobbágyok ne csak évenként fizetendő bér mellett válthassák meg adózásaikat, hanem a valóságos tulajdonos földesúrral úgy is egyezhessenek, hogy valamely bizonyos, és alku által meghatározandó summának lefizetése után minden további adózástól és szolgálattól örökre mentek legyenek. [...] Javasolja ezen határozást a nemzeti szorgalomnak és középiskolának láthatós előmenetelt nyerve nevelkedése, tanácsolja a szegény adózó nép sorsainak tekintete, a földesuraknak sérthetetlen sajátságai jussa pedig megkívánja, hogy a valóságos tulajdonos kétségtelen vagyonát szabadon és örök üdökre is lekötthesse”.³¹

A zalai reformjavaslatok rövid összegzése után talán nem járunk messze az igazságtól, ha a fentiek alapján Zala megye észrevételeinek mintegy kétharmad részét kifejezetten Deák Ferencnek tulajdonítjuk.

Zala megye 1832. augusztus 6-i közgyűlése a választmány által beterjesztett javaslatok túlnyomó többségét minden megegyezés nélkül elfogadta, csupán néhány, a lényegét alig érintő kisebb módosítással vagy kiegészítéssel látta el. A Deák Ferenc-től származó javaslatok közül mindössze egyet utasítottak vissza, amikor a választmány néhány konzervatív tagjának különvéleményére hallgatva, a halálos ítéletek nyilvános végrehajtása mellett foglaltak állást. Ez a döntés azonban csak aprócska szeplő lehetett Deák addigi, mérsékelt reformpolitikájának sikerén. Deák Ferenc joggal érezhette ekkor, hogy kíméletes taktikája célhoz vezet, és le tudja szerelni a konzervatívok ellenállását. Ezért hihette azt – nyilván más megyék, főként Pest megye példájára –, hogy a zalai közvélemény is eléggé érett és felkészült már a gyökeresebb reformok befogadására.

Deák Ferenc tehát, bízva a korábban tapasztalt támogatásban, Zala megye 1832. augusztus 6-i közgyűlésén történelmi jelentőségű lépésre szánta el magát. Mielőtt az úrbéri észrevételeket a közgyűlés tárgyalás alá vette volna, kiegészítő indítvánnyal állt elő, amelyben azt javasolta, hogy biztosítsák a nem nemesek számára is a nemességet illető polgári és politikai jogokat. A megye közgyűlési jegyzőkönyve szerint „némelyek

³¹ Zala észrevételei 19-41. p.; Barta: A fiatal Kossuth 161-164. p. Az úrbéri észrevételekben megfogalmazottakhoz hasonló módon érvelt Deák országgyűlési beszédeiben 1834. július 12-én (a hitbizományról szólva), majd 1834. november 10-én (az örökváltság mellett). Vö. Kónyi 1. köt. 76-79., 94-99. p.

adózó népünk boldogításának tekintetéből azt terjesztették elő, hogy mivel alapos törvényeink azon része, mely nemzetünk egyes osztályainak viszonyos helybeállítását tárgyalja, magával a természetes igazsággal nem minden részben egyezvén, nem valamely kölcsönös szerződésnek szoros kötelezésin, hanem az erőnek hatalmán, és százados szokásokon épült, most mi önhasznunknak keresésén felülemelkedve, javítsuk az alapos törvények ezen hibáit, áldozzunk fel hazánk fiainak boldogságáért legalább egy részt azon jussainkból, melyeket egykor a fegyvernek hatalma szerzett, s az időmúlás csak törvényesített, de igazságosakká nem tehetett, mert senkinek természeti igazát nem sértjük ezáltal, áldozatunk pedig a hazának és emberiségnek oltárára leszén téve.

Három fő pontra kívánták ezen előterjesztők összevonni az engedményeket, melyek vélekedéseik szerint az adózó népnek felemelésére leginkább szükségesek, és egyszersmind igazságosak, mert minden polgárt egyformán érdekelvén, senkit sajátjától meg nem fosztanak.

Először: Töröltesse el mindazon törvények, melyek eddig tilalmazták, hogy nemtelen sorsú hazánkfiak valamely nemesi fekvő javakat tulajdonosi jussal megvehessenek, és határozassék meg új törvény által, hogy minden magyar, habár sorsára nézve nemtelen volna is, a nemesi birtoknak vétel által is valóságos és örökös tulajdonosa lehessen, magyarnak pedig tekintessék minden hazafi, ki Magyarországon született, neveltetett, és a nemzeti nyelven is jártos. Azért sürgették pedig ezen törvénynek alkotását, mert országunk lakosinak legnagyobb része egy ilyen törvény által felmentetnék azon szomorú, s valóban nem igazságos helybeállítás alól, hogy születése miatt minden szorgalmának ellenére is fekvő tulajdont ne bírhatván, csak lakósa legyen inkább a hazának, mint polgárja; nyerne tehát a nemzeti közjarkodás, de nyerne a nemesi birtoknak valóságos bece is, mert nevezetesen nevelkednék azoknak száma, kiknek venni szabad és venni akarnak.

Azt kívánták másodsor, hogy nemzetünknek minden adótól ment osztályai vállaljanak el legalább egy részt az adózó népen fekvő közterhektől, mert igazságos az, hogy akik a törvények legszébb javaival élnek, a polgári társaság súlyát is segítségük viselni [...]. [A]z itt említett áldozat, melyre alapos törvényeink szerint nemzetünk egyébként köteles nem volna, csak egyedül azért javalltatik, hogy az adózó népnek naponként súlyosodó terhes inségén az igazsággal, és idő szellemével egyezően legalább csak valamennyire is segítve legyen. [...]

Végre harmadszor azt is kérték törvény által meghatározatni, hogy adassanak az adózó népnek is polgári jussok, nyitassék meg előttük a hivatalok minden lépcsője, hogy sok jeles elme, mely most parlagon hever, mert kimívelődésre ösztöne nincs, a közboldogságnak hatalmas eszköze lehessen; legyen minden nemtelen hazafinak is jussa valóságos szerzeményéről megszorítás nélkül szabadon rendelkezni, részesüljenek továbbá ők is a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak a nemzet egy részét illető felében, egyszóval emeltessenek fel ők is a szabad magyar polgárok sorába, hogy okok legyen szeretni a hazát, melyet ők védelmeznek leginkább”.

Zala megye közgyűlése az első javaslatot teljes egészében magáévá tette, a másodikat azonban csak részben fogadta el. A közterhekből csupán annyi adót kívánt magára vállalni a zalai nemesség, amennyi a megyei tisztviselők és országgyűlési követek fizetéséhez feltétlenül szükséges. A harmadik javaslatból mindössze annyit fogadtak el a jelenlévők, hogy a nem nemesek is szabadon végrendelkezhessenek, a leglénye-

gesebb politikai jogokat érintő követelések teljesítéséről viszont hallani sem akartak.³²

Deák Ferenc csalódottan, korábbi politikájának kudarcaként élte meg a megye döntését, azt, hogy a reformelképzeléseit mindaddig támogatni látszó Zala éppen a leglényegesebb kérdésben fordult vele szembe. Bizonyítja ezt Deák Ferencnek Séllyey Elekhez Kehidán, 1832. szeptember 25-én írott – korábban ismeretlen, és függelékünkben közreadott – levele.³³ Minden kétséget kizáróan a megye augusztus 6-i közgyűlésén történetekre utalt Deák, amikor azt írta, hogy „*mi, édes Elek, csatát veszítve, célunkat tévesztve, átoknak, gúnynak lettünk tárgyai*”. Deák szerint nem a konzervatív meggyőződését nyíltan vállaló, és véleményét őszintén kimondó Deák Antal vagy Zalabéri Horváth János buktatták meg a legfontosabb reformjavaslatokat, hanem az az „*ezer szíjú, ezer fejű, megátalkodott és mégis álbatatlan*” csoport, amelyik hallgat a közgyűléseken, csupán a kulisszák mögött, alattomban szervezkedik, gyűlöl és gyaláz. Ők kiáltották ki Deákat és társait árulóknak, valamint az ősi alkotmány „*feldúlását siettető veszedelmes újítóknak*”.

Deáknak e levele utal életrajzában korábban ismeretlen epizódjára is, arra tudniillik, hogy az ominózus zalai közgyűlés után, augusztus végén, szeptember elején Pesten járt. Pesti útjával elsősorban barátjának, Vörösmarty Mihálynak tett korábbi ígéreteit váltotta be, találkozott azonban a liberális ellenzék olyan jeles képviselőivel is, mint a szatmári Kölcsey Ferenc, a pesti Fáy András, a zempléni Balásházy János és a nógrádi Kubinyi Ferenc. Miután saját megyéjükben mindnyájan részt vettek a rendszeres bizottsági munkálatok tárgyalásán, és megyéjük véleményalkotására többé-kevésbé döntő befolyást gyakoroltak, kézenfekvő dolog, hogy főként az ebből fakadó tapasztalataikat oszthatták meg egymással az országgyűlés küszöbén.³⁴

³² ZML. kg. jkv. 1832:1647.; Zala észrevételei 139-143. p.; Barta: A fiatal Kossuth 165-166. p.; vö.: Sándor Pál: A pályakezdő Deák 543. p. Deák egyébként az országgyűlés 1833. szeptember 4-i országos ülésén tartott beszédében szó szerint megismételte az augusztus 6-i indítvány néhány részletét. Vö. Kónyi 1. köt. 28-32. p.

³³ ZML. Séllyey cs. lt. Séllyey Elek levelezése. A korábban azonosítatlan, vegyes levelek között található ez az erősen fertőzött, pontos dátum és aláírás nélküli levél. A kézírás minden kétséget kizáróan Deák Ferencé, a tartalmából pedig megállapítható, hogy a keletkezési éve 1832. Deák függelékünkben olvasható levelében a zárójeles kihagyások a penészedés okozta lyukakat jelzik, a zárójelben közölt kiegészítések pedig a feltételezett szöveg egyféle elképzelhető rekonstrukciói.

³⁴ Deák két, Vörösmartyhoz írott levelében is utalt közelgő pesti látogatására, így 1832. február 24-én (tavasszal, ha lehet Pestre látogat), és 1832. július 12-én (sokat szeretne barátjával beszélni, „de mindezt – írja – ha lehet, Pesten csak szóval végezem”). E leveleket közreadta: Vörösmarty Mihály levelezése (VMÖM 18.) 30-36., 39. p. Kölcsey pesti tartózkodását augusztus végére, szeptember elejére teszi (így ha találkozott vele, ekkor lehetett Deák is Pesten): Taxner-Tóth Ernő: Kölcsey és a magyar világ. Bp., 1992. 329. p.; Kölcsey szatmári szerepéről: Barta: Kölcsey 282-299. p.; Balásházy zempléni tevékenységéről: Tilkovszky Lóránt: Balásházy János élete és munkássága. In: Századok,

Deák bármennyire is lesújtva érezte magát, 1832 augusztusában „csupán” csatát veszített, nem pedig háborút. 1832. november 5-én újabb, részleges „csatavesztés” érte; nem őt, hanem szerényebb képességű, ám nagyobb befolyású és tekintélyű bályját, Deák Antalt választották meg (Zalabéri Horváth János mellett) Zala megye országgyűlési követének. Deák Ferenc megyei pozíciója mégis megerősödött, mert a követté választott első alispán helyettesítésével bízták meg. A zalai követek alapvetően konzervatív utasításokkal érkeztek az 1832 decemberében megnyíló országgyűlésre, azonban az alaputasításokhoz hozzácsatolták, és ugyanúgy mértékadónak szánták „Zala vármegyének ... észrevételei”-t is. Az abban kifejtett, túlnyomórészt Deák Ferencnek tulajdonítható reformelképzelések érdemi képviselőtére az országgyűlés első időszakában a „Werbőczyánus” Deák Antal és konzervatív követtársa még nem vállalkoztak, de fordult a kocka, amikor Deák Antal belátta, hogy nem sok keresnivalója van a megváltozott szellemű diétán. Már 1833 februárjában jelezte lemondási szándékát, és kérte befolyásos barátait, hogy öccsét, Ferencet válasszák helyette a megye követévé. Így történt azután, hogy Zala megye 1833. április 15-i közgyűlése minden vita nélkül, „közmegegyezéssel és felkiáltással” választotta követté Deák Ferencet.³⁵ Megítélésünk szerint azonban Deák Antal támogatása mit sem ért volna, ha öccse az elmúlt évek során nem szerzett volna magának elegendő elismerést. A követté választáshoz nélkülözhetetlen tekintélyt pusztán a korábbi hivatali (ügyészi és árvagyámi) tevékenysége még nem indokolhatta. Tekintélyét – véleményünk szerint – sokkal inkább a rendszeres bizottsági munkálatokra tett zalai észrevételek kidolgozása és megvitatása során szerezhette. Tehetségének a korábbi évek hétköznapi ügyei kevesebb kibontakozást engedtek, ahhoz egy ilyen, óriási kihívást jelentő feladatra volt szüksége. Ilyen módon a „*hideg megfontolású, józan ítéletű, s az előforduló tárgyakhoz egész mérsékeltséggel szóló*” zalai fiatalember politikusi pályakezdetét is kifejezetten a rendszeres bizottsági munkálatok vitára bocsátása tette lehetővé. Deák e viták során jutott kulcsszerephez, és tűzte ki mind maga, mind megyéje számára az elérendő politikai célokat, majd 1833 májusában éppen a „Zala vármegyének ... észrevételei”-ben megfogalmazott reformelképzelések szellemében kezdte meg – immár az országos közélet színpadán – közismert politikai szereplését.

1962. 417-418. p.; Kubinyi Ferencről: Praznovszky Mihály: Kubinyi Ferenc. In: Reformgondolkodás Magyarországon a XIX. században. Salgótarján, 1989. 84-146. p.

³⁵ ZML. kgy. jkv. 1832:2165. (nov. 5-7.), 1833:1022. (ápr. 15.); Az 1832-es követutastásról: Degré: Zala megye reformkori követutastásai 156. p.; Deák Antal lemondásáról (az öccséről szóló idézetel): Ferenczi 1. köt. 74-79. p. Vö. Sándor Pál: A pályakezdő Deák 546-548. p.

Függelék

*Deák Ferenc levele Séllyey Elekhez*³⁶
Kehida, 1832. szeptember 25.

[Kehid]án szeptember 25-én [1832.]

Kedves Barátom!

Szíves barátságos leveledet még Egerszegen vettem, de halasztám válaszadásomat, hogy itthoni magányomban meg nem zavarva, félben nem szakasztva írhassek.

Köszönöm a szászoknak boldog sorsáról közlött kivonást, bennem annak olvasása fájdalmas érzéseket gerjesztett, mert pirulva kellett ismét megvallanom, hogy a büszke és lelkesnek hirdetett magyar sokban, igen sokban készakarva szemet huny, és megátolkodva kiáltozza: nincsen nap, mert én nem látom azt.

Gyűléskori vitásaink sokakat, kik csak élnek, de nem gondolkodnak, sokakat, kik mindenről gondolkodnak, és a haza sorsáról soha nem, meglepve ébresztettek fel álmaikból, fontolóra vevén állításainkat, s azon lelkesedés, melyet sok embernek szívében az igazság és emberiség érzete legalább egy pillantatra könnyen lángra gyújt, egy ideig felénk vonta véleményeiket, de a lelkes[e] s nem sokára elrepült, a szalma tűz, a[mely] a magyar kebelnek oly igen tulajdo[na] [...]ása megszűntével csa[k] füst és [...]ben az önhaszonnak ólom terhei, [a] meg [...]ásnak súlyos láncai, s azon viszketeg, hogy ezután is ők, és pedig kirekesztőleg csak egyedül ők legyenek urak, polgárok s boldogok - lenyomta már a mérő serpenyőt, s mi, édes Elekem, csatát veszelve, célunkat tévesztve, átoknak, gúnynak lettünk tárgyai. Olyan kérdéseknél, melyek egy nemzetnek jövő boldogságát tárgyazzák, csak az idő lehet bíró, csak az fejt ki, melyik résznek volt egykor igaza, mi is tehát hibázhattunk, de szándékunk tiszta volt, és átkot nem érdemel.

Mi is forrón óhajtjuk hazánk virágzó nagyságának kifejlését, mi is imádva szeretjük polgári szabadságunkat, de aggódva féltjük a magyart, mert számra csekély, irigy és igazságtalan, ön keblében hordozza tehát jövő veszélyének magvait. Tudjuk mi azt, hogy a köznépnek szívében erántunk mély gyökeret vert már a gyűlölség, melynek pusztító lángra lobbanását csak fegyver és félelem gátolták eddig is. Ezt a gyűlölséget szeretnénk mi, okait eltörölve, kioltani, s azért kívántunk testvéri bizodalommal békülő kezet nyújtani minden magyarnak, még azoknak is, kiket a hajdan-kornak előítélete szolgaságra kárhoztatott, mert jól tudjuk, hogy sarkantyús lábbal egy nemes sem születik, s a szegény parasztnak nem a természet alkotta hátára a nyeret. Nem akartuk mi senkinek boldogságát megrontani, óhajtásunk csak az vala, hogy ha-

³⁶ Séllyey Elek (1788-1850), táblabíró, 1828-tól 1831-ig zalai másodalispán, 1831-től 1849-ig a kőszegi Dunántúli Kerületi Tábla ülnöke.

zánk szabadságának boldogító javaiban mások is része[sü]ljenek, mert azt hisszük, hogy állandó [nem] lehet azon boldogság, melyet ny[omorult] [elnyo]mott embernek keserű könnye ö[ntöz]. [...] dalom, egyesülés, s ezeken alapult nemzeti [e]rő volt azon cél, mely[re] törekedénk, törekedésünket azonban félreértették, és minket árulóknak, ősi alkotmányunk feldúlását siettető veszedelmes újtóknak kiáltoznak.

Antalt és Mukit³⁷ ezen kiáltozók sorába ne számláld, ők meggyőződést követve, tiszta lélekkel szólottak ellenünk, én pedig szentnek és tiszteletre méltónak tartom mások meggyőződését, habár az enyémmel meg nem egyez is; ismérnek ők minket, sérthetetlennek tartják ők is a vélemények szabadságát, s általában e tárgyról úgy szólnak, mint lelkes, egyenes, nyílt férfiak. De van egy csoport, ezer színű, ezer fejű, megátalkodott és mégis állhatatlan; hiú és elbízott, hallgat a gyűlésen, de vendégségeknél azon győzelemmel dicsekszik, melyet másnak esze és tekintete vívott ki; lármás és csúfolódó, gyűlöl, gyaláz, és talán üldözne is, de hatalma kisebb ártó szándékánál, mert ellene független helyezett[et]sünk mentesít. Megvetném én e csoportot, [de] az bosszont, hogy ezen csoportnak sok olyan r[é]szese vagyon, kit a míveltebb emberek sorába számláljat a közvélemény. Sőt már a szépnem is fel vagyon ellenünk ingerelve, a múltkor jelenlétemben egy asszonyság egyenesen az én előadás[om] és gyűlési vitásaink közönséges elterjed[éséne]k tulajdonította kocsisának ré[szegeskedését?], [...] elmésségén, szavának fu[llánkjai?], [...] szemének nyilai [...] ellenség, gond[...]ban nem veszedelmes, mert tetszeni vágy [...]em nélkül, és politikába avatkozik ész nélkül.

Jobban fáj az Barátom, hogy a szegény népnek ügye sok, igen sok megyében rosszul áll. A Tisza két mellékének nagy része minden javító változtatást ellenez. Sárostat a főispány sem tudta reávenni, hogy közterhet vállaljon, Szatmárnak választmánya még az országgyűlési költségeket sem akarja egészen elfogadni, Bihar, Békés, Csongrád, Csanád, Szabolcs, Arad, Máramaros, Ugocsa, Torna, Ung és Bereg vármegyék nem sokkal jobbak, sőt Zemplény sem olyan, mint reménylettem. Pesten hallám mind ezeket Gosztonyi Miklóstól, Kubinyitól, Kölcseytől, Fáytól és Balásházytól;³⁸ általában Pesten a közvélemény az volt, hogy szabadabb utasítást csak a dunai két kerületől várhatni. Nálunk jó hírek szárnyalnak Vas vármegyéről, úgy hallom ők a polgári jussok megadásának is baráti – vajha ezen hírt valósulva láthatnánk.

De bérekeszttem végre hosszú leveletem, úgy is sok idődet lopta már el unalmas fecsegésem. A panasz jobbára tehetetlenségnek jele, de könnyebb a vérző kebelnek, ha véle rokon érzésű barátjával közölheti gondolatit. Egerszegi ígéretemről, melyre

³⁷ Deák Antalt és Zalabéri Horváth Jánost.

³⁸ Gosztonyi Miklós (1796-1857), a királyi tábla bírása, Kubinyi Ferenc (1796-1874), Nógrád megye országgyűlési követe 1835/1836-ban, Kölcsey Ferenc (1790-1838), Szatmár megye országgyűlési követe 1832/1835-ben, Fáy András (1786-1864), Pest megye országgyűlési követe 1832/1836-ban, Balásházy János (1797-1857), ügyvéd, mezőgazdasági szakíró.

leveledben emlékeztetsz, én el nem felejtkeztem, érdemes nem volna e levelet terhelni véle, maj[d] itthon személyesen kezedre adom azt.

Isten v[eled] Ba[rát]om, [ne]msokára meglátlak [...] [R]ósit,³⁹ Téged és gyermekeid[et csókolom]

[...] vagyok

[...] barátod

[Deák Ferenc]

³⁹ Csertán Rozália (1792-1855), Sellyey Elek felesége.

ZALA VÁRMEGYE DEÁK FERENC ÁLTAL MEGFOGALMAZOTT ÉSZREVÉTELEI A JOGÜGYI MUNKÁLATRÓL

Tekintettel arra, hogy „az 1791:67. cikkely alapján kidolgozott rendszeres munkálatok tárgyalása [...] igen nagy jelentőségű és fontos következményekkel járó ügy” volt, az országgyűlés az 1827:8. törvénycikkkel egy „népesebb” (számos tagból álló) bizottságot (*deputatio numerosior*) küldött ki, melynek egyes albizottságai – a fő tárgyak számának megfelelően kilenc – 1828. január 20-ától kezdték meg tanácskozásaikat. Eme albizottságok közül a „törvényes tárgyak” (*objecta juridica*) előkészítésére rendelt az 1791. augusztus 10. és az 1795. február 28. között tevékenykedő egykori jogi bizottság (*Deputatio Juridica*) tizenkét kötetet kitevő anyagát vizsgálta át. Ez a munkálat öt törvény illetve törvénykönyv tervezetét foglalta magában, amiket részben az elaborátumokban követett elvek eltérései, a kellő publicitás hiánya, részben pedig a háborús idők és az aktuális belpolitikai viszonyokból is fakadó nemesi érdektelenség miatt végül nem vettek fel sem az esedékes, sem a későbbi országgyűlések tárgyai közé.¹

Miután a *Deputatio Juridica* tervezeteit az illetékes albizottság átvizsgálta, és ennek alapján a maga javaslatait megszövegezte, azt a nádor vezetésével Pesten ülésező országos bizottság a többi előkészítő anyaggal együtt 1829. január 13-ától kezdődően vette tárgyalás alá. Munkája végeztével az országos bizottság anyagait a vármegyék és más, a diétára követküldésre jogosult közösségek számára az átvizsgálást lehetővé téve, a fő tárgyaknak megfelelően a bizottság elnöke kinyomtatattatta. Az „*Opinio Excellsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67:1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8:1827 exmissae, circa Objecta ad Deputationem Juridicam relata*”² címmel, Landerer Lajos pozsonyi nyomdájában 1830-ban megjelentetett, közel hatszáz derék oldalnyi munka az 1795-ös elaborátumoknak megfelelően öt tervezetet tartalmazott: „I. *Projectum Articulorum de Fororum Coordinatione*. II. *Projectum Ordinis Processualis*. III. *Projecta Legum Civilium*. IV. *Codex de Delictis eorumque Poenis*. V. *Codex Cambio-Mercantil, ejusdemque Ordo Processualis*”³

¹ Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódextervezet. Budapest, 1971. 359-362. p.

² „Az 1790/1:67. törvénycikk rendelkezése szerinti rendszeres munkálatok elvégzése érdekében az 1827:8. törvénycikkkel kiküldött nagyméltóságú országos bizottságnak a jogügyi bizottsághoz utalt tárgyak felőli indokolásokkal alátámasztott véleménye”. Az előkészítő anyagot változatlan címmel és tartalommal 1831-ben Pesten Trattner Károly nyomdája is kiadta. Megjegyzendő, hogy Zala vármegye a megkapott anyagot röviden „*Opus Deputationis Regnicolaris in Objectis Juridicis de Anno 1827*” címmel jelölte és emlegette.

³ „I. A bíróságok összehangolásáról szóló törvénycikkek javaslata. II. A perrendtartás javaslata. III. A polgári törvények javaslatai. IV. Törvénykönyv a büntettekről és azok büntetéséről. V. Kereskedelmi törvénykönyv és ugyanennek perrendje.”

A bíróságok összehangolása tárgyában készült javaslat – az 1795-ös előzményével egyezően – a peres ügyek intézésének gyorsítása érdekében tett módosítások mellett az 1723-as igazságügyi reformmal rögzült bírósági szervezeten⁴ lényegi változtatásokat nem kívánt tenni, aminek az országos bizottság által elfogadott projektum bevezetője is nyomatékot adott: „*új közállapot felől nem kell határozni, hanem azt kell inkább minden szükségtelen újítás elkerülésével megerősíteni, ami kilenc századon át fennállott, azonban felette fontos az előbb meglévő bíróságok tevékenységének és kölcsönös kapcsolatának pontosabb meghatározása, és ama hiányosságok megszüntetése révén, amik náluk mostanság buzamosan mutatkoznak, ezeket arra az ösvényre visszavezetni, amelyről letértek*”.⁵

Az 1723-as állapotokhoz való ragaszkodás alapvetően annak volt tulajdonítható, hogy II. Józsefnek az alkotmányos jogok semmibe vételével 1785. december 12-én kiadott és 1786. január 1-jével hatályba léptetett „*Novus Ordo Judiciarius*”-a, illetve az azt követően kibocsátott újabb rendelkezései, amelyekkel a rendi bírói szervezetet elsöpörve királyi bíróságok felállítására került sor,⁶ mélyen sértették a magyar nemesség jogi hagyományait, annak ellenére is, hogy az uralkodó azokat 1790. január 28-i rendelkezésével visszavonta, illetve később az országgyűlés az 1790:12. törvénycikkkel határozottan megtiltotta a törvényhozás mellőzésével történő igazságszolgáltatási szervezeti változtatásokat: „*a bíróságoknak törvénnyel megállapított vagy megállapítandó szervezete királyi hatalommal nem fog megváltoztatni*”.

A tizenöt cikkelyből álló⁷ *Projectum Articulorum de Fororum Coordinatione* a rögzített rendezőelvnek megfelelően nem volt más, mint a vonatkozó törvényi és szokásjogi szabályok kompilációja, ami a célszerűségi szempontokat követve csak az alispáni és

⁴ Az 1723:24-26. törvénycikkek a királyi kúria bíróságait szervezték át, az 1723:30-31. törvénycikkekkel pedig a négy új királyi bíróságot, a kerületi táblákat állították fel.

⁵ *Opus Deputationis Regnicolaris in Objectis Juridicis de Anno 1827.* (a továbbiakban: Op. Obj. Jur.) I. bevezető 1. bekezdés.

⁶ Az „új igazságszolgáltatási rend”-ről szóló pátens és a további 1786/1787-es rendelkezések a felszámolt vármegyei és kiváltságos kerületi fórumok helyén (38) új alsó fokú királyi bíróságokat szerveztek. A kilenc tagú tanácsban ítélező kerületi táblák polgári ügyekben a pertárgytól függően megmaradtak első, illetve másodfokú bíróságokként, ahonnan a királyi táblára, illetve harmad fokon a hétszemélyes táblára lehetett fellebbezni. A városi törvényszékek és az úriszékek pusztán polgári ügyekben bíraskodhattak, de a jobbágy és földesura közti perek az alsófokú királyi bíróságok (*judicia subalterna*) hatáskörébe tartoztak. Büntető ügyekben a rendes elsőfokú bíróságok ugyancsak az alsófokú királyi bíróságok voltak, ahonnan a nemes ügyét a királyi táblára, onnan végül a hétszemélyes táblára, a nem nemes pedig a kerületi táblára, majd harmad fokon a kerületi főispán mint királyi biztos elé vihette. Mindezekkel együtt megszűnt a szentszékek világi (házassági, házassági vagyonjogi) ügyekben történő ítélezése is. Vö. Bónis György - Degré Alajos - Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. 2. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1996. 92-93. p., Vinkler János: A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. Pécs, 1927. I. köt. 256. p.

⁷ Az utolsó, a vásári bíróságokról szóló cikkely a nyomtatott anyagban számozatlanul szerepel.

a szolgabírói törvényszék megszüntetésével, valamint a kerületi táblák átszervezésével, illetve számuk csökkentésével próbált óvatos reformot megvalósítani.

A törvényes tárgy első darabját illetően Zala vármegye Deák Ferenc által fogalmazott javaslata sem tartalmazott nagyobb horderejű változtatásokat, ám néhány a szerkesztőt dicsérő, figyelemre méltó észrevétel feltétlenül szót érdemel.

Az országos bizottság javaslata az úriszék szervezete és működése kapcsán csupán annak összetételére vonatkozóan állapított meg szabályokat, előírván, hogy a legalább öt főből álló bíróságon az elnöki teendőket ellátó földesúr vagy táblabíró mellett egy szolgabíró és egy esküdt, valamint a földesúr által meghívottak legyenek jelenek.⁸ Az úr és a két *convocatus* tekintetében – jöllehet a praxisban gyakorta megesett, hogy érintettek voltak valamely, az úriszék előtt tárgyalt ügyben – nem tért ki az érdekeltség miatti kizárásra. Ezért Deák – a Hármaskönyvben is lefektetett elveket követve – mindenfajta részrehajlást elkerülendő, az úr és jobbágya közti, valamint a tiszti számadások iránti ügyekben az úr mellett tisztjeit, szolgálait és harmad ízig rokonait is eltiltani javasolta a bírói tiszttel betöltésétől.⁹

A javaslat, hogy a földesurakat bíraskodási kötelezettségüknek az úriszék joghatósága alá tartozó felek érdeksérelme nélküli teljesítésére szorítsa, a hanyag és kötelesszegő széktartókat költség-, illetve kártérítéssel kívánta megrendszabályozni.¹⁰ Deák szociális érzékenysége vall, hogy ezt a rendelkezést azzal tartotta szükségesnek kiegészíteni, hogy a nyomorúságos vagyoni körülmények között élő földesurak helyett a vármegyék kötelessége legyen az úriszék tartása felőli gondoskodás, feltéve, hogy valóban hiteles bizonyítást nyert a joghatóságot gyakorló szegénysége. Deák ilyen esetben az úriszék elnöki teendőinek ellátására egy táblabíró, két további (nemes) bírótárs – a törvényes bizonyosságul szolgáló szolgabíró és esküdt – valamint egy jegyző kiküldést javasolta, akik, minthogy hivatali kötelezettséget teljesítők – hiszen zömében

⁸ Op. Obj. Jur. I. 1. tc. 3. és 4. §.

⁹ Zala vármegyének az országos kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei. [Zalaegerszeg], 1832. 49. p. (a továbbiakban: Zala észrevételei)

¹⁰ „... hogyha a földesurak közül valaki az ország távoli szegleteiben vagy netán az országon kívül tartózkodik, vagy javait bérbe adta, és a földesúri bíraskodás gyakorlása felől nem tett semmiféle intézkedést, vagy ha otthon is van, és késlekedne az igazság kiszolgáltatásában: amennyiben az előterjesztett folyamodás dolgában vagy ha egyébként is hasonló hanyagsága hivatalosan ismertté válna, az 1792:12. tc. értelmében a vármegyének legyen hatalma az ilyen földesurat az úriszék tartása tekintetében először határidő tűzésével meginteni, ha pedig ez az intés nem használna, vagy az elsőként előszámlált esetekben minden efféle intés nélkül költségeire az úriszéket elrendelni, melynek megtérítést, ha szükséges, közvetlenül tiszti keresettel érvényesítsék, hozzátéve, hogy a költségeket és a károkat is, amennyiben azok a földesúr hanyagságából következtek be, a bírói intés megtörténtétől számítva vizsgálják meg a felek kérelmére, és azután követeljék azt, miután ebben az ügyben a tiszti ügyész hasonlóképpen felperesként eljár.” (Op. Obj. Jur. I. 1. tc. 5. §.)

vármegyei tisztekről van szó – nem tarthattak volna igényt napidíjra.¹¹ Ez a kiegészítés nemcsak Zala vármegye közönsége által nyert támogatást. Az elkövetkező országgyűlésen a tekintetes karok és rendek is pártfogásukba vették javaikban megfogatkozott társaikat, ahogyan ezt az 1836:10. tc. 2. § harmadik bekezdése bizonyítja, amely a Deák által javasoltakkal lényegileg egyező rendelkezést rögzített.¹²

Hasonlóképpen a „*szegényebb sorsú nemesek tekintete*” szerepel végső érvként az észrevételekben az országos deputáció véleménye szerint felszámolandó alispáni és szolgabírói székek¹³ megtartása mellett. Ennek a két alsó fokú nemesi bíróságnak a megszüntetése látszólag csak annyi változást eredményezett volna, hogy a vármegyei törvényszékek, átvéve az ezek hatáskörébe tartozó ügyeket, nemesekre nézve „*forum primae instantiae*” (első folyamadású) bíróságokká váltak volna. Tekintettel azonban arra, hogy a 3. artikulus 1. §-a emellett a vármegyei törvényszékek hatáskörébe utalt több, addig a királyi tábla, illetve a kerületi táblák hatáskörébe tartozó magánjogi ügyet, a vármegye immár egyetlen nemesi bíróságának számottevően bővült volna az ügyforgalma. Ez pedig szinte megszakítatlan működést követelt, és kellő számú bírótárs¹⁴ állandó jelenlétét feltételezte. Deák mindezekre tekintettel ezt az újítást azért vetette el, mert az egyrészt az adózó nép terhére tetemesen megnövelte volna a működési költségeket, és megnehezítette volna alkalmas táblabírák folyamatos munkába állítását, másrészt pedig abban látta a legnagyobb veszélyt, hogy a törvényszék előtt, rendes perben marasztalt adós adott esetben jóval nagyobb anyagi hátrányt lett volna kénytelen viselni, mint amekkora a tartozás összege volt.¹⁵ Deák az említett fórumok megtartása mellett szóló indokok felsorakoztatásával együtt arra tett javaslatot, hogy a 60 forintot meg nem haladó adóssági és kártételi ügyek egyesbíró – az alispán vagy

¹¹ Zala észrevételei 50. p.

¹² „Végre, hogy ha némely földesurak csekély jövedelmeik miatt az ily úriszék költségeit tetemesebb károk nélkül nem viselhetnék, hogy a szükséges költségek fogyatkozása miatt az igazság kiszolgáltatása fel ne akadjon, a megye közönsége mindig ily esetben a földesúr vagy az ennek úriszéke előtt perlekedni akaró jobbágyok folyamodására szerzend magának tudományt abbéli tehetetlenség felől, s az elesmertetvén, az oly földesúr és jobbágyai közti perekre nézve az első folyamadású ítélőszéki bíraskodás kötelessége a megye közgyűléséből az illető tagoknak is kinevezésével rendelőndő úriszék által, s minden napidíj s költségi illetőség, úgy szinte a honi pénztár és adózó nép terhelése nélkül fog teljesíttetni.”

¹³ A szolgabírók bíraskodásáról először az 1588:40. tc. rendelkezett. A szolgabíróból és esküdttől álló szolgabírói székek működése csak a 18. század elejétől állandósult, az alispán önálló ítélkezéséről pedig a 17. századtól ismertek az első adatok. Az alispánból, szolgabíróból és esküdttől szervezett alispáni székek tartása is csak a 18. századtól vált általánossá. Mindkét fórum hatáskörét először az 1729:35. tc. határozta meg pontosan. Vö. Bónis György - Degré Alajos - Varga Endre i. m. 10-101. p., Vinkler János i. m. 193-217. p.

¹⁴ „A törvénykezés tisztasága érdekében ezen a törvényszéken legkevesebb heten ítélkezzenek, akiknek számába az elnököt is bele kell érteni.” (Op. Obj. Jur. I. 3. tc. 6. §.)

¹⁵ Zala észrevételei 52-53. p.

a főszolgabíró által kiküldött esküdt – elé tartozzanak. Az egyesbíró a kereset előadása és az azok alapjául szolgáló bizonyítékok megvizsgálása után azonnal ítéletet hoz, eljárásáról írásos jelentést tesz az alispánnak és a főszolgabíróknak, akik a jelentés átvizsgálása után rendelik el a végrehajtást, illetve, ha valamelyik, „*az ítélettel meg nem elégedő fél*” úgy kívánja, az ügyet a törvényszék elé terjesztik.¹⁶

Deák részben a peres felek érdekeinek szem előtt tartásával, részben pedig arra hivatkozva helytelenítette a négy kerületi tábla megszüntetését – és ezzel párhuzamosan Pesten két királyi bíróság megszervezését –, hogy a „*Pesten lakásnak költséges volta miatt*” az új ítélőszékektől a kisebb vagyonú nemesek, mégpedig „*éppen azok volnának [...] kirekesztve, kik a vármegyék közhivatalainak nagyobb részét viselik, s így törvényes gyakorlatoknál fogva az ítélőszék üres helyeinek betöltésre legalkalmasabbak*”.¹⁷

A jogügyi tárgyakra vonatkozó országos bizottsági javaslat első darabját érintő, további zalai észrevételek között több olyan, az ország törvényeinek helyes értelmezése alapján tett kiegészítés, módosítás, pontosítás és magyarázat is olvasható, mely Deák rendkívüli felkészültségét tükrözi. Ilyen egyebek mellett az, ami a városi bíróságok nemes személy adóssága tárgyában létesült joghatósága iránt került megfogalmazásra. Ebben az észrevételek szerzője világosan rámutatott, hogy a városi bíróság kizárólag csak az adós által vállalt különös lekötkezés alapján, tehát csak mint választott bíróság járhat el, és az így létesült hatásköre az adós halálával megszűnik, következésképpen az adós örökösei és özvegye a tartozás követelése iránt indított perben oda nem idézhetők meg.¹⁸ A királyi városi joghatóság tisztázása kapcsán hívta fel Deák a figyelmet arra is, hogy a tervezetet összeállító bizottság a hatályos törvényekkel ellenkező módon rendelte a városi bíróság alá a nemes városlakó nem nemes (pontosabban jobbágy) szolgálóit,¹⁹ minthogy azok vagyoni pereiket és személyüket illetően úriszéki bíráskodás alá tartoznak.²⁰

A második törvényes tárgyat felölelő, a „*törvénykezés*”, helyesebben a rendes (polgári) peres eljárás rendjéről szóló országos tervezet ugyancsak a meglévő törvények és szokásjogi szabályok egy testbe foglalása volt minden jelentősebb újítás bevezetése nélkül.

A Hármaskönyv megjelenését követően a perjog, jobban mondva a XVII. századra már a gyakorlat, a statutumok, módosító törvényi rendelkezések által, illetve

¹⁶ Zala észrevételei 53-54. p.

¹⁷ Zala észrevételei 55-56. p.

¹⁸ Zala észrevételei 51. p.

¹⁹ „... és a nemesek nem nemes szolgálói, szolgálóleányai mind személyükben, mind dolgaikban a város magsztrátusa bíraskodásának legyenek alávetve. (Op. Obj. Jur. I. 2. tc. 8. §.)

²⁰ Zala észrevételei 51. p.

Kithonich János Hármaskönyvön alapuló magyarázatának²¹ használatba vétele révén teljesen írásbelivé vált rendes per (*processus sollemnis*) szabályainak, rendjének rögzítésére – a Hármaskönyv megújításának kísérletein: a Négyeskönyvön és a „*Novum Tripartitum*”-on²² kívül – először a *Deputatio Juridica* tett kísérletet.

A jogi bizottság elaborátuma az 1723:38., az 1729:40., 42., 43. és az időközben elfogadott 1792:16. törvénycikk rendelkezéseit szem előtt tartva elsődleges feladatának a perfolym gyorsítását tekintette, és e célnak rendelte alá a perrend megalkotását. Mint a törvényes tárgy második részéhez fűzött bevezetőből világosan kiderül, az országos deputáció ugyanezt a megfontolást követte, és számottevő változtatások nélkül átvette az elődtervezet anyagát.

Az országos bizottság 32 tagba (*sectio*) – Deák szóhasználatában szakaszba²³ – foglalt perrendtartási javaslatára adott Zala megyei észrevételek is elsősorban a peres ügyek gyorsabb intézésének elősegítése érdekében tartalmaztak kiegészítéseket és indítványokat.

A „*törvénykezés rendjéhez*” fűzött első jelentősebb – hat pontba sorolt – fejtegetés a felek kifogástételeit, illetve az ügy érdemét érintő felelőlések szabályait egészítette ki. Ennek, valamint a továbbiaknak nyomon követéséhez hasznosnak látszik a rendes per szakaszainak, illetve lefolyásának áttekintése.

A per – ekkor már nagyon ritka kivételektől eltekintve – keresetlevéllel indult, melyben a feleket, a bíróságot, a követelést és ennek jogalapját kellett megjelölni. A keresetlevél benyújtása előtt azonban a leendő felperes intéssel is élhetett, vagyis felszólíthatta leendő ellenfelét arra, hogy a sérelmezett magatartással hagyjon fel (adja át a jogtalanul birtokában tartott dolgot, ne halogassa tovább az okozott kár megtérítését, a tartozás megfizetését, stb.). Az idézésről a bíróság gondoskodott idézőlevél kiküldésével. A felek, helyesebben képviselőik a kitűzött határnapon a bíróság képviseletében eljáró bíró előtt vették fel a pert. A perfelvétel (*levata causa*) a keresetlevélnek a megnyitott perjegyzőkönyvhöz csatolását és ennek alapján a keresetnek a perirat első oldalára történő feljegyzését, illetve az alperesi megjelenés beírását jelentette. Ezt követően az alperes a per érdemét nem érintő kifogásait (*exceptiones dilatorias*) tette meg,

²¹ Joannes Kithonich de Koztanicz: *Directio Methodica processus judiciarii juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*. (A nemes Magyarország szokásjoga törvény-folyásának rövid magyarázata.) Tyrnaviae, 1619. A *Directio Methodica* a törvénytárolóknak szánt, 12 fejezetből álló tankönyv volt. Vö. Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest-Pécs, 1999. 226. p.

²² A Négyeskönyv (*Quadripartitum*) a Werbőczy Tripartitumanak átvizsgálására 1553-ban létrejött bizottság által készített szokásjogi gyűjtemény, amelynek anyaga – lényegét tekintve – nem sokban tért el a Hármaskönyvétől. A *Novum Tripartitum* (Új Hármaskönyv) az 1715-ben kiküldött ún. rendszeres, a Hármaskönyv átvizsgálását is végző bizottság (*Commissio Systematica*) által készített (1719), de országgyűlési tárgyalásra fel nem vett javaslat. Vö. Béli Gábor i. m. 29-30. p.

²³ A teljes pontosság érdekében meg kell jegyezni, hogy a perrendtartás utolsó tagja a szóbeli perről rendelkezett, de csupán hat szakaszt tartalmazott (555-560. §-ok).

amelyre három alkalommal volt lehetőség, vagyis nem kellett az összes kifogást egyszerre felhozni. Ha a kifogásokat már kimerítette, az alperesnek érdemi választ kellett adni a keresetre, azaz perbe kellett bocsátkoznia. Erre a felperes választ adott, majd arra az alperes újabb felelőse, illetve további válaszok és viszontválaszok következtek, de ezek az 1729:43. tc. óta már összesen csak négy alkalomra korlátozódhattak. Miután a felek érdemi vitája (*allegatio*) befejeződött, a bíróság meghozta végítéletét, amit indoklással együtt a periratok alapján ítélelvélbe foglalt, és ezután került sor a végrehajtásra, de a felek mind az ítélet, mind a végrehajtás ellen perorvoslással élhettek.²⁴

Mivel a per tartama alapvetően a kifogásokra és a felelősekre fordított előkészületek elhúzódásától, illetve sokszor elodázásától függött, a perrendtartás első két szakcíója – „I. A perrend általános szabályai”, „II. A főbb felek [a felperes és az alperes] közötti rendes kérdésekről” – elsősorban ezek módját és megszorításait foglalta össze.

Az ügyek bevégzésének meggyorsítása érdekében a tervezet a perek két csoportját különítette el. Az elsőbe az ún. rövid perek tartoztak, amelyeket jellegükből adódóan rövidebb idő alatt lehetett, illetve kellett befejezni és végítéletre bocsátani, a másikkba a felektől komolyabb előkészületet (régik oklevelek, ítélelvételek felkutatását) igénylő, különösen az ún. jogperek sorolódtak, melyekkel valamely gyökeres jog kimutatása (például ingatlan tulajdona) iránt vagy ingatlan tulajdonának átruházásával a törvényes örökösöknek okozott sérelem miatt (vagyis amikor a jogosultak az elidegenített ősi jószág kipótlása iránt) pereltek.²⁵ Ennek a felosztásnak az alapján, valamint a bevezetőben tett ama megállapítás szellemében, „*hogy az igazságszolgáltatást nem annyira a felelősekre száma hátráltatja, mint inkább az az idő, amivel visszaélve azokat bejegyzik*”²⁶, a javaslat a kifogások és az arra adandó válaszok megtételére fél törvényszak-

²⁴ Bónis György - Degré Alajos - Varga Endre i. m. 157-171. p., Torday Lajos: A megyei polgári peres eljárás a 16-19. században. Budapest, 1933. 34-142. p., Vinkler János i. m. 359-706. p., Béli Gábor i. m. 285-291. p.

²⁵ A tervezet csak az ún. rövid pereket sorolta fel, következésképpen azok számítottak a hosszabb pereknek, amelyek ott nem lettek nevesítve. A rövid perek közé az alábbiak tartoztak: a tanúskodás megtagadása iránti, a (kiseb) hatalmaskodási, a rágalmozási, a levélvisszakérés iránti, a zálogfeltételek megváltoztatása vagy érvénytelenítése iránti, az ellenállási, az ítéletmegújítási, ingók megszerzése – vagyis a hitbér, a viszonthitbér, a hozomány, a jegyajándék, a világos adósság, a csőd, a felülfizetés, a további tartozás miatti elsőség, a bérlet, az árjegyzéki hátralék, a számvevői, a bírásbeli tized, a teljesítés, a bánatpénz, a gyámi számadás és a letett hivatalbeli számadás – iránti, az osztály, az osztályigazítási, az özvegyi jog iránti, a hajadoni jog iránti, a leánynegyed, az elmulasztott megkínálás miatti, a zálog visszaváltási, a haszonvételek arányosítása iránti, az erdőpusztítás miatti, a visszahelező, a (kóbor állatok) behajtás(a) iránti, a káros gátak és malmok iránti, a jószágbírársra való alkalmatlanság iránti, a beiktatás tisztasága iránti, végül az ellentmondás alatt elfoglalt adományos javak átvevője elleni perek. (Op. Obj. Jur. II. 4., 5., 6., 7. és 8. §-ok)

²⁶ Op. Obj. Jur. II. bevezetés 3. bekezdés.

nyi időt biztosított az alperesnek és a felperesnek egyaránt,²⁷ és ezzel együtt a rövid perekre nézve két, míg más ügyekben három önálló kifogástételi lehetőséget adott.²⁸ Ez azt jelentette, hogy rövid perben az alperes nem tartozik elsőre az összes kifogásait előhozni, ill. beírni, hanem csak némelyeket. Miután pedig ezek megalapozatlanságát bizonyítandó a felperes megtette ellenvetéseit, arra az alperes újabb beírással felel. Ha azonban nem tudja a felperes által előadottakat megcáfolni, az alperes további kifogásokat tehet egy újabb beírással, amire, mint előbb, a felperesi válasz következik, végül erre alperes hasonlóképpen beírással próbál cáfolatot adni, tehát az alperesnek rövid perben összesen négy beírási lehetőség áll a rendelkezésére, hosszú perben pedig hat.

Deák helyeselte ezeket a rendelkezéseket, de a rövid perek esetében túlzottnak vélte a két önálló kifogásolási lehetőséget, és a pergyorsítás érdekében azt indítványozta, hogy „*a kifogásoknak, akár perhalasztók,²⁹ akár pert döntők³⁰ legyenek is azok, még a felperesi batóság ellen formálható mindennemű nehézségeket is odaértve, a perben leendő előadásra csupán csak két beírás határozatassék meg törvény által oly móddal, hogy az elsőben minden kifogásait bizonyító próbákkal erősítve előadni, a másodikban pedig a felperesnek az első beírásbéli kifogások ellen felbordolt okait cáfolni köteleztessék az alperes*”,³¹ vagyis az alperest arra kívánta szorítani, hogy *exceptio*-it egy alkalommal merítse ki, ami kétségtől számottevően rövidítette a per perbe bocsátkozást megelőző szakaszát. Ezzel szemben a javaslat által megadott „*időhaladékot*” illetően azzal az indokkal, hogy a felperesnek „*kinek hazai törvényeink szerint keresete békabizonyítására mindenkor készen kell lenni*”, a tervezet sze-

²⁷ „A perfelvétel és a kereset alapjának beírása után, illetve a továbbiakban felvett kifogást követően a közvetlenül következő törvényszakban egészen annak közepéig tartozzék választ adni az alperes a másik félnek.” (Op. Obj. Jur. II. 18. §.). „A kifogások kimerítésében pedig az egyenkénti válaszok sorba vétele érdekében bármely félnek fél törvényszaknyi időhaladék adassék, és az első felében az alperes, utóbb pedig a felperes tartozzék mellette vagy ellene beírni a válaszokat.” (Op. Obj. Jur. II. 19. §.)

²⁸ „... ugyanezekben az ügyekben, ha rövidebb természetűek, két, azokban az ügyekben pedig, amelyek [...] a 4. és az összes többi §-ban nem lettek nevesítve, három különböző kifogás kapjon helyet.” (Op. Obj. Jur. II. 21. §.)

²⁹ A perhalasztó kifogás az ügy érdemét nem érintő kifogás (például a bíróság hatáskörének hiánya, a bíró személyében rejlő hiba, az ügyvédi megbízás hibája, stb.), amelynek bizonyítása esetén a per lezárlásának volt helye, ami azt jelentette, hogy a felperes nem veszítette el perlési jogát az alperessel szemben, de a pert elől kellett kezdenie.

³⁰ Perdöntőnek az a kifogás tekintendő, amelynek bizonyítása esetén a per végleg elenyészett. Ilyennek minősült az elévülés, illetve a patvar, vagyis az alperes alaptalan zaklatása a perrel, amely több esetet foglalt magába, mint az ítélt dolog iránti, a két címen történő stb. perlést.

³¹ Zala észrevételei 59. p.

rinti „fél terminust”, míg az alperesnek „fél terminust meg egy törvényszünetet”³² határozott meg, hogy kellőképpen felkészülhessenek az ellenfélnek adandó válaszra.³³

Mivel a bizottsági javaslat az érdemi felelősekről nem szólt, Deák – legalábbis a rövid perek tekintetében – helyesnek vélte a korábbi törvényi rendelkezéseket követve azok számának meghatározását is, mégpedig olyképpen, hogy az egyszerűbb ügyekben négy, bonyolultabbakban, jelesül, ha azok „*tárgyai nem a perlekedő felek által kötött, hanem régiebb, és 32 esztendő megvaladott szerződésekből származtak, vagy másnak hasonló régiségű tetteit érdeklik*”³⁴ öt beírási lehetőség álljon rendelkezésre. Tehát az alperes első érdemi válaszát a felperes keresetére írja be, amire további 3-3, illetve 4-4 felperesi és alperesi felelés (beírás) jöhetett sorra, azzal a további javasolt megszorítással, hogy az utolsó beírással a felek tartozzanak összes bizonyítékaikat előadni. Mindezeket a többi indítvánnyal egybevetve, az egyszerű pereket, feltéve, hogy a felek az összes beírási lehetőségüket kihasználják, optimális esetben három éven belül, illetve akkor, ha a felperes „*a pernek elkezdése előtt legalább egy fertály esztendővel ellenfelét minden, a követelésnek alapjául szolgáló próbák hiteles közlése mellett bíróiképpen megintette*”³⁵ – mert emiatt Deák szerint a per érdemét illetően eggyel kevesebb beírás is elegendő –, két és fél éven belül lehetett volna végítéletre bocsátani.

A hosszú perekben azonban, bonyolultságukra tekintettel, Deák is csak a kifogáshozási lehetőségek számának rögzítését tartotta lehetségesnek, és a rövid perekre megállapított beírások, valamint a vonatkozó időhaladékok tartamának megkésztetését indítványozta, ami az *exceptio*-k kimerítésének lehetőségét így is szűkebb keretek közé szorította volna, mint az országos tervezet rendelkezései. Végül Deák belátva, hogy ezek a korrekciók sem szolgálják túlzottan az érintett hosszú perek gyorsabb befejezését, egy egészen szokatlan megoldással állt elő. Azt javasolta, hogy miután a kifogások tárgyában az ítélet³⁶ megszületett – feltéve, hogy nem volt helye a per időleges vagy végleges letételének –, „*a perben járó bíróság tekintetbe vévén [...] az ügynek minden környülményeit, egy bizonyos, habár egypár esztendőre terjedő határidőt szabna, mely alatt az alperes minden védelmére szolgáló próbaimányait, mentségeit és okait előadni köteleztetné, s ezen*

³² A 1723:29. tc. négy (rendes) törvényszünetet jelölt meg. A karácsonyi Szent Tamás apostol ünnepétől a vízkereszt utáni első vasárnapig (december 21-étől január 7-13-áig), a húsvéti a nagyhét előtti vasárnaptól a húsvét utáni második vasárnapig (legkorábban március 15-étől április 5-éig, legkésőbb április 18-ától május 9-éig), az aratási Szent Lászlótól Szent Istvánig (június 27-étől augusztus 20-áig), végül a szüreti Szent Mihálytól Szent Mártonig (szeptember 29-étől november 11-éig) tartott. A törvényszaknak egy terminus alatt a két törvényszünet közötti idő számított. Torday Lajos i. m. 10-11. p.

³³ Zala észrevételei 59. p.

³⁴ Zala észrevételei 60. p.

³⁵ Zala észrevételei 60. p.

³⁶ A bíróság a kifogásra tett utolsó alperesi cáfolatot követően közbülső ítéletet hozott, és ezzel zárult le a per ún. *exceptio*s szakasza.

meghatározott időn kívül, egy másik bírásban csak akkor volna jussa az alperes félnek újabb oklevelet felhozni, amidőn a felperes maga válaszában olyan új oklevelet mutatna elő, mely az előbbi bírásnak alkalmával a perhez csatolva nem volt”.³⁷ Ebben az volt az újszerű, hogy a bírónak, aki ekkor már csak a per passzív szemlélője volt, a prókátorok mellett szerep jut a per vezetésében, ugyanakkor a felek is kénytelenek tényállításaik bizonyítására koncentrálni. Emellett Deák – a „hamarítás” érdekében, hogy a per időleges letétele elkerülhető legyen – a bírót kívánta feljogosítani arra is, hogy az idézőlevél és az idézésről szóló biznyságlevek kisebb hibáit a felperes kérésére kijavítsa, úgymond „*bírói tollal megigazítsa*”.³⁸

Ugyancsak a peres eljárás gyorsítását és ezzel együtt az első fokú bíróság ítélete alapján pernyertessé vált felperes érdekeit szem előtt tartva vette vizsgálat alá Deák a perrendtartási tervezet fellebbezésre vonatkozó rendelkezéseit.

Az országos munkálat 331. §-a a végítélet ellen minden perben birtokon belül (*intra dominium*) engedett fellebbezést. Ez alól a 347. § csak annyi kivételt tett, hogy ha rövid perben két egyező tartalmú ítélet már született, tehát ha a másodfokon eljáró bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta, akkor a további fellebbezés már csak birtokon kívül (*extra dominium*) történhet.³⁹ Ez azt jelentette, hogy az alperes a peresített dolgot (ingót, ingatlant) mindaddig a birtokában tarthatja, amíg az utolsó fellebbezését a végső fórum – a királyi tábla, a vármegyei törvényszékeken, illetve a kerületi táblákon indultak esetén pedig a hétszemélyes tábla – ítéletét meg nem hozza. Deák ezt a perhúzásra igencsak alkalmas konstrukciót helytelenítve – hiszen a birtokon belül lévő alperes helyzeténél fogva minden fellebbviteli lehetőséget megpróbál kiaknázni –, és azt is figyelembe véve, hogy az első folyamodású bíróság ítéletének azonnali végrehajtása a fellebbező alperes számára jelentene súlyos hátrányt, azt a sajátos megoldást javasolta, hogy „*minden perlekedőnek ügyét az első bíróság ítéletének végrehajtása előtt még egy több személyből álló rendes törvényszék vizsgálná meg, s ennek határozása tüstént végrehajtásba menne, habár az első bíróság ítéletével egyező nem volna is, szabad lévén minden esetre a meg nem elégedőnek ügyét birtokon kívül feljebb is vinni*”.⁴⁰ Ez pedig – szorosan véve Deák szavait – végső soron nem lett volna más, mint egy hivatalból történő, kötelező felülvizsgálati rendszer bevezetése, minthogy minden másodfolyamodású bíróság, függetlenül attól, hogy a felek fellebbeznek, avagy nem, köteles lett volna az első fokon eljáró bíróság döntést érdemben megvizsgálni, így a vármegyei törvényszéke az úriszék, a szolgabírói és az alispáni szék által, hasonlóképpen a királyi tábla az

³⁷ Zala észrevételei 61. p.

³⁸ Zala észrevételei 63-64. p.

³⁹ „A rövid természetű ügyeket, ha azokban az érdemet illetően két bíróságnak egyező ítélete született, magasabb fórumra csak birtokon kívül lehessen fellebbezni”, ebből pedig az következik, hogy hosszú perben mindig *intra dominium* történik a fellebbezés.

⁴⁰ Zala észrevételei 70. p.

első fokon eljáró vármegyei törvényszék és kerületi tábla által hozott ítéleteket. Ez a megoldás a 347. §-sal összevetve különösen hosszú per esetén kétségtelenül jóval kedvezőbb helyzetbe hozta volna a felperest, hiszen, ha a hivatalból eljáró felülvizsgálati bíróság ítéletével az elsőfokú bírósággal szemben a felperes javára dönt, akkor az alperes már csak *extra dominium* fellebbezhetett volna. Ugyanígy rövid perekben is jobb lett volna a helyzete, mert nemcsak akkor hajtották volna végre a felperes számára kedvező ítéletet, ha a másodfokú bíróság a javára szóló első fokú bírósági döntést helybenhagyja, hanem akkor is, ha csak a felülvizsgálatra rendelt bíróság ítéli meg neki a pertárgyat. Deák szerint az általa javasolt rendszer még azzal a további előnnyel járt volna, hogy a hivatalból fogamatossító felülvizsgálat gyorsabb és a felek számára költségkímélő lett volna: „nem fog ezen vizsgálat hosszas időhaladékba kerülni, mert minden vármegyének törvényszéke csak kis szorgalom mellett is minden hátramaradás nélkül könnyen elgyőzheti az elébe vitt pereknek megvizsgálását, a perlekedők nagy költségekkel nem terhelhetnek, mert minden per a törvényszékhez eredetben küldetik”,⁴¹ végül pedig lepassztotta volna a fellebbezések számát.

Az imént érintettekkel is összefüggésben feltétlenül említést érdemel Deáknak „a már végrehajtott bírói ítéletnek főbb törvényszéken lett megváltoztatását követő, vagy az újított perekből [perújításból] származó bírói visszafoglalások” tárgyában készült javaslata, amelyet – minthogy arról az országos bizottság tervezete hallgatott – a végrehajtásról szóló 27. szakció rendelkezéseire javasolt kiegészítésül. Deák kiváló kodifikátori képességéről számot adva hét szakaszban rögzítette a bírói visszafoglaláskor követendő szabályokat. Ezek szerint a pertárgyat, ha lehetséges, az első végrehajtás előtti állapotba kell visszaállítani, vagyis a dolgot „természetben, a végrehajtáskori állapotba kell előbbi birtokosának általadni” a korábbi birtokos hasznos befektetéseinek megtérítése mellett, aki ezzel szemben köteles a szándékosan okozott vagy a gondatlanságból eredő károkat megtéríteni, és az időközben szedett hasznokat kiadni, de az egyébként bekövetkezett károkért, vagyis amelyekben vétkessége nem mutatható ki, minthogy jóhiszemű birtokos volt, nem felel. Ha a végrehajtás pénzre vagy ingó dologra történt, de az ingó természetben már nem adható ki, a visszafoglaló fél követelését készpénzben kell teljesíteni, ha pedig a kötelezett azzal nem rendelkezik, „minden ingó és ingatlan értékéből szabadon választhasson a nyertes fél”. Végül, ha az ingatlan harmadik személy birtokában van, a kiadás bírói közbenjárásra annak a kötelessége, az ezzel bekövetkezett kárait viszont az első végrehajtással birtokba lépőnek kell megtérítenie. Deák fontosnak tartotta mindezeket azzal is kiegészíteni, hogy a fellebbviteltől vagy perújítástól visszafoglalást remélő fél, mivel a perorvoslat *extra dominium* történik, a bíróságtól a pertárgy bírói zár alá vételét kérhesse, feltéve, hogy az először nyertes fél egyébként vagyontalan, vagy a szóban forgó értéknél csekélyebb vagyonnal bír. Végül pedig

⁴¹ Zala észrevételei 71. p.

a visszafoglalás költségeinek viseléséről rendelkezett, leszögezve, hogy arra minden esetben a végrehajtást szenvedő köteles.⁴²

A perrendtartás tervezetére tett észrevételek között elvi jelentőségű, a korszellelem által megkövetelt változtatást sürgető megállapítások is szerepelnek. Az egyik a „*felperességről*” (a felperesi képességről) szóló 12. szakaszhoz fűzötttekben található.

A perrendtartási tervezet 188. §-a a 15. század vége óta fennálló ama tilalomnak megfelelően, miszerint nem nemes nemesi ingatlanon tulajdont nem szerezhethet,⁴³ úgy rendelkezett, hogy „*birtokképtelen annak a nemesnek a személyes felperességét meg nem támadhatja, aki nemesi ingatlan jószág magának követelése iránt indított pert*”, vagyis ha valamely nem nemes nemesi ingatlant bír – ami egyébként ritkaság számba menő dolog volt – az a felperes, aki magát nemesnek mondta, arra hivatkozva, hogy ilyen jószág tulajdonára ellenfele nem jogosult, azt magának követelhetette, és a szerencsétlen alperes ellenfelének még felperesi képességét sem kifogásolhatta meg, nem kérhette nemességének igazolását. Deák azon túl, hogy szerinte „*ezen javallat [...] nem egészen egyező a természetes igazsággal*”, annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „*legigazságosabb volna a nemesnek ezen kizáró jussát végképpen eltörölni*”, arra az esetre pedig, ha ez a korlátozás „*fenntartatik tovább is*”, elengedhetetlennek tartotta, hogy a felperest törvény kötelezze a nemességének bizonyításra, ha az alperes ezt kéri.⁴⁴ Ezt a nem nemeseket sújtó korlátozást részlegesen az 1844:4. tc.⁴⁵, végleg pedig az úrbériséget és az ősiséget is felszámoló 1848 áprilisi törvények törölték el.

Deák hasonlóképpen kiváltság eltörlését szorgalmazó megjegyzést tett az elévüléssel foglalkozó 17. darab anyagához is. Az elévülés vagy „*törvényes időmúlás*” a régi jogban is ama időtartam eltelte volt, amellyel a jogosult már nem érvényesíthette keresett jogát, ami azt jelentette, hogy ha valaki idegen dolgot tartott „*bosszas, békés*” birtokban – tehát megszakítás nélkül birtokolt – vele szemben az elévülés idején túl a tulajdonos már nem léphetett fel törvényes eszközökkel, vagyis a birtokossal szemben elvesztette kereseti (perlési) jogát.⁴⁶ Az elévülés ebből adódóan a per érdemét érintő kifogás volt, amit fő szabály szerint, ahogy ezt a tervezet 249. §-a is megállapította, „*a per folyamán bármikor fel lehet[ett] hozni, de nem máskor, mint mielőtt afelől az ítéletet meghozták*”. Akadtak azonban olyan jogok, amelyre nézve nem volt helye elévülésnek. Ilyen volt egyebek mellett az osztályos atyafiak közti öröklési jog, a hitbér, valamint

⁴² Zala észrevételei 73–74. p.

⁴³ Béli Gábor i. m. 36., 40., 42., 50. p.

⁴⁴ Zala észrevételei 65. p.

⁴⁵ „Az országban s kapcsolt részeiben született, állandó lakó, s törvényesen bevett bármely vallású nem nemes honfiak, általuk bármi címen eddig szerzett, vagy jövőben szerzendő nemesi javakra nézve nemesség hiánya miatti nem bírhatási ügyúton ezentúl nem háborgattathatnak.”

⁴⁶ Kelemen, Emericus: Institutiones juris Hungarici privati. Budae, 1818. Lib. II. 477–492. p., Béli Gábor i. m. 70–71. p.

a leánynegyed követelés. A tervezet emellett behozott az elévülés kizárásának esetei közé olyan újakat is, mint az egyházi javak és az egyházra nézve a világi javak tulajdona,⁴⁷ amik ellenkeztek az ország szokásjogával és törvényeivel. Ezt a hatályos jog sérelmére megvalósítani kívánt és valóban nehezen indokolható újítást, hiszen „*a polgári társaságok közboldogsága a birtokosok értékbeli bátorságának [vagyonbiztonságának] állandóságával legszorosabb összefüggésében vagon, ezen állandóságot pedig egyedül az elidősítés jussának bébozása által lehetett minden habozó bizonytalanságotól felmentve örökösen megállapítani, mind régi, mind az újabb századokban Európa minden polgári szerkesztéseinél [törvénykönyveinél] szorosan kötelező törvénnyé vált az elidősítésnek juss adó hatalma*”,⁴⁸ Deák teljességgel elvetette, és ezzel együtt azt javasolta, hogy a korábbi szabályok fenntartásán túl, mivel „*nem egyez meg a természetes igazsággal, hogy az egyházi rend [...] nagyobb jótéteménnyel éljen*”,⁴⁹ az egyházi javakra megszabott 40 esztendei elévülési idő, hasonlóképpen mint a nemesi jószágokra 32 esztendőben⁵⁰ legyen meghatározva. Mindezek mellett, mint-hogy a királyi kincstár is elbirtokolhatott, azt is szorgalmazta, hogy „*az ez érdemben hozandó törvény által [...] az időmúlási jussnak jótéteménye a királyi fiscustól egyenesen megtagadtassék*”.⁵¹

Deák másik – közjogi szempontból nagy fontosságú – indítványát, ami nem volt más, mint a bírói függetlenség megvalósításának egyik sarkköve, az ítéletről szóló 23. szakaszban foglaltakhoz csatolta: „*minden ítélő bíró, az ország legfőbb ítélőszékét sem kivéve, mindenkor egyenesen és egyedül a törvények világos rendelkezése szerint tartozzék ítélni, mely rendelkezéstől eltérni, vagy a természetes igazságra utalva vélők éppen ellenkezni, soha semmi szín alatt szabad ne legyen*”.⁵² Magyarán, illetve a teljes egyértelműség érdekében hozzáfűzte azt is, hogy „*a királyi curiának azon ítéleteire, melyek ezen törvényekbe iktatva nem lesznek, sem védelmiül utalni, sem azokban bírói ítéletet gyökereztetni ne lehessen, mert a királyi curiának csak ítélő, nem törvényhozó hatalmat adtak törvényeink*”⁵³ – miként azt a hatalmi ágak burzsoá államépítési elvei is megkövetelik.

⁴⁷ „Birtokképtelenek, mások ama javait, melyeket meg nem szerezhetnek, miként az egyház világiakat, a világiak egyháziakat, hasonlóképpen a királyi városok és a kerületek, illetve a kiváltságolt mezővárosok a határaikon kívül szerzett javakat el nem birtokolhatják.” (Op. Obj. Jur. II. 257. §.)

⁴⁸ Zala észrevételei 66. p.

⁴⁹ Zala észrevételei 67. p.

⁵⁰ A 32 éves elévülési idő a rendi korszakot is túlélte. Ez maradt ingókra és ingatlanokra egyaránt az általános elévülési idő a kiegyezés után is. Ezzel együtt fennmaradt az egyházi javakra a különös, 40 éves elévülési-elbirtoklási idő is.

⁵¹ Zala észrevételei 67. p.

⁵² A bírói függetlenség megvalósulásának feltételeit az 1869:4. tc. teremtette meg. Ennek 19. §-a a következő rendelkezést tartalmazta: „A bíró a törvénynek, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeleteknek s törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni. A rendesen kihirdetett törvények érvényét kétségbe nem veheti, de a rendeletek törvényessége felett egyes jogesetekben a bíró ítél”.

⁵³ Zala észrevételei 69. p.

Az országos bizottság törvényes tárgyban kiadott operátumának harmadik elemét, a „*polgári törvények*” gerincét ugyancsak az 1791 és 1795 között működő jogi bizottság tervezete képezte, ami címe ellenére nem egy modern értelemben vett polgári törvénykönyv volt, hanem egy különösebb elvi megfontolás nélkül összeállított, a Hármaskönyv és az ennek megújítását célzó későbbi gyűjtemények, illetve javaslatok, így a Négyeskönyv, valamint az Új Hármaskönyv magánjogi anyagához képest csonka tervezet, melyből hiányzott a személyi jog, a dologi jogi intézmények közül pedig csak a tulajdonszerzés sajátos módjai, az adományozás és a kincstalálás, valamint a zálog szerepelt. Az országos bizottság javaslata ettől annyiban tért el, hogy a két utolsó, az árvákról és a katonai személyekről szóló artikulusa személyi jogi intézményeket is érintett, tartalmát tekintve pedig sokkal inkább követte a Hármaskönyvben és az ország törvényeiben rögzített szabályokat a *Deputatio Juridica* merészebb módosításait kiiktatva.

A polgári törvényekre tett zalai észrevételekben Deák több intézménnyel kapcsolatban csak kisebb korrekciók megtételét látta szükségesnek, mint például az ellentmondásról szóló 6. artikulusnál. Ellentmondással a királyi, illetve nádori adományt lehetett megtámadni az adományos jószágba történő bevezetéskor, vagyis amikor az adományost birtokba léptették, illetve midőn arra kísérletet tettek. Az ellentmondással a régi szokásoknak megfelelően az erősebb jogot mindig annak kellett bizonyítani, aki a jószág birtokában volt: „*A felkért [adományba kért] jószág birtokán kívül lévő adományos szerzésének jogcímét igazolni tartozik, és az ellentmondó csak akkor köteles ellentmondásának okát tudatni, miután arról értesült, ellenben ha az adományos van birtokban, a birtokon kívül ellentmondó próbálja meg erősebb jogcímét kimutatni, vagy ha olyan más családok jogaira hivatkozik, akik attól, akinek a hűtlensége vagy megszakadása alapján kérte fel az adományt, abban [ti. a jószágban] maguknak szereztek*”.⁵⁴ Deák ezt azzal igazította ki, utalva a királyi kúria e tárgyú döntvényére, hogy a rendelkezés utolsó fordulata, vagyis a más jogszerzésére való hivatkozás az ellentmondó részéről önmagában elégtelen, mert a jogcímet „*bébizonyított valóságon, nem kétes gyanúsításokon kell alapítani*”.⁵⁵

Mint korábbi indítványaiban, Deák a méltányosságra, a természetes igazságra hivatkozva néhány, a hagyományos intézményi kereteket feszegető módosító javaslattal is előállt. Ilyennek számít egyebek mellett az özvegy nő haszonélvezetéről szóló 10. cikkelyhez kapcsolódó fejtegetése, melyben a „*szegény sorú, csekély birtokú*” férj halálával gyermektelenül hátramaradt özvegy nőnek⁵⁶ az özvegyi jog (tartás, ellátás) kiváltásá-

⁵⁴ Op. Obj. Jur. III. 6. tc. 1. §.

⁵⁵ Zala észrevételei 79. p.

⁵⁶ A női jogokat összefoglaló cikkelynek csak egy tiltó rendelkezése tesz említést gyermektelenül hátrahagyott özvegy asszonyról: „Midőn az özvegy nő mint egyedüli haszonélvező jön számításba, miután a hitvesi birtokban marad, eme javak tekintetében minden, bármilyen módon tett rejtgetései és terhelései semmiek a törvény szerint”. (Op. Obj. Jur. III. 10. tc. 16. §.)

val – az ősiség elvével ellentétesen⁵⁷ – az elhalt vagyonán öröklési jogot kívánt biztosítani azzal az indoklással, hogy „*az olyan kis vagyonú nemeseknél [...], kiknek minden vagyonuk alig voltak elegendők az éltetésre, kik szükségüket nem annyira csekély javaiknak jövedelméből, hanem részben szorgalmok által, szolgálatok vagy hivatalok rendes jövedelméből pótolták, s ugyanezért méltán tartani lehet, hogy elholtak után gyámolatlan özvegyeik kenyeret kereső férjeiktől megfosztva [...] végső szükséggel fognak küszködni*”, mert az a nő, aki „*életének legszebb éveit a közös kenyérkeresésben, a közös szükség legyőzésében töltötte, méltán megkívánhatja, hogy elagott korában férjének ősi vagyona legalább a végső inségtől mentessé tegye, és valóban a természetes igazság szerint is több jussal kívánhat az ilyen özvegy férjének javaiból illendő élelmet, mint azon mellékes atyafi [oldalági rokon], kinek minden érdeme csak abban áll, hogy a sorsnak vakon játszó kénye őtet a mag nélkül elhottal egy nemzetségből származtatta*”.⁵⁸ A törvényes örökösök érdekeinek védelmében Deák ezt azzal egészítette ki, hogy azok kérelmére a vármegye közgyűlése vizsgálókat küldjön ki annak megállapítására, hogy az elhalt vagyonát számba véve mennyit indokolt az özvegy nőnek abból átengedni, vagy kivételesen átengedendő-e az egész férfi vagyon. Mivel a tárgyalt artikulus csak konstataulta, hogy az osztozatlan (az atyjával vagyonközösségben élő, tehát a vagyonmegosztás előtt) elhalt férj özvegyét a női jogok megilletik, de ezek kiadásáról nem rendelkezett világosan⁵⁹, „*nehogy ez esetben az özvegynek jussai csak másoknak kényelmétől fűggenek*”, Deák a Hármaskönyv szerint a fiút atyjával szemben megillető osztályra szorítás analógiájára hivatkozva, arra is jogot kívánt biztosítani az özvegynek, miszerint az illetékes bíróság előtt kikényszeríthesse, „*hogy az ősi javaknak egyébaránt férjét illetett részéből netalán követelt özvegyi jussai törvényes mennyiségben baladék nélkül kiadassanak*”.⁶⁰

Hasonlóképpen a tradicionális magánjog alapintézményét, az ősiséget⁶¹ korlátozó javaslattal élt Deák a végszükségből tett és az okszerű bevallásokról⁶² szóló 28. cikkely átvizsgálásakor.

⁵⁷ Az ősiség, öröklési hatályát tekintve, nem volt más, mint az öröklésben érvényesülő korlátozás, amely a leányokat az ősi ingatlanból csak 1/4 rész, míg az elhalt feleségét a férj ősi ingóiból kizárólag egy gyermekrésznai öröklésére jogosította. Vö. Kelemen, Emericus i. m. 381-383. p.

⁵⁸ Zala észrevételei 81. p.

⁵⁹ A tárgyszerűség érdekében meg kell jegyezni, hogy a vonatkozó rendelkezés az özvegy nőnek járó vagyon kihatását ugyan előírta, arról azonban nem szólt, hogy ezt pontosan miként kell végrehajtani: „Az atyjával osztozatlan fiúgyermek özvegyének joga van a törvényes hitbére és az özvegyi tartásra annak szüleitől, ha a házasságot azok beleegyezésével kötötték, és követelésére azt, ami az ősi javakból az atyával történő osztozás esetén a fiúnak járó rész szerint megilleti, ki kell hasítani.” (Op. Obj. Jur. III. 10. tc. 5. §.)

⁶⁰ Zala észrevételei 81. p.

⁶¹ Az ősiség – dologi hatályát tekintve – az ősi (a felmenőtől törvényes öröklés, illetve a felmenővel valamint a testvérekkel vagy más oldalági rokonokkal közösen bírt vagyon megosztása révén szerzett) ingatlanokon fennálló elidegenítési és terhelési tilalom volt, amely az öröklésre jogosult atyafiaknak élők közötti elidegenítés vagy a jószág megterhelése esetén arra adott jogot, hogy azt

A bizottsági munkálat említett artikulusának bevezető rendelkezése a Hármaskönyvben foglaltak érintetlenül hagyásával az efféle szerződéseket továbbra is érvényesnek nyilvánította, felsorolván azokat az eseteket, amik a végszükség, illetve az okszerűség körébe tartoztak. Minthogy a vonatkozó rendelkezések az ország régi szokásjogát követve lényegi változást nem hoztak,⁶³ továbbra is érvényben maradt a más okból történő elidegenítést tekintve a lemenők és az osztozott oldalági rokonok (osztályos atyafiak) ama joga, hogy az ősi jószágban jogosult által kötött szerződést megtámadják, és az ingatlant magukhoz váltsák. Deák belátva, hogy a forgalom biztonságát elsősorban az ősiség veszélyezteti, és gördít leküzdhetetlen akadályt a polgárosodás útjába: „*házunkban a nemzeti szorgalomnak gyorsabb terjedését, s országunk közbirtékének emelkedését semmi hathatósabban nem eszközölné, mint egy oly törvény, mely szerint az ingatlan ősi nemes birtoknak örökös eladása mindenkor változatlan maradna, s azt a vérségnek soha semmi szín alatt felbontani, vagy kérdés alá venni szabad nem volna*”,⁶⁴ de mint az a korábbi észrevételeiből már megszokott, a nemesség érdekeinek védelmében, a nemesi családi vagyon épségének megőrzése végett, megszorításokkal továbbra is szükségesnek látta az ősi jószágot terhelő korlátozás fenntartását. Ezért azt a megoldást javasolta, hogy „*az eladó fél halálának napjától számlálendő harminckét esztendőnk után az igaz lélekkel kötött örök bévallást senki többé fel ne bonthassa, s a megvevő vagy annak maradéki vásárolt javai birtokát a törvényes időmúlásnak jussal adó hatalmával védelmeztesse*”.⁶⁵ Ez a jogtechnikai és dogmatikai szempontból igazán meglepő rendelkezés azt jelentette tehát, hogy pusztán az ősi ingatlan elidegenítésére kötött szerződés létrejöttével deklaráltan nem szerez tulajdont a vevő, hanem végső soron csak jogcímet a dolog birtokára, mondhatni törvényes elbirtoklási jogcímet, következésképpen a felek konszenzusát követő

magukhoz váltsák, a jogosultat viszont ezzel szemben arra kötelezte, hogy atyafiait az öröklés sorrendjében megkínálja. Vö. Béli Gábor i. m. 71. p.

⁶² A bevallás egy már megkötött szerződés megismétlése volt valamely oklevél kiállítására jogosított személy vagy testület előtt, abból a célból, hogy a szerződést írásba foglalják és hiteles pecséttel lássák el. Ha a szerződés ingatlan tulajdonának átruházására irányult, az elidegenítő félnek ezt határozottan ki kellett jelenteni. Ez utóbbi bevallást, minthogy a nyilatkozat örökre (a szerző örököseire is kiterjedő) hatályú átruházásra szolgált, örökvallásnak nevezték. Vö. Kelemen, Emericus i. m. 524-526. p., Béli Gábor i. m. 89-91. p.

⁶³ „Elhatározottat, hogy miként kívánatos az ősi javak sérelmes elidegenítésétől tartózkodni, úgy azok, amelyek rendkívüli szükségűl kényszerítve, avagy egyébként okszerűségből keletkeztek, épek és érvényesek maradjanak az I. rész 58. és 59. címének világosabb megértéséhez.” (Op. Obj. Jur. III. 28. tc. bev.) A Hármaskönyv I. rész 59. címéhez képest ez annyi módosulást jelentett, hogy az okszerű szerződések sem lettek volna megtámadhatók, minthogy azt a mondott cím 9. §-a lehetővé tette: „birtokeladás háromféle, úgymint egyszerű, okszerű és szükségyszerű. Az egyszerű eladásnak nincs érvénye. Az okszerű olykor megáll, néha pedig megmásható. A szükségyszerű pedig mindenkor érvényes, mindig megáll, és soha meg nem erőltethető”.

⁶⁴ Zala észrevételei 90. p.

⁶⁵ Zala észrevételei 90. p.

32 év elteltével keletkezik tulajdona a vevőnek a dolgon, feltéve, hogy közben az elbirtoklást bírói intézés nem szakítja félbe. Deák, érezve konstrukciója ingatagságát, két további korlátot is állított. Egyrészt az intést csak abban az esetben tartotta alkalmasnak az elbirtoklás megszakítására, ha az eladó arra jogosult rokona a vételár és az időközben tett beruházások megtérítését az intéssel együtt felajánlja a vevőnek, másrészt a jogszerző fél védelmében az eladó oldalági rokonainak, akik az egyenes ágiak elháltával érvényesíthették igényüket, csak arra adott lehetőséget, hogy a 32 évből még hátralévő időben tehessék meg intésüket: „*az elidősítés jussának kezdete még a mellékes vérség ellen is egyenesen az eladó fél halálának napjától számláltassék, és ha annak törvényes maradékai az időmúlás hatalmát félbe nem szakították, a mellékes vérségnek pert mozditani csak akkor legyen jussa, midőn az örökösödésnek rendje még az időmúlásnak bétölte előtt reászállott*”.⁶⁶

Elvi jelentőségű megállapítással vezette be Deák azt az indítványát is, amit az egyháziak végrendelkezési jogának megreformálása érdekében csatolt a végrendeletekről szóló 11. artikulushoz, leszögezve, hogy „*veszedelmes az, midőn a szabad polgári szerkesztéssel bíró hazában a polgárok egy részének jussait nem világos törvények, hanem bizonytalan habozású rendszabások szolgálnak zsinórmértékül*”.⁶⁷ Jóllehet Deák korában szabad polgári rendről, formális jogegyenlőségről még nem beszélhetünk, ám ezek megvalósításához az egyik elengedhetetlen feltételnek kétséggkívül azt tekintették, hogy a polgárok alapvető jogai egységesen törvényi szabályokkal kerüljenek megállapításra. Ami a javaslat tartalmát illeti, Deák az általa oly fontosnak tartott rendezőelvnek megfelelően – a szerzetes papságot kivéve – a klérus tagjainak szerzeményeik felől szabad végrendelkezési jogot kívánt törvény erejével biztosítani, ha pedig ezek végrendelet nélkül halnának el, örökösül a nemzeti közpénztárat, az egyházat, a rokonokat, valamint főpapok után a királyi kincstárat, más egyháziak után a „*szegényeket*” jelölte meg 1/4-1/4 rész erejéig azzal, hogy rokonok hiányában az őket illető negyed részben a nemzeti közpénztár örököljön.

A polgári törvények javaslatai közül különös figyelmet érdemel a betáblázásról szóló artikulus is. Ennek az intézménynek a behozatalát először a *Deputatio Juridica* vetette fel, egy rövid, három szakaszból álló törvénytervezetben, és ez szolgált alapul az országos bizottság javaslatának 49. artikulusához.

A betáblázás pénzkövetelés biztosítására szolgáló nyilvántartásba vétel a törvényhatóság külön erre a célra rendszeresített, bárki által megtekinthető jegyzőkönyvébe.⁶⁸

⁶⁶ Zala észrevételei 91. p.

⁶⁷ Zala észrevételei 83. p.

⁶⁸ „Betáblázásoknak vármegyékben, szabad királyi városokban, hasonlóképpen külön-külön a hajdú, a jász és kun kerületekben, miként a 16 szepesi városban és ezen kívül bányáknál a bányamester és a vele együtt lévő jegyző előtt legyen helye, és ezeket elkülönített jegyzőkönyvbe kell felvenni, hogy bárki betekinthesen és abból kivonatot kaphasson, a másutt tett betáblázások nem lesznek érvényesek”. (Op. Obj. Jur. III. 49. tc. 1. §.) Ezeket a jegyzőkönyveket levéltárban őrizték, kivonataikat

Az országos bizottság javaslata szerint „a betáblázás a nem bejegyzett adósságok előtt az adós összes ingó értékében előnyt élvez, az ingatlanokban pedig csak az, ami ahhoz a joghatósághoz tartozik, ahol a betáblázást fogantatosították”,⁶⁹ „mindazonáltal több helyen is lehet betáblázást eszközölni, mely oknál ingatlan javakban abban a rendben lép hatályba, ahogy az a különféle törvényhatóságoknál megtörténik”.⁷⁰ Emellett a deputáció a kereskedésre, mint sajátos tevékenységre tekintettel azt a különös szabályt is indokoltan tartotta beiktatni a javaslatba, hogy a „bejegyzett kereskedőkkel szemben eszközölt betáblázás csak ingatlanokat illető hatályú legyen, ingókra pedig semmi esetre se vonatkozzon. Ennélfogva amennyiben betáblázott hitelezők betáblázás rendje szerint történő kielégítésére az ingatlanok nem elegendőek, az ingóállományból a sajátírással [be nem táblázott] hitelezőkkel együtt követeléseik arányának megfelelően, az elsőbbség tekintetbevétele nélkül kapjanak elégtételt”.⁷¹ Deák ezt a megoldást azonban aggályosnak tartotta, mert szerinte a nemzeti közhitel „és a kereskedés virágzása megkívánják, hogy a valóságos kereskedő, kit foglalatosságai más nemzeteknek kereskedőivel gyakran összeköttetésben hoznak, a pénz - és kereskedésbeli tárgyakra nézve más nemzetekhez a lehetőség hasonló törvényeknek legyen alávetve”,⁷² és azt a megszorítást javasolta, hogy ne csak az ingatlanokra vonatkozóan legyen törvényes elsőbbségi joguk a betáblázott hitelezőknek, hanem az összes ingókra, beleértve a kereskedő áruit is.

A betáblázásról szóló 49. cikkely 13. §-a arról rendelkezett, hogy ha a tulajdonos a bejegyzett ingatlanát, melyet adósság terhel, másnak eladja, akkor a hitelezők a bevő, illetve annak örökösein követelhetik az ingatlanra vezetett adósságaik megfizetését. Deák ezt nemcsak törvénytelennek, hanem ésszerűtlennek is tartotta, mivel az adós, jóllehet a 4. § alapján több megye vagy szabad királyi város területén is betábláztathatja adósságait az ott fekvő ingatlanaira, megteheti azt is, hogy minden adósságát csak egy helyütt jegyezteti be. Tekintettel arra, hogy az, aki ingatlant vásárol, nem tudhatja, hogy szerződő partnerének másutt terheletlen ingatlanai vannak, így átnézve a betáblázási könyvet, bizonyosan óvakodni fog olyan eladótól vásárolni, akiről a bejegyzés alapján csak az derül ki, hogy van egy jelentősen terhelt jószág, Deák a következő javaslatot tette: „midőn az eladónak áruba bocsátott javait bejegyzett adósságok terhelik, tartozzék a megvevő három hónappal előbb, mint a jószágnak árát lefizetné, az örök bevallást vagy záloglevelet kihirdettetni, és a vételnek vagy zálognak sommájából ezen három hónapig legalább annyit magánál tartóztatni, amennyit a bejegyzett adósságok egész sommája, s a kamatok [...] tesznek”, hogy a hitelezők követeléseiket kielégíthessék.⁷³

pedig illő díj ellenében a levéltárnokok adják ki a kérelmezőknek felelősség terhe mellett, ha azok nem lennének tökéletesek”. (Op. Obj. Jur. III. 49. tc. 2. §.)

⁶⁹ Op. Obj. Jur. III. 49. tc. 3. §.

⁷⁰ Op. Obj. Jur. III. 49. tc. 4. §.

⁷¹ Op. Obj. Jur. III. 49. tc. 6. §.

⁷² Zala észrevételei 94. p.

⁷³ Zala észrevételei 95-96. p.

A betáblázás intézményét végül az 1840:21. tc. vezette be. Alapjául az országos bizottság javaslata szolgált. Rendelkezései között azonban már nem szerepelt a kereskedőkre vonatkozó megkülönböztetés, és a javaslat általános szabályai szerint minden esetben csak ingatlanra lehetett betáblázást kérni.⁷⁴ A betáblázott ingatlan tulajdonának megszerzésére pedig a Deák által ajánlott módosítással lényegileg egyező rendelkezés került be a törvény szövegébe.⁷⁵

A negyedik tárgy, a „*Törvénykönyv a büntettekről és azok büntetéséről*” három fő részből, nevezetesen a büntető eljárási, büntető anyagi jogi, valamint kisebb súlyú bűncselekményeket tartalmazó „kódex”-ekből⁷⁶ állt. Ezekhez a rabokkal való bánásmódról szóló javaslat és két további utasítás kapcsolódott: a pallosjoggal rendelkező úriszékekről, valamint a bűnügyek kapcsán a látélet felvételéről és a hullaboncolásról. Az országos bizottságnak ez a törvényjavaslata az 1795-ös kódex-tervezet megkurtított változata volt, minthogy abból elhagyták az alapelveket rögzítő – 23 szakaszra osztott – bevezető részt. Ennek hiányát érezve, Deák elvi jelentőségű deklarációkkal indította észrevételeit: „*ott, ahol a polgárok személyes szabadsága, sőt gyakran élete foroghat kérdésben, mindenképp felett szükséges, hogy nem a bírónak önkénye, hanem a törvények szeghetetlen szent szava szolgáljon arányul*”.⁷⁷ Ez lényegét tekintve a *nullum crimen sine lege* elvének felel meg, vagyis annak a követelménynek, hogy csak azokat a magatartásokat lehet büntettnek (bűncselekménynek) tekinteni, amiket törvény határoz meg, illetve „*ott, ahol a bíróság tökéletes meggyőződésének törvényes alapjához csak legkevesebb kétség férné is, a vétek maradjon inkább büntetlenül, mintsem hogy valamely, talán ártatlan polgárnak igazságtalan sérelem okoztassék*”,⁷⁸ amit röviden az *in dubio pro reo* elvének szokás emlegetni. Az előbbi kapcsán fontos megjegyezni, hogy Magyarországon ebben az időszakban a bíróságok az ország törvényei mellett – beleértve a szent királyok dekrétumait is – a Hármaskönyv I.

⁷⁴ 1840:21. tc. 6. §.

⁷⁵ „Aki valamely betáblázással terhelt polgári vagyont megvesz, addig míg az eladott vagyronra betáblázott követelések kifizetve, vagy a hitelezők megegyezésével biztosítva nincsenek, az eladónak kezéhez a vételbeli sommából semmit ne fizessen, különben a hitelezőnek minden ebből eredő kárért kezességgel tartozik. Ugyanezért köteles a városi tanács minden ilyen eladásról az illető hitelezőket azonnal tudósítani, s őket hivatalosan felszólítani, hogy betáblázott kötelezettségeiknek miképpen biztosítás iránt legfeljebb egy hónap alatt kívánságukat kijelentsék”. (1840:21. tc. 17. §.) Alapvetően ezt a megoldást követi nemesi ingatlanok esetén a 19. § rendelkezése is.

⁷⁶ „Pars I. De Forma Procedendi (Az eljárás módjáról), Pars II. De Criminibus in specie, et eorum Poenis (A büntettekről egyenként és azok büntetéséről), Pars III. De delictis Criminalitatem non involventibus, eorumque poenis (A büntettnék nem számító bűncselekményekről és azok büntetéséről)”.

⁷⁷ Zala észrevételei 100. p.

⁷⁸ Zala észrevételei 100. p.

részének 15. címe alá sorolt rendelkezések, a *Praxis Criminalis*⁷⁹ szokásjoga és a törvényhatóságok statutumai alapján hozták meg a bűnügyekben döntéseiket.

A büntetőeljárásról szóló első részhez fűzött zalai észrevételek közül a bíróság illetékességét érintő, a bizonyítás tárgyában tett, az ítélettel és a halálbüntetéssel kapcsolatos indítványok a fontosabbak.

Ami az eljáró bíróságot illeti, a tervezet a bűncselekmény elkövetésének helye szerinti bíróságot határozta meg illetékes fórumként. Deák ezt a terhelt (illetve családja) vagyoni és személyi érdekeire, a terhelt személyi körülményei, életvitele felőli adatgyűjtés (környezetanulmányozás) lehetőségeire, az eljárási költségek viselésére tekintettel helyesebbnek vélte úgy módosítani, hogy ama törvényhatóságban történjék a terhelt marasztalása, ahol lakik. Vagyis az a törvényszék járjon el vele szemben, amit lakhelye jelöl ki, és az országos bizottság javaslatában meghatározott, a tett elkövetése szerinti bíróság illetékességét csak „*a bizonytalan tartózkodású nemtelenek*” és „*a kőborló értéktelen nemesek*” bűnügyeiben tartotta elfogadhatónak, azzal a megszorítással, hogy pallosjogú úriszékek „*más földesúrnak, vagy akármely független magános személynek alattvalóját és cselédjét [...] soba semmi szín alatt vérhatalmi bíraskodásaik alá nem vonhatják*”.⁸⁰

A bizonyítással kapcsolatban – a bevezetőben rögzített *in dubio pro reo* elvet ismeltelen megfogalmazva – azt a rendelkezést, amely gyanújelekre alapított marasztalást és ezzel együtt a rendes büntetésnél enyhébb büntetés kiszabását engedte meg, Deák ugyancsak elfogadhatatlannak tartotta, „*mert ha annak [a terheltnek] vétke bizonyos és terhes, megkívánja a törvények rendelkezésének szeghetetlen szentsége, hogy a meghatározott büntetés a vétket egész mértékében kövesse, ha pedig a bizonyítások valamely részben kétségesek és hiányosak, akkor a büntetés mindenkor veszedelmes, mert az okozott sérelem orvosolhatatlan marad*”.⁸¹ Mint látnivaló, ebben az indokolásában egy újabb elv is burkolt megfogalmazásra került, a *nulla poena sine lege* princípium, vagyis az, hogy a bűncselekményre csak törvényben meghatározott büntetést lehet alkalmazni.

Hasonlóképpen elvi jelentőségű rendelkezéssel javasolta Deák az ítéletről szóló szabályok kiegészítését az ítélettel felmentett személyiségi jogainak védelme érdekében: „*minden ártatlannak feloldozó törvényes ítélete az illető törvényhatóságnak kebelében annak rende szerint a hirdetmények sorában általános köztudománnyá téessék, s ezenfelül a feloldozottnak ezen ítélet vármegye vagy vérhatalmi uradalom pecsétje alatt kiadassék*”.⁸² Végül pedig a halál-

⁷⁹ A *Praxis Criminalis* a III. Ferdinánd által Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott büntető rendtartás (Neue peinliche Landgerichtsordnung) Kollonics Lipót esztergomi érsek által latinra fordított változata volt, amit – miután törvényi bevezetése kudarcot vallott – felvettek az 1696/1697-es kiadású *Corpus Juris Hungarici*-be. Béli Gábor - Kajtár István: Az osztrák (-német) büntetőjogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (A *Praxis Criminalis*). In: *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből* XIX. Pécs, 1988. 29-30., 39-40. p., Vö. Béli Gábor i. m. 152., 227. p.

⁸⁰ Zala észrevételei 102-103. p.

⁸¹ Zala észrevételei 104. p.

⁸² Zala észrevételei 104. p.

büntetés nyilvános végrehajtásának preventív hatását kétségbe vonva arra tett indítványt, hogy ezután azt tömlőben hajtsák végre.

Deák a második részt és az anyaghoz csatolt egyéb kiegészítéseket átvizsgálva azokhoz csak néhány érdemleges megjegyzést fűzött. Ugyanígy karcsúra sikerült a kereskedelmi törvény tervezetére adott zalai észrevétel, mely arra enged következtetni, hogy ez a tárgy ekkor még kevésbé állt a nemesség érdeklődésének központjában.

Aki kezébe veszi „*Zala vármegyének az országos kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei*”-t, és nyomon kíséri a törvényes tárgyban foglalt észrevételeket, fejtegetéseket, indítványokat és ellenvetéseket, egy kiváló felkészültségű, a jogtudományban és a joggyakorlatban járatos, kodifikátori képességekkel megáldott szerkesztőt ismerhet meg.

A zalai észrevételek megfogalmazója azonban nemcsak a törvény betűjében tájékozott. Mindent tud világa rezdüléseiről, amelyben a „*primae nonus*”, az ősiség, az úrbériség emel szinte áthághatatlan falakat a töredéktelken kínlódó jobbágyok meg a megélhetésre már alig elégséges osztályrészekben tengődő nemes atyafiak közé. Egyaránt szívén viseli a szerző nemesnek és nem nemesnek sorsát, és a törvény adta lehe-tőségek, valamint megbízatása keretei között olyan megoldásokat javasol nagy körültekintéssel, amelyek a tradicionális intézmények közé beágyazva ezek feloldására is alkalmasak. Ezzel együtt olyan elveket próbál érvényre juttatni, amelyek lehetővé te-szik a gazdálkodó alany (családi, úri) kötöttségek alóli felszabadítását, a törvények pri-mátusán nyugvó jogrendszer kiépítését, a jogbiztonság megteremtését.

Az észrevételek szerzője a megfontolt reformok híve. Kora viszonyait reálisan feltérképezve, engedmények tételével, lépésről lépésre haladva törekszik „*változván az idő szelleme, sok régijt eltörteni, sok újat alkotni, sokat javítva változtani*”.⁸³

Az egyéb bizonyítékok, valamint a felhozottak mellett a habitus és a munkamódszer mind azt erősíti, hogy az észrevételek eme darabjainak megfogalmazója, szerkesztője nem lehetett más, mint Deák Ferenc.

⁸³ Zala észrevételei 76. p.

A Zalai Gyűjtemény sorozatban eddig megjelent:

1. Blázy Árpád: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711-1848. 1974.*
2. Tanulmányok (régészeti, történelmi, néprajzi). 1974.*
3. Lagzi István: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. 1975.*
4. Béli József: Az 1945-ös földreform Zala megyében. 1976.
5. Tanulmányok Deák Ferencről. 1976.*
6. Régészeti tanulmányok. 1977.*
7. Szentmihályi Imre: Hetés és a Lendvavidék néprajzi sajátosságai. 1977.*
8. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1978.
9. Kotnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. 1978.
10. Vajda József: Hallottad-e hírét Zalaegerszegnek? 333 zalai népdal. 1979.*
11. Vaska Miklós: Paraszti gazdálkodás Nován a két világháború között. 1979.
12. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1979.
13. Horváth Károly: Egy hernyei parasztember népdalkincse. 1981.*
14. Horváth László: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. 1980.
15. Varga János: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. 1980.
16. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1980-1981.
17. Petánovics Katalin: Liber contractuum. A keszthelyi Festetics-uradalom szerződései. 1981.
18. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1982-1983.
19. Müller Róbert: A mezőgazdasági vaskorszak fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a török kor végéig I-II. 1982.*
20. Kerecsényi Edit: A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája. 1984.
21. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1984-1985.
22. Gaál Antal: Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztségviselői 1950-85. 1986.*
23. Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkorban. 1986.
24. Zala megye földrajzi nevei. II. A keszthelyi járás. 1986.
25. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1986.
26. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1987.
27. A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település- és társadalomtörténete.*
28. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1988.
29. Bilkei Irén-Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I.
30. Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. 1990.
31. Művelődéstörténeti tanulmányok. 1990.
32. Kovács Imre: A türjei premontrei prépostság története. 1991.

33. A szabadságharc zalai honvédei 1848-49. 1992.
34. Gazdaságtörténeti tanulmányok. 1993.
35. Zalai történeti tanulmányok. 1994.
- 36/I. Hadtörténelmi tanulmányok. 1995.
- 36/II. Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. 1995.
37. Dokumentumok Zala megye történetéből 1944-1947. 1995.
38. Balogh Elemér: Göcseji szólások és közmondások. 1995.
39. Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1996.
40. '56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai 1956-1958.
41. Iskola és társadalom. 1997.
42. Zalai történeti tanulmányok. 1997.
43. A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. 1998.
44. Csány László kormánybiztos iratai 1848-1849. I-II. köt. 1998.
45. Zalai Gyűjtemény 1974-1998. Repertórium. 1999.
46. Zala megye a XVIII-XIX. században két korabeli leírás alapján. 1999.
47. A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527-1541. 1999.
48. Dokumentumok Zala megye történetéből 1947-1956. 1999.

* Elfogyott

A Zalai Gyűjtemény kötetei beszerezhetők az alábbi helyeken:

Zalaegerszegen

Zala Megyei Levéltár, Széchenyi tér 3.
Széchenyi István Antikvárium, Széchenyi tér 5.
Simon István Könyvesház, Tüttössy u. 7.

Keszthelyen

Balatoni Múzeum, Múzeum u. 2.

Budapesten

Kis Magister Könyvesbolt, V. ker. Magyar u. 40.
OSIRIS Könyvesbolt, V. ker. Veres Pálné u. 4-6.
ELTE BTK Jegyzetboltja, V. ker. Pesti Barnabás u. 1.
Balassi Kiadó Könyvesboltja, II. ker. Margit u. 1.

Kiadja a Zala Megyei Levéltár
8900 Zalaegerszeg, Széchenyi tér 3.
Tel: 92/312-794, 314-528 Fax: 92/316-554
E-mail: zalalev@dfmk.hu
Felelős kiadó: Bilkei Irén

Ára: 1500,- Ft

„Zala vármegyének az országos kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei” nem ismeretlenek a kutatók előtt. Barta Istvántól kezdve számosan értékelték már az 1832. évi zalai reformjavaslatok jelentőségét, a szerzőség tekintetében azonban legfeljebb feltételezésekbe tudtak bocsátkozni. Néhány évvel ezelőtt minden kétséget kizárva sikerült bizonyítanunk, hogy e munkát a Deák testvérek, Antal és Ferenc készítették, és a szerzőség döntő részben Deák Ferencnek tulajdonítható. Deák politikusi pályakezdetét kifejezetten e mű megszületéséhez kapcsolhatjuk, sőt, országgyűlési követté választását is leginkább ezzel magyarázhatjuk. Munkáinak kiadásából mindeddig hiányzott ez a mű – kötetünk e hiányt igyekszik pótolni. Forrásközlésünket két tanulmány egészíti ki. Molnár András munkája a zalai észrevételek keletkezési körülményeit, valamint a szerzőség kérdését vizsgálja, Béli Gábor tanulmánya pedig a Deák Ferenc által megfogalmazott jogügyi észrevételek jogtörténeti jelentőségét elemzi.